АНДРІЙ БАЙЦАР

ГЕОГРАФІЯ ТА КАРТОГРАФІЯ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИХ ЗЕМЕЛЬ (XII ст. - поч. XX ст.)

Міністерство освіти та науки України

Львівський національний університет імені Івана Франка

Андрій БАЙЦАР

ГЕОГРАФІЯ ТА КАРТОГРАФІЯ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИХ ЗЕМЕЛЬ (XII ст. – поч. XX ст.)

Монографія

Львів
2023

УДК 908(477.83-25-2)

ББК Т3(4УКРЗ-2ЛЬВ)

Б-18

Рецензенти:

д-р геогр. наук, проф. **М. С. Дністрянський**
(Львівський національний університет імені Івана Франка)

д-р геогр. наук, проф. **І. І. Ровенчак**
(Львівський національний університет імені Івана Франка)

канд. техн. наук **С. С. Коваленко**
(Генеральний директор видавництва «Стікс», м. Київ)

Байцар А. Л.

Б18 ГЕОГРАФІЯ ТА КАРТОГРАФІЯ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИХ ЗЕМЕЛЬ (XII ст. – поч. XX ст.). Монографія. Львів-Винники, 2023. 295 с.

У монографії розглядається історія картографування українських історико-географічних земель європейськими картографами протягом XII-XX ст. Детально проаналізовано картографічний матеріал. Окремі розділи присвячено назвам України та її частин на картах Європи.

Книга розрахована на науковців, викладачів, аспірантів та студентів географічних та історичних факультетів, на спеціалістів, що вивчають проблеми історичної картографії, усіх, хто цікавиться географічним українознавством.

УДК 908(477.83-25-2)

ББК Т3(4УКРЗ-2ЛЬВ)

© Байцар А. Л., 2023

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО.....5

РОЗДІЛ І. З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО КАРТОЗНАВСТВА.....7

РОЗДІЛ ІІ. НАЗВИ УКРАЇНИ НА ЄВРОПЕЙСЬКИХ КАРТАХ XII-XIX ст.....19

ІІ. 1. КІМЕРІЙСЬКА ДОБА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ. КАРТИ XVII ст.....19
ІІ. 2. СКІФСЬКА ДОБА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ. КАРТИ XV–XVIII ст.....25
ІІ. 3. САРМАТСЬКА ДОБА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ. КАРТИ XV–XVIII ст.....61
ІІ. 4. РУСЬ – СПОКОНВІЧНА УКРАЇНСЬКА ЗЕМЛЯ: ІСТОРИЧНІ ДОКУМЕНТИ ТА ГЕОГРАФІЧНІ КАРТИ.....73
ІІ. 4. А. МАЛА РУСЬ – ГРЕЦЬКА ЦЕРКОВНО-АДМІНІСТРАТИВНА НАЗВА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ. КАРТИ XVI-XIX ст.....100
ІІ. 4. Б. ЧЕРВОНА РУСЬ – ЦЕ УКРАЇНА. ОДНА ІЗ НАЗВ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИХ ЗЕМЕЛЬ. КАРТИ XV-XIX ст.....111
ІІ. 4. В. БІЛА РУСЬ – ГЕОГРАФІЧНА НАЗВА РІЗНИХ РЕГІОНІВ КОЛИШНЬОЇ РУСІ ТА МОСКОВІЇ. КАРТИ XV-XVIII ст..118
ІІ. 4. Г. ЧОРНА РУСЬ – ОДНА ІЗ НАЗВ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИХ ЗЕМЕЛЬ. КАРТИ XV-XVIII ст.....126
ІІ. 4. Д. РУСЬ (ЧЕРВОНА або ПОЛЬСЬКА, ПОЛЬСЬКА, БІЛА або ЛИТОВСЬКА, ЛИТОВСЬКА) – НАЗВИ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИХ ЗЕМЕЛЬ ІНОЗЕМЦЯМИ. КАРТИ XVII-XIX ст. 132
ІІ. 5. РУТЕНІЯ – ДАВНЯ НАЗВА УКРАЇНИ. ІСТОРИЧНІ ДОКУМЕНТИ ТА ГЕОГРАФІЧНІ КАРТИ XIV-XVII ст.....138
ІІ. 6. РОКСОЛАНІЯ – ДАВНЯ НАЗВА УКРАЇНИ. ІСТОРИЧНІ ДОКУМЕНТИ ТА ГЕОГРАФІЧНІ

КАРТИ XVI-XIX ст.....149
II. 7. БІЛІ ХОРВАТИ (РУСИНИ) ТА БІЛА
ХОРВАТІЯ (ПРАУКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА)
НА КАРТАХ XVIII-XX ст.....157

**РОЗДІЛ III. УКРАЇНСЬКІ ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ
ЗЕМЛІ НА ЄВРОПЕЙСЬКИХ
КАРТАХ XV-XIX ст.....198**

III. 1. НАЗВА «ПОДІЛЛЯ» НА ЄВРОПЕЙСЬКИХ
КАРТАХ XV-XIX ст.....198
III. 2. НАЗВИ «ВОЛИНЬ» ТА «ПОЛІССЯ»
НА ЄВРОПЕЙСЬКИХ КАРТАХ XVI-XIX ст. 209
III. 3. КОДИМІЯ (КОДІМІЯ) – ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНА
ЗЕМЛЯ НА ПІВДЕННОМУ ЗАХОДІ УКРАЇНИ.
КАРТИ XVI-XVII ст.....221
III. 4. НАЗВА «ПОКУТТЯ» НА ЄВРОПЕЙСЬКИХ
КАРТАХ XVI-XIX ст.....227
III. 5. НАЗВА «БЕРЕСТЕЙЩИНА» НА ЄВРОПЕЙСЬКИХ
КАРТАХ XVII- поч. XX ст.....237
III. 6. НАЗВА «ПІДЛЯШШЯ» НА ЄВРОПЕЙСЬКИХ
КАРТАХ XVII- поч. XX ст.....243
III. 7. НАЗВА «ДИКЕ ПОЛЕ» НА ЄВРОПЕЙСЬКИХ
КАРТАХ XVII-XVIII ст.....250
III. 8. НАЗВА «БЕССАРАБІЯ» НА ЄВРОПЕЙСЬКИХ
КАРТАХ XVI-XIX ст.....258
III.9. НАЗВА «БУДЖАК» НА ЄВРОПЕЙСЬКИХ
КАРТАХ XVII-XIX ст.....265

ВИСНОВКИ.....275

ЛІТЕРАТУРА.....276

ВСТУПНЕ СЛОВО

У пам'ять про моїх батьків — Любомира та Марії, та моїх дідів й бабусь: Петра і Параскевії Байцар, Олега і Ганни Соболь

Одним із найдавніших картографічних зображень всієї території України є так звана Таблиця Певтінґера (Певтінгерова таблиця;Tabula Peutingeriana) – пізніша копія римської дорожньої карти, що була укладена космографом Касторієм приблизно у другій половині IV ст. На карті зображені Чорне й Азовське моря, гирла Дунаю, Дніпра та Дону, Карпати (Alpes Bastarrice), а також розселення різних племен (роксолани-сармати, бастарни, савріки, меоти, венеди.

У географічній та картографічній традиції українські землі часто називали Кімерією, Сарматією Європейською, або Скіфією. Для географів та істориків існували ще й «Азійські» Скіфія та Сарматія. На більшості географічних карт XII—XVI ст. українське Наддніпров'я позначалося як Cimmeria, Scythia Europaea, Parua Scythia, Sarmatia, Ruthenia, Russia, Cumania, Commania та ін.

З праці Миколи Кузанського (1460) у європейський обіг географічних назв входять назви Поділля (Podolia) щодо Центральної України та Русь (Russia) щодо Західної.

У 1540 р. Себастьян Мюнстер видав карту «POLONIA ET VNGARIA XV NOVA TABVLA» (Нова карта Польщі та Угорщини). Мапа цікава тим, що на ній чи не вперше присутні регіональні назви українських земель: Rvssia (Русь; між р. Західний Буг та р. Сян) зі Львовом (Leopol), Podolia (Поділля), Volhinia (Волинь), Pokutze (Покуття), Codimia (Кодимія), Bessarabia (Бессарабія), Tartaria minor (Мала Татарія), Tartaria Przecopen[sis] (Перекопська Татарія) (останні дві території належать до Північного Причорномор'я і Кримського півострова).

Московщина (Московія) вкрала нашу українську назву Русь, яка своїм питомим змістом – етнічним, географічним, геополітичним — цілком відповідає сучасному термінові Україна. Назва великої могутньої країни була свідомо перенесена у XV–XVI ст. на колишню колонію цієї держави й це дало Московщині, привласнити хоча й підроблену, але, все ж таки, давню історичну спадщину Русі (Київської).

Більшість українських географів та істориків XIX — початку XX століття в питанні визначення регіональної структури українських теренів дотримувалася умовного укрупненого поділу українських земель на Правобережну Україну, Лівобережну Україну, Слобідську Україну, Західну Україну та Південну Україну.

Так, М. Грушевський, розробляючи проєкт нового районування території Української Народної Республіки (1918), виокремлював 30 українських земель: Київ з околицями, Древлянська земля, Волинь, Погорина, Болоховська земля, Поросся, Черкаси, Побужжя, Поділля, Брацлавщина, Подністров'я, Помор'я, Одеса, Низ, Січ, Запоріжжя, Нове Запоріжжя, Азовська земля, Половецька земля, Донеччина, Подоння, Сіверщина (Сіверська земля), Чернігівщина, Переяславщина, Посем'я, Посулля, Полтавщина, Самара, Слобожанщина, Харків.

С. Рудницький виділяв 16 земель: Лемківщина, Бойківщина, Гуцульщина, Підгір'я, Розточчя й Підляшшя, Полісся, Волинь, Поділля, Покуття й Бессарабія, Правобережна Гетьманщина, Лівобережна Гетьманщина, Слобожанщина, Донеччина, Чорноморська низина, Крим, Українське Підкавказзя.

Системно поєднавши географічний, економічний, політичний та етнічний підходи, В. Кубійович поділив українські етнічні території на 16 історико-географічних країв: Карпатська Україна, Галичина, Буковина, Волинь, Холмщина й Підляшшя, Поділля, Київська земля, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Одещина, Дніпровщина (Запоріжжя), Донеччина, Крим, Кубань, Східне Передкавказзя.

У науковому доробку вітчизняних дослідників є чимало напрацювань, що стосуються історико-географічної регіоналізації як України, так і світу загалом. Ці питання досліджували М. Дністрянський, Ф. Заставний, Я. Жупанський, В. Круль, І. Ровенчак, О. Шаблій та ін.

Сучасний підхід до історико-географічного районування території України ґрунтується на дослідженні процесів зародження, формування й розселення українського етносу із урахуванням етапів його розвитку в умовах тривалої бездержавності та в складі різних неукраїнських державних утворень. Сучасні географічна та історична науки вводять додаткові рівні поділу території на історико-географічні зони (чи землі), у складі яких можуть виділятися історико-географічні краї. Узагальнена схема регіоналізації України найчастіше є такою:

- Правобережна Україна (Київщина, Волинь, Поділля);
- Західна Україна (Галичина, Буковина, Закарпаття, Холмщина і Підляшшя);
- Лівобережна Україна (Чернігівщина, Полтавщина);
- Слобідська Україна (Харківщина, Сумщина);
- Південна Україна (Запоріжжя, Причорномор'я, Приазов'я, в тому числі Донеччина, Буджак, Бессарабія, Крим).

РОЗДІЛ І. З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО КАРТОЗНАВСТВА

Історична географія є прикладом утворення нової галузі знань внаслідок інтеграційних процесів у гуманітарних та природничих науках. Вона виникла на межі історії і географії, а сучасний стан її розвитку супроводжується щораз ширшим залученням даних багатьох інших спеціальних дисциплін, зокрема кліматології, ландшафтознавства, екології, етнології, археології, антропології. Попри те сьогодні, як і на початку формування історико-географічних студій, серед істориків та географів тривають дискусії стосовно їх предмета і завдань [*Щодра Ольга Історична географія України від найдавніших часів до кінця XVIII століття: навчальний посібник. Львів, 2016*].

У добу античності та в епоху середньовіччя між історією і географією не було чіткої межі. «Історії» та «географії», написані у той час, можна віднести до особливого історико-географічного жанру. Вони, як правило, мали описовий країнознавчий характер і містили географічні та історичні відомості. До цього жанру відносяться праці грецьких і римських авторів, зокрема, «Історії» Геродота і Плінія Старшого, «Географії» Страбона і Клавдія Птолемея, а також твори істориків візантійської школи -Йордана, Прокопія Кесарійського, Маврикія Стратега. Історикогеографічні описи продовжували також домінувати в епоху Відродження [*Щодра Ольга Історична географія України від найдавніших часів до кінця XVIII століття: навчальний посібник. Львів, 2016*].

Наприкінці XVI ст. на початку XVП ст. німецький вчений Філіп Клювер одним із перших виокремив «нову» географію, завдання якої полягало у вивченні сучасного стану природи і країн, від «історичної», що мала описувати географію земель і країн в історичному минулому [*Щодра Ольга Історична географія України від найдавніших часів до кінця XVIII століття: навчальний посібник. Львів, 2016*].

Однак справжнє становлення історичної та географічної наук відбулося тільки у XVIII ст. коли поступово розмежувався предмет їхніх досліджень. Одночасно з процесами диференціації історії та географії робилися спроби нових синтезованих підходів до вивчення суспільних і природних процесів, внаслідок яких почала формуватися історична географія як спеціальна дисципліна. Поєднання диференційних та інтеграційних підходів в історичній і географічних науках характерне також для сучасного етапу, що, певною мірою, ускладнює чітке визначення предмета їхніх досліджень та предмету історичної географії, зокрема. Питання предмета і структури історичної географії дискусійне ще й тому, що їх визначення залежить також від фаху дослідника: історики розглядали історичну географію як спеціальну дисципліну історії, а географи – як галузь географії [*Щодра Ольга Історична*

географія України від найдавніших часів до кінця XVIII століття: навчальний посібник. Львів, 2016].

Картознавство — теоретичний розділ картографії, що вивчає картографічні твори (карти, атласи, глобуси, програмні продукти тощо), її елементи, властивості, види та історичний розвиток, а також способи практичного і теоретичного використання карт. Картознавство розглядає картографію як наукову систему, вивчає її предмет і метод, досліджує питання математичної основи карт, картографічної генералізації, способів і засобів картографічного зображення, класифікацій карт.

Історична картографія — спеціальна географічна та історична дисципліна, яка займається вивченням, створенням і використанням історико-географічних карт та атласів, а також дослідженням стародавніх картографічних зображень.

Старовинні карти із зображенням українських земель почали використовуватися в українській історіографії ще наприкінці XVIII – на початку XIX ст.

Українські географи, історики та етнографи другої половини XIX ст. широко використовували картографічні матеріали як ілюстративний матеріал для своїх студій, однак історико-географічні та історичні карти в той час не виходили окремим виданням.

Виникнення карт засвідчує існування певної цивілізації, суспільства, що займали значну площу і потребували візуалізованого знання про неї та навколишню територію. Тому первісно нинішня територія України фігурує як об'єкт зацікавлень інших народів та держав і з'явилася на картах ще за античності.

Оригінальною пам'яткою картографії є зображення частини території України на щиті римського воїна, знайденому в місцевості Дура Еуропус біля р. Євфрат на території сучасної Сирії, III ст. На вцілілому фрагменті щита показано узбережжя Чорного моря на північ від Одесоса (сучасна Варна).

Біля позначення міст (зображення будиночків) чітко читаються назви: Тіра і Херсон[ес], між ними вміщено Боріс[тен] – Ольвію. Назву наступного за Херсонесом міста можна прочитати як Арт[абда] – «Семибожна» (одна з назв Феодосії). Дунай показано у вигляді двох ліній, що впадають в Чорне море. Вони підписані як Істр та Даноубіс [тен] [*Трубчанінов С. В. Історико-географічні дослідження. Кам'янець Подільський : Оіюм, 2008*].

Рукописні креслення, плани, замальовки певних місцевостей, окремих міст України відомі вже із Середньовіччя. Назва «Русь» з'явилася вже на англійських Солійській та Герефордській, північнонімецькій Ебсторфській, ісландській картах (XII—XIII ст.). Морські навігаційні карти XII—XVII ст. (портолани) з позначенням узбережжя, морських

румбів, напрямків вітрів досить точно передавали берегову лінію всього Чорного та Азовського морів, надавали відомості про народи та держави на їх узбережжі.

До кінця XIV ст. книги та карти розмножувались рукописним способом. Перші друковані карти були ксилографіями, тобто гравіювалися на дереві (1472 р., Ауґсбурґ; 1475 р., Любек). Наприкінці XV ст. в Італії виникло гравіювання на міді. Центрами картодрукування були відомі друкарські міста (Ауґсбурґ, Нюрнберг, Базель, Флоренція, Болонья, Рим, Венеція, Страсбурґ, Амстердам, Антверпен).

У середньовіччі територія України відображалась на багатьох картах Європи, які виготовлялися для різноманітних видань "Географії" К. Птолемея. У 1466 р. Н. Германус відновив карти К. Птолемея.

Уперше українські землі були відображені на друкованих картах в 1477 р. в Болонському виданні «Географії» К. Птолемея (тираж 500 примірників). Карти були підготовлені способом мідериту Н. Германусом та видані Філіппо Бальдуіно.

1477 р. Карта «Сарматія Європейська». На карті написи – Sarmacie in Europae, Sarmacia in Asia Pars. Масштаб карти приблизно 1:5 700 000.

1477 р. Карта «Сарматія Азійська». На карті написи – Sarmatiae Pars in Europa, Sarmatia in Asia, Scythie Pars. Масштаб карти приблизно 1:5 700 000.

Його вплив можна помітити в багатьох надрукованих пізніше картах і атласах, таких, як Римські видання Птолемея 1507 р. та 1508 р., Стасбурзьке 1513 р. та ін.

У наступному, римському виданні (1478) поміщені «Восьма карта Європи» (Octava Europe Tabula) та «Друга карта Азії» (Secunda Asiae Tabula). «Восьма карта Європи» входила до всіх видань «Географії» аж до 1730 р. включно.

1478 р. Рим. «Восьма карта Європи» (Octava Europe Tabula). На карті напис – Sarmatia Europae.

1478 р. Рим. «Друга карта Азії» (Secunda Asiae Tabula). На карті напис – Sarmatia Asiatica.

У XVI ст. з'являються численні нові карти – **tabula moderna** (сучасні карти), авторами яких були знані картографи світу: Бернард Ваповський, Себастьян Мюнстер, Герард Меркатор, Вацлав Гродецький, Йодок Гондій, Віллем Блау, Томаш Маковський, Ісаак Масса, Зиґмунд Герберштайн та ін. Зображення території України на стародавніх картах відповідало тогочасним уявленням західноєвропейських картографів про наші землі. Тож і не дивно, що деякі з карт мають неточності та помилки при зображенні тих чи інших географічних елементів.

Відносно модерних карт становище ускладнюється тим, що, відбиваючи птолемеївські традиції, вони мають характер мішаних

історико-географічних карт – на них співіснують дані кількавікової давнини (відомі з «Географії» Птолемея) з новішими відомостями. Така еклектичність властива й картографії України, яку західноєвропейські картографи вважали межею цівілізованого світу. Територію України навантажували об'єктами і ономастикою різних хронологічних нашарувань [*Дашкевич Я. Р. Україна на картах XIV – XVI ст.: Стан і проблема дослідження // Історико-географічне вивчення природних та соціально-економічних процесів на Україні. 1988*].

За даними Ярослава Дашкевича кількість відомих карт України XIV–XVI ст., враховуючи варіанти, досить значна, їх не менше 220 (біля 120 морських, решта – модерні) [*Дашкевич Я. Р. Україна на картах XIV – XVI ст.: Стан і проблема дослідження // Історико-географічне вивчення природних та соціально-економічних процесів на Україні. 1988*].

Середньовічна карта – не лише пам'ятка з певним графічним і ономастичним навантаженням. Важливий елемент карт – це пояснювальний текст (експлікація) до них, легенда, масштаб, рисунки. Вони поширюють можливості використання карт в географічному (особливо при напівпейзажних картах), етнографічному (малюнки, що зображують одяг і побут мешканців, їх знаряддя праці, транспортні засоби), метрологічному (лінійні масштаби з різними одиницями вимірювання), геральдичному (малюнки гербів, флагів), природознавчому (зображення фауни, флори), графічно-прикладному, історико-друкарському, філігракологічному та ін... Варто пригадати влучне зауваження А. фон Гумбольдта: «Географічні карти відбивають більше чи менше обмежені погляди і відомості того, хто їх виготовив, а не відбивають тогочасний стан відкрить. А те зображення, яке ми бачимо на карті (особливо, якщо це стосується XIV, XV і XVI ст.), це звичайно суміш перевірених фактів і безпідставних припущень, які вважали фактами» [*Дашкевич Я. Р. Україна на картах XIV – XVI ст.: Стан і проблема дослідження // Історико-географічне вивчення природних та соціально-економічних процесів на Україні. 1988*].

Значним джерелом для з’ясування середньовічних уявлень про українські етнічні землі були загальногеографічні атласи XVI—XVII ст., що з’явилися вже у друкованому вигляді.

Серед відомих на сьогодні картографічних джерел, виготовлених за допомогою географічного фільмування, визначення координат, застосування спеціальних інструментів, — карти Б. Ваповського, С. Мюнстера (XVI ст.), Г. де Боплана 1-ї пол. XVII ст., на яких позначена Русь-Україна. Саме на їх основі було створено перші друковані українські карти й плани XVII ст. (плани Києва у «Тератургімі» Атанасія Кальнофойського 1638, «Києво-Печерському патерику» 1661).

Перші дослідження з історичної географії України з'явилися наприкінці XVIII на початку XIX ст. Це були «Опис Чернігівського намісництва» Опанаса Шафонського і «Статистичний опис Таврійської губернії» Карла Германа.

Наприкінці XVIII ст. першій половині XIX ст. були опубліковані перші праці з історичної картографії/

Польський історик Ян Потоцький видав опис італійських портоланів Чорного моря XIV-XV ст.

Український історик та археограф Д. М. Бантиш-Каменський (1788—1850) як додаток до 4-томної «Історії Малої Росії...» у 1830 р. опублікував російський переклад Генеральної карти України Ґійома Боплана.

Важливу роль в розвитку історико-географічних досліджень відіграло Одеське товариство історії та старожитностей, яке за період свого існування (1839-1922) видало 33 томи «Записок Одеського товариства історії і старожитностей». Серед засновників цього першого в Україні наукового товариства був історик Аполлон Скальковський. Він вивчав карти України XVII-XVIII ст. написав працю «Спроба статистичного опису Новоросійського краю». Разом з дослідженням Дмитра Журавського «Статистичний опис Київської губернії» вона дала поштовх для подальшого розвитку регіональних історико-географічних реконструкцій. Їх наслідком стала поява у другій половині XIX ст. низки праць, присвячених Волинській землі, а також початок історико-географічних досліджень Поділля і Полтавської губернії.

Першим з українських вчених Галичини почав розробляти історичну картографію професор історії Львівського університету Ісидор Шараневич (1829–1901). Головним предметом його досліджень було Галицько-Волинське князівство та західноукраїнські землі XV–XVIII ст. У своїх працях він широко використовував архівні фонди і на їх основі досліджував історичну топоніміку — старі назви поселень, давні шляхи, назви гір, річок, урочищ тощо, вважаючи їх важливим допоміжним історичним джерелом. Першою його працею і першою «ластівкою» західноукраїнської картографії була карта «Львів за часів панування руських князів», вміщена в книжці «Стародавній Львів» (Львів, 1861). В «Історії Галицько-володимирської Русі» (Львів, 1863) Шараневич дав карту «Галицько-володимирська Русь і її важливіші місцевості до року 1453». Автор поставив своїм завданням точно визначити всі старовинні поселення на цій території, не тільки згадані в літописах, але також відомі із тогочасних документів. Свої погляди на значення топоніміки Шараневич виклав у праці «Исследования на поли отечественной географии и истории» (Литературный сборник, изд. обществом Галицко-русской Матицы, 1869), до якої додав карту «Картина земель перед і за Карпатами з погляду на старовинну комунікацію народів». Це була цікава

спроба відобразити карпатські шляхи і переходи, відомі у середньовіччі. У дослідженні «Критичний погляд на історію карпатських народів» (Львів, 1871), опублікованому німецькою мовою, знаходимо карту «Карпати у стародавні віки» та перерисовану частину Пейтінгеріанської карти [*Крип'якевич І. П. Історична картографія у Західній Україні (до 1939 р.) // Історичні джерела та їх використання. – К.: Наук. думка, 1964. Вип. 1. С. 263-267*].

На початку 60-х років XIX ст. історичною картографією займався також педагог і письменник-популяризатор Василь Ільницький (1823—1895), який виготував карти «Городище стародавнього Звенигорода» у книжці «Стародавній Звенигород» (Львів, 1861), «Царство Данила Галицького» у виданні «Стародавня Теребовля» (Львів, 1862) та «Русь, Польща і Литва в XIV столітті» у публікації під псевдонімом Подолянин, «Перегляд южноруської історії від р. 1337—1450» (Львів, 1875).

У своїй фундаментальній праці «Описание Киева» (1868) відомий історик й етнограф М. Закревський простежив по картах X—XIX ст. історію Києва. Він склав кілька історичних карт, які характеризували ключові моменти еволюції стольного граду: «План Киева X в. во времена св. княгини Ольги», «План Києва от 988 до 1240 г., то есть до разорения его Батыем», а також плани міста 1400—1600, 1700—1800, 1864 рр.

Вагомий внесок в розвиток історико-географічних студій, особливо, історичної картографії України зробило історичне товариство Нестора-літописця. За період свого існування – з 1873 до 1917 року – воно видало 24 томи «Читань в історичному товаристві Нестора-літописця», у яких опубліковано багато матеріалів з історичної географії України.

Олександр Барвінський у популярній «Ілюстрованій історії Русі» (Львів, 1890) дав дві карти: «Карта Русі за князів» та «Карта Русі за часів Великого кн. Литовського і козаччини». У пізнішому виданні цієї ж книжки «Історія України — Русі» (Львів, 1904) є тільки одна «Карта України — Русі і сусідніх держав», в якій всуміш наводяться дані про слов'янські племена князівства XI—XVIII ст., Слобідську Україну та Кримську орду.

Цілу низку археологічних карт Київської та Волинської губерній видав український вчений В. Антонович (1895, 1900).

Роботи джерелознавчого характеру з історії картографії починають виходити у XX ст., значний інтерес мають роботи українських вчених В. Г. Ласкоронського і В. Кордта.

Перший український історик картографії Василь Ляскоронський брав активну участь у роботі товариства Нестора-літописця. Він близько 30 років досліджував історичну картографію та географію України, опрацював картографічні фонди київських бібліотек, а також книгозбірень Кенінсберга, Парижа, міст Голландії та Великої Британії.

Вчений описав понад 40 рукописів і публікацій іноземних картографічних матеріалів з історії українських земель XVI-XVIII ст.

Монографічні роботи В. Г. Ласкоронського (Иностранные карты и атласы, относящиеся к южной России. Киев, 1898; Боплан и его историко-географические труды относительно Южной России. Киев, 1901; Боплана карта Киевского воеводства. – Чтения Историческом обществе Нестора-летописца, 1899, кн. 13, отд. 111. С. 144) про іноземні карти і атласи охоплюють територію України і стосуються матеріалів XVI–XVII ст.

Проте найбільший внесок у становлення і розвиток історичної картографії України зробив директор бібліотеки Київського університету, а згодом завідувач відділом Всенародної бібліотеки України Веньямін Кордт (1860-1934). Чотирьохтомне факсимільне видання середньовічних карт України 1 Росії із його коментарями залишається неперевершеним до сьогодні і, за висловом Ярослава Дашкевича, «становить золотий фонд картознавства України».

У 1899 р. Веніамін Кордт вперше почав видавати друковані каталоги із зображенням та детальним описом карт у роботі «Материалы по истории русской картографии». Усього вийшло три випуски (1899, 1906, 1910), які включали більшою мірою мапи сучасної України. За цю працю він був відзначений Уварівської премії у 1911 р.

М. Грушевський неодноразово звертався до картографічного матеріалу. Зокрема, сім історичних карт як ілюстрації були додані до його «Історії України-Русі» (1898—1903): «Колонізація Східної Європи перед III в. по Хр.», «Східнослов'янська колонізація з часів сформування Руської держави», «Київщина і Турово-Пінщина в XI—XIII в.», «Київ і околиця», «Чернігівщина і Переяславщина в XI—XIII в.», «Західна Русь в XI—XIII віках», «Українсько-руські землі в складі Польсько-литовської держави перед 1569 роком».

В його «Ілюстрованій історії України» (1913) було вже 29 карт.

У популярному виданні М. Аркаса «Історія України-Русі» (1908) було надруковано дев'ять кольорових історичних карт, серед яких «Землі, де живе Український народ тепер», «Українська земля перед III ст. по Хр.», «Запорізькі землі за Дунаєм», «Землі, або Вольності, Війська Запорізького Низового у 1700-х рр.» У його другому виданні «Історії України-Русі» (Краків, 1912) надруковано 8 карт, виконаних, напевно, В. Доманицьким.

В цей період вперше виникло питання про складення історичного атласу України, який був потрібний для школи та для пропаганди історичних знань серед широких кіл громадськості. План такого атласу склав доцент Львівського університету історик і географ Степан Рудницький. У 1917 р., під час першої світової війни, він почав готувати матеріали для історичного атласу. На жаль, йому не довелося закінчити

роботу. В рукописі дійшло до нас вісім карт: 1) «Українські землі у скіфський період», 2) «Народи Східної Європи VIII—IX ст.», 3) «Руська держава в X ст.», 4) «Українські землі близько 1000 р.», 5) «Українські землі в XII—XIII ст.», 6) «Українські землі в XIV ст.», 7) «Українські землі 1387—1569 рр.», 8) «Українські землі після 1569 р.» [*Крип'якевич І. П. Історична картографія у Західній Україні (до 1939 р.) // Історичні джерела та їх використання. К. : Наук. думка, 1964. Вип. 1. С. 263-267*].

Історичні й археологічні карти залучали відомі українські історики Д. Багалій, І. Крип'якевич, А. Скальковський та ін.

Свій внесок в історико-картографічні дослідження зробили Я. Головацький, В. Антонович, Д. Яворницький та ін.

Д. Яворницький використовував карти XVIII ст. в дослідженнях історії Запорозької Січі. О. Лазаревський видав документ про початок картографічної діяльності в Україні Д. Дебоскета. М. Владимирський-Буданов використав карту Г. де Боплана для вивчення міграційних рухів нас. України в 2-й пол. XVI – 1-й пол. XVII ст.

Завдяки працям українських вчених Д. Багалія, Г. Величка, М. Кордуби, С. Рудницького, П. Чубинського на початку XX ст. було створено історико-картографічну основу для відображення етнічної території України, а також вивчені основні особливості її формування і розселення етнічних меншин.

Окремо вирізнимо дослідження С. Шелухина (1921; 1936) щодо вживання та розміщення назви «Україна» на географічних італійських, французьких, голландських, англійських і німецьких картах в XVI—XIX ст.

Запровадження курсів, в радянській Україні, історичної картографії у вищихнавчальних закладах значно сприяло розповсюдженню знань з історії карт. Курси історичної картографії запроваджені на картографічних відділах технічних вузів і університетів, деякий час викладались в педагогічних вузах для спеціальностей географія. Спеціально для педагогічних вузів було видано посібник Г.М. Ліодта "Картоведение" (Москва, 1938), в якому немало уваги приділено історичній картографії. Значний внесок зробив К. О. Саліщев, посібники якого являли собою по суті монографічні роботи з історичної картографії. Автор подає історію виникнення перших картографічних зображень поверхні, етапи розвитку картографії, застосування картографічних методів в різних галузях досліджень тощо. В згаданих посібниках окремо розділів щодо картографії України не вміщувалося [*Пономаренко Л. А. Картографічні матеріали України XVIII століття як історико-географічне джерело. 2022. 133 с.*].

У 1937 р. В. Кубійович разом з іншими науковцями видав «Атлас України й суміжних країв». Це був найвизначніший географо-

картографічний твір того часу, який мав на меті «огорнути оком ціле нашої національної території і в легко доступний спосіб, з допомогою мап і діаграм, пізнати найважливіші явища нашого життя в їх географічному розміщенні». До складу атласу входили 217 карт і схем з пояснювальними текстами. Карти охоплювали територію усіх українських етнічних земель: від р. Дон до Пряшівщини (тепер Словаччина).

Картографуванню України XVIII ст. присвячено небагато робіт, здебільшого це статті, розробки окремих питань. Зокрема, слід відмітити статті Ф. Є. Петруня (1955) та Е. С. Гаврилової (1956).

Серед еміграційних географів та істориків були теж відомі картознавці. Професор Українського університету в Празі, мистецтвознавець та історик Володимир Січинський (1894—1962), готуючи одне за одним кілька видань хрестоматійного вибору чужоземних джерел про Україну, поступово збагачував і поширював розділ про Боплана. Одночасно він поглибив власне розуміння «Опису України», його значення для джерелознавства України. Численні видання «Чужинців про Україну» Січинський ілюстрував матеріалами зі спадщини Боплана — картами, іконографією «Опису України» і карт, титульними сторінками стародруків (для кожного видання підбирав інші ілюстрації) .

У 1950-х – 1960-х рр. В. П. Павлова проводила дослідження в галузі історичної картографії, присвячені території України на вітчизняних та іноземних картах XVI-XVII сторіч, картографуванню держави у XVIII і XIX століттях, територіям Західної України до 1939 року.

На сьогодні українськими ученими зібрано колосальні відомості про давні карти, що відображають українські історико-географічні землі. Однією з перших історіографічних розвідок, у якій розповідається про розвиток історичної картографії на Західній Україні (до 1939 р.), є праця І. П. Крип'якевича [*Історична картографія у Західній Україні (до 1939 р.) // Історичні джерела та їх використання. К. : Наук. думка, 1964. Вип. 1. С. 263-267.*].

Протягом 1962-2010 рр. Я. Дашкевичем були опубліковані численні розвідки з історичної географії й картографії, картознавства.

Зокрема, у його розвідці (1985) зроблено історіографічний огляд розвитку картографічних досліджень в Україні, проаналізовано праці істориків-картознавців, які вивчали середньовічні карти України та публікували їх як окремими виданнями, так і в складі історичних, статистичних, топографічних, етнографічних та інших праць кінця XVIII – початку XX ст.

У 1998 р. за редакцією Я. Дашкевича вийшов збірник наукових праць львівських дослідників «Боплан і Україна». У наукових розвідках Марії Вавричин була проаналізована картографічна | спадщина Г. Боплана,

зокрема, його маловідомі карти України та історія їхнього створення. Статті Я. Дашкевича підсумували історіографію української бопланіани і визначили подальші перспективи досліджень.

Марія Вавричин однією з перших у незалежній Україні почала відновлювати академічні дослідження української історичної картографії й досягла у цій справі значних успіхів.

Досліджувати історичну картографію М. Г. Вавричин розпочала статтею "Матеріали до історії картографії України XVI ст. у фондах ЛНБ АН УРСР", яку опублікувала 1975 р. в одному зі збірників, що їх тоді видавала Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника. У статті докладно проаналізовано стародавні карти з колекції ЛНБ, що вийшли друком у країнах Західної Європи, на предмет зображення на них українських земель (нанесення населених пунктів, ландшафту, гідросистеми, торгових шляхів, ін.) та їхньої інформації про заселення території України. Серед розглянутих карт і атласів – авторства Мартина Вальдзеемюллера, С. Мюнстера, В. Гродецького, Абрагама Ортелія, Герарда Меркатора.

Завдяки її праці було відновлено серію "Пам'ятки картографії України", започатковану століття тому фундаментальним чотиритомним атласом, який уклав Веніамін Кордт [*Кордт В. А. Материалы по истории русской картографии, 1899; Материалы по истории русской картографии, 1906; Материалы по истории русской картографии, 1910; Матеріали до історії картографії України, 1931*]. Випуски цієї серії, підготовлені до друку М. Г. Вавричин, стали взірцями серед факсимільних видань стародавніх карт, удоступнивши для сучасних українців зразки західноєвропейської картографії XV–XVIII ст.

У книзі «Україна на стародавніх картах. Кінець XV – перша половина XVII ст.» (2004) вміщено кольорові репродукції карт із фондів Львівської наукової бібліотеки ім. Василя Стефаника НАН України та Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. Івана Франка, що були видрукувані у період від 1493 р. до 1649 р. [*Вавричин М. Г. Україна на стародавніх картах. Кінець XV – перша половина XVII ст. / М. Вавричин, Я. Дашкевич, У. Кришталович. К. : ДНВП «Картографія», 2004*]. Дослідники детально описали карти, включаючи назви, авторів, видавців, граверів, техніку видання, колористику, матеріал, розміри тощо. Всього дана праця репрезентує 83 карти, проте 41 з них так чи інакше були представлені (описані або відтворені) у виданнях В. Кордта.

Наприкінці XX – на початку XXI ст. значно розширилася сфера історико-картографічних досліджень.

Серед найвідоміших науковців, які плідно працювали і працюють в галузі історичної картографії, слід згадати таких українських дослідників, як П. Тутковський, Л. Багров, В. Кордт, Я. Дашкевич, В. Павлова, Я.

Ісаєвич, І. Гирич, М. Вавричин, У. Кришталович, Л. А. Пономаренко, О. Шаблій, Р. Сосса, І. Ровенчак, Н. Падюка, Т. Люта, К. Галушко та ін.

Найбільш масштабно картографування українських земель висвітлено у таких фундаментальних виданнях, як «Україна на стародавніх картах. Кінець XV — перша половина XVII ст.» (Вавричин М., Дашкевич Я., Кришталович У., 2004), «Україна на стародавніх картах (середина XVII – друга половина XVIII ст.» (Вавричин М., Дашкевич Я., Кришталович У., 2009), в узагальнюючій праці Р. Сосси «Історія картографування території України: підручник для студентів ВНЗ. К., 2007», у праці К. Гулашко «Україна на карті Європи» 2014, в монографіях А. Байцара «Географія та картографія Винниківщини» (2020, 640 с.) й «УКРАЇНА ТА УКРАЇНЦІ НА ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЕТНОГРАФІЧНИХ КАРТАХ» (2022, 328 с.), у праці Пономаренко Л. А. «Картографічні матеріали України XVIII століття як історико-географічне джерело» (2022; праця була підготовлена у 1979 р., коли в Інституті історії АН УРСР проводились масштабні роботи з розроблення фундаментального «Атласу історії Української РСР», дослідження присвячене картографуванню території України у складі Російської імперії та джерелознавчому аналізу картографічних матеріалів) та ін.

Продовженням видання серії «Пам'ятки картографії України», започаткованої Веніаміном Кордтом у 1899 р. є атлас «Карти-портолани Чорного моря XIV-XVII століття» авторства А. Ю. Гордєєва (2015). Видання є збіркою репродукцій старовинних морських карт Чорного та Азовського морів, що зберігаються в бібліотеках Німеччини, Нідерландів, Великої Британії, Італії, США, Канади, Австралії та Японії. Портола́н, портулан — це середньовічна рукописна морська карта, що найчастіше була виготовлена на пергаменті. Головною особливістю цих карт є детальна лінія морського узбережжя з назвами географічних об'єктів, що написані перпендикулярно до неї, мережа ліній румбів і лінійний масштаб.

У виданні «СКАРБИ ШВЕДСЬКИХ АРХІВІВ. Документи з історії України» (Упорядниця Марина Траттнер. Одеса: Видавець: Музей української книги, 2021. 259 с.) містяться передруки малознаних документів та аналіз картографічних джерел.

Дослідження Пономаренко Л. А. «Картографічні матеріали України XVIII століття як історико-географічне джерело» (2022; праця була підготовлена у 1979 р., коли в Інституті історії АН УРСР проводились масштабні роботи з розроблення фундаментального «Атласу історії Української РСР») присвячене картографуванню території України у складі Російської імперії та джерелознавчому аналізу картографічних матеріалів) та ін.

Багато різноманітних, змістових видань на територію сучасної України підготувало і видало за останні роки Державне науково-виробниче підприємство «Картографія». Це «Атлас історії України» (2012), «Україна. Материк і півострів» (2014), «Україна. Народ і територія» (2014), «Україна. Національний склад населення» (2014). Особливе місце серед цих публікацій, враховуючи теперішню ситуацію з точки зору історії виникнення та визнання територіальної цілісності нашої держави, займає виданий в 2016 р. атлас «Україна. Хроніка історичних подій».

На сьогодні ще неповністю досліджена картографічна спадщина, яка міститься у найбільших бібліотеках, архівах, музеях України. Ще менше досліджена українознавча картографічна спадщина, що зберігається за межами України.

РОЗДІЛ ІІ НАЗВИ УКРАЇНИ НА ЄВРОПЕЙСЬКИХ КАРТАХ XII-XIX ст

ІІ. 1. КІМЕРІЙСЬКА ДОБА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ. КАРТИ XVII ст.

КІМЕРІЯ, Кімерійська земля (країна) (Κιμμέρια) – згадується давньогрецьким істориком Геродотом в описі Скіфії як давня назва однієї з її складових земель. Археологічні дослідження у степовій частині Пд. України виявили тут численні пам'ятки генетично пов'язаних між собою Сабатинівської культури (15–13 ст. до н. е.), Білозерської культури (12–10 ст. до н. е.) та поховань пізніх кімерійців (9–7 ст. до н. е.). На думку українських археологів, результати цих досліджень засвідчують, що територія Кімерії поступово розширювалась, а її ядром була степова частина України від пониззя Дунаю до Приазов'я, включаючи Крим.

Кімерійці, кіммерійці, або **кімери**, **кіммери** (грец. Κιμμέριοι, *Kimmérioi*; лат. *Cimmerii*) — стародавній народ, який жив на території Північного Причорномор'я (межиріччя Дону й Дністра) з близько 1500 р. до н. е. аж до VII ст. до н. е. Це перший народ на території України, письмові відомості про якого сягають глибокої давнини. Назва племені кімерійців не є їх самоназвою, оскільки ця назва була дана ассирійцями стосовно всіх племен Північного Причорномор'я.

Поряд з кімерійцями в Україні жили носії інших культур: Висоцької (у сучасних Галичині та Волині), Лужицької (північно-західна Україна і далі на захід до р. Ельби), Бондарихінської (лісостеп Лівобережжя) тощо. Серед представників культур, яких не вважають кімерійцями, особливе місце займають представники Чорноліської культури (XI–VIII ст.), що мешкали у лісостеповій смузі північніше від кімерійців (від середньої течії Дністра до середньої течії Ворскли) і яких деякі дослідники пов'язують з праслов'янами. В. Клочко, виходячи з аналізу комплексу озброєння Білозерської та Чорноліської культур, дійшов висновку про можливу етнічну спорідненість їх носіїв. Чорноліська культура була землеробською й осілою, однак велику роль у їхньому господарстві відігравав кінь.

Про кімерійців писав ще легендарний давньогрецький поет Гомер у своїй «Одісеї» (друга половина VIII ст. до н. е.). Згадки про **Кімерійців** містяться в урартських, ассирійських та юдейських письмових джерелах.

Гомер писав, що країна й місто кімерійців знаходиться біля входу до потойбічного світу: *«Зайшло сонце, і вкрила темінь усі шляхи, а корабель наш досягнув меж океану. Там народ і місто людей кіммерійських»*.

Геродот і Страбон пишуть про велику Кімрійську державу на північних берегах Чорного моря та на обох берегах Керченської протоки

зі столицею Кімерикон. За Геродотом, племена кімерійців очолювали царі. Однак царських поховань в Українському Причорномор'ї не виявлено. Відомо кілька сотень ваз т. зв. «Керченського» стилю, на яких зображені амазонки, що б'ються з греками. Ці вази походять з VII ст. до н. е. Геродот каже, що в VII столітті до н. е. кімерійців витіснили і частково асимілювали скіфи.

Геродот засвідчив, що: *«...Країна, де тепер живуть скіфи, кажуть, що за давніх часів була кімерійською... Ще й тепер у Скіфії існують кімерійські фортеці, кімерійські переправи, є також і країна, що називається Кімерією, є й так званий Кімерійський Боспор»*.

Горбенко К. В. (Археологічні дослідження на території городища Дикий Сад у 2013-2014 роках // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Історичні науки. 2015. № 1. С. 7-14.) зазначає, що у часи свого розквіту місто Кімерія існувало як важливий і найпівнічніший чорноморський порт, що поєднував торгові зв'язки кімерійців з греками та ассирійцями. В місто водними шляхами стікалися люди і товари зі всієї Кімерії та інших північних племен.

Ассирійські документи: пророцтва, писання, хроніки — належать до часів Саргона II, Сенахеріба, Езаргадона та Ашурбаніпала до другої половини VIII ст. та до VII ст. до н. е. Вони говорять нам про бурхливий період в історії двох великих держав у сточищі Євфрату: Урарту та Ассирії. Індоєвропейські племена, що наступали зі сходу та півночі на ті царства, ті джерела називають **Gimirrai (кімри)** та **Ashguzai (скіфи).** Кімерійці з'явилися на кордонах Урарту при кінці VIII ст. до н. е. і окупували царство десь по 714 р. до н. е. На початку VII ст. до н. е. кімери разом з царем Урарту Русою II (680—645 рр. до н. е.) та іншими індоєвропейськими племенами почали наступати на Ассирію.

Відомо про завоювання **Кімерійцями** більшої частини Лідії, вторгнення до Каппадокії, Фригії, Пафлагонії. Цей натиск, мабуть, був спричинений натиском скіфів, які посувалися на схід до Урарту. Ассирійський цар Езаргадон (Асархаддон) та скіфський Бартатуа створили союз проти кімрів та халкедонців. Внаслідок цього в 679—678 роках до н. е. кімерійці були розгромлені, і витиснуті до Малої Азії. Там кімри перше зустріли опір царя Лідії, але вже в 652 р. до н. е. вони завоювали Лідію і пограбували цілу Малу Азію. Та в 637 р. до н. е. ассирійці зі скіфами перемогли кімрів, зменшивши площу їх землі до частини в Каппадокії, яка залишилася надалі кімерійською. Місце кімрів у Малій Азії зайняли скіфи, які втрималися там аж до 606 р. до н. е., за винятком двох областей у Вірменії: Сакасена та Скитена, що залишилися скіфськими.

Видатний російський вчений М. Ростовцев (1870-1952) вважав, що кімри посувалися в південному та західному напрямі задовго ще до навали скіфів. Ґрунтуючись на ассирійських джерелах, М. Ростовцев схиляється до думки, що кімри з'явилися в Малій Азії десь у VIII ст. до н. е., отже, до приходу туди скіфів. Та і Страбон також свідчить, що кімри зайшли до Малої Азії через Дакію і Дарданелли.

М. Ростовцев, боронячи теорію, за якою скіфи витиснули кімрів з України, все ж визнає, що не витиснули їх з Кубані. Він знайшов сотні доказів у кубанських могилах, що кімри жили на Кубані до приходу скіфів і після їхнього приходу, іншими словами, кімри були ніхто інший, як споконвічне автохтонне населення України — нащадки трипільців.

Зрештою, М. Ростовцев сам напів визнає це. У своїй книзі «Iranians and Greeks in South Russia» він пише: «Нема ніяких свідоцтв ані про час, коли кімри вперше з'явилися в Україні, ані про час, коли її покинули, ані про їхню національність, ані про те, чи вони були автохтонами України, чи зайдами». Він все ж визнає кімрів індоєвропейським народом — фракійцями на підставі того факту, що в Босфорській державі царі мали фракійські імена, а так само багато людей з фракійськими іменами були серед населення Танаїсу за римських часів.

Згодом кімерійці змішалися з місцевим населенням. Можливо, частина з них залишилася в гірській частині Криму і стала предками таврів.

Кімерійці жили в південноруських степах ще на початку залізного віку (I тис. до н. е.), але, звичайно, їх культура склалася набагато раніше. Археологічні дослідження показують, що в пізньому бронзовому віці, в 1600-1000 рр. до н. е., степову і лісостепову зону Східної Європи займала Зрубна культура, що належала землеробсько-скотарським народам «індоєвропейського» (арійського) типу. Оскільки саме в цих місцях письмові джерела і поміщають «місце проживання» кімерійців, мабуть, що Зрубна культура і являє собою реальний слід «кімерійського царства» [*А. Г. Кузьмин. Откуда есть пошла Русская земля. Т. 1, М., 1986, с. 686*].

Зрубна культурно-історична спільність (зрубна КІС) — етнокультурне утворення доби пізньої бронзи (XVIII—XII ст. до н. е.), розповсюджене у степовій та лісостеповій смузі Східної Європи від Уралу на сході до річки Дніпро на заході, від річки Кама й правих приток Оки на півночі до азово-чорноморських степів на півдні.

Зрубна культура виявляє повну спадкоємність з більш давніми Катакомбною (2000-1600 р. до н.е.) і Ямною культурами III тис. до н. е., що займали ті ж землі від Уралу до середнього Дунаю. Ямна культура вважається «протоарійською»: саме від неї виходили ті імпульси, які привели до формування на великих територіях Європи і Північної Азії в

III – поч. II тис. до н. е. багатьох народів індоєвропейської мовної сім'ї [*M. Gimbutas. The first wave of Eurasian steppe pastoralist into Copper Age Europe // The Journal of Indo-European Studies, 1977; В. Леман. Индоевропеистика сегодня // Вопросы языкознания, 1987, № 2; J. P. Mallory. In search of the Indo-Europeans. Language, archaeology and myth. L., 1989*.].

Очевидно, що Зрубна культура епохи пізньої бронзи, в ареалі поширення якої найдавніші джерела згадують кімерійців, склалася на старому місці проживання аріїв, на їх «історичній прабатьківщині». ***Кімерійці як носії Зрубної культури виявляються прямими спадкоємцями степових аріїв Східно-Європейської рівнини; їх предки вважали за краще залишитися «вдома», тоді як інші розселилися по всіх напрямах в Європу й Азію.*** Не дивно, що традиція, представлена в Біблії, називає кімерійців старшим з народів індоєвропейської сім'ї. Сама назва кімерійці-кімри, швидше за все, означає просто «степовики» (в одній із стародавніх арійських мов анатолійської групи «степ» - це «гимра») [*Н. И. Васильева, Ю. Д. Петухов. Русы Великой Скифии. 2008*].

Досить очевидно, що кімерійці – ЦЕ НОСІЇ Зрубної культури південноруських степів епохи пізньої бронзи (1600-1000 рр. до н. е.). Але дані точних наук виявляються дуже незручними для тих, ***хто хоче представити історію євразійських степів як безглуздий калейдоскоп: один невідомо звідки взявся народ повністю винищує або витісняє інший, теж невідомо звідки взявся, і все повторюється знову і знову. Мовляв, дикі «кочівники степів» не могли мати зв'язкову, цивілізовану історію: раптово з'являлися і так само раптово зникали, не залишаючи ніяких слідів...*** Після того як за допомогою археологічних, антропологічних та лінгвістичних досліджень з'ясувалося: стародавня цивілізація південноруських степів мала високий рівень розвитку і стала «прабатьківщиною» багатьох цивілізацій і народів Старого Світу, питання про прив'язку древньої «доісторії» до найбільш ранніх, що дійшли до нас у письмових джерел набуло особливої гостроти. Все впирається в походження кімерійців, першого з народів південноруських степів, про який ідеться в писемних пам'ятках; розв'язання цієї проблеми дозволяє встановити, яке відношення має Скіфія залізного віку до стародавніх «арій» [*Н. И. Васильева, Ю. Д. Петухов. Русы Великой Скифии. 2008*].

І чи варто дивуватися, що як тільки почала з'ясовуватися справжня роль південноруських культур епохи бронзи в генезі індоєвропейських цивілізацій, так відразу ж з'явилися «наукоподібні» спекуляції навколо «кімерійської проблеми». На деяких з цих спекуляцій варто зупинитися,

оскільки вони – в інтересах певних сил - ретельно підтримуються і культивуються досі. Перш за все для того, щоб «відірвати» кімерійців від древніх аріїв, на кордоні епохи бронзи і залізного віку (тобто на рубежі II і I тис. до н. е.). Намагаються створити - хоча б на папері - такий собі «розрив». Тобто: жили-були в євразійських степах якісь «арії», та потім всі кудись зникли. Кімерійці, що згадуються античними джерелами, не спадкоємці Зрубної культури, а якийсь «новий» народ, що проник в південноруські степи тільки на початку залізного віку (близько 1000 р. до н.е..). Звідки ж? Найбільш поширена версія, що кімерійці були... фракійцями. Однак реальні фракійці раннього залізного віку - жителі басейну Дунаю і Північних Балкан - осілі землероби, не виявляли любові до переходів через степові простори, тоді як про причорноморських кімерійців джерела (і дані археології) говорять як про типових «вершників», скотарів [*Н. И. Васильева, Ю. Д. Петухов. Русы Великой Скифии. 2008*].

Спекуляції навколо кімерійців, спроби приписати їм «іноземне» походження виконують поставлене завдання: створити розрив між древніми аріями епохи бронзи і населенням південноруських степів залізного віку. **Точно такий же розрив - і в тих же цілях - намагаються штучно створити між кімерійцями і скіфами, що заселяли південноруські степи в ранньому залізному віці.** Нібито зустрілися два різних і чужих один одному народи, один з них витіснив інший, і... історія почалася заново. Однак, якщо звернутися до справжніх історичних пам'яток, можна переконатися, що скіфи були відомі довкільним народам з найдавніших часів. Скіфи згадуються вже у грецького поета Гесіода (VIII ст. до н. е.). У переказах про Геракла описано, як цей знаменитий герой Греції (і засновник багатьох царських династій) отримав свій лук з рук скіфа Тевтара, який і навчив його стрільбі, але ж, згідно з традицією, діяльність Геракла належить до часу за одне-два покоління до Троянської війни, тобто до першої половини XIII ст. Перекази про скіфів входять в самі архаїчні грецькі міфи, такі, як міф про винахід землеробства, цибулі, технології виплавки міді та ін. [*Н. И. Васильева, Ю. Д. Петухов. Русы Великой Скифии. 2008*].

У географічній та картографічній традиції українські землі часто називали Кімерією, Сарматією Європейською, або Скіфією. Для географів та істориків існували ще й «Азійські» Скіфія і Сарматія. Що ж до античних часів, то частіше вживалося Scithia inferior (Скіфія нижня), у значенні «ближча».

На більшості географічних карт XIV—XVI ст. українське Наддніпров'я позначається як Cimmeria, Scythia Europaea, Parua Scythia, Sarmatia, Ruthenia, Russia, Cumania, Commania та ін.

1665 р. французький картограф **Гійом Сансон** видав мапу під назвою “**Cimmeria** qua postea **Scythia Europaea** Seu Parua **Scythia**” (Кімерія, пізніше Європейська Скіфія, або Мала Скіфія) де показано українські землі. Лівобережна та Південна Україна – Скіфія (**Scythae**), Північна Україна та Слобожанщина – Сарматія Європейська (**Sarmatia Europaea**).

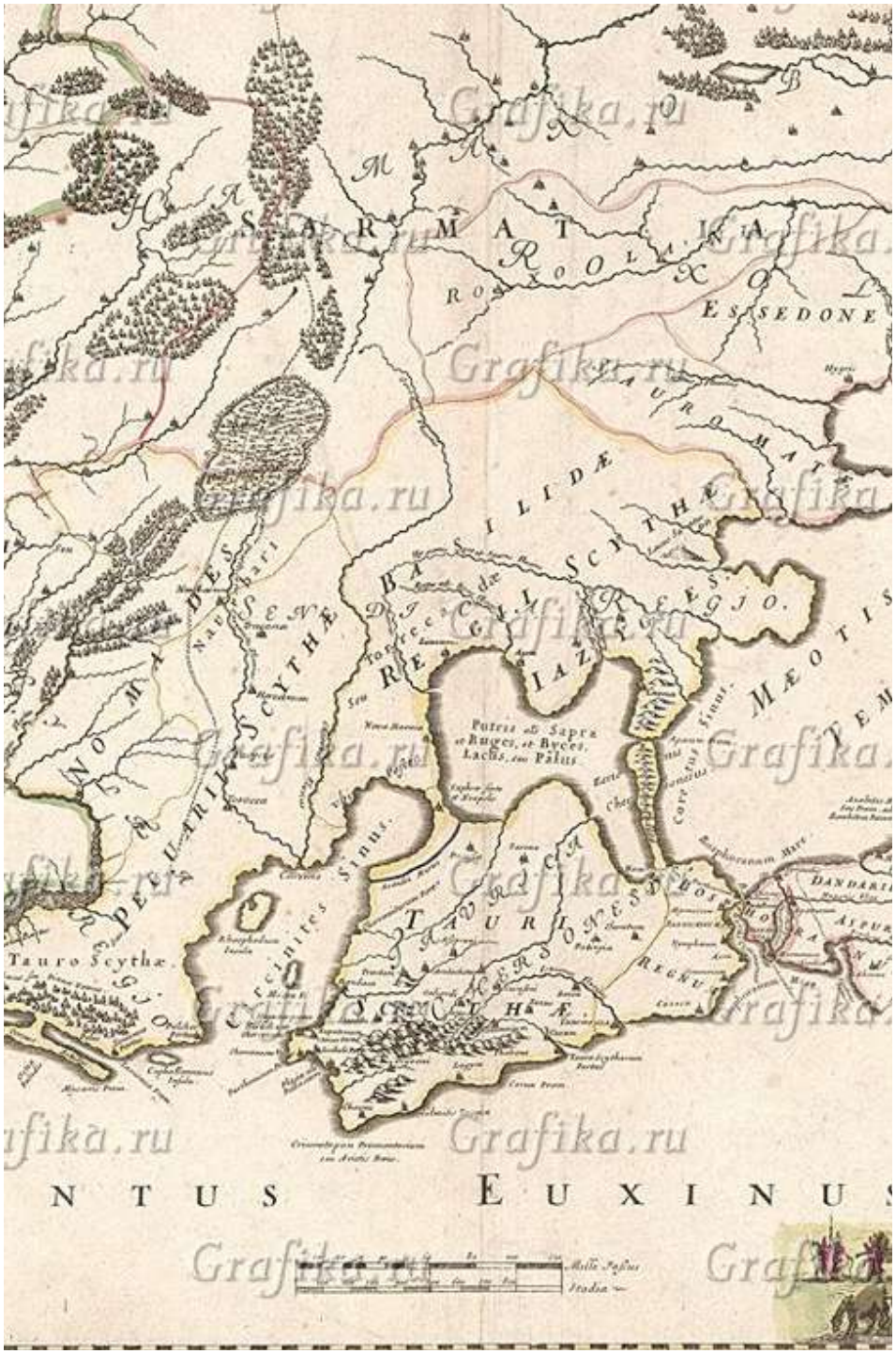

1665 р. Гійом Сансон

II. 2. СКІФСЬКА ДОБА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ. КАРТИ XV–XVIII ст.

Скіфи – складна за етнічним складом конфедерація, під якою ховалися, скоріш за все, кілька етнічних угруповань. Безумовно, що значна частина скіфів – це далекі предки українців. Скіфи – корінні жителі українського лісостепу та степу (1 500 р. до н. е. - III ст. н. е). Геродот зафіксував легенди про походження скіфів. В одній з них стверджувалося, що скіфи з'явилися на своїй землі (як перший її народ) за тисячу років до нашестя Дарія (Дарій напав на Скіфію у 512 р. до н. е.) і що вони були пов'язані з Дніпром, оскільки їхній першопредок Таргетай (Таргітай) вважався сином Зевса та німфи — дочки Борисфену (Дніпра). Оскільки немає підстав не вірити Геродоту, то слід зафіксувати появу Скіфії як держави у 1500 р. до нашої ери.

Скіфи, або **скити** (грец. Σκύθαι; самоназва «сколоти»: грец. Σκολότοι) — екзоетнонім грецького походження, який у сучасній науковій та художній літературі застосовується до практично всіх племен, що мешкали у VII—III ст. до н. е. на землях сучасної України від Дунаю до Дону, всю цю територію Геродот називав Великою Скіфією.

Сама Скіфія, за описом Геродота [Геродот, книга IV, с. 101], нагадувала величезний квадрат, південний край якого простягався вздовж Чорного моря від Істру до Меотиди (Азовського моря). Відповідно до цього, північний її кордон мав би проходити приблизно вздовж Прип'яті, через Чернігів, Курськ і далі до Воронежа (Рибаков).

Наразі відомі такі державні утворення, очолювані скіфами:

1. — Країна Ішкуза з ассирійських та вавилонських джерел (679 р. до н. е. — перша згадка щодо скіфів у Закавказзі).

   Певний час панувала думка, що «країна Ішкуза» була розташована в Закавказзі, чи на території Манейського царства, чи у Сакасені. Наразі превалює думка, що основною територією «країни Ішкуза» були Північний Кавказ, Прикубання. Саме на цих територіях знаходиться найбільша кількість археологічних пам'яток скіфів [*Погребова М. Н., Раевский Д. С. Ранние скифы и древний Восток. К истории становления скифской культуры. М., Наука, 1992*].
2. — Сакасена класичного та античного періоду (у складі Мідії та Персії);
3. — Скіфія Причорноморська;
4. — Мала Скіфія у Криму (Тавроскіфія). Державне об'єднання скіфів, що виникло у Криму (Тавриці) у 280—260 рр. до н. е.

У II — III ст. у зв'язку з загостренням внутрішніх суперечностей і постійними війнами з античними містами Тавроскіфія переживала період економічного і політичного занепаду. Після ряду перемог

боспорський цар Ріскупорід III (210 — 221 рр.) остаточно підкорив скіфів і проголосив себе «царем всього Боспору і тавро-скіфів».

5. — Мала Скіфія у Добруджі. Вперше Скіфію у Добруджі згадано у істрійському декреті Агафоклу, який датовано межею III-II ст.ст. до н. е. чи самим поч. II ст. до н. е.

У Малій Скіфії (Добруджі), де свого часу відбував заслання відомий римський поет Овідій, присутність скіфів відзначається аж до появи гунів у IV ст. н. е.

Любор Нідерле (1865—1944), видатний чеський археолог, етнолог, етнограф та історик-славіст, дослідник слов'янської старовини, автор 11-томної енциклопедії «Слов'янські старожитності», стверджував, що «скіфи іменовані орачами й хліборобами... були безсумнівно слов'янами». Він пише: «Скіфи-землероби, що живуть між Бугом і Дніпром (Herodot, IV. 17,18, 53, 54) над порогами й провадять зовсім інший спосіб життя в порівнянні зі справжніми скіфами-кочівниками, не могли бути ніким іншим, крім як предками східних слов'ян. Поділля і Волинь були слов'янськими вже в епоху Геродота, судячи з його повідомленнями про жителів цих областей, яких він називає неврами (Neupoi) (Геродот IV. 100-118) і слов'янське походження яких цілком очевидно».

Геродот зафіксував також легенди про походження скіфів. В одній з них стверджувалося, що скіфи з'явилися на своїй землі (як перший її народ) за тисячу років до нашестя Дарія (Дарій напав на Скитію у 512 р. до н. е.) і що вони були пов'язані з Дніпром, оскільки їхній першопредок Таргетай (Таргітай) вважався сином Зевса та німфи — дочки Борисфену (Дніпра). **Оскільки немає підстав не вірити Геродоту, то слід зафіксувати появу Скіфії як держави у 1500 р. до нашої ери**.

Інша легенда, яку розповіли Геродоту греки, відносила походження скіфів до Низов'я Дніпра, тому що першим скіфським царем був Скіф — син Геракла та діви-Єхидни, яка жила в Гілеї.

Обидві легенди цікаві тим, що перша розповідає про скіфів-землеробів (їх символами були плуг, ярмо, сокира, чаша), а друга — про степових скотарів, символами яких названо лук, пояс, чашу.

ЕТНОГЕНЕЗ СКІФІВ

Відмінності між скіфами й кімерійцями було важко знайти навіть Геродоту. Описуючи війну скіфів з кімерійськими царями, він схиляється до думки, що це була одна з тих міжусобиць, які нам відомі й з пізніших часів Київської Русі.

В 1952 р. на конференції Інституту історії матеріальної культури з питань скіфо-сарматської археології був зроблений "остаточний" висновок про іранську належність скіфської мови на підставі "досягнень"

радянських лінгвістів, серед яких особлива заслуга належить В.І. Абаєву [*Мелюкова А.И. 1989*]. Подальші дослідження археологів дали підстави думати, що висновок виявився поспішним. Але при всіх сумнівах, вони не можуть спростувати лінгвістів і тепер скіфологія практично тупцює на місці. Геродот, на якого любить посилатися офіційна наука, описуючи Скіфію ніде не говорить про її мешканців, як про іраномовний етнос. Геродот, який добре знав перську мову, ніде не говорить про подібність скіфської мови з перською. Одне це вже повинно було змусити їх засумніватися в давно прийнятої догми, але вони продовжать повторювати авторитетні твердження своїх попередників, які занадто просто розв'язали проблему.

Автохтонна гіпотеза – найбільш докладно була обґрунтована російським археологом Б. М. Граковим (1899-1970). Він вважав, що прямими предками скіфів були племена Зрубної культури епохи бронзи, які проникли у Північне Причорномор'я з Поволжя. Проникнення це було дуже повільним і тривалим (з середини II тис. до н. е.), а згадана Геродотом міграція скіфів «з Азії» (а "Азія" починалася для античних географів відразу за Доном-Танаїсом) - лише одна з його хвиль швидше за все, остання.

Мігранти - «зрубники» зустрілися в степах Причорномор'я з більш ранніми переселенцями з тих же областей, і на основі злиття цих споріднених двох груп склалося етнічно однорідне населення скіфського часу, яке говорило однією з діалектів північноіранської мови. Власне культура зрубних племен, що зазнала значних змін у ході переходу від епохи бронзи до залізного віку та від напівосілого способу життя до справжнього номадизму, лягла, на думку Б. М. Гракова, в основу власне скіфської культури.

Щоправда, мистецтво скіфів (звіриний стиль) та деякі форми їхньої зброї він вважав привнесеними звідкись ззовні. До граківської гіпотези примикає передньоазійська версія відомого ленінградського археолога, фахівця зі скіфів та хозарів М. І. Артамонова. На його думку, Зрубна культура епохи бронзи безпосередньо передувала скіфській в Північному Причорномор'ї та багато в чому визначила її основні риси. Проте виникнення власне скіфської культури у VII ст. до н.е. і, особливо, її яскравої риси, як звіриний стиль М. І. Артамонов пов'язував із впливом розвинених цивілізацій Передньої Азії. За Б. М. Граковим, і скіфи, і кіммерійці — прямі нащадки «зрубників», тому вони мають спільну культуру і, швидше за все, споріднені етнічно.

С. Г. Єфімова [2000], що відстоює, як і **Л. Т. Яблонський** [2000], теорію автохтонності та антропологічної консолідованості скіфів, проте переконливо продемонструвала, що степові скіфи помітно відрізняються від лісостепових. На її думку, ці відмінності не суперечать місцевому

походженню скіфів і пояснюються антропологічною різнорідністю носіїв Зрубної культури, яких С. Г. Єфімова та Л. Т. Яблонський вважають предками всіх скіфів.

ПЛЕМЕНА СКІФІЇ

Про племена, які, за твердженням Геродота, населяли Скіфію (за *Спасько С. К.* Історія України написана у V ст. до нашої ери Геродотом. — К.: Фенікс, 2007):**«На захід від морського порту, в затоці Борисфену (Дніпра),** який стоїть на середині скіфського узбережжя Понту (Чорного моря), **живе скіфське плем'я.., що називається каліпіди**. **Сусідами каліпідів на сході є алізони**, люди обох цих племен ведуть скіфський спосіб життя. Вони вирощують для харчування різне зерно: **пшеницю, просо, горох, квасолю, цибулю, часник і коноплі. На північ від алізонів живуть скіфські хліборобські племена**, які вирощують зерно собі й на продаж. За ними, **північніше, живе скіфське плем'я — неври**, а вже **за ними — лежить дика незаселена земля**. Це все, що відомо про населення, яке заселює понад рікою Гіпаніс (Південний Буг), на захід від ріки Борисфену».

Історична довідка. *Спасько С. К.* – історик і перекладач з Австралії. Цінність праці «Історія України написана у V ст. до нашої ери Геродотом» цього науковця полягає в тому, що свій переклад він зробив з англомовного видання Геродота, яке є найімовірнішим джерелом для подальшого вивчення.

Уточнимо деякі деталі із «Історії Геродота». На захід від річки Дніпра, **у межиріччі Дніпра і Дністра, в скіфські часи мешкали племена алізонів (східне Прибужжя) і каліпідів (західне Прибужжя).** На північ від племені алізонів жили хліборобські скіфські племена. Тобто, якщо вважати, що **алізони–скіфи в ті часи мешкали в межах сучасної Кіровоградської області, то хліборобські племена скіфів посідали терени сучасних Черкаської та півдня Київської областей.** Що можна вважати цілком вірогідним. Далі, на північ, **на Правобережжі Київщини (до річки Прип'яті) розташовувалось плем'я неврів.** А північніше, за Геродотом, лежала «дика незаселена земля». Плем'я **каліпідів в часи Геродота жило в межах сучасної Вінницької та південної частини Хмельницької областей.** В той час, коли придунайські землі та сучасні **терени Одещини і Миколаївщини заселяло плем'я гетів**. Послухаємо Геродота: «При русі перської армії до Дунаю Дарій підкорив своєю силою **скіфське плем'я готів**... **Гети** вірять, що їх плем'я ніколи не вмре» [*Спасько С. К., 2007*]. Саме оце скіфське плем'я гетів німецькі історики-укладачі світової історії, надалі прозвали готами та вигадали їм

германського імператора Германоріха, щоби завоювати та підкорити Скіфію [*Білінський В., 2013*].

Сармати належали до одного зі скіфських племен. Слід пам'ятати: за часів давньогрецької імперії причорноморську державу іменували Скіфією, а за часів Римської імперії — Сарматією. Німецькі історики, працюючи у XVII–XIX століттях з оригіналами давніх праць, внесли до них фальшиві «додатки» про так званих готів, які нібито потіснили скіфів. У той час міграції готів на терени скіфів історія не зафіксувала. І до влади у Скіфії у III ст. н. е. прийшли не готи (германці), а давній скіфський рід — **гети**, які мешкали у межиріччі Дунаю і Дніпра. Пізніше європейці називали племена скіфських гетів (і не тільки їх) — варварами. [*Білінський В., 2013*].

Цит. за: О. Ковалевський "Ілюстрована історія України від найдавніших часів до сучасності": "Велика Скіфія була могутньою державою саме українського народу, з місцевим, а не якимось міфічним іранським корінням. Це була та ж сама спадкоємниця Трипільської цивілізації та Великої Конфедерації оріянських народів. Стародавні історики нарекли її Скіфією. Так само як до того вони називали її Кіммерією а нас кіммерійцями. Але від зміни назви суть держави не змінюється – вона була і залишається державою українського народу на його етнічній території.

Як не дивно, але на українське коріння скіфської держави вказували ще античні автори. Про це ж говорить і "Велесова книга". Але радянські історики, однак, намагалися цього не помічати. У скіфах вони бачили лише тих, кого хотіли бачити – чужинців-кочовиків...

Геродот вказує на місцеве походження скіфів. І називає багато народів, які жили у цій державі. Геродот писав, що до складу Великої Скіфії входили ***скіфи-орачі*** та ***скіфи-землероби***. Ким могли бути ці люди? Уже сама назва говорить про те, що це оріяни-праукраїнці, нащадки Трипільської цивілізації. Оскільки ніяких інших орачів чи землеробів, окрім трипільських, на території України не було.

Далі автор називає алазонів і калліпідів. Це теж явно не скотарі-іранці. Територія, на якій вони проживали, входила до складу Трипілля-Аратти. Тож, це так само могли бути лише осілі народи-землероби – нащадки трипільців-аріїв. Доказом цього є той факт, що пізніше жителів цих територій історики називатимуть уличами та тиверцями. А археологія свідчитиме, що вони були споконвічними землеробами.

І лише після того Геродот згадує скіфів-кочовиків. Але це зовсім не означає, що вони повинні бути іраномовним етносом. Ми з вами уже знаємо, що ще в III тисячолітті до нашої ери на півдні України сформувалася культура кочового тваринництва. Носіями її були праукраїнці, котрі змінили рід занять: з землеробів стали скотарями. Тож,

говорячи про скіфів-кочовиків, античний автор має на увазі саме їх. Ні про яких іранців, які б бродили степами України, у нього мова не йде».

СКІФИ-ГУНИ

Імперські історики (Пруської та Російської імперій), які у XVIII ст. писали світову історію, і на думці не мали, що скіфсько-сарматсько-гунська (1500 р. до н. е. – V ст. н. е.) спадщина належить українцям (русичам), загнаним у рабство в Російській імперії. Тим більше, що царі Московщини платили шалені гроші своїм першим найманцям-історикам, таким як Г. З. Байєр (1694–1738), Г. Ф. Міллер (1705–1783), С. Г. Шелін (1745–1774), А. Л. Шльоцер (1735–1809), А. Й. Гільденштедт (1745–1781) та десяткам інших, які фальшували все, чого царі бажали. В ті часи про Трипілля (5400 до 2250 рр. до н. е.) ще не знали. На їхню думку, європейську історію саме вони — германці й творили. Тому й вигадували разом із Катериною II для Московії ось такий — пронімецький історичний науковий напрямок. Згодом з тої німецької вигадки утворився еталон історії Європи. Історія українського народу стала жертвою найбільшого культурного грабунку та обману так, як жодна інша історія європейських народів, в першу чергу завдяки німецьким історикам. На жаль пора переосмислення німецько-московської історичної та археологічної доктрин для України ще не відбулася.

Азійські гуни і Європейські гуни були два абсолютно різні народи, кожен з яких мав цілком відмінну расову приналежність, окрему історію, свій напрямок розвитку і їхні життєві дороги ніколи не перетиналися. Дивно, але азійське походження гунів більшість вчених (й українських теж) виводиться за подібністю звучання етнонімів «хунну» та «гуни». Тут слід розрізняти європейських гунів від азійських гунів (хунну; сюнну). Європейські гуни не були народом, який невідомо звідки взявся на українських землях і невідомо куди подівся в VII ст. Європейські гуни це – споконвічні жителі українських етнічних земель

В X ст. Костянтин Багрянородний писав про росів (Ρως; українців): “Цей народ ми називаємо скіфами або гунами. Щоправда, самі себе вони звуть русами”. Дещо пізніше, в XI ст., північнонімецький хроніст Адам Бременський стверджував, що в Подніпров’ї споконвіку проживали гуни, а нашу країну він називає Гунігард. Столицею цієї праукраїнської держави було місто Хівен. У XII ст. ще один німецький хроніст Гельмольд у своїй праці “Хроніка слов’ян” теж називатиме Русь-Україну Гунігардом через її заселення гунами. Гельмольд був переконаний, що гуни є слов’янським народом. Данський хроніст XII ст. Саксон Граматик (Saxo Grammaticus) у своїй 16-томовій хроніці «Діяння данів» (лат. Gesta Danorum) теж вважав русичів і гунів одним народом. Вже у XVII ст., шведський учений Олай Варелій напише, що шведи з давніх-давен називають Русь Гунігардом. І

навіть у скандинавському епосі Русь-Україна часто фігурує під назвою Країна гунів.

Європейські гуни це – нащадки гіперборейців-аріїв, трипільців, кіммеріян (сумеріян) і скіфів-сарматів. Слово "гуни" є лише одним з імен, якими нас у різні часи називали європейці. А гунський період був одним з етапів етногенезу української нації. Отож, сучасні етнічні українці є нащадками великих гунів і несуть у собі дещицю їхньої крові![Олександр Ковалевський. Загадка» гунів: історична правда українців незручна для всіх. 2017].

Правда про скіфів-гунів і про їх Велику імперію була незручна для багатьох народів. Вперше – для московитів і германців (німців). Правда спростовує цілу низку міфів й вигадок, які Московія сама собі придумала і з якими їй так зручно жити, особливо тепер, і повчати інших. Наприклад, про вищість та першість "великоросів" серед слов'янського світу, про неможливість існування будь-якої державності на території України у період до Київської Русі, про залежність "малоросів" від Росії у силу їхньої неспроможності створити власну державу і т. д. Германці ж протягом багатьох століть вважали слов'ян неповноцінними і неспроможними до великих справ і культурних перетворень народами. А тут якась Велика Скіфія з її претензіями на світове панування?! І це в той час, коли германці й держави ще власної не мали.

Гунський рух (IV-V ст.) був одним з етапів боротьби давньоукраїнців з Римом, Візантією та германцями за опанування теренами Європи. Рішуча боротьба Карпаточорноморських племен, значна частина яких пізніше була консолідована у давньоукраїнський народ, розпочалася ще в III ст. після Н. Х., і на підставі латино-грецьких джерел описана А. Ременніковим 1954 р. у праці «Боротьба племен Северного Причорнеморья с Римом в III веке н. э». Імена воєвод, які очолювали походи на Балкани у той час, мають українські звучання: Респа, Книва (в українській мові і зараз є прізвище Кива), ведуко Тарвар (ведуко – ведун, воєвода; Тарвар – можливо, спотворене Турвар – Буй-Тур), Острогета (таке ж ім'я у XV ст. мав один із українських воєвод). Під їхнім тиском гинули римські армії, іноді на чолі з імператором. А після незначної перемоги над Карпаточорноморськими племенами, римський імператор Волузіан отримав титул «венедський», бо, рушійною силою цих племен були венеди. Умовним часом закінчення цієї боротьби був кінець VII ст., коли наші предки захопили Балканський півострів, майже всю Грецію, частину островів на Егейському морі і навіть висадились у Малій Азії. На півночі вони вийшли до Балтійського моря, а на Заході дійшли аж до Альп та Рейна. Фактично з цього часу почалося створення слав'янських народів. І не має значення, що в той час наші пращури не називали себе ні українцями, ні слав'янами. У цій боротьбі III-VII ст. так звані гунські

війни були лише найяскравішим, найдраматичнішим періодом [А. КІНДРАТЕНКО. Гуни – предки українців. 2008].

ПОХОДЖЕННЯ ГУНІВ

Велика група вчених відносить гунів до тюркомовних народів й виводять їхнє етнічне походження із центральноазіатського народу хунну (сюнну), який у I ст. н. е. переселився на захід. Хунну розселилися на Середній і Нижній Волзі (Волзько-Уральське межиріччя) наприкінці II ст. н. е., підкорюючи фіно-угорські племена та змішуючись із ними. Загалом переважна більшість сучасних дослідників відносить гунів до народів тюрко-монгольської мовної сім'ї, батьківщиною якої був Саяно-Алтайський регіон.

Хунну або Сюнну, Шюнну (від кит. 匈奴, Xiōngnú; старокит.: /qʰoŋ.naː/) — конфедерація азійських кочових народів, що панувала в Азійському степу (Монголії, Маньчжурії, Туркестані та прикордонних із Китаєм районах) у III ст. до н. е. — I ст. н. е.. Вели війни з китайською династією Хань. Для захисту від їхніх нападів на Китай імператор Цінь Шихуанді звелів побудувати Великий китайський мур. У війні з Китаєм консолідувалися у єдину державу, що підкорила сусідні кочові племена. У результаті воєн з Китаєм та племенем сяньбі, а також міжусобиць держава хунну розпалася. Більшість хунну змішалася із північними китайцями, а інші — з племенами сяньбі.

Зазнавши низки поразок від Китаю та інших кочових народів, хуну на рубежі н.е. залишили степи Монголії і в перші ст. н.е. досягли Алтаю, а потім Південного Уралу, де вони зустрілися з тюркськими, іранськими та угорськими племенами Це ті кочовики, які були тісно пов’язані із сусідніми народами Китаю, Алтаю й Сибіру. У Приураллі хуну відомі за матеріалами Андріїського та Сергачського курганних могильників та Писеральським курганно-грунтовим могильником, що розташовані в Сурсько-Свіяжському межиріччі. Для цих пам’яток є типовими інгумації на спині, в ямах чи на горизонті підкурганних насипів. Деяких померлих супроводжували частини коня. Серед інвентарю трапляються довгі залізні палаші й кинджали, поясні набори з чоботоподібними підвісками тощо. В Поволжя хуну принесли з собою складний лук, прообраз сідла із стременами. В III-IV ст. прийшлі хуну активно впливали на місцеві, переважно фіномовні племена. У другій половині IV ст. всі південноуральські й нижньоволжські кочовики, які були змішаним тюркськo-угорським і іраномовним населенням, вже називалися гунами [Олег Проходнюк.Гуни та протоболгари в Європі. 1999].

Азійські гуни — це тюрко-монголо-фіно-угорсько-єнісейсько-тунгусько-кавказько-іранська суміш народів центральноазійського походження, яка пов'язана з кочовою імперією Хунну (Xiongnu), яку

розгромила імперія Хань і витіснила на захід. Хунну — кочовий тюркський народ, перші повідомлення про який датовані 2-м тисячоліттям до н. е. Саме тоді хунну перейшли через Велику Китайську стіну і вдерлись до Китаю. Білі гуни або ефталіти, споріднений народ, нападали на Персію і північну Індію в VI ст. до н. е. і V ст. до н. е. До Європи хунну (сюнну), як виявилося, не дійшли. Сліди їхньої присутності археологи знайшли лише на території Казахстану.

Європейські гуни. В Європі століттями проживав великий народ, який стародавні історики називали гунами. Але вони не мали тюркського коріння і були високими, міцними та світлошкірими європейцями. А те, що їхня назва «гуни» подібна до «хунну», жодним чином не ріднить їх з азійцями. Європейські гуни багато століть проживали на своїй території, від діда-прадіда займалися хліборобством, не проживали в юртах і ніколи не були кочовиками. Це був висококультурний і цивілізований європейський народ. Це були наші праукраїнці!

Саме звідси гуни розпочали експансію проти сусідніх народів, створивши за якийсь час велетенську імперію з центром у Києві! Імперія гунів стала найбільшою державою за всю історію української нації. І вона має стати об'єктом нашої особливої гордості![Олександр Ковалевський. Загадка» гунів: історична правда українців незручна для всіх. 2017].

Першим ототожнив європейських гунів із китайськими хунну французький вчений Жозеф де Гінь (фр. Joseph de Guignes), який у 1748 р. першим поставив питання про дослідження загадки етнічного походження гунів на науковому рівні. З того часу, історики, географи, філологи, археологи та етнографи продовжують дослідження та дискусії. Своє "геніальне" відкриття Жозеф де Гінь побудував лише на схожості, як йому здалося, звучання слів "гуни" і "хунну" ("сюнну"). Услід за Жозефом де Гуньє про азійське походження гунів заговорили німецькі історики XVIII ст. Німці опрацювали, видали й прокоментували греко-латинські манускрипти. Але вони упереджено ставились до слов'ян, вважали їх нікчемними й ні на що не здатними, які не могли бути творцями історії. Далі їх підтримали російські вчені, а ще пізніше – радянська історична "наука" (Пігулевська, Гумільов). І усе це за повної відсутності будь-якої доказової бази. Однак, не дивлячись на всю абсурдність даної гіпотези, вона набула популярності й нині є панівною в сучасній історичній науці. На жаль, деякі українські вчені довірились німецькій науці, мабуть, поверхнево читали праці давніх авторів про гунів й ошукали себе, тим самим обкраяли нашу УКРАЇНСЬКУ історію.

Отже, основним адептом теорії про прихід гунів з-під Китаю був російський вчений Лев Гумільов. Основи цієї теорії викладені в «Советской Энциклопедии истории» (Москва, 1963 р., Т. 4, С. 899) і описуються так: «Момент народження етносу «хунну» пов'язано з

переходом племен хяньюнь і хунюй з південної окраїни Гобі в північну... В IV ст. до Р. Х. хунни створили міцну державу... Розкол хуннів почався в середині I ст. до Р. Х. і закінчився в середині II ст. від Р. Х. Хунни поділились на чотири частини. «Непідкорені» відступили з боями на берег Яїка і Волги... Скільки хуннів могло піти на захід? Щонайбільше — 20—30 тисяч воїнів без жінок, дітей, старих, не здатних винести відступ чужою країною, без передиху, бо сяньбійці переслідували хуннів і вбивали відсталих».

Лев Гумільов, відомий дослідник кочових центральноазійських племен. Він опрацював багато джерел з історії азійських кочових племен сюн-ну, які тривалий час воювали з китайцями, але не спромігся прочитати перекладених на московську мову невеликих праць Пріска та Йордана. В цій статті Лев Гумільов допустив суттєві спотворення і викривлення історичного матеріалу. На жаль Л. Гумільов став взірцем для наслідування багатьма українськими істориками.

Інша група вчених відносить гунів до фіно-угорських народів.

Візантійські автори наводили кілька варіантів походження гунів. Зокрема, **Філосторгій**, який народився приблизно 365 р., писав (книга IX,17): «Ці гуни — напевно, народ, який давні називали неврами». Неври (грец. Νευροί, лат. Neuri) — стародавній народ, що мешкав після (тобто, вище) скіфів-орачів на північ від Тирасу (Дністра) вздовж Гипанису (Південного Бугу) на захід від Бористену (Дніпра).

Євстафій, який жив у XII ст. писав, що «унни або тунни — каспійський народ із племені скіфів». Інший пізньоримський історик **Амміан Марцеліан**, хоч і жив у ці часи (IV століття) про походження гунів нічого конкретно також не вказав. Книга XXXI, 2: «Плем'я гунів, про яке мало відомо з давніх пам'яток, живе за Меотійським болотом (Азовське море) біля Льодовитого океану і є диким понад усяку міру».

Центр гунської держави розташовувався біля Дніпра. Так, **Йордан** (середина VI ст.) згадував, що сини Аттіли повернулись до тих регіонів Скіфії, де протікали води Данапра — Дніпра. Своєю мовою гуни називали його — Вар. Через 500 років Костянтин Багрянородний, пишучи про Північне Причорномор'я, подає одну з назв Дніпра — Варух.

ЧИ ДІЙШЛИ АЗІЙСЬКІ ГУНИ (хунну; сюнну) ДО ЄВРОПИ?

До Європи, всупереч твердженню деяких істориків, хунну, як виявилося, не дійшли. Жодних слідів присутності цього могутнього народу на теренах Європи археологами знайдено не було! Сліди їхньої присутності археологами було знайдено лише на території Казахстану, а західнішого Алтаю – жодної пам’ятки!

Вперше про унів (хунну) у Прикаспії згадує поет **Діонісій Періегет**, який жив за часів царювання Адріана (117-138). «Я розповім тепер усе про те, - писав він, - які племена проживають навколо нього (Каспійського моря - А.Б.), починаючи з північно-західної сторони. Перші - скіфи, котрі населяють побережжя поруч із Кранійським морем за вустям Каспійського моря; далі - уни, а за ними Каспійці, за цими - войовничі Албанці й Кадусії, що проживають у гірській країні; поблизу від них - Марди, Іркани й Тапіри».

Вперше про гунів на українських землях повідомив видатний географ античності Клавдій Птолемей, який жив і творив у середині II ст. У своїй «Географії», що базувалась на дослідженнях його попередників, він розташував хунів (Chuni) між роксоланами й бастарнами (останні мешкали в Карпатах). Описуючи Північне Причорномор'я під назвою «Європейська Сарматія», Птолемей зокрема пише: «...між бастарнами й роксоланами живуть хуни». Бастарни тоді населяли Карпати, а на лівому березі Дніпра жило сарматське плем'я — роксолани. Гуни тоді займали південь Правобережної України. У переліку племен Європейської Сарматії Птолемей згадує ще одне окреме гунське плем'я — савари.

У цей час справжні хунну (сюнну) ще вели війни з Китаєм і навіть не думали кочувати на Захід. Згідно з офіційною версією, вони в Європі з'являться лише через двісті років потому – у IV ст.! Отож, коли Клавдій Птолемей в II ст. писав про хунів (**Chuni**), які проживають між бастарнами й роксоланами, то він, без сумніву, мав на увазі не азіатів-хунну, а зовсім інший європейський народ!

Стародавні автори, описуючи гунів, не говорять про їхнє азійське коріння. Амміан Марцеллін, наприклад, стверджує, що вони прийшли в Європу з країни Кінокефалів, яка знаходиться десь у тундрі. А Йордан довго думав, доки, зрештою, не дійшов висновку, що гуни пішли від шлюбу якихось відьом із нечистими духами. Але, попри усі ці та їм подібні дурниці, ніде у своїх творах історики не називають гунів народом, що прибув до Європи з Азії [*Олександр Ковалевський. ІСТОРИЧНА ПРАВДА УКРАЇНЦІВ НЕЗРУЧНА ДЛЯ ВСІХ або "ЗАГАДКА" ГУНІВ. 2017*].

Згідно з офіційною версією, гуни розчинилися серед європейських народів, а найбільше – поміж мадярів. А десь із V-VI століття вони зовсім зникнуть з історії. ***Хоча залишається загадкою, чому більше ніж півмільйонна азійська орда, асимілювавшись, не залишила мадярам у спадок бодай розкосих очей? Хоча жодної загадки тут немає – не було азійської орди в Європі, а, отже, не було й ніякої асиміляції гунів серед європейців!*** [*Олександр Ковалевський. ІСТОРИЧНА ПРАВДА УКРАЇНЦІВ НЕЗРУЧНА ДЛЯ ВСІХ або "ЗАГАДКА" ГУНІВ. 2017*].

РОЗВІДКИ ПРО ЄВРОПЕЙСЬКИХ ГУНІВ

Найпоширеніші розвідки про європейських гунів, що дійшли до нашого часу, написали Амміан (кінець IV ст.), Пріск (середина V ст.) та Йордан (середина VI ст.) та ін. Дещо можна віднайти у працях Прокопія (середина VI ст.), а також у німецькому епосі («Пісня про Нібелунгів», «Старша Едда»).

«Пісня про Нібелунгів», або «Біда Нібелунгам» (нім. Das Nibelungenlied) — середньовічна німецька епічна поема, написана невідомим автором наприкінці XII — початку XIII ст. «Старша Едда» (також «Семундова Едда» («Sæmundar Edda») або ж «Поетична Едда») — найдавніша збірка епічних творів ісландської літератури (1260-і рр.).

Традицію обгиджування гунів, фальсифікувати історію започаткували ще античні автори, пізніше до них приєдналися середньовічні історики та хронікери.

Амміан Марцеллін: «Члени тіла в них М'ЯЗИСТІ ТА МІЦНІ, шиї товсті, жахливий і страшний вигляд, тож їх можна сприйняти за двоногих звірів або вподібнити до тих грубо обтесаних, як людина, чурбанів, що їх ставлять на кінцях мостів. За такого дикого неподобства в них людського образу вони так загартовані, що не потребують ні вогню, ні пристосованої до смаку людини їжі; вони харчуються корінням диких трав і напівсирим м'ясом усякої худоби, яке вони кладуть на спини коней під свої стегна і дають йому трохи попріти».

Йордан: «Найлютіше плем'я, МАРОЛОСЛЕ, ОГИДНЕ і СУХОПАРЕ, зрозуміле як якийсь рід людей тільки в тому лише сенсі, що виявляло подобу людського мовлення... Зростанням вони невеликі, але ШВИДКІ МОТОРНІСТЮ своїх рухів і надзвичайно схильні до верхової їзди; вони ШИРОКІВ В ПЛЕЧАХ, ВПРАВНІ У СТРІЛЬБІ З ЛУКА і завжди гордовито випрямлені завдяки міцності шиї. При людській подобі живуть у звіриній дикості».

«Вони перемагали не стільки війною, скільки вселяючи найбільший жах своїм страшним виглядом, тому що їхній образ лякав своєю чорнотою, схожий не на обличчя, а, якщо можна так сказати, на потворну грудку з дірками замість очей. Їхня люта зовнішність видає жорстокість їхнього духу, вони поводяться по-звірячому навіть над потомством своїм з першого дня народження. ДІТЯМ ЧОЛОВІЧОЇ СТАТІ вони РОЗСІКАЮТЬ ЩОКИ ЗАЛІЗОМ, щоб раніше, ніж сприйняти харчування молоком, спробували вони випробування раною. Вони СТАРІЮТЬ БЕЗБОРОДИМИ, а в юнацтві позбавлені краси, тому що обличчя, понівечене залізом, через рубці втрачає своєчасну прикрасу волоссям».

У працях Амміана та Йордана, поряд зі свідченнями про гунів, нагорнута купа фактів та подій, які до європейських гунів ніякого стосунку не мають. Псевдонауковцям це дає привід для спекуляцій. Нам же не

треба забувати, що перший гунів ніколи не бачив, а чув про них від переляканих вояків та втікачів. І тут може приверзтися казна-що. Другий писав героїчну історію готів, а про гунів згадував лише у зв'язку з їхніми взаємовідносинами. А щоб готи виглядали привабливішими, їхніх повелителів гунів, звісно, треба було очорнити. Нічого незвичного у цьому немає, так пишуть багато істориків, завдання ж дослідника полягає у тому, щоб у купі хмизу віднайти зерна правди [*А. КІНДРАТЕНКО. Гуни – предки українців. 2008*].

Прокопій Кесарійський: «...майже кожен рік... робили набіги й творили жахливі справи супроти римського населення гуни, склавіни й анти...». «...мідійці й сарацини розграбували більшу частину Азії, а гуни, склавіни й анти – усю Європу, руйнуючи до основи одні міста, а інші прискіпливим чином обібрали грошовими контрибуціями».

Гай Соллій Модест Сідоній Аполлінарій (церковний діяч, письменник пізньої Римської імперії, католицький святий; V ст.): «Там, де білий Танаїс спадає з Рифейських гір, під північним сяйвом Ведмедиці живе плем'я, грізним духом і тілом, так що на самих обличчях його дітей уже надрукований якийсь жах. Круглою масою височіє його здавлена голова. Під чолом, у двох западинах, ніби позбавлених очей, видніються погляди. Світло, ледь вкинуте в порожнину мозку, проникає до зовнішніх, крайніх орбіт, проте не закритих, тож через малий отвір вони бачать великі простори, і нестачу краси відшкодовують тим, що розрізняють маленькі предмети на дні колодязя. Щоб ніс не надто видавався між щік і не заважав шолому, кругла пов'язка здавлює ніжні ніздрі (немовляти). Таким чином материнська любов спотворює народжених для битв, оскільки за відсутності носа поверхня щік робиться ще ширшою.

Інша частина тіла в чоловіків прекрасна: широкі груди, великі плечі, підперезаний нижче пупа живіт. Пішими вони видаються середнього зросту, але якщо бачиш їх на коні, то здаються високими; такими ж часто є, коли сидять. Ледве дитина залишає лоно матері, вона вже на спині коня. Можна подумати, що це члени одного тіла, бо вершник ніби прикутий до коня; інші народи їздять на кінському хребті, а цей живе на ньому».

Найповніше й найправдивіше з усіх авторів того часу описав гунів секретар візайнтійського посольства 448 р. Пріск Панійський (410—471) у «Візантійській історії», від якої до нас дійшли невеликі уривки, на наше щастя, саме ті, що стосуються гунів. Пріск кілька тижнів був серед них, описав способи ведення війни, житло, харчування, зустріч князя, приймання гостей, князівські пири (він разом із послом Максиміним двічі пирував із самим Аттілою), торгові угоди, назвав близько двох десятків імен князів та воєвод, які є або давньоукраїнськими, або легко розтлумачуються як давньоукраїнські за правилами української та латинської граматик.

Отже, важливим джерелом для дослідження України тієї доби є «Візантійська історія», автором якої є Пріск Панійський. Був він людиною освіченою, всебічно обдарованою і користувався великим авторитетом у сучасників. Серед дипломатичних місій Пріска найбільш важливою може вважатися відвідування «імперії» Аттіли. Опис гунів і їх вождя принесли йому популярність серед наступних істориків (напр. Йордана). Етнографічні замітки Пріска є цінним і рідкісним спостереженням очевидця про внутрішнє життя варварських народів епохи Великого переселення народів.

448 р. на запрошення Максиміна (займав високі пости при імператорі Східної Римської імперії Феодосії II) брав участь у посольстві до знаменитого скіфського імператора Аттіли. Отож своє враження про Україну-Скіфію він склав не зі слів інших людей, а опираючись на особисто побачене та почуте. Для нас важливим є ще й те, що Пріск Панійський – єдиний історик V ст. , котрий відвідав Скіфію і на власні очі бачив нашу країну тієї епохи. Він особисто зустрічався з Аттілою, спілкувався з багатьма людьми, як з оточення імператора, так і з простими жителями держави, спостерігав за побутом та звичаями нашого народу. Усе побачене він описав у своїй «Історії Візантії» у тій її частині, яка була присвячена його мандрівці в Скіфію. Немаловажним фактом для нас є ще й те, що у своїй «Історії» Пріск жодного разу не зазначив, що держава гунів є азійського походження. Навпаки, він наголошує на тому, що вона має місцеве коріння і постійно називає її Скіфію.

Пріск Аттілу та його вельможне оточення називає «варвари», «скіфи», «гуни». Швидше всього, ці «скіфи-варвари», становлячи суміш племен, ще не мали своєї узагальнючої самоназви; аби вона була, то Пріск би її згадав, як назвав він ворожі «скіфам» племена амільзурів, ітімарів, токосурів, бойсків, акацирів. У цих умовах мова була найважливішою рисою, що відрізняла своїх від «чужих».

Галина Водяк (FB; 8.06.2023). **Існує щонайменше декілька причин, аби не погоджуватись з гіпотезами про азійське походження гунів.**

1. Патріарх Константинопольський Філосторгій у «Церковній історії» (IV ст.) утотожнив гунів з племенем неврів, яке жило десь на півночі України (Скіфії) ще в часи Геродота і багатьма дослідниками кваліфікується, як праукраїнське (слов'янське), або кельтське населення. Але оскільки Прокопій Кесарійський виокремлює гунів від антів та склавінів, то неври-гуни Філострогія радше з тих неврів, які в залізну добу переселились з Карпат на лівобережну частину Дніпра десь біля будинів. За Геродотом, неври – НЕскіфський народ, але мають звичаї такі самі, як скіфи.

Ось, що пише **Філострогій**: «Гуни, здавалося б, ідентичні тим, кого в давнину називали неврами; і їхні поселення були біля підніжжя Ріпейських гір, з якого бере початок річка Танаїс і вливає свої води в Азовське море» (кн. IX, 17).

2. **Клавдій Птолемей** у II ст. згадує про гунів на території України між бастарнами та роксоланами. В цьому ж столітті (124 р. н.е.) грецький мандрівник, географ **Діонісій Періегет** (Διονύσιος ὁ Περιηγητής) розміщує гунів (унів) ближче до західних берегів Каспійського моря між скіфами, каспіцями та кавказькими албанцями.

Діонісій Періегет: «Бо першими є скіфи, які населяють Кронійське морське узбережжя до гирла Каспійського моря; потім гуни-уни (лат. Hunni, гр. Ουννοι): після них нація каспійців, а потім албанці, які живуть на грубій землі Кадусії (Καδούσιο- між Мідією та Каспійським морем); поблизу Мардів (Μάρδοι), Гірканійців (Υρκάνιοι), Тапірів (Τάπυροί)» [ст.42,730] .

У II столітті азійські хунну-сюнну ще перебували далеко біля китайських рубежів та воювали з Сяньбеями, якими згодом були підкорені. Південі хуну наприкінці II ст. були втягнуті в повстання, які тоді охопили ханський двір. Тому азійські хунну (Xiongnu) в цей період ніяк не могли опинитись за 5 000 км біля берегів Каспійського та Чорного морів.

Натомість вони потіснили юечжі, які у I-II ст. мігрували в Центральну та Південну Азію, які могли частково принести азійський компонент в середовище кавказьких аланів, яких потім підкори європейські гуни. До речі, в 1 ст. на території Бактрії юечжі під натиском сюнну мігрували на захід та заснували Кушанську імперію. Зв'язок юєчжі (індоєвропейців з заходу Китаю) з аланами на рівні археології простежив відомий український сарматолог Олександр Симоненко.

Один з давніх археогенетичних зразків даного гаплотипу R1a, який заведено пов'язувати з аланами, знайшли в Таджикістані періоду кушанського царства (датований 200 до н.е. – 50 р.), зокрема її відгалуження Z2125 (R1a1a1b2a2a). «Кушанська гілка» R-Z2125, яку виявили серед сучасних балкарців на Кавказі, сьогодні поширена, з одного боку – серед носіїв індоарійських мов іранців, афганців, таджиків, індійців, а з другого боку – значною мірою серед тюркомовних киргизів та татар Татарстану. Саме це азійське відгалуження R1a виявили у 2 гунів з Угорщини та Румунії. Але це радше алано-кушанський слід, а не експансія сюнну-хунну.

3. **Ніхто з ранньосередньовічних авторів НЕ називає гунів азійцями, булгарами або іншими задонськими племенами.** Первинна назва цього племені у творах античних авторів грецькою мовою "уни" (Οὔννοι). Літеру г-h до етноніма «уни-гуни-Hunni» додали

латинські перекладачі з грецьких текстів. Клавдій Птолемей (1-2 ст.) також писав грецькою мовою, а термін chuni до нас дійшов вже в пізній латинській транслітерації (14 ст.). З латини Uni, unus – один, єдиний, що трансформувалось в термін унія, універсальний, унікальний.

4. У гунів повністю відсутні типові для азійських сюнну (Xiongnu) C2b, C3, O3, Q1b, навіть Q1a (Q1a2-M25) лише один зразок виявили в Трансільванії серед ймовірних гунів у більш ранньому дослідженні генетиків 2019 р. (*Neparáczki et al. 2019*).

У Східній Азії є чотири переважних макрогаплогрупи Y-хромосоми - O-M175, C-M130, D-M174 та N-M231, що становить близько 93% Y-хромосом регіону. Але їх майже немає в Україні та й серед європейських гунів не знайшли. В імперії сюнну (Xiongnu) з монголо-китайського прикордоння усі особи з елітних поховань генетично мало різноманітні та мають високий рівень східноазійських ліній.

Ірано-тюркська гілка R1a Z 2125 (у двох зразках) могла до гунів потрапити через посередництво аланів, яких вони підкорили, як і пізніше штам чуми.

Зокрема, генетики виявили штам чуми Yersinia pestis серед аланів. Це штам згодом спричинив великий спалах — чуму Юстиніана, але це сталось 100 років після панування Аттіли. «Перша особина зі штамом чуми (DA101) є хунном з гір Тянь-Шаню і датується приблизно 180 роком, а друга особина (DA147) походить з аланської культури з Північної Осетії та, за археологічними оцінками, датується шостим – дев'ятим століттями».

Вчені знайшли тимчасове підтвердження гіпотези про те, що пандемія була принесена в Європу наприкінці гунського періоду Шовковим шляхом уздовж південних смуг степів. Але вони підтримують думку, що прийшлі азійські хунну стали гунами і чомусь не розглядають алан, як ймовірного посередника між поширенням певних елементів матеріальної культури з Середньої Азієї (зокрема, гунські казани, ювелірні вироби) до європейських гунів. Тому гіпотетичну ранню тюркську мову хунну-Xiongnu екстраполюють на європейських гунів, хоча й знають, що немає безапеляційних доказів зв'язку між цими двома групами. Та й чітких паралелей між сюнну-гуну в контексті археології, окрім знайдених «гунських казанів», я не зустрічала в описах.

Також у гунів НЕ виявили жодної аварської та протофіноугорської лінії N1a.

Усі європейські гуни демонструють більший спільний дрейф із західноєвразійцями порівняно з хунну (Xiongnu).

5. У гунів з Панонії також присутні типові праукраїнські генетичні лінії.

Пріск Панійський про посольство візантійського імператора до гунів (448 р. н. е. (за книгою Івана Білика «Меч Арея»).

Говорячи про стосунки греків з гунами, візантійський дипломат Пріск Панійський розповідає про те, як напучував послів імператор Феодосій II перед поїздкою до Аттіли: «...Нам звеліли переказати гунському цареві, мовляв, хай не вимагає, щоб до нього виряджали послами сановників найвищого рангу, бо цього не бувало ні за його, Аттілиних предків, ні за давніших правителів Скіфської держави». Або ось уривок уже з переговорів із Аттілою. Один з членів посольства, Вікіла, на якусь репліку гунського царя відповів, що у Візантії вже немає «жодного перебіжчика з-поміж скіфського народу». Після такої відповіді Аттіла спалахнув гнівом і сердито вилаяв того Вікілу, вважаючи, що перебіжчиків ще багато.

Й тут, і там гунів називають скіфами, й рід Аттіли виводять з найдревніших скіфських династій, навіть сам Аттіла каже, що його народ — скіфський. Чи не помилка це? Але гортаймо далі щоденник грецького дипломата, який особисто знав Аттілу та його підданців. «Бачачи, що посол Максимін геть занепав духом, я пішов разом з ним до Скотти, прихопивши й Рустикія, бо він знав скіфську мову».

Отже, гуни розмовляли не якоюсь, а скіфською мовою. Й трохи ближче: «Аттіла при цьому оголосив, що коли ромеї зволікатимуть або ж почнуть готуватися до війни, то й він перестане стримувати скіфів від нападу».

Таким чином, і військо в так званих гунів — скіфське. Та не тільки Аттіла належав до предковічної скіфської династії — ввесь його народ, як і тисячу років до того, був державним: «Коли Епігена було призначено послом, вони поїхали до Уннів. Дісталися Марга, місійського міста в Іллірику. Воно розташоване на березі Істру, навпроти фортеці Константії, яку видно на тому боці. Туди ж прибули й царські скіфи».

Виходить, мало що змінилося після Геродота, й недоцільно позбавляти скіфів етнічної приналежності. Це не описка історика. Пріск і далі вживає щодо гунів той самий термін: «Щоб за дотримування договору Ромеї платили Царським Скіфам щорічно по сімсот літрів золота», «...він (Аттіла) подарував новим послам коней та звірячих смушків, які правлять за оздобу Царським Скіфам».

І все в гунів скіфське: й одяг, і зброя, й закони, й звичаї. Описуючи подорож до Аттілиної столиці, Пріск зазначає:

«Подолавши певну путь разом з варварами, ми, за наказом скіфів, приставлених до нас, виїхали на інший шлях, тим часом Аттіла зупинився в якомусь місті, щоб узяти шлюб з донькою Ески, хоча вже й мав багатьох жінок: скіфський закон дозволяє багатоженство».

«На наші крики скіфи повибігали з хат із запаленими жмутами очерету... й гостинно запросили нас до себе... Володарка селища, одна з дружин Вліда, прислала для нас їжу, яку внесли дуже вродливі жінки. Це в скіфів є виявом шани».

Пріск, який подорожує країною гунів, увесь час говорить нам про скіфів: «Онігіс, після царя найбагатший і наймогутніший з-поміж скіфів...». І це тоді, коли після зникнення самих скіфів з політичної та географічної арени світу нібито минуло вже близько восьми сторіч, звичайно, якщо вірити Карамзіну та Діодорові.

Там, де Пріск Панійський описує зустріч Аттіли з мешканцями столиці, виникають зовсім виразні асоціації. Мимоволі починаєш думати: звідки знайомий нам цей ритуал вітання прибулого шановного мандрівника? Аттілу зустрічав хор дівчат, співаючи йому славу, а жона першого сановника піднесла цареві хліб-сіль. При цьому історик зазначає: «Такий звичай вважається в скіфів знаком високої пошани».

Ми більш-менш добре уявляємо собі придворні й народні звичаї східних народів і племен, у тому числі угрофінських, тюркських та монгольських. А цей звичай відомий нам з пам'яток X — XIII сторіч, і він належить нашому народові. Якщо викликає сумнів отой, Пріском описаний, хор дівчат, що співали своєму цареві скіфських пісень, то «хліб-сіль» промовляє ще виразніше. Цей звичай міг народитися тільки-тільки в народу, який споконвіку займається хліборобством, а ніяк не в кочових скотарських племен. Отже, ні гуни, ні скіфи, про яких ідеться в Пріска, не були й не могли бути монголами чи якимись іншими вихідцями з Північного Китаю.

Може скластися враження, ніби Пріск Панійський взагалі не знав слова «гуни». Тоді погортаймо його нотатки ще. Прогулюючись вулицями Аттілиної столиці, він зустрів чоловіка, який справив на нього неабияке враження: «Мене здивувало, що скіф розмовляє грецькою мовою". Та незабаром усе з'ясувалося: «Позаяк дружина в них складається з різних варварських народів, то дружинники, крім своєї власної варварської мови, переймають один від одного й гунську, й готську, й італійську мови; італійську — від частого спілкування з Римом... Той, що вітав мене, мав вигляд людини, яка живе в статках і навіть розкошах. На ньому було гарне вбрання, й волосся мав підстрижене в кружечок...».

Ще один приклад. Кажучи про скомороха на бенкеті в Аттіли, Пріск усміхається: «Дивний у своїй зовнішності й одягові, в голосі та рухах, він мішав докупи латинську, гунську й готську мови, й усі аж качались од сміху».

Отож тут маємо й гунську мову, але вона жодного разу не протиставляється скіфській, а є її синонімом, як і в цім уривку. Це стверджує й російський дослідник Пріска Панійського — Г. С. Дестуніс у

своєму коментареві. Що ж до «підстриженого в кружечок волосся», то він тут цілком погоджується з Юрієм Венелином, так само як і відносно «хліба-солі» та інших атрибутів "гунського" побуту й звичаїв. А Венелин був цілком переконаний, що Пріскові гуни-скіфи — народ слов'янський.

У двох останніх уривках Пріска навіть немає слова «скіфи», але Пріск його не забув, бо далі читаємо, що, коли цариця наказала своєму дворецькому Адамісові покликати послів на пишний бенкет, то греки завітали знову ж разом «з деякими знатними скіфами». «Всі гості за законом скіфської поштивості, підводилися з-за столів, здоровили нас повними келихами й цілували кожного».

У цій картині теж неважко вгадати щедру до гостей слов'янську душу. Й у кожному абзаці Пріскового щоденника поперемінне подибуємо ці два слова, які є синонімом одне одного: «гуни» й «скіфи». Й напрошується логічний висновок, що це — синоніми до третього слова — «слов'яни», й до четвертого — «руси».

Вже далеко за Дунаєм писав у своїх нотатках Пріск Панійський про пересування посольства та його побут у дорозі: «Замість пшениці тепер нам давали просо, а замість вина — мед; саме так його в цих місцях і називали. А ті, що нас супроводжували, одержували теж просо та ячмінний напій, що зветься по-варварському камос». Це — надзвичайно цікаве свідчення, бо тут зафіксовано, що так звана «скіфська» мова «гунів» складалась зі слов'янських слів.

«Мед» у цьому випадку не викликає сумніву щодо походження. Зате навколо іншого напою — «камосу» — точилося чимало дискусій. Цей напій дехто оголосив не чим іншим, як кумисом: отже, питання етнічної приналежності гунів мовбито розв'язувалося, — кочовики, бо лише кочові народи вживали кумис.

І хтозна-чому обминали пояснення Пріска, що той «камос» виготовлявся не з кобилячого молока, а з ячменю. А коли так, то це був напій хліборобського народу, не кочового. Просто або ж Пріск, вуха якого були незвиклі до сприймання "варварських" слів, не зміг написати правильно, або ж переписувачі спогади літери (грецька "вета" дуже схожа на літеру «мі» у скоропису).

Було в Пріска й інше цікаве слово — «страва». Навколо нього в світі й досі точаться баталії. Автори різних національностей намагаються уподібнити його до якогось мало або й ще менш подібного кореня, й звідси каскад найфантастичніших тлумачень. На жаль, української мови жоден з цих дослідників не знав, а в нас же це слово — серед найуживаніших і досі. Це Пріскове слово зберіг для історії Йордан, переписуючи в грецького автора "гунський" ритуал поминання обідом. «Оплакавши небіжчика таким голосінням, на його могилі справляють страву (так це в них самих називається), а після цього великий пир».

Галина Водяк (FB; 11. 09. 2022). **Пріск при дворі Аттіли (448 р.).**

Priscus at the court of Attila (448 p.) – переклад уривка твору.

Translation by J.B. Bury (Priscus, fr. 8 in Fragmenta Historicorum Graecorum) – ірландський історик 1861 – 1927 рр.

Ми вирушили разом з варварами і прибули до Сардіки (м.Софія в Болгарії), що за тринадцять днів для швидкого мандрівника від Константинополя. Зупинившись там, ми вважали за доцільне запросити Едекона та варварів з ним на обід. Мешканці місця продали нам овець і волів, яких ми зарізали, та зготували їжу. Під час бенкету, коли варвари вихваляли Аттілу, а ми — імператора, Бігілас (Вігілас) зауважив, що несправедливо порівнювати людину й Бога, маючи на увазі Аттілу людиною, а Феодосія — богом. Гуни розхвилювалися і розпалилися цим зауваженням. Але ми звернули розмову в інший бік і заспокоїли їхні зранені почуття; а після обіду, коли ми розлучилися, Максимін подарував Едекону й Оресту шовкові шати та індійські дорогоцінні камені…

Коли ми прибули до Наїсу (Ниш в сучасній Сербії), то побачили, що місто спустошене, ніби його розграбували; лише кілька хворих лежали в церквах. Ми зупинилися недалеко від річки, на відкритому просторі, бо вся земля, що прилягала до берега, була повна кісток загиблих на війні. Наступного дня ми прийшли до Агінтея, головнокомандувач іллірійськими військами (magister militum per Illyricum), який стояв неподалік від Наїсу (Naissus), щоб оголосити йому імператорські накази та отримати п’ять із сімнадцяти дезертирів, про яких Аттіла писав імператору. Ми мали з ним співбесіду і, ставлячись з дезертирами по-доброму, він віддав їх нам. Наступного дня ми вирушили з району Найсус (Naissus в Дакії – сьогодні Niš в Сербії) до Дунаю; ми увійшли в криту долину з багатьма вигинами, звивистими шляхами та стежками.

Ми думали, що їдемо на захід, але коли розвиднілось, сонце зійшло попереду; і деякі з нас, не обізнані з топографією, кричали, що сонце йде не туди, і віщує незвичайні події. Річ у тому, що ця частина дороги через нерівність ґрунту виходила на схід. Пройшовши ці нерівні місця, ми прибули на рівнину, яка також була добряче лісистою. Біля річки нас зустріли варвари-перевізники, які переправили нас через річку на човнах, зроблених власноруч із поодиноких дерев, обрубаних і видовбаних. Ці приготування були зроблені не заради нас, а для того, щоб передати групу гунів; адже Аттіла вдавав, що хоче полювати на римській території, але насправді його наміри були ворожими, тому що всі дезертири не були віддані йому. Перепливши Дунай, і пройшовши з варварами близько сімдесяти стадій, ми були змушені чекати на певній рівнині, щоб Едекон і його загін могли йти вперед і сповістити Аттілу про наше прибуття. Коли ми вечеряли, почули тупіт коней, що наближався, і прибули двоє скіфів

із вказівками, як нам йти до Аттіли. Ми попросили їх спершу попоїсти, і вони злізли з коней та підбадьорилися. Наступного дня під їхнім керівництвом ми прибули до наметів Аттіли, яких було багато, близько третьої години, і коли ми хотіли поставити наш намет на пагорбі, варвари, які зустріли нас, завадили нам, тому що намет Аттіли був на низині, тому ми зупинилися там, де хотіли скіфи... (Тоді отримано повідомлення від Аттіли, який знав характер їхнього посольства, сказавши, що якщо вони не матимуть нічого, щоб повідомити йому, він не прийме їх, тому вони неохоче приготувалися повернутися).

Коли багаж був упакований на в'ючних тварин, і ми вимушено готувалися вирушити вночі, посланці прийшли від Аттіли, який закликав нас почекати через пізній час. Потім прибули люди з волом і річковою рибою, надісланими нам Аттілою, і коли ми пообідали, пішли спати. Коли настав день, ми очікували від варвара ніжного та ввічливого повідомлення, але він знову наказав нам піти, якщо ми не матимемо інших наказів, крім того, що він уже знав. Ми нічого не відповіли й приготувалися вирушити, хоча Бігілас (Вігілас) наполягав, щоб ми прикинулися, ніби маємо ще якийсь зв'язок. Коли я побачив, що Максимін дуже пригнічений, я пішов до Скотта (одного з гунських вельмож, брата Онегесія), взявши з собою Рустиція, який розумів гуннську мову. Він приїхав з нами до Скіфії не як член посольства, а у справах з Констанцієм, італійцем, якого Аецій послав до Аттіли бути особистим секретарем того монарха.

Я повідомив Скоттасу, Рустицію, який виступав як перекладач, що Максимін дасть йому багато подарунків, якщо він забезпечить йому бесіду з Аттілою; і, крім того, посольство сприяло б не лише державним інтересам обох держав, а й приватним інтересам Онегесія, оскільки імператор хотів, щоб його було послано послом до Візантії, щоб врегулювати суперечки гунів і римлян, і що там він отримає чудові дари. Оскільки Онегесія не було, я сказав, що Скоттас мав допомогти нам, точніше допомогти його братові, в той самий час довести, що звіт правдивий, який приписував йому вплив на Аттілу, такий же, як і його брат. Скоттас сів на коня й поїхав до намету Аттіли, а я повернувся до Максиміна й знайшов його в стані збентеження й тривоги, лежачим на траві з Бігіласом (Вігіласом). Я описав свою бесіду зі Скоттасом і наказав йому підготуватися до аудієнції з Аттілою. Вони обоє підскочили, схвалюючи те, що я зробив, і згадали людей, які почали з в'ючними звірами. Коли ми думали, що сказати Аттілі та як піднести імператорські дари, Скоттас прийшов за нами, і ми увійшли до намету Аттіли, який був оточений безліччю варварів. Ми знайшли Аттілу сидячим на дерев'яному стільці. Ми стояли трохи віддалік, а Максимін підійшов і відсалютував варварові, якому він передав листа імператора, в якому говорилося, що

імператор молиться за нього та його безпеку. Басилевс (βασιλεὺς, Βασιλεα) Аттіла відповів: «З римлянами буде так, як вони хочуть, щоб було зі мною», і негайно звернувся до Бігіласа, назвавши його безсоромним звіром і запитавши, чому він наважився прийти, коли всі дезертири не були видані.

Після від'їзду Бігіла (Вігіла), який повернувся до Імперії (номінально, щоб знайти дезертирів, відновлення яких вимагав Аттіла, але насправді, щоб отримати гроші для свого товариша-змовника Едекона), ми залишилися в тому місці один день, а потім вирушили з Аттілою для північних районів країни. Деякий час ми супроводжували варвара, але коли ми досягли певної точки, пішли іншим шляхом за командою скіфів, які проводили нас, оскільки Аттіла прямував до села, де він мав намір одружитися з донькою Ескама, хоча у нього було багато інших дружини, бо скіфи практикували полігамію. Ми йшли рівною дорогою на рівнині й зустріли судноплавні річки, серед яких найбільші, поряд з Дунаєм, Дрекон, Тігас і Тіфесас (Danube, are the Drecon, Tigas – Тиса, and Tiphesas – (можливо, в тексті «Τυρήσας» – Тіресас , дав.-гр. Τύρας, лат. Tyras – Дністер), які ми перетнули на моноксилах, човнах, зроблених з цільного шматка, використовуваних мешканцями берегів: менші річки ми перетинали на плотах, які варвари возили з собою на возах, щоб переправитися через болота.

У селах нам постачали їжу — замість пшениці (σιτου) просо (κεγχροσ, κεχρ), а замість вина — мед (μεδος, мед-медовуху), як її називають тубільці. Служителі, які йшли за нами, отримали пшоно і напій з ячменю, який варвари називають кам (καμον – квас). Пізно ввечері, проїхавши чималу відстань, ми розбили намети на березі прісного озера, яке використовують для води жителі сусіднього села. Але здійнявся вітер і буря, супроводжувані громом, блискавкою та сильним дощем, і мало не повалили наші намети; весь наш посуд було скочено в воду озера. Налякані нещасним випадком і атмосферними хвилюваннями, ми покинули це місце і втратили один одного в темряві та дощі, кожен йшов дорогою, яка здавалася найлегшою. Але ми всі різними шляхами дісталися до села і підняли тривогу, щоб отримати те, чого нам не вистачає.

Скіфи села на шум вискочили з хат і, розпаливши очерет, яким вони розпалюють багаття, спитали, чого ми хочемо. Наші провідники відповіли, що буря нас насторожила; тож вони запросили нас до своїх хатин і зігріли нас, запаливши великі вогнища з очерету. Пані, яка керувала селом — вона була однією з дружин Бледи — прислала нам провіант і гарних дівчат, щоб розрадити нас (це скіфська люб'язність). Ми пригостили молодих жінок часткою їжі, але відмовились скористатися будь-якою подальшою перевагою їхньої присутності. Ми залишалися в

хатах до світанку, а потім пішли шукати втрачене начиння, яке ми знайшли частково на тому місці, де ставили намет, почасти на березі озера, а частково у воді. Того дня ми провели в селі, сушили речі; бо буря припинилась і сонце світило яскраво. Доглянувши наших коней і худобу, ми направили свої кроки до княгині, якій віддали шану і вручили подарунки за її люб'язність. Подарунки складалися з речей, які варвари вважали такими, що не вироблялися в країні: три срібних флакони, червоні шкури, індійський перець, пальмові плоди та інші делікатеси. якій ми віддали шану та дарували подарунки в обмін на її ввічливість.

Просунувшись ще на сім днів, ми зупинилися в селі; оскільки решта маршруту була однаковою для нас і Аттіли, ми повинні були почекати, щоб він міг йти попереду. Тут ми зустрілися з деякими із «західних римлян», які також прибули з посольством до Аттіли — графом Ромулом, Промотом, намісником Норіка (посткельтська провінція скордісків на території сучасних Австрії та Словенії), і Романом, військовим капітаном. З ними був Констанцій, якого Аецій послав до Аттіли, щоб він був його секретарем, і Татул, батько Ореста; ці двоє не були пов'язані з посольством, але були друзями послів. Констанцій знав їх здавна в Італії, а Орест одружився з донькою Ромула.

Мета посольства полягала в тому, щоб пом'якшити душу Аттіли, який вимагав видати якогось Сільвана, торговця срібними виробами в Римі, тому що він отримав золотий посуд від якогось Констанція. Цей Констанцій, уродженець Галлії, був раніше свого тезки на посаді секретаря Аттіли. Коли Сірмій у Паннонії був обложений скіфами, єпископ цього місця передав посудини йому (Констанцію) під опіку, щоб, якщо місто буде взято і він виживе, їх можна було використати для викупу; а якщо він буде вбитий, то викупити громадян, які потрапили в полон. Але коли місто було поневолено, Констанцій порушив свою заручину і, оскільки він був у Римі у справах, заклав судна Сільвану за певну суму грошей, за умови, що якщо він поверне гроші протягом встановленого періоду, посуд має бути повернено, але в іншому випадку має стати власністю Сільвана. Констанцій, підозрюваний у зраді, був розп'ятий Аттілою і Бледою; а потім, коли про суди стало відомо Аттілі, він зажадав віддати Сільвана на тій підставі, що той викрав його власність.

Почекавши деякий час, поки Аттіла підійде перед нами, ми рушили далі та, перетнувши кілька річок, прибули до великого села, де будинок Аттіли, як кажуть, був чудовішим, ніж його резиденції в інших місцях. Він був виготовлений із полірованих дощок і оточений дерев'яною огорожею, створеним не для захисту, а для вигляду. Будинок Онегесія був другим після царя за пишністю, також оточений дерев'яною огорожею, але він не прикрашений вежами, як у царя. Недалеко від огородження була велика лазня, яку Онегесій, другий за силою серед скіфів, збудував, перевізши

каміння з Паннонії; бо варвари в цій місцевості не мали ні каменів, ні дерев, а використовували привізний матеріал. Будівничим лазні був сірмійський полонений, який розраховував отримати свободу, як плату за виготовлення лазні. Але він був розчарований, і його спіткала більша біда, ніж просто полон у скіфів, бо Онегесій призначив його лазником, і він прислуговував йому та його родині, коли вони купалися.

Коли Аттіла увійшов до села, його зустріли дівчата, які просувалися рядами під тонкими білими полотняними покривалами, які підтримували зовні жінки, що стояли під ними, і були такими великими, що сім або більше дівчат ходили під кожним. Було багато рядів дівчат з таким балдахіном, і вони співали **скіфських пісень**. Коли він наблизився до дому Онегесія, який стояв на його шляху, дружина Онегесія з кількома слугами вийшла з дверей, несучи м'ясо та вино, привітала його та благала взяти участь у її гостинності. Це найвища шана, яку можна виявити у скіфів. Щоб потішити дружину свого друга, він їв, сидячи верхи на коні, а слуги підносили тацю до його сідла; і, скуштувавши вина, він пішов до палацу, який був вищий за інші будинки й побудований на підвищенні.

Але ми залишилися в домі Онегесія на його запрошення, бо він повернувся з експедиції з сином Аттіли. Його дружина та родичі прийняли нас на вечерю, бо він сам не мав дозвілля, оскільки мусив розповісти Аттілі про результати своєї експедиції та пояснити нещасний випадок, який стався з молодим нащадком монарха, який послизнувся й зламав праву руку. Після обіду ми вийшли з дому Онегесія й розмістилися ближче до палацу, щоб Максимін міг бути на зручній відстані для відвідування Аттіли чи спілкування з його двором. Наступного ранку, на світанку, Максимін послав мене до Онегесія з подарунками, запропонованими ним самим, а також тими, які надіслав імператор, і я мав дізнатися, чи буде у нього розмова з Максиміном і о котрій годині.

Коли я прийшов до хати, Разом зі слугами, які несли подарунки, я виявив, що двері зачинені, і довелося чекати, доки хтось вийде та оголосить про наше прибуття. Поки я чекав і ходив туди-сюди перед огородженням, що оточувало будинок, чоловік, якого з його скіфського одягу я прийняв за варвара, підійшов і звернувся до мене грецькою мовою зі словом Xaire: «Вітаю!» Я був здивований скіфом, який говорить грецькою мовою. Бо піддані гунів, зібрані з різних країн, розмовляють, окрім власних варварських мов, або гунською, або готською, або — ті, хто має комерційні відносини із західними римлянами — латинською; але ніхто з них легко не розмовляє грецькою мовою, за винятком полонених з фракійського чи іллірійського узбережжя; і цих останніх може легко впізнати будь-який незнайомець за їхнім подертим одягом і убогими головами, як людей, які зіткнулися з поразкою. Цей чоловік, навпаки, був

схожий на заможного скіфа, бувши гарно одягненим і підстриженим за скіфським способом колом. Привітавшись, я запитав його, хто він і звідки прийшов на чужину і прийняв скіфське життя. Коли він запитав мене, чому я хочу знати, я сказав йому, що його еллінська мова викликала мою цікавість. Тоді він усміхнувся і сказав, що народився греком і поїхав купцем до Вімінаціуму (столиця Мезії, в сучасній сх..Сербії), на Дунаї, де пробув довго, і одружився з дуже багатою дружиною. Але місто стало здобиччю варварів, і він був позбавлений свого процвітання, і завдяки своїм багатствам було передано Онегесію під час розподілу здобичі, як у скіфів був звичай, коли вожді залишали собі багатих в'язнів. Відважно воюючи проти римлян і акатірів (лат.Acatziri, гр.. Ἀκατζίροι – ймовірно скіфи-фракійці агатирси), він віддав здобуту здобич своєму панові й таким чином отримав свободу. Потім він одружився з варварською дружиною, мав дітей і мав привілей їсти за столом Онегесія.

Порушник, який належить до заможних класів, не карається за свою несправедливість, тоді як бідна людина, яка не розуміє бізнесу, зазнає юридичного покарання, тобто якщо він не покине це життя до суду, такий довгий курс судові процеси затягуються, і на них витрачається стільки грошей. Кульмінацією нещастя є необхідність заплатити, щоб добитися справедливості. Бо ніхто не дасть суду потерпілому, якщо він не заплатить грошей судді та суддівським писарям».

У відповідь на цей напад на Імперію я попросив його бути досить добрим і терпляче вислухати іншу сторону питання. «Творці Римської республіки, — сказав я, — які були мудрими й добрими людьми, щоб запобігти випадковим діям, зробили одну категорію людей охоронцями законів, а іншу категорію призначили володарями зброї, які не повинні були мати жодної іншої мети, окрім бути завжди готовими до бою та безстрашно йти на війну, неначе займаючись звичайними вправами, попередньо вичерпавши весь свій страх, практикою землі, щоб підтримувати як себе, так і тих, хто бореться на їхньому захисті, надаючи військові постачання зерна.... Тим, хто захищає інтереси сторін у судовому процесі, останні виплачують грошову суму, так само як фермери платять солдатам. Хіба не справедливо підтримувати того, хто допомагає, і відплачувати йому за його доброту? Підтримка коня приносить користь вершнику... Ті, хто витрачає гроші на костюм і зрештою втрачає його, не можуть пояснити це нічим іншим, крім несправедливості своєї справи. А щодо тривалого часу, витраченого на судові процеси, це пов'язано з турботою про справедливість, щоб судді не помилилися у винесенні правильних вироків, виносячи вирок навмання; Краще, щоб вони подумали і завершили справу пізніше, ніж, судячи поспішно, вони могли б завдати шкоди людині та порушити Божество, установителя справедливості... Римляни ставляться до своїх слуг краще, ніж цар скіфів

ставиться до своїх підданих. Вони мають справу з ними, як батьки чи вчителі, закликаючи їх утримуватися від зла і дотримуватися лінії поведінки, яку вони вважали почесною; вони докоряють їм за помилки, як власних дітей. Їм не дозволено, як скіфам, завдати їм смерті. Вони мають численні способи надання свободи; вони можуть манумітувати не тільки за життя, але й за заповітом, а заповідальні бажання римлянина щодо свого майна є законом».

Мій співрозмовник плакав і зізнався, що закони і конституція римлян справедливі, але жалкував, що правителі, не маючи духу колишніх поколінь, руйнують державу.

Коли ми були залучені в цю дискусію, слуга вийшов і відчинив двері огорожі. Я поспішив і запитав, як Онегесій заручений, бо хотів передати йому повідомлення від римського посла. Він відповів, що я повинен зустріти його, якщо я трохи почекаю, оскільки він збирався йти. І через короткий час я побачив, як він виходить, і звернувся до нього, кажучи: «Римський посол вітає вас, і я прибув із подарунками від нього та золотом, яке вам надіслав імператор. Посол дуже хоче вас зустріти, і просить призначити час і місце». Онегесій наказав своїм слугам отримати золото й подарунки, а мені звелів оголосити Максиміну, що він негайно піде до нього. Я передав послання, і Онегесій негайно з'явився в наметі. Він подякував Максиміну та імператору за подарунки, і запитав, чому він послав по нього. Максимін сказав, що Онегесію настав час отримати більшу славу серед людей, якщо він піде до імператора і своєю мудрістю розв'яже об'єкти суперечок між римлянами та гунами та встановить між ними згоду; тим самим він забезпечить багато переваг для своєї власної родини, оскільки всі його діти завжди будуть друзями Імператора та Імператорської родини. Онегесій запитав, які заходи задовольнять імператора і як він може влаштувати суперечки. Максимін відповів: «Якщо ви перейдете на землі Римської імперії, ви покладете на імператора зобов'язання, і ви владнаєте спірні справи, досліджуючи їх причини та вирішуючи їх на основі миру».

Онегезій сказав, що повідомить імператора та його міністрів про бажання Аттіли, але римлянам не варто думати, що вони коли-небудь зможуть переконати його зрадити свого господаря або знехтувати його скіфським навчанням, його дружинами та дітьми, або віддати перевагу багатству серед римлян, ніж рабству в Аттіли. Він додав, що він принесе більше користі римлянам, якщо залишиться на своїй землі та пом'якшить гнів свого пана, якщо він чимось обуриться на римлян, ніж відвідавши їх і звинувативши себе, якщо він домовиться, що Аттіла не схвалював. Потім він пішов у відставку, погодившись, щоб я був посередником у передачі послань від Максиміна до нього самого, тому що постійно відвідувати його

не відповідало б гідності Максиміна як посла. або віддати перевагу багатству серед римлян рабству в Аттіли.

Наступного дня я увійшов у огорожу палацу Аттіли, несучи подарунки його дружині, яку звали Крека. У неї було три сини, старший з яких правив акатерами та іншими народами, які проживали в Понтійській Скіфії. Усередині огорожі було багато будинків, одні з різьблених дощок, красиво підігнаних одна до одної, інші — з прямих, прикріплених до круглих дерев'яних блоків, які підіймалися на помірну висоту від землі. Тут жила дружина Аттіли, і коли варвари впустили її біля дверей, я знайшов її лежачою на м'якому ложі. Підлога кімнати була вкрита вовняними килимками для ходіння. Довкола неї стояло кілька слуг, а служниці, що сиділи на підлозі перед нею, вишивали кольоровими лляними полотнами, призначеними для прикраси поверх скіфського вбрання. Підійшовши, привітавшись, вручивши подарунки, Я вийшов і пішов до іншого будинку, де був Аттіла, і чекав на Онегесія, який, як я знав, був з Аттілою. Я стояв посеред великого натовпу – охорона Аттіли та його слуги знали мене, тому ніхто мені не заважав. Я бачив багато людей, які просуваються вперед, і великий галас і шум, очікується відхід Аттіли. І він вийшов із дому гідною ходою, озираючись туди й туди. Він супроводжував Онегесія і стояв перед будинком; і багато людей, які мали між собою суди, підійшли й отримали його вирок. Потім він повернувся в будинок і прийняв послів варварських народів. Я стояв посеред великого натовпу – охорона Аттіли та його слуги знали мене, тому ніхто мені не заважав. Я бачив багато людей, які просуваються вперед, і великий галас і шум, очікується відхід Аттіли. І він вийшов із дому гідною ходою, озираючись туди й сюди. Він супроводжував Онегесія і стояв перед будинком; і багато людей, які мали між собою суди, підійшли й отримали його вирок.

Коли я чекав на Онегесія, до мене звернулися Ромул, Промот і Роман, посли, які прибули з Італії з приводу золотих посудин; їх супроводжували Рустицій і Констанціол, вихідець з території Паннонії, підвладної Аттілі. Вони запитали мене, чи нас звільнили, чи змушені залишитися, і я відповів, що я чекаю біля палацу, щоб дізнатися про це від Онегесія. Коли я в свою чергу запитав, чи Аттіла удостоїв їх доброзичливої відповіді, вони сказали мені, що його рішення неможливо змінити, і що він погрожував війною, якщо Сільван або посудини для пиття не будуть віддані...

Коли ми говорили про стан світу, вийшов Онегесій; ми підійшли до нього і запитали про наші проблеми. Поговоривши спочатку з деякими варварами, він наказав мені запитати у Максиміна, якого консула римляни посилають як посла до Аттіли. Коли я прийшов до нашого намету, я передав послання Максиміну і порадився з ним, яку відповідь

нам дати на запитання про варвара. Повертаючись до Онегесія, я сказав, що римляни бажають, щоб він прийшов до них і врегулював спірні питання, інакше імператор пришле того посла, якого вибере. Тоді він наказав мені привести Максиміна, якого він провів до Аттіли. Незабаром Максимін вийшов і сказав мені, що варвар бажає, щоб послом був Ном, або Анатолій, або сенатор, і що він не прийме нікого, крім одного з цих трьох.

Коли ми повернулися до нашого намету, батько Ореста прийшов із запрошенням від Аттіли для нас обох на бенкет о третій годині. Коли настала година, ми пішли до палацу разом із посольством західних римлян і стали на порозі зали в присутності Аттіли. Чашники дали нам чашу, за народним звичаєм, щоб ми помолилися перед тим, як сісти. Скуштувавши чашку, ми зайняли свої місця; усі стільці були розставлені вздовж стін кімнати з обох боків. Аттіла сидів посередині на дивані; друге ложе було поставлене позаду нього, а від нього сходи вели до його ліжка, яке було вкрите лляними простирадлами та кованими покривалами для прикраси, якими греки та римляни вистилали весільні ліжка. Місця праворуч від Аттіли вважалися головними в пошані, ті ліворуч, де ми сиділи, були лише другими. Беріх, вельможа серед скіфів, сидів на нашому боці, але мав першість над нами. Онегезій сидів на стільці праворуч від ложа Аттіли, а навпроти Онегесія на стільці сиділи двоє синів Аттіли; його старший син сидів на його канапі, не біля нього, а в самому кінці, втупившись очима в землю, сором'язливо поважаючи батька. Коли все було впорядковано, підійшов чашник і передав Аттілі дерев'яну чашу з вином. Він взяв його й привітав першого по старшинству, який, ушанований привітання, встав і не міг сісти, доки король, скуштувавши або випивши вина, не поверне чашу служителю. Тоді всі гості так само вшановували Аттілу, вітаючи його, а потім смакували чаші; але він не встав. У кожного з нас був особливий виночерпій, хто підійде, щоб подарувати вино, коли чашник Аттіли піде у відставку. Коли другий за старшинством і ті, хто поряд з ним, були вшановані таким же чином, Аттіла виголосив нам тост так само відповідно до порядку місць. Коли ця церемонія закінчилася, чашники відійшли, а столи, достатньо великі, щоб сидіти за ними троє-чотири, а то й більше, поставили біля столу Аттіли, щоб кожен міг взяти їжу з посуду, не відходячи від нього його місце.

Слуга Аттіли першим увійшов із блюдом, повним м'яса, а за ним увійшли інші слуги з хлібом і ягідними стравами, які вони поклали на столи. Розкішну їжу, подану на срібному блюді, приготували для нас і гостей-варварів, але Аттіла їв лише м'ясо на дерев'яній посудині. І в усьому іншому він виявляв себе поміркованим; його чаша була дерев'яною, а гостям давали золоті та срібні кубки. Його одяг теж був досить простий, вражаючи лише чистотою. Меч, який він носив при боці, клямки його

скіфського взуття, вуздечка його коня не були прикрашені, як в інших скіфів, ні золотом, ні самоцвітами, ні чимось дорогим. Коли страви з першої страви були спожиті, ми всі встали й не сідали на свої місця, аж поки кожен у попередньому порядку не випив за здоров'я Аттіли з поданого йому келиха вина. Потім ми сіли, і на кожному столі поставили другу страву з їжею іншого виду. Після цього курсу відбулася та сама церемонія, що й після першого. Коли настав вечір, запалили смолоскипи, і двоє варварів, що виступили перед Аттілою, заспівали пісні, які вони склали, вшановуючи його перемоги та подвиги на війні. А з гостей, дивлячись на співаків, одні були задоволені віршами, інші хвилювалися в душі нагадуванням про війни, а в третіх, ослабленим від віку тілом і змушеним спочити духом, лилися сльози. Після пісень з'явився скіф з божевільним розумом, який дивними й безглуздими словами розсмішив товариство. За ним увійшов Зеркон, мавританський гном. Він був посланий Аттілою в подарунок Аетію, і Едекон переконав його прийти до Аттіли, щоб повернути його дружину, яку він залишив у Скіфії; жінка була скіфкою, яку він одружив завдяки впливу свого покровителя Бледи. Йому не вдалося повернути її, бо Аттіла розгнівався на нього за повернення. З нагоди бенкету він з'явився і викликав у всіх, крім Аттіли, напади невгамовного сміху своїм виглядом, одягом, голосом і словами, які були плутаною сумішшю латинських, гунських і готських мов. Аттіла, однак, залишався непорушним і незмінним на обличчі, ні словом, ні вчинком не видав нічого, що наближалося б до веселої посмішки, за винятком входу Ернаса, свого молодшого сина, якого він потягнув за щоку й подивився на нього спокійним поглядом. задоволення. Мене здивувало, що він так сильно ставився до цього сина й нехтував іншими своїми дітьми, але варвар, який сидів поруч зі мною і знав латину, наказуючи мені не викривати, що він сказав, дав мені зрозуміти, що пророки попереджали Аттілу, що його раса загине, але буде відновлена цим хлопчиком. Коли ніч настала, ми пішли з бенкету.

Відстань від Стамбула (Константинополя) до Софії (Сардіки) – 13 днів швидкого мандрівника = 551 км. – приблизно 42 км в день.

7 днів = приблизно 300 км.

1 рим.стадій – 182 м, 70 стадій – 1290 м = 1,3 км

Римський військовик та історик Амміан Марцеллін (Ammianus Marcellinus, близько 330 — кінець 400) в своїй праці з історії Римської держави «Діяння» («Res gestae») подає опис алан, де вказує на їх схожість з гунами.

Амміан Марцеллін (book XXXI) про аланів [за Галиною Водяк]: «Мало того, майже всі алани високі та гарні, їхнє волосся наближається до білявого, лютістю свого погляду вони вселяють жах, хоч

і пригнічений. Вони легкі та активні у використанні зброї. У всьому вони чимось схожі на гунів, але за способом життя і звичками менш дикі. У своїх грабіжницьких і мисливських походах вони кочують то тут, то там аж до Меотійського моря (Каспійське море) і Кіммерійського Боспору, а також до Вірменії та Мідії. Так само як тихі й мирні люди знаходять задоволення від відпочинку, так і алани насолоджуються небезпекою та війною. Там визнають щасливим того, хто пожертвував своїм життям у битві, а до тих, хто старіє і відходить від світу природною смертю, нападають з гіркими докорами, як вироджені та боягузливі; і немає нічого, в чому вони вбачають більше гордості, ніж вбивство будь – якої людини, незалежно від славних трофеїв убитих, вони відривають голови, а потім здирають їх шкури та вішають їх, як атрибут, на своїх бойових коней. Ні храму, ні святині в їхній країні не видно, навіть хатини, покритої соломою. Але на кшталт варварів в землю встромляють оголений меч, і вони святобожно поклоняються йому як своєму богу війни, головному божеству. У них є чудовий спосіб передбачення майбутнього; бо вони збирають дуже прямі гілочки верболозу і сортують їх в призначений час з деякими таємними заклинаннями, і, таким чином чітко дізнаються, що їх очікує. Вони не знають, що таке рабство, бо всі народжені від благородної крові, а крім того, вони вибирають вождями тих людей, які впродовж тривалого часу проявили себе, як доблесні воїни.

Отже, гуни, захопили території тих аланів (які межують з грейтунгами), яких звали танаїтами, вбили та пограбували багатьох з них, а тих, що вижили, приєднали до себе в договорі про союз; потім разом з ними вони з більшою сміливістю раптово вдерлися у великі та багаті кантони Ерменріха (Ermenrichus), найбільш войовничого монарха, якого бояться сусідні народи через його численні й різноманітні подвиги.

Отже, виходить, що «гуни» й «скіфи» — то не самоназви, а просто два іноземні наймення наших предків.

СКІФИ-ТАВРОСКІФИ-РУСИ (РОСИ) – предки УКРАЇНЦІВ

З книги «Буття та об'явлення української мови» (Київ, 2021. С. 767-769).

Професор Д. Я. Самоквасов [*Самоквасов Д. Я. Северянская земля и Северяне по городищам и могилам. СПб. 1908. С. 82.*], посилаючись на грецьких авторів, пише про те, що скити були предками слов'ян. «Лев Диякон Калойський, візантійський літописець, на сторіччя давніший від Нестора, Руську землю називає Скитією, шістдесятитисячне руське військо йменує скитами, човни, одяг, озброєння та зброю русів, руські вірування й руську мову називає скитськими [*Лев Диакон Калойский. Кн. IV, гл. 6, 10; кн. V, гл. 1; кн. VI, гл. 6, 8, 11; кн. VIII, гл. 5–7; кн. IX, гл. 2, 6, 8–10.*] та самого Святослава Ігоровича йменує скитом [*Лев Диакон*

Калойский. Кн. VI, 7.]; а за описом битви під Дорістолом каже: «З настанням місячної ночі скити вийшли в поле зібрали трупи своїх до міського муру та спалили їх на складених вогнищах..., поважаючи гелленські таїнства, яким вони навчились від своїх філософів Анахарсіса й Замолксіса, чи від товаришів Ахілла, вони завжди вчиняли над померлими жертви й принесення вина» [*Лев Диакон Калойский. Кн. IX, 6.*]. Анахарсіс же був мудрець скитів-сколотів, які займали в часи Геродота надпонтійські області (південні райони України. – Ред.), а Замолксіс був убожуваний мудрець скитів-ґетів, які займали придунайські області, – «давню Скитію» Геродота.

Зрештою, ми також знаємо, що ГРЕКИ ЧИ ВІЗАНТІЙЦІ НАЗИВАЛИ НАШИХ ПРЕДКІВ Й ТАВРОСКИТАМИ. Зокрема, Лев Диякон після слів Святослава, звернених до руського війська, у своїй розповіді називає їх ТАВРОСКИТАМИ, а далі пише: «8. Про тавроскитів розповідають ще й те, що вони аж до нинішніх часів ніколи не здаються ворогам навіть переможені... (η'. Λέγεται δὲ καὶ τοῦ περὶ Ταυροσκυθῶν...)». Він також називає русів (росів) просто СКИТАМИ, розповідаючи про загибель ромейського воєначальника Анемаса: «Анемас же був оточений рядами СКИТІВ, кінь його впав... 9. Загибель Анемаса надихнула РОСІВ, й вони з дикими, пронизливими криками почали тіснити ромеїв. Ті стали поспішно повертати назад, ухиляючись від жахливого натиску СКИТІВ. (Ἀνεμᾶς δὲ, πρὸς τῆς τῶν Σκυθῶν κυκλωθεὶς φάλαγγος, τοῦ ἵππου καταβληθέντος... θ. Ἐπὶ τῷ τούτου τοίνυν οἱ Ῥῶς Ἀναθαῤῥήσαντες πταίσματι, γεγωνόν τι καὶ ἄγριον Ἐπηλάλξαν, καὶ Ῥωμαίος Ἀνώθησαν. οἱ δὲ προτροπάδην ὑπενόστουν, τὴν Ἀλλόκοτον ὁρμὴν Ἐκκλίνοντες τῶν Σκυθῶν.)» [*Leonis Diaconi caloënsis Historiae libri decem et liber de velitatione bellica Nicephori Augusti. Lib IX, 6,8,9. Bonnae. 1828.*].

Ще сторіччям раніше патріарх Фотій та літописець Ґеорґій Амартол, визначаючи народність ворога, який обложив Константинополь за Михайла III, називають його «руссами, народом скитського походження», а за свідченням єпископа Нікіти, «нарід, скитської мови, на ім'я росси, прийшовши від Евксинського моря, спустошив на своєму шляху всі області та монастирі». Землеписець равенський приблизно в 886 році, перелічуючи европейські країни, називає Скитію прабатьківщиною слов'ян: «Sexta ut ora noctis Scytharum est patria, unde Sclavinorum exorta est» [*Шафарик П. Й. Славянские древности. Т. II, кн. IV. Прил. С. 56; Самоквасов Д. Я. Северянская земля и Северяне по городищам и могилам. СПб. 1908. С. 72–73.*].

КАРТИ

Назва «Скіфія» (Scythia) вперше поміщена на карті Ніколауса Германуса «Азійська Скіфія за Птолемеем» 1467 р.

У другому (перше з картами) 1477 р. Болонському виданні «Географії» Клавдія Птолемея на карті «Сарматія Азійська» *напис* – Scythie Pars.

У Римському виданні (**1478**) поміщені карти «Septima Asiae Tabula» (Сьома карта Азії), «Octava Asiae Tabula» (Восьма карта Азії), на яких містяться написи – «Scythia intra Imaum Montem» (територія на північ від Каспійського моря). На мапі, цього ж видання, «Decima Asiae Tabula» (Десята карта Азії) напис – «Scythia intra Imaum Montem Pars».

На «Сьомій карті Азії» позначені **Alani Scythe** (Алани Скіфи) (на карті – ліворуч угорі).

На «Восьмій карті Азії» позначено область **CHAVRANAI SCYTHAE** (на карті – ліворуч внизу).

1530 р. Йоганн Гонтер (Johannes Honter; 1498-1549) був трансільванським саксом, гуманістом, протестантським реформатором і теологом. Й. Гонтер найбільш відомий своєю географічною та картографічною видавничою діяльністю, а також здійсненням лютеранської реформи в Трансільванії та заснуванням Євангелічної церкви Августанської конфесії в Румунії. Карта Центральної Європи (без назви). На карті написи – Русь (Russia) зі Львовом (Leopolis) – територія Західної України, Поділля (Podolia) та ін. Приазов'я позначене як Скіфія (**Scytia**).

1537 р. Йоганнес Путч (Johannes Putsch; 1516-1542), німецький картограф, математик, поет опублікував карту «Europa Regina». На карті українські землі позначено як **SCYTHIA** (Скіфія). Територія теперішньої Росії на карті – **Moscovia.**

1544 р. Себастьян Мюнстер видав у Базелі **«Cosmographia»** (Космографію), в якій друкувалися карти К. Птолемея.

Карта «EUROPE. Münster, S., Europa dasein drittheil der Erden, nach gelegenheit unsern zeiten (on verso, within wide woodcut figurative border): Neüw Europa. Es hat Ptolemeus nit sunderlichen Europa[m] beschriben... Basel (Henricpetrina)» (Europa regina). “Europa regina” – карта-картина де європейський континент зображений у вигляді королеви. Європу показано у вертикальному положенні. Піренейський півострів утворює короновану голову королеви, а Богемія – її серце. На карті українські землі позначено як **SCYTHIA** (Скіфія). Територія теперішньої Росії на карті – Moscovia.

1550 р. Себастьян Мюнстер (Sebastian Münster; 1488–1552), німецький вчений. Карта «VON DEM KONIGREICH POLAND, DAS IN SARMATIA...» (Про Королівство Польщі, що також розташоване у

Сарматії) (опублікована в «Космографії»). Приазов'я позначене як Скіфія (**Scytia**).

1570 р. Андрій Пограбка (Andreas Pograbius, Andrzej Pograbski, Andrea Pograbio), чеський картограф. Карта "Partis Sarmatiae Europae, quae Sigismundo Augusto regi Poloniae potentissimo subiacet nova descriptio" (Частини Європейської Сарматії...). У Причорномор'ї, біля Дніпровського лиману (на Лівобережжі), напис – **SCYTHIAE PARS** (Скіфія).

1579 р. Абрагам Ортеліус (Abraham Ortelius; 1527—1598), фламандський географ та картограф – творець першого географічного атласу в сучасному розумінні "Theatrum Orbis Terrarum" (**1570**).

Карта "Pontus Euxinus. Aequor Iasonio pulsatum remgie primum ...". Опублікована в атласі "Theatrum Orbis Terrarum" й неодноразово перевидавалася. Відомі видання 1590, 1601, 1612, 1624 рр. та ін. Текст – латинська мова. Українські землі позначені як **Scytyae** sive **Sarmatiae ae Europaea Pars,** Кубань та Кавказ **- Sarmatiae ae Asia Ticae Pars**.

1595 р. Абрагам Ортеліус. Карта **"**Europam, Sive Celticam Veterem" (Європа або давня Кельтія) з позначенням стародавніх племен, що проживали на теренах Європи, зокрема й України (карпи, анти, бастарни та ін.). Українські землі позначені як **Scytia**, Росія – Moscovia. Карта опублікована в атласі "Theatrum Orbis Terrarum". Відомі видання 1608, 1618, 1624, 1638 рр. та ін.

1637 р. Нікола Сансон. Карта «Romani Imperii qua Oriens est Descriptio Geographica...». Видана у Парижі. Українські землі на карті позначено як Сарматія Європейська **(Sarmatia Europaea),** між Доном та Волгою – Сарматія Азійська (Sarmatia Asiaticae), на схід від Волги – **SCYTHIAE PARS** (Скіфія).

1651 р. Нікола Сансон. Карта "Cimmeria qua postea Scythia Europaea Seu Parua Scythia» (Кіммерія, пізніше **Європейська Скіфія** або **Мала Скіфія**). Лівобережна та Південня Україна – **Скіфія (Scythae)**, Північна Україна та Слобожанщина – Сарматія Європейська (Sarmatia Europaea).

1665 р. французький картограф **Гійом Сансон** перевидав мапу «Cimmeria qua postea Scythia Europaea Seu Parua Scythia».

1731 р. Гійом Деліль. Карта "Alexandri Magni Imperium et Expeditio" (Імперія Олександра Великого та походи). На карті південь України позначено як **Scythia Europaea** (Скіфія Європейська), територія на схід від Каспійського моря – **Scythia.** Карта поміщена в географічному атласі.

1738 р. Едвард Уеллс (Edward Wells; 1667–1727), англійський математик, географ, картограф та богослов. Карта «A New Map of Ancient

Asia ...» Видавництво Лондон. Українські землі – Скіфія (**Scythia**) та Сарматія (**SARMATIA**).

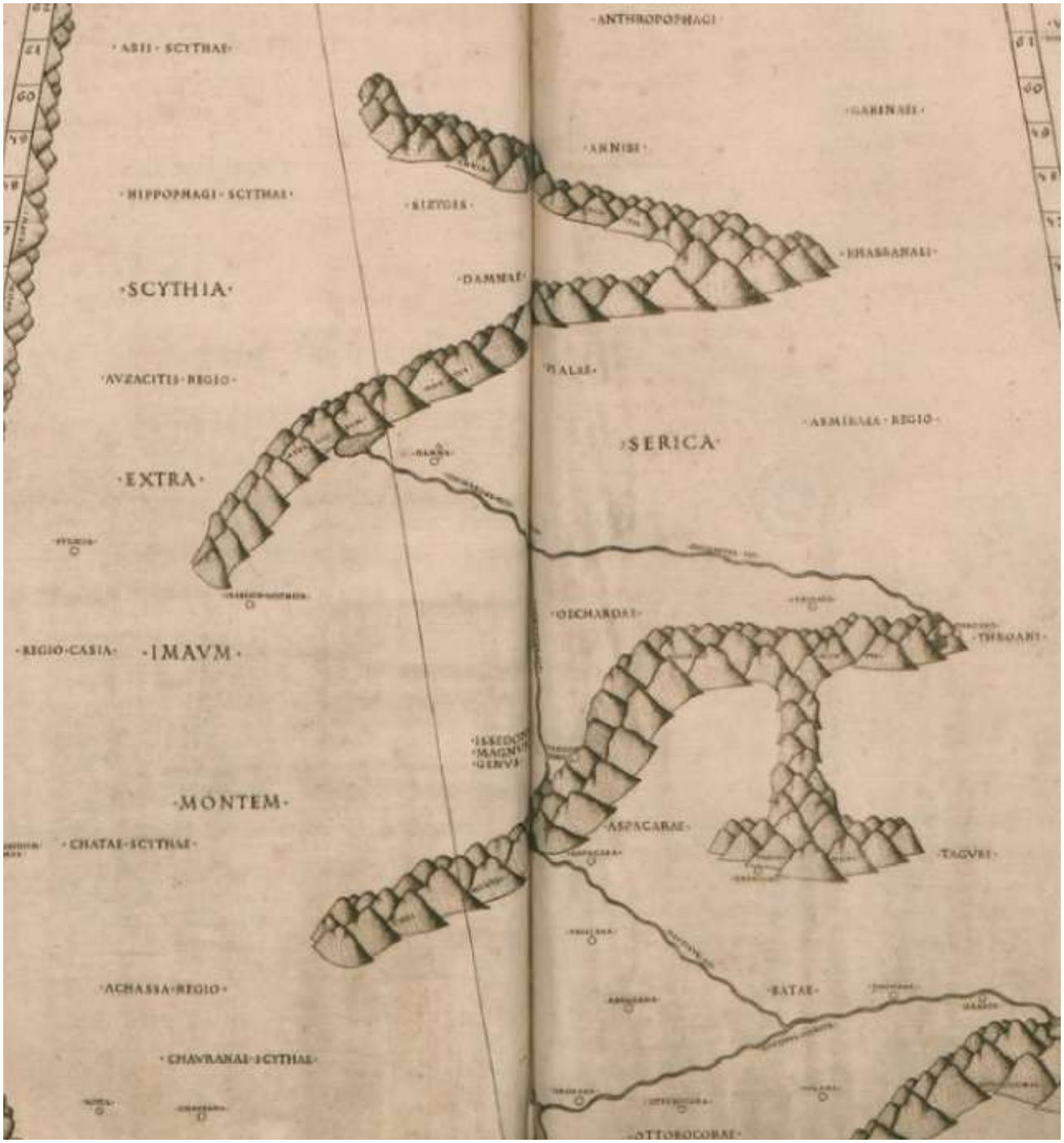

1478 р. Рим. «Octava Asiae Tabula» (Восьма карта Азії)

1570 р. Себастьян Мюнстер. «EUROPE. Münster, S., Europa dasein drittheil der Erden, nach gelegenheit unsern zeiten...»

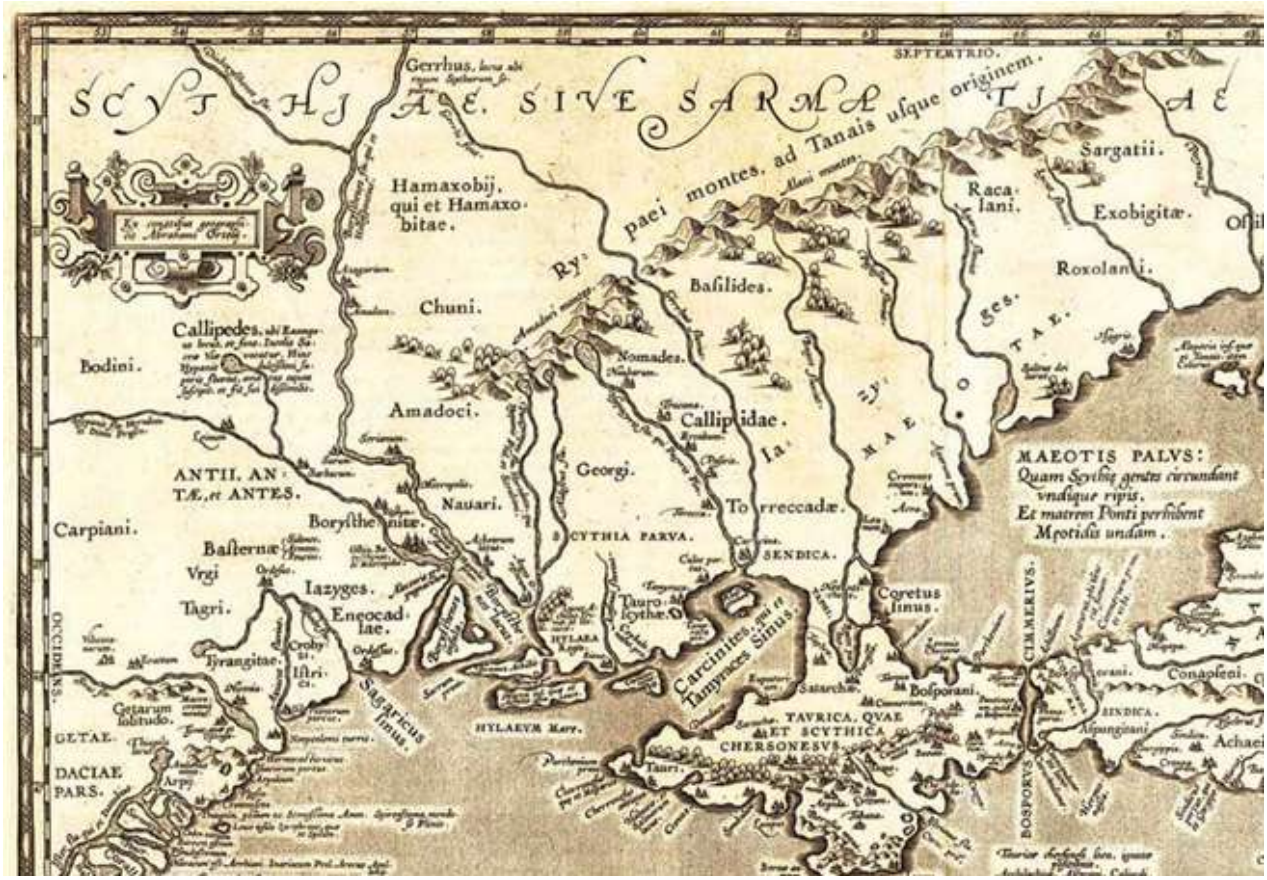

1579 р. Абрагам Ортеліус

1731 р. Гійом Деліль

II. 3. САРМАТСЬКА ДОБА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ. КАРТИ XV-XVIII ст.

Сарматія (лат. *Sarmatia*) — історичний регіон у Східній Європі, в Північному Причорномор'ї, від Сарматських гір (Бескиди у Польщі), Вісли, до Сарматського моря (Балтійське), і до Гіперборейських гір (Урал). Згадується в працях античних авторів як батьківщина народу сарматів. У час Птолемея вважалось, що межа Європи та Азії проходить по Танаїсу (Дон), тому Сарматію поділяли на Європейську й Азійську. У роботах науковців Середньовіччя та періоду Відродження використовувалася як синонім Східної Європи — від Балтійського моря на півночі до Чорного моря на півдні, й від Карпат на заході до Волги на сході. Одна з поетичних назв шляхетської Польщі та козацької України раннього Нового часу.

Сарматія описується в третій книзі «Географії» Клавдія Птолемея. Нею він окреслював терени сучасної Східної Європи, які поділяв на дві частини — Європейську й Азійську Сарматію. Згідно з Птолемеєм Європейська Сарматія (Octava Europe tabula continet Sarmatiam) обмежувалася на півночі Венедською протокою Сарматського океану (Балтійським морем) й частиною невідомої землі. На заході кордон Сарматії пролягав по річці Вістулі (Вісла), частині Германії, що лежала між її витоками, й Сарматським горам (Карпатам). Південну межу складали південь Сарматських гір, Дакія, гирло Борисфену (Дніпра) й берегова лінія Понту (Чорного моря) до річки Керкініт в Криму. Східний кордон Сарматії пролягав від річки Керкініт, через озеро Віка, берегову лінію Меотійського озера (Азовського моря) до річки Танаїс (Дон), а далі — по меридіану, що починається від гирла Танаїсу й закінчується у невідомій північній землі. За Птолемеєм в Сарматії лежали такі гори: Сарматські, Певка (Тейки), Амадока, Гора Водін (Бодін), Гора Алан (Алаун), Гора Карпат, Венедські гори, Ріпейські гори.

Отже, Європейська Сарматія простягалася від Карпат до Дону; Азійська Сарматія — від Дону до Каспійського моря. В майбутньому цього поділу Сарматії на Європейську й Азійську частини дотримувалися Маркіан Гераклейський у праці «Об'їзд Європейської Сарматії» (кн II), Помпоній Мела (кн. III, 55) та інші географи.

У Середньовіччі (V ст. – кінець XV ст.) землі Північного Причорномор'я називали Сарматією Якоппо з Бергамо та Еней Сільвія Пікколоміні. Останній, щоправда, зазначав, що більшість географів того часу надавали перевагу назві «Скіфія».

Вважається, що сармати дуже близькі до скіфів за своїм походженням і способом життя. Вони розгромили скіфів і шість століть панували в степах Північного Причорномор’я. У Геродота знаходимо

легенду, відповідно до якої сармати ведуть свій рід від шлюбів скіфів з амазонками.

Звичайно, сармати жили на далекій периферії Скіфії. Античний географ II ст. н.е. Клавдій Птолемей називає понад сотню сарматських племен. Найбільш значними серед них були алани, роксолани, язиги, аорси, сіраки, аріаки, масагети та ін. Формування сарматського етносу не було лише результатом простого розвитку скіфів - змішуючись із численними місцевими племенами, вони певною мірою змінювали свій антропологічний тип, набуваючи деяких азійських рис. Поява сарматів в Україні була ніби поверненням нащадків скіфських скотарів на землю своїх предків, де їм вже доводилося воювати за територію з місцевими скіфами.

В часи Відродження інтерес до Сарматії виріс завдяки працям польського вченого-гуманіста **Матвія з Мехова**, або Матвія Меховського (лат. Mathiae de Mechovia; пол. Maciej z Miechowa) «Трактат про дві Сарматії» (Tractatus de duabus Sarmatiis Asiana et Europiana et de contentis in eis, 1517) та Алессандро Гваньїні «Опис Сарматії Європейської, що включає королівство Польщі, Литву, Самоготію, Русь, Мазовію, Прусію, Померанію, Лівонію, Московію і частину Татарії» (Sarmatiae Europeae descriptio, quae regnum Poloniae, Letyaniam, Samogitiam, Russiam, Massoviam, Prussian, Pomeraniam, Livoniam, et Moschoviae, Tartariaeque partem complectitur', 1578).

Матвій із Міхова вперше після Птолемея детально описав географію Європейської та Азійської Сарматії, а також подав короткі відомості про історію, звичаї та побут народів, що населяли їх. «Трактат про дві Сарматії» – перше детальне дослідження східноєвропейського регіону від часів Птолемея. Цінне джерело з географії, історії та побуту народів Причорномор'я, Північного Кавказу, Польщі, Угорщини, Литви, Русі, Московії та Криму.

«Європейська Сарматія» у нього – це фактично вся Русь у давніх її межах з прилеглою до неї Прибалтикою. «В Європейській Сарматії, – говориться в трактаті, – є області русів або рутенців, литвинів, москів та інші, що прилягають до них, між ріками Віслою на заході й Танаїсом на сході». Він поділив «європейську Сарматію» на «Русь» і «Московію», включивши до «Русі» українські й білоруські землі, які тоді входили до Польсько-Литовської держави. Відповідно «русами» або «рутенцями» він називає лише населення України й Білорусі, а щодо населення Московської держави, то воно виступає у нього під назвою «москів» або «московітів» [*Наливайко Д. Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI-XVIII ст. 1998.*].

На «Трактат про дві Сарматії» Меховіти ґрунтуються розділи про Русь, тобто Україну (De Russia sive Ruthenia) і про Московську державу

(Moscovia), у творі німецького космографа **Й. Боемія** «Звичаї, закони і обряди різних народів», що вийшов 1520 р. і потім багато разів перевидавався у різних країнах. В середині XVI ст. з'явився також його італійський переклад (Венеція, 1566). У третій книзі цього твору маємо групу невеликих розділів про «сарматські країни», яка відкривається названим вище розділом «Про Русію або Рутенію» продовжується розділами про Литву, Лівонію й Пруссію, Московську державу (Moskovia) і завершується розділами про Польщу і Угорщину. Як бачимо, Боемій також чітко дотримувався «страбонівського» етнічно-географічного принципу у викладі матеріалу і не лише поставив Русь на перше місце серед «сарматських країн», а й приділив найбільше місця описові її звичаїв, законів і обрядів... в географічних визначеннях він включив до Русі лише Україну, а Московії відвів окремий розділ... [*Наливайко Д. Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI-XVIII ст. 1998.*].

Серед видань цього типу важливе місце займає ґрунтовна праця видатного німецького вченого, францисканського **монаха Себастьяна Мюнстера** «Cosmographia» (Космографія), яка вийшла друком у 1544 р. Окремі розділи в «Космографії» Себастьяна Мюнстера відведено Польщі. Литві з Самогітією, Русі та Московії. Всі вони йдуть під загальною шапкою «Сарматії», до якої Мюнстер ще включив Угорщину і Волощину, посилаючись у визначенні її меж на Птолемея. Галичину Мюнстер виключив з опису Польського королівства і відніс її характеристику до розділу, присвяченого Русі, тобто Україні.

Польський хроніст **Йост Людвік Децій** (бл. 1485–1545), виконувач обов'язків дипломата короля Сигізмунда I у маєткових справах, який мав доступ до королівського архіву, у своїй праці залишивши Русь у складі «Європейської Сарматії», відніс Московію до «Азійської Сарматії».

Великої популярності набув польський переклад «Опис Сарматії Європейської», здійснений Марціном Пашковським, який дещо доповнив оригінал за згодою автора. Під назвою «Хроніка Сарматії Європейської» (Kronika Sarmacyej Europskiei) твір вийшов у Кракові 1611 р.

З 1677 р. гетьман Війська Запорозького Юрій Хмельницький використовував титули «**князя сарматського** і гетьмана Війська Запорозького»; у деяких джерелах — «**князя Сарматії**, Малої Росії і України, вождь Війська Запорозького».

У літописі Самійла Величка (XVIII ст.) сарматськими називаються два народи: «**сарматійський народ польський**» та «**вольний, шляхетський, савроматійський, козако-руський народ**». Там само щодо козаків вживаються епітети: «сармато-козацькі предки», «слов'яно-козаки», «козако-руські предки». Також, у тексті Білоцерківського універсалу Богдана Хмельницького від 1648 р. до всієї

України, Самійло Величко твердить про первинність сарматського походження козаків-русів, від яких пішли поляки.

У 1780-х рр.. історик та географ **Ян Потоцький** (1761—1815) почав наукові пошуки з дослідження питання походження слов'ян з праць античних авторів (досліджував предків слов'ян: скіфів, сарматів та власне слов'ян). 1788 р. у Варшаві вийшла його наукова праця (Essai sur l'histoire universelle et recherches sur la Sarmatie, 5 Bde., Warschau 1788) присвячена історії Сарматії. В першій частині якої була описана також історія угорців та печенігів. Протягом 1789—1792 рр. публікує «Дослідження про сарматів» в 4-х томах (Варшава).

У 1796 р. у своїй книзі «Історико-географічні фрагменти про Скіфію, Сарматію та слов'ян» (Брауншвейг-Берлін) Ян Потоцький висловив нову для свого часу думку про те, ***що українці — особливий народ, відмінний від росіян.***

В рукописі «Географія» Клавдія Птолемея» **1420 р. (автор не відомий), на карті «Сарматія» (Сарматіас) (назва карти умовна) вперше на карті міститься напис «Сарматія».** В цьому рукописі на карті «Сарматія Азійська» (назва карти умовна) – напис «**CARMATÏA ACÏA**» (Сарматія Азійська).

Назва **«Сарматія Європейська» (Sarmatia Єvropє)** вперше поміщена на рукописній карті **1467 р. Ніколауса Германуса**, який ще раз переробив зміст «Географії» Клавдія Птолемея (Cosmographia Claudii Ptolomaei Alexandrini. Manuscript, 1467). Рукопис знаходиться в «Biblioteka Narodowa» у Варшаві.

У рукописі Ніколауса Германуса міститься карта «Сарматія Азійська» (**Sarmatia Asiatica**) на якій показано частину східноукраїнських земель (**Sarmatie in Evropa pars**).

У другому Болонському (перше з картами) **1477 р.** виданні (26 карт) «Географії» К. Птолемея теж поміщені карти **«Сарматія Європейська»** та **«Сарматія Азійська»**.

У наступному, Римському виданні (**1478)** поміщені «Восьма карта Європи» (Octava Europe Tabula); на карті напис – **Sarmatia Europae** та **«**Друга карта Азії» (Secunda Asiae Tabula); на карті напис – **Sarmatia Asiatica**. «Восьма карта Європи» входила до всіх видань "Географії" аж до 1730 р. включно.

1513 р. **Мартін Вальдземюллер** (Martin Waldseemüller; бл. 1470 р.— 1522 р.), німецький картограф, назву **Сарматія** прийняв для визначення України, Польщі, Угорщини, Волощини та Пруссії. Карта «Tabula Moderna **Sarmatie** Eur Sive Hungarie Polonie Russie Prussie et Wallachie» (Сучасна карта **Європейської Сарматії** або Угорщини, Польщі, Русі, Пруссії і Волощини). Землі теперішньої Росії позначені як Mosckovia (Московія).

1513 р. Мартін Вальдземюллер. Карта «OCTAVA• EVROPAE•TABVLA» (Восьма карта Європи). На карті написи: Сарматія Європейська **(Sarmatia Evrope),** Сарматія Азійська (Sarmatiae Asiaticae Pars).

1513 р. Мартін Вальдземюллер. «Генеральна карта світу Птолемея» (GENERALE PTHOLEMEI). Східна Європа на карті позначена як Сарматія Європейська **(Sarmatia Europa)**.

1526 р. Бернард Ваповський (Bernard Wapowski; 1450-1535), перший український професійний картограф, ототожнював Сарматію з Україною, Польщею, Угорщиною, Волощиною. Карта «Tabul a **Sarmatiae**, regna Poloniae et Hungariae utriusque Valachiae, nec non Turciae, Tartariae, Moscoviae et Lithuaniae partem comprehendens» (Мапа Сарматії, королівств Польського та Угорського, обох Волощин, а також Туреччини, Татарії, Московії та Литви частин прилеглих). Складалася з двох аркушів, що представляли відповідно південну та північну Сарматію. Надрукована карта була Унглером. Масштаб мапи 1:2 900 000. Українські землі – Поділля (Podolia).

1532 р. Себастьян Мюнстер склав карту світу «Typus cosmographicus universalis» для видання «Novus orbis regionum ac insularum veteribus incognitarum» Джона Хутіча (Johann Huttich, близько 1480-1544) і Симона Грінеуса (Simon Grynaeus, 1493-1541). Карта ґрунтується на мапі світу Мартіна Вальдземюлера 1507 р. Карта має привабливі образи херувимів на півночі та півдні, які крутять земну кулю "відповідно" з теорією Коперника. Це – одна з найпопулярніших і найдорожчих карт світу XVI ст. Карта була опублікована в «Космографії» Мюнстера (1544). Українські землі на карті позначено як **SARMATIA** (Сарматія).

1540 р. Себастьян Мюнстер. Карта «TABLA EUROPAE VIII» (Восьма карта Європи). Українські землі на карті позначено як Сарматія Європейська (**Sarmatia Europaea**). Між Дністром та Дніпром позначено давньоруські племена: CARPIANI (карпи), PEUCINI (певкіни) та BASTERNAE (бастарни).

1544 р. Себастьян Мюнстер. Карта «TABLA **SARMATIA**». Поміщена в «Космографії» (Cosmographia). Українські землі на карті позначено як Сарматія Європейська (**Sarmatia Europaea**). Між Дністром та Дніпром позначено давньоруські племена: ***CARPIANI*** (карпи), PEUCINI (певкіни) та BASTERNAE (бастарни).

1544 р. Себастьян Мюнстер. Карта **«**VON DEM KÖNIGREICH POLAND Das In **Sarmatia** auch begriffen wirt sampt andern laendern diesem königreich zügehörig» (Про Польське Королівство, що також розташоване в Сарматії, з зображеннями інших земель, що до того королівства належать). Поміщена в «Космографії» (Cosmographia). На карті Південна

Україна – **SCYTIA** (Скіфія), Західна Україна – **RUSSEN** (Русь), Прибалтика **– SARMATIA** (Сарматія). Серед українських міст показано – Kiow (Київ), Lemburg (Львів), Premisel (Перемишль) та ін.

1548 р. **Джакомо Гастальді** (Giacomo Gastaldi; 1500—1566), венеціанський картограф і географ. Карта «Europae Tabvla VIII» (венеціанське видання «Географії Птолемея»). Територія на північ і схід від Карпат (Сарматські гори; **Sarmatice montes**) – Сарматія Європейська (**Sarmatiae Europae Pars**). Між Дністром та Дніпром позначено давньоруські племена: CARPINI (карпи), PENCINI (певкіни) та BASTARNAE (бастарни).

1570 р. Андрій Пограбка. Карта (складена 1569 р.) «**Partis Sarmatiae Europae**, quae Sigismundo Augusto regi Poloniae potentissimo subiacet nova descriptio» (Частини **Європейської Сарматії**…). Видавництво – Венеція; формат карти – 47,3 х 69 см. З українських земель виділено: **«Русь, відома як Роксоланія» (Rvssia, A Ptol Roxolania),** Поділля (Podolia), Волинь (Volhinia) та **Кодимію** (Codima). Позначено багато міст, серед них і ***Львів (Leopolis)***. В Причорномор'ї, біля Дніпровського лиману (на Лівобережжі), напис – **SCYTHIAE PARS** (СКІФІЯ). Від витоків Дністра і далі на південний схід частину Карпат позначено як Russis Biescid (Руський Бескид). ***Чи не вперше назва «Бескид» появляється на географічних картах.***

На карті – гравійовані малюнки (бій чотирьох козаків з чотирма кочівниками біля Саврані; двобій двох вершників та ін.).

З 1595 р. ця карта використовувалася Абрагамом Ортеліусом у його атласах.

1578 р. Герард Меркатор. Карта «Tab. VIII. EUROPAE, in qua **SARMATIA**, MAEOTIS palus, ac GERMANIAE, DACIAEq3 pars. Medium Meridianus 57, reliqui descriptisunt ex ratione parallelorum 50 et 58.I» (Восьма карта Європи). Українські землі на карті позначено як частину Сарматії Європейської (**Sarmatia Europaea**). Сарматія Європейська – від Вісли до Дону. Між Дністром та Дніпром позначено давньоруські племена: CARPIANI (карпи), PEUCINI (певкіни) та BASTARNAE (бастарни).

1578 р. Герард Меркатор. Карта «VNIVERSALIS TABVLA IVXTA PTOLEMEVM» (Карта світу за Птолемеєм). Опублікована в Амстердамі. Територія Європи позначена до течії Дону (Tanais fl.). Східна Європа — **Sarmatia Evropae** (Сарматія Європейська).

1579 р. Абрагам Ортеліус. Карта "Pontus Euxinus. Aequor Iasonio pulsatum remgie primum …" опублікована в атласі "Theatrum Orbis Terrarum" й неодноразово перевидавалася. Відомі видання 1590, 1601, 1612, 1624 рр. Текст – латинська мова. Українські землі позначені як

Scytyae sive Sarmatiae ae Europaea Pars, Кубань та Кавказ – Sarmatiae ae Asia Ticae Pars.

На карті позначені ранньоісторичні слов'янські (руські) племена: анти, карпи, бастарни.

1581 р. Абрагам Ортеліус. Карта «Romani Imperii Imago». Опублікована в атласі «Theatrum Orbis Terrarum» (перше видання атласу 1570 р.). Українські землі позначені як **Sarmatiae**.

1596 р. Джованні Антоніо Маджіні. Карта «TABVLA EVROPAE VIII» (Восьма карта Європи). Українські землі на карті позначено як Сарматія Європейська (**Sarmatia Europaea**). Між Дністром та Дніпром позначено давньоруські племена: CARPANI (карпи); PEUCINI (певкіни) та BASTERNE (бастарни).

1637 р. Нікола Сансон (Nichoas Sanson; 1600—1667), французький історик і картограф. Карта «Romani Imperii qua Oriens est Descriptio Geographica…». Видана у Парижі. Українські землі на карті позначено як Сарматія Європейська (**Sarmatia Europaea**), між Доном та Волгою – Сарматія Азійська (**Sarmatia Asiaticae**), на схід від Волги – **SCYTHIAE PARS** (Скіфія).

1649 р. Ян Янсон (**Йоганн Янсоніус**, Johannes Janssonius; 1588—1664), нідерландський картограф, який жив і працював в Амстердамі в XVII ст. Карта "Vetus Descriptio Daciarum nec non Moesiarum". TABVLA EVROPAE VIII. Українські землі на карті позначено як Сарматія Європейська (**Sarmatiae Europaeae Pars**).

1655 р. Нікола Сансон. Карта «Germano-**sarmatia**; Kartenmaterial; in qua populi maiores Venedi, et Æstiæi; Peucini, et Bastarnæ in minores populos divisi ad hodiernam locorum». Видавництво Париж, формат – 38.7 х 55.5 см. На Поліссі позначено CARPINI (карпи); Прикарпаття, Карпати та Закарпаття – PEUCINI (певкіни); Поділля та Причорномор'я – бастарни.

1661 р. Філіп Клювер (Philipp Cluver; 1580—1623), німецький географ. Карта "**Sarmatia** et **Scythia**, Russia et Tartaria Europaea". На карті українські землі (Правобережжя) позначені як Скіфія (**Scythia**), а російські землі та Лівобережна Україна як Московія Європейська. Напис Сарматія Європейська (**Sarmatia Europaea**) охоплює українські, польські, білоруські, литовські та московські землі.

Мапа містилася в атласі "INTRODUCTIO Ins Universam Geographiam…". Атлас видавався з 1624 по 1729 рр. Карта "**Sarmatia** et **Scythia**…" у першій редакції публікувалася з 1661 по 1694 рік, у другій редакції – з 1697 по 1729 рік.

1680 р. Крістоф Целларіус (Крістоф Келлер; Christoph Cellarius; 1638—1707), німецький географ та історик. Карта "Bosporus, Maeotis, Iberia, Albania et **Sarmatia Asiatica**" (Босфор, Меотида, Іберія, Албанія та

Сарматія Азійська). Територія України позначена як Сарматія Європейська (**Sarmatia Europaea**). Землі, що знаходяться південніше р. Дон – Сарматія Азійська (**Sarmatia Asiatica**), на північ від Каспію – «**Scythia** intra Imaum».

1685 р. Крістоф Целларіус видав свою класичну працю "Historia antiqua" в якій поміщена мапа "**Sarmatia**" (Сарматія). Українські землі позначені як Сарматія Європейська (**Sarmatia Europaea**). Землі, що знаходяться південніше р. Дон – Сарматія Азійська (**Sarmatia Asiatica**), на північ від Каспійського моря – «**Scythia** intra Imaum».

1688 р. – «Historia medii evi», 1696 р. – «Historia nova», 1702 р. – повне зібрання творів в трьох томах «Historia Universalis».

1687 р. Книга Крістофа Целларіуса "Geographia Antiqua". У книзі міститься карта "Colchis, Iberia, Albania & **Sarmatia**" (Колхіда, Іберія, Албанія та Сарматія). Територія України позначена як Сарматія Європейська (**Sarmatia Europaea**). Землі, що знаходяться південніше р. Дон – Сарматія Азійська (**Sarmatia Asiatica**), на північ від Каспію – «**Scythia** intra Imaum». Книга неодноразово перевидавалася вже після смерті автора.

1700 р. Едвард Уеллс (Edward Wells; 1667–1727), англійський математик, географ, картограф та богослов. Карта «A NEW MAP of **SARMATIA EUROPAEA** PANNONIA and DACIA Shewing their Principal Divisions, People, Cities, Towns, Mountains &c. Dedicated to His Highness WILLIAM Duke of Gloucester». Карта поміщена в атласі (A New Sett Of Mapps Of Ancient And Present Geography...), що видавався протягом 1700-1738 рр. (Оксфорд). Формат мапи 51 х 36,8 см. Українські землі – Сарматія Європейська **(SARMATIA EUROPAEA)**. На Прикарпатті позначено CARPINI (карпи); у Причорномор'ї – PEUCINI (певкіни), на Поділлі – BASTARNE (бастарни).

1705 р. Гійом Деліль. Карта «Theatrum historicum ad annum Christi quadringentesimu. in quo tum Imperii Romani tu...» (Історична карта Римської імперії та сусідніх варварських народів). На карті позначені Сарматія Європейська **(Sarmatia Europaea)** та Сарматія Азійська **(Sarmatia Asiatica)**, Південь України – напис **Sarmatia ubi Sarmatae sive Sauromate. Sarmatia Europaea** охоплює Правобережну та Лівобережну Україну (до р. Дон). Карта неодноразово перевидавалася, зокрема в атласі «Atlas nouveau» (Amsterdam).

1729 р. Крістоф Целларіус. Карта "A map of Colchis Iberia Albania and the Neighbouring Countries". Територія України позначена як Сарматія Європейська (**Sarmatia Europaea**). Землі, що знаходяться південніше р. Дон – Сарматія Азійська (**Sarmatia Asiatica**), на північ від Каспію – «**Scythia».**

1713-1719 рр. Анрі Шателен (Henri Chatelain; 1684—1743), французький картограф. Мапи:«Carte historique chronologique et géographique de l'empire romain où l'on fait observer son étendue et diverses remarques pour l'intelligence de l'histoire...» та «Carte pour servir d'introduction à l'Histoire Romaine et à celle de l'Empire oà[1] l'on fait observer la Généalogie de César, d'Auguste et de Constantin; et la suite des Empereurs, ...». Опубліковані в його атласі "Atlas Historique" в семи томах, (виданий між 1705 і 1720 роками).

На першій карті назва **Sarmate** міститься двічі. Один раз на Правобережній Україні, східніше Поділля (Podolie), другий – між Доном та Волгою.

На іншій карті позначена Сарматія Європейська (**Sarmatia Europaea**) та Сарматія Азійська (**Sarmatia Asiatica**). На північний схід від Каспійського моря міститься напис «**Scythia** intra Imaum».

1729 р. Англійська карта «A Map of Colchis, Iberia, Albania, and the neighbouring countries». Українські землі позначені як Сарматія Європейська (**Sarmatia Europaea**), Кубань та Кавказ – Сарматія Азійська (**Sarmatia Asiatica**), територія на схід від Волги – **Скіфія**.

1794 р. Йован Раїч (Јован Рајић; 1726—1801), сербський поет, історик, педагог, монах, автор історії Сербів, Хорватів і Болгар («История разных словенских народов, преимущественно болгар, хорватов и сербов, из тьмы забвения изъятая») яка була опублікована у Відні. В даній праці поміщена карта «Сармація Европейская и Азіатская». Карта була складена на основі англійської карти 1729 р. Українські землі позначені як Сарматія Європейська (**Сармація Европейская**), Кубань та Кавказ – Сарматія Азійська (**Сармація Азіатская**), територія на схід від Волги – Скіфія.

1467 р. «Сарматія Азійська»
На карті напис – *Sarmatia Asiatica*.

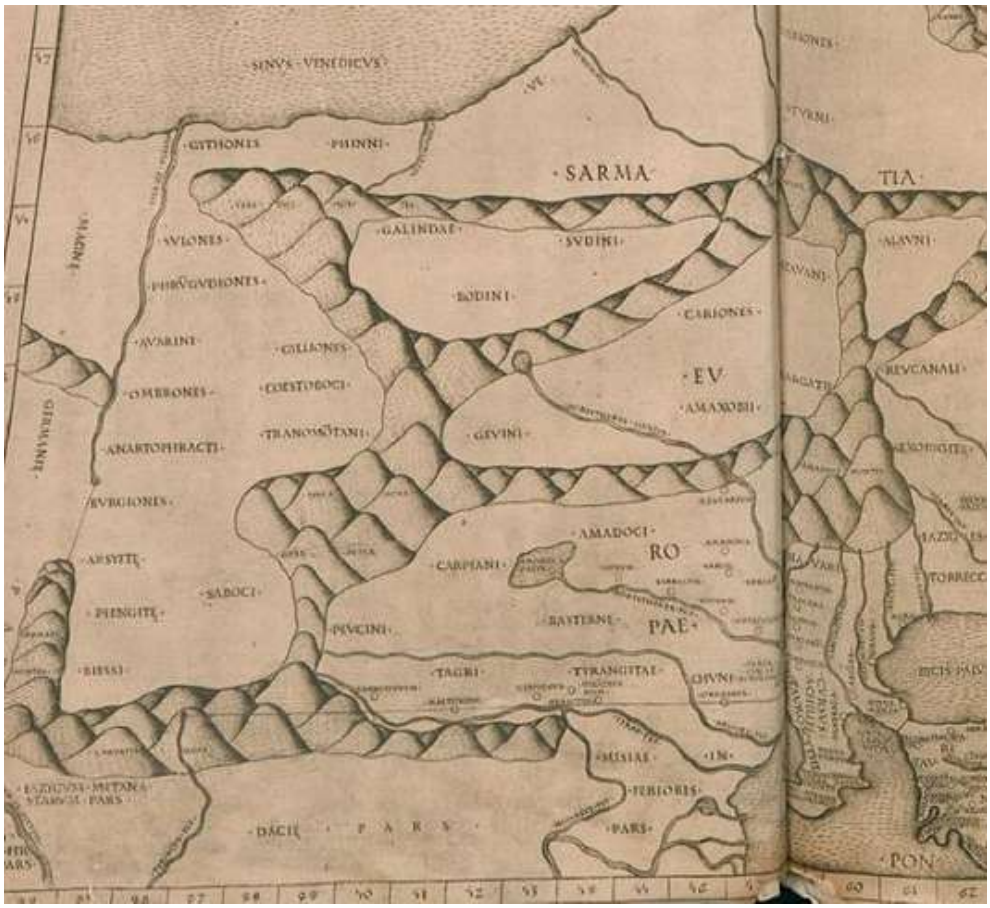

1478 р. Рим. «Восьма карта Європи» (Octava Europe Tabula)

1680 р. Крістоф Целларіус (фрагмент карти 1701 р.)

1742 р. Гійом Деліль. Карта з «Atlas nouveau»

1700 р. Едвард Уеллс

II. 4. РУСЬ – СПОКОНВІЧНА УКРАЇНСЬКА ЗЕМЛЯ: ІСТОРИЧНІ ДОКУМЕНТИ ТА ГЕОГРАФІЧНІ КАРТИ

Русь (дав.-рус. Р8сь, *роусьскаѧ землѧ*, ср.-грец. Ῥωσία, лат. *Russia*, *Ruthenia*) — багатозначний термін, що використовувався у різні часи для позначення соціальної групи (корпорації, верстви або стану), етносу (групи родів, племені чи народу), території та держави у Східній Європі з центром у середньому Подніпров'ї.

Русь (однина **русин**) — етнонім, який зазвичай вживають для позначення населення Русі (Київської). У ранні часи (до кінця XII — початку XIII ст.) ним позначали лише мешканців Києва та близьких до нього земель: Київського й Переяславського князівств Середньої Наддніпрянщини, а згодом — усе населення держави.

Нині як ніколи варто прислухатися до думки одного з найвизначніших українських істориків XX ст. Ярослава Дашкевича – «Україна нині не має можливості ... повертати своє загублене ім'я – Русь. З іншого боку ... вона мусить культивувати своє первісне ім'я, оточуючи його пошаною, пієтетом – та відверто говорити про те, що його вкрали й загарбали. Через те, що вкрали й загарбали все те, чим визначався зміст поняття Русі».

За твердженням Нестора Літописця точною визначеною датою проголошення держави Руси є **852 рік**. Нестор Літописець у «Повісті минулих літ» запитав: «Откуду єсть і пошла Руськая земля»? І сам відповів: «В літо 852 начаша ся прозивати Руськая земля». У «Повісті...» під 852 роком зафіксоване таке повідомлення: «В літо 6360 [852], індикта 15, коли почав царювати Михайло, почала прозиватися Руська земля». Тут же довідуємося, що при цьому цареві «приходила Русь на Царгород, про що пишеться в грецькому літописанні; так от від цієї дати почнемо і відлік зробимо...» Далі дається детальна хронологія – скільки літ минуло від Адама до потопу, від потопу до Авраама, від Авраама до Мойсея, від Мойсея до Давида, від Давида до єрусалимського полону, від цього полону до Олександра Македонського, від Олександра Македонського до Різдва Христового, від Різдва Христового до імператора Костянтина, від імператора Костянтина до імператора Михайла.

Назва "Руська земля" виникла подібно до інших літописних назв (Лядська земля, Болгарська земля, Угорська земля) від спільної назви народів, що заселяли цю територію, згодом етнонім (назва народу) перетворився в політонім (назва політичного утворення). У середньовічних джерелах територія Русі здебільшого обмежувалася Київською, Чернігівською та Переяславською землями й не вживалася на означення Галичини чи Новгородської землі. Після монгольської навали назва поширилась на інші східнослов'янські землі де існували приходи

християнської церкви візантійського обряду (так звана – руська віра): з'явилися Біла, Чорна, Червона або Галицька, Мала Русь.

Територія Поділля, яка входила до складу Галицько-Волинської держави, в літописі XIII ст. зустрічається під назвою «Русь Дольная, Понизье».

Походження назви «Русь», а також її етимологія не з'ясовані й лишаються предметом тривалої дискусії. Труднощі локалізації початкової Русі обумовлені характером джерел, вітчизняних та іноземних. У своїй більшості вони містять відомості недостатньо конкретні, а часто й суперечливі.

Етнонім ***рус (hrus)*** уперше згадується в сирійській хроніці **VI ст. н. е.** стосовно якогось населення в Північному Причорномор'ї (можливо, окремого племені), етнічна атрибуція якого невідома. Паралельне вживання термінів з коренями *рос* і *рус* засвідчене в давніх історичних документах. У східних джерелах переважає термін *руси,* у візантійських — *роси,* у західноєвропейських — *руси* (але іноді й *рос, роси), а* в давньоруській писемності переважають назви *Русь, руський,* хоч зрідка трапляється й *росьский* («Правда Росьская»). Однак, край, у якому жили руси (чи роси), мав назву лише *Русь*.

Про «народ росів» (Ρῶς) у Візантії знали давно, і власне таку форму іменування, причому як самоназву, фіксують під **839 р.** «Бертинські аннали», де оповідається, що з Константинополя до двору Людвика Благочестивого прибули люди, які «сказали, що вони, себто їхній народ, зветься рос» [se, id est gentem suam, Rhos vocari dicebant].

Ще один латинський варіант іменування «росів» (**rusii**), похідний від грецького **ρουσιοι**, вживає у **середині X ст. (958—962)** єпископ Кремони Луїдпранд: згідно з його твором «Antapodosis», до візантійського найманого війська входить «якийсь народ ... що його греки за міцність тіла називають ... русії» [gens quaedam ... quam a qualitate corporis Graeci vocant... Rusios] [*Мельникова Е. А. (Комментарий 3 к главе 9) // Константин Багрянородный. Об управлении империей. Текст, перевод, комментарии, под ред. Г. Г. Литаврина, А. П. Новосильцева. — Москва: Наука, 1991. С. 308*].

Вперше поняття **Rosia** [Ρωσία] на позначення «землі росів» було вжите в творі «Про церемонії» **(близько 956-959 рр.)** візантійського імператора Константина VII Порфирогенета (908-959). На відміну від оригінального слов'янського кореня «*рус*», використовувався співзвучний йому корінь «*рос*». Таке заміщення відбулось у зв'язку із поширеним з IX ст. у Візантії ототожненням народу «РУСЬ» із біблійним «князем Росом», таким чином термін отримав вигляд «Р**о**сія» замість «Р***у***сія».

Прийнято вважати, що найдавніша згадка про русів в арабській літературі належить географу та історику Ібн Хордадбеху (2-га пол. IX ст.).

В українських документах грецький топонім «Ро́ссія» був уже широко використовуваним, як мінімум з XI ст. На сьогодні відоме використання цього титулу в печатках митрополитів: Феопемпта (згад. 1039 р.) , Єфрема (згад. 1055 р.), Георгія (1062 — бл. 1075), Миколая (згад. під 1102 р.) та Михаїла (1131-1147), а також деяких князів: Володимира Мономаха, Андрія-Мстислава, дружини князя Олега-Михаїла Святославича († 1115 р.) грекині Феофано. [*Ірина ЖИЛЕНКО. До історії використання топоніму «Русь», «Ро́ссія» в українській історіографії до XVIII ст. та, зокрема, автором «Синопсиса»].*

Західноєвропейська картографія лише у XII ст. "прописує" Русь на карті світу. Назва стосувалася переважно Середнього Придніпров'я. З часом назва "Русь" починає приживатися по периферії – на заході, а потім на півночі. З'являється вона, в цей період, лише на північноєвропейських картах – в Англії, Ісландії та Нижній Саксонії. На картах XII-XIV ст. містяться форми терміну "Русія" (Русь) з одною літерою і з двома літерами "с" (**"Rusia", "Rucia", "Russia"**). Форма з двома літерами "с" у грецьких текстах зустрічається лише з XIV ст.

Топоніму *Rossia* міститься на ряді карт XIV-XV століть, в тому числі в Каталонському атласі (1375).

Отже, форма *Rosia* (*Rossia*), перейнята з Візантії, зустрічається поряд з формами *Russia, Ruscia, Ruzzia,* рідше *Ruthenia*. Форма *Rossia* міститься в латиномовних текстах Марко Поло, Гільома де Рубрука. Існував ще ряд варіацій назви Русі з буквою «о» в корені (наприклад, Rosie у Андреа Б'янко).

КНЯЗІ «Всея Руси»

Титул «всея Руси» Великі князі Київські почали вживати з кінця XI ст. (Всеволод Ярославович), а московські князі лише з середини XIV ст., починаючи від Семена Гордого.

До нашого часу збереглась унікальна печатка київського князя Всеволода-Андрія – сина Ярослава Мудрого з написом грецькою мовою "Господи, помозі рабу своєму Андрію – князю всієї Руси" (Κύριε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ Ἀνδρέᾳ ἄρχοντι πάσης Ῥωσίας). Це 1078-1093 роки. Знаходиться печатка у приватній колекції (Думбартон-Окс, США) (ФБ; Олександр Алфьоров, 2022).

Держави, яка офіційно називалася "Київська Русь", "Древня Русь" чи "Давня Русь" ніколи не існувало. У джерелах сучасники називали державу Русь або Руська земля. Термін Руська земля вживався як у широкому значенні для всієї держави, так і у вузькому значенні – для території

Київської, Чернігівської та Переяславської земель чи лише Київської землі. Іноземні джерела подають назви Rus, Rus(s)ia, Rucia, Ruscia, Ruzzi, Ruzzia ar-Rus, Rutzeland, Ryscaland, Ryssland, Rusco, Ros і т.д.

З похідних назв джерелам відомі:

- **Мала Русь** – вперше в **1303 р.** (на Синоді константинопольського патріарха під час розгляду питання про утворення Галицько-Волинської церковної митрополії було ухвалено називати тодішні Київське і Галицько-Волинське князівства Мікра Росія);
- **Біла Русь** – під **1305 р.,** але у такому пізньому джерелі як Густинський літопис (український літопис початку XVII ст.). У Житії св. Кінґи, одним з джерел якого була незнана угорська хроніка, галицький король Калман названий королем русинів білих (Ruthenorum Alborum);
- **Чорна Русь** (Rusia negra). Угорський літописець Генріх фон Мюгельн (Heinrich von Mügeln; 1319 -1380) був першим (близько **1360 р.**), хто згадав про Чорну Русь (daz land der ***Swarczen Reussen***);
- **Червона Русь** – вперше в Хроніці Констанцького собору **1414–1418 рр.** Ульріха фон Ріхенталя (бл. 1366–бл. 1437), де згадується «посольство королівства Червоної Русі» (das küngrich von rot Rusen);
- **Велика Русь** – вперше у **1542 р.** (в тексті московських книжників, які намагалися довести претензії Москви на всю спадщину давньої Русі) [*Полное собрание русских летописей. Т. 20. Ч. 2. Санкт-Петербург, 1914. С. 460*].

«Всея Руси» — приставка до титулу руських Великих князів Київських. У джерелах вона зустрічається стосовно ***Всеволода Ярославовича*** (дав.-рус. Всеволодъ Æрославичь; 1030—1093; Великий князь Київський (1076—1077, 1078—1093); ***Володимира Мономаха*** (дав.-рус. Володимеръ Всеволодовичь; в хрещенні — Василь; 1053 —1125; Великий князь Київський (1113—1125***); Юрія Довгорукого*** (1090 —1157, дав.-рус. Гюрги Володимирович, Дюрги Володимирович, син Володимира Мономаха; Великий князь Київський (1149—1151, 1155—1157); ***Ростислава Мстиславича*** (або ***Мстислава Ізяславича***, ім'я правлячого на той момент в Києві князя не названо); ***Романа Мстиславича*** (бл. 1152—1205, Великий князь Київський (1201, 1204) і ***Мстислава Романовича*** (відомий як Мстислав Старий, 1156 —1223, Великий князь Київський (1212—1223) [*Горский А. А. Князь «всея Руси» до XIV века // Восточная Европа в древности и средневековье: политические институты и верховная власть. 2007*].

У Іпатіївському літописі під 6709 (1201) р. Роман Мстиславович (батько короля Данила) вперше названий «Великим князем Романом» і «Самодержцем усієї Руси».

Монархи Галицько-Волинської держави в XIII-XIV ст. крім княжого титулу стали носити подарований Папою Римським титул королів Русі. На думку Я. Ісаєвича, вони мали на увазі під «Руссю» територію свого князівства. На думку Л. Войтовича, титул був претензійний і поширювався на всю Русь. З приставкою «всея» він відзначений в листі братів Андрія і Льва Юрієвичів до магістра Тевтонського ордену (1316) – duces totius terrae Russiae, Galiciae et Lademiriae («князі всієї землі Русі, Галича і Володимира») і в грамоті галицько-волинського князя Болеслава-Юрія (1334) – "Dei gratia natus dux totius Russae Minoris" (З Божої ласки природжений князь всієї Малої Русі).

Цим титулом князь Болеслав-Юрій, віддаючи данину реаліям часу, підкреслив тимчасову відмову галицько-волинських монархів від усієї Русі, хоча перед тим використовував титули "Nos Georgis Dei gratia dux Russiae", "Ceorgius Dei gratia dux Terrae Russiae, Galiciae et Ladimere", "Georgius, ex dono Dei natus dux et dominus Russiae". "Мала Русь" тут виступає в значенні тієї частини Русі, яка не була підвладна монголам.

За Леонтієм ВОЙТОВИЧЕМ (ПОЛЬСЬКИЙ КОРОЛЬ КАЗИМИР III І БОРОТЬБА ЗА СПАДЩИНУ РОМАНОВИЧІВ. 2011 р.): "**Світлійшим королем Русі**" – титулував Данила Романовича Папа Римський Інокентій IV, "світлому мужеві Данилові I, королеві русинів" писав у 1254 р. віцемагістр Тевтонського Ордену Бургард фон Ґорнгаузен. Чи означав цей титул просто перетворення Галицької землі з князівства у королівство? Подібний висновок можна було б зробити на підставі титулу короля Юрія Львовича: "король Русі (regis Russiae), князь Лодомерії (principis Ladimiriae)", тобто "король
галицький і князь володимирський (волинський)", тим більше, що подібний титул прийняли трохи раніше угорські королі.

Титул короля Галицької землі (rex Galiciae), судячи з грамоти від 2 травня 1189 р., носив ще угорський король **Бела III.** Зауваження М. Грушевського щодо непевності цього факту – тому, що цей документ не королівський, а єпископський, а інші документи відсутні – в контексті подальшої угорської політики не виглядає переконливим. Далі Угорщина при кожній нагоді намагалася об'єднати Галицьку землю з Угорщиною на підставі особистої унії, визнаної галицьким боярством, як це вдалося з Хорватією. **Королями Галичини** титулувалися Андрій II (1205–1235) та його син Калман (1215–1222), причому останній був коронований у Галичі, що було визнано Папою (посідав галицький престол у 1215–1219, 1220–1221 рр.). Якби у Римі вирішили просто коронувати Данила Романовича галицькою короною, його іменували б "rex Galiciae" чи "rex

Galiciae et Lodomeriae" як титулувався з 1206 р. Андрій II. Людовик Анжуйський, претендуючи на Галицьку спадщину по вигасненні Романовичів як спадкоємець Арпадовичів, спочатку прийняв перший титул, замінивши його у ході війни з Любартом-Дмитром Ґедиміновичем титулом "rex Galiciae et Lodomeriae" (1370–1382).

Угорські королі зберегли цей титул і від них він перейшов до австрійських цісарів. Угорщина не визнала остаточної анексії Галицької землі Польщею у 1387 р. (спираючись на те, що Казимир III визнав права Анжуйської династії за угодою 1350 р.) і у польсько-угорських угодах 1412, 1415 та 1423 рр. вирішення долі Галичини відкладалося на пізніше. Отже, зважаючи на різні причини, угорські королі не успадкували титулу Данила Романовича та Юрія Львовича, а продовжили носити титули своїх попередників».

Титул «великого князя всея Русіи» в очах московських князів тривалий час не мав певної територіальної прив'язки, а лише вказував на їхній династичний зв'язок з великими князями київськими (руськими) та визначав провідне місце московських правителів в системі міжкнязівських взаємин на теренах підконтрольних золотоординським ханам, що видавали ярлики на велике княжіння різним удільним князям Суздальської землі (зазначимо, що першим з місцевих князів цей титул ужив **тверський князь Михайло Ярославич на початку XIV ст.**). Згодом, наприкінці XV ст., дане титулування набуло претензійного значення, за допомогою якого московські князі декларували свої наміри до територіального розширення коштом західних сусудів (Олег Одноroженко).

Формулу «всея Руси / Русии / России» великі князі Московські вживали з середини XIV ст., починаючи від Семена Гордого (1317–1353; князь Московський і великий князь Володимирський (1340-1353).

По смерті, 1340 р., свого батька (Івана Калити), Семен відправився в Золоту Орду і отримав ярлик від хана Узбека (близько 1283—1341) на Велике князівство Владимирське, за яким «***вси князи Русскии под руце его даны***». У зазначеній грамоті Семен називається великим князем всієї Русі, проте його фактична влада поширювалась лише на частину Московського і велике князівство Владимирське з його уділами. В цей час, наприкінці квітня 1340 р., Львів був захоплений військом польського короля Казимира III, який вивіз до Кракова (польська столиця) скарбницю Романовичів з усіма коронаційними регаліями.

На його печатці напис: **«печать князя великого Всея Руси».** Треба розуміти, що у середньовіччя і ранній модерний час не існувало офіційних назв держав, натомість існували офіційні титули монархів.

Іван III теж додав до свого великокнязівського домену приставку — «всія Русі». Уперше "государем и самодержцем всея Руси" Іван III був

названий в “Извещении о пасхалии” митрополита Зосими (**1492**). **1497 р. на великокнязівській печатці вперше з’являється двоголовий орел — візантійський й імперський державний герб.** Цей титул зберігся і в його наступників, але до назви країни він не був причетний. “Проте вони,— пише про наступників знаний дослідник історії російського права В. Сергеєвич, — не обмежуються титулом “государя всея Русі”, а додають до нього старий титул «великого князя Володимирського, Московського, Новгородського і проч.».

В 1490-х роках, через два з половиною сторіччя по тому, як зникли всі сліди єдиної Київської Русі, цей титул мав такий самий ступінь вірогідності, яким тішився б і король Франції, якби, воюючи з Німецькою імперією, проголосив себе “володарем усіх франків”. Під ту добу цей титул суперечив окремій ідентичності, якої набули “русини” Литви, відрізняючись від “росіян” Московії. І справді, цей титул видався литовцям таким нереальним, що вони погодились його визнати як мізерну ціну за Іванову прихильність. Тоді вони ні про що й не здогадувались, хоча відступили ідеологічний наріжний камінь територіальних амбіцій, які росіяни потім утверджуватимуть півтисячоліття”. Титул “всія Русі” став незабаром для правителів Московії підставою для виношування анексіоністських планів. Загарбницьку політику середньовічної Московії у російській історіографії часто маскують поняттям “собирания русских земель”. Коли на престол вступив Іван III, Велике князівство Московське було порівняно невеликою державою. Її територія не перевищувала 430 тис. кв. км”. Після загарбання просторих земель Великого Новгорода, які доходили аж до Білого моря та Уралу, територія Московії зросла до понад 2 млн кв. км, тобто збільшилася відразу в шість разів! Це стратегічно зміцнило Московську державу, розпалило її агресивні апетити до інших слов’янських земель [*Наконечний Є. Украдене ім'я: чому русини стали українцями. 2001*].

МИТРОПОЛИТИ «Всея Руси»

У титулі Київських митрополитів назва «Всея Руси» з'явилася з 1160-х років (замість колишнього «митрополит Руси»), підкреслюючи єдність церкви в умовах феодальної роздробленості, що настала на Русі-Україні.

Вже від середини XIII ст. більшу частину свого життя київські митрополити проводили не в Києві, чи в якомусь іншому руському місті, а на Заліссі, у Владимирі-на-Клязьмі, перебуваючи «на хлібах» владимиро-суздальських князів.

1299 р. Київський митрополит Максим, за походженням грек, перебирається на Суздальщину, в улус Золотої Орди. До цього прихильно

поставився і золотоординський хан. Переселившись на Залісся, київські митрополити і там називалися «руськими». Одні з них іменували себе «митрополитами всія Русі», інші — «митрополитами Київськими і всія Русі».

Це було зроблено під тиском царгородських імператорів і патріархів, які після відновлення Візантійської імперії 1261 року уклали політичний союз із Золотою Ордою, спрямований проти Європи. Владимиро-Суздальське князівство від самого початку монголо-татарської навали зробилося послушним васалом золотоординських ханів, тому в політичному мезальянсі з Ордою Константинополь відводив йому важливу роль посередника. Саме для піднесення його авторитету на посткиївському геополітичному просторі в Царгороді було прийнято рішення перенести осідок митрополії до Владимира-на-Клязьмі. Ця акція Візантії з далекосяжними політичними і церковними наслідками була своєрідним покаранням галицько-волинських державців за їхню проєвропейську орієнтацію, за їхні тісні взаємини (матримоніальні і політичні) з католицькими європейськими керівними дворами, за їхній духовний зв'язок з ненависним для Візантії папським Римом [*Іван Паславськи. Галицька митрополія 1807 року. 2015*].

На Синоді константинопольського патріарха в **1303 р.** під час розгляду питання про утворення Галицько-Волинської церковної митрополії було ухвалено називати тодішні Київське і Галицько-Волинське князівства *Мікра Росія* (грец. Μικρά Ῥωσία — Mikrá Rhōsía; Мала Росія), тобто «Русь старша, початкова, основна, давніша»), а Залісся й Новгородщину — *Мегале Росія* (грец. Μεγάλη Ῥωσία - Megálē Rhōsía; Велика Росія), що означало «Русь пізніша, похідна, новостворена». Список єпархій Великої і Малої Русі, датований 1347 р., відносить до Великої Русі 12 єпархій, які перебували під владою Київського митрополита, а до Малої Русі – 6 єпархій, які з 1303 р. перебували під владою Галицького митрополита (Галицько-Волинська держава), і 1 єпархію, що входить в сферу впливу Литви в 1339-1351 роках. Оскільки у Візантії здавна закріпилася назва наддніпрянських слов'ян з коренем *рос* («народ Рос»), вона відбилася і в терміні *Росія,* який остаточно утвердився на кінець XV ст.

У 1354-1356, 1356 і 1378-1380 роках литовський митрополит теж мав титул митрополита «всія Русі».

Термін “Русія” у літописах Русі (Київської) не зустрічається. Вперше дане слово ***кирилицею*** міститься лише у **1387 р.** у назві титулу митрополита Київського і “всія Русія” (Рѡсїѧ) Кипріяна (*В літо 6895 [1387], априліа 24, соврошилаяся ця книга в Студійськой обителі Кіпріаном смеренним митрополитом Києвским і всія* **Русія**).

Із поділом Київської митрополії на українсько-білоруську та московську частини в **1415 р.** та обранням настоятеля Київської митрополії Григорія (Цамблака), фактичною столицею Київської митрополії (в межах Польсько-Литовської держави) стало місто Новгородок з катедральною церквою Святих Бориса і Гліба.

У **1448 р.** Собор православних єпископів, «по повеленію государя», без погодження з Константинопольським патріархом, поставив на митрополита «Київського» — Іону. Ця подія вважається початком окремішності Московської церкви. Митрополит Іона (†1461), був останнім митрополитом у Москві, що мав титул «Київського і всія Русі». Його наступники на кафедрі вже називалися «Московський і всія Русі».

1453 р., Московська церква, що канонічно перебувала в складі Київської митрополії, самовільно відокремилася. На відміну від Москви, в Києві Флорентійську унію сприйняли нейтрально, й Ісидор пробув митрополитом Київським до 1458 р.

15 жовтня 1458 р. Константинопольський патріарх Григорій III (Мамма), який був вигнаний своєю православною паствою і кліром в Римі, надав новому уніатському митрополиту Григорію II титул – «***Митрополит Київський, Галицький і всія Русі***». Таким чином, Константинопольський патріарх надав Київській митрополії новий канонічний статус. Литовська митрополія припинила своє існування, увійшовши до складу Київської. Хоча досить довгий час столицею митрополитів був Новгородок, а згодом – Вільно. Цей титул глави православної Київської митрополії носили до анексії Київської православної митрополії Московським патріархатом 1686 р., а греко-католицькі Київські митрополити – до 1806 р. До Київської митрополії увійшли: Київська, Брянська, Смоленська, Полоцька, Турівська, Луцька, Володимир-Волинська, Берестейська, Перемиська, Галицька та Холмська єпархії. Деякий час Київського митрополита визнавав своїм зверхником й Новгородський ієрарх.

Перші (після відокремлення московської митрополії) митрополити Київські, Галицькі та всієї Руси — Григорій II, Мисаїл Пструч, Іона, Йосиф Болгаринович були прихильниками Флорентійської унії (унія 1439 р. між східною та західною (Римською) церквами), але підтримували зв'язки з Константинопольським патріархом, й всі (окрім Мисаїла) були затверджені патріархом на митрополитів.

Як із РУСІ утворилася РОСІЯ (РУСІЯ, РОССІЯ)

Топонім «Росія» має візантійське походження та закріпився у вжитку константинопольського документообігу в X столітті. Прикладом однієї із найбільш ранніх згадок оніму «Росія» (грец. «Ρωςία») є адресування листа імператора Романа I Лакапіна київському князю Ігорю

(Γραμματα Κωνσταντινου και Ρωμανου των φιλοχριστων βασιλεων Ρωμαιων προζ τον αρχοντα Ρωσιαζ (Лист Константина і Романа боголюбивих царів Римських князю Росії).

На відміну від оригінального слов'янського кореня «рус», використовувався співзвучний йому корінь «рос». Таке заміщення відбулось у зв'язку із поширеним з IX століття у Візантії ототожненням народу «Русь» із біблійним «князем Росом», таким чином термін отримав вигляд «Росія» замість «Русія».

У літописах та інших пам'ятниках писемності держава іменувалася Руссю (роусь, русь) або Руською землею з (руска землѧ, роуска землѧ, русьска землѧ). Слово «земля» у поєднанні з територіальним визначенням було близьким до сучасного поняття суверенної держави, «землями» називали й інші країни: наприклад, Візантію – «Грецькою землею», Болгарію – «Болгарською землею», Угорщину – «Угорською землею» тощо.

У західноєвропейських джерелах, написаних латинською мовою, хоронім Русь вперше зустрічається в грамоті польського короля Мішка I (бл. 990 р.) – **Russe** і в «Хроніці» Тітмара Мерзербурзького (1012-1018) – **Ruscia, Rucia.** Написання Ruscia переважало в латинських текстах з Північної Німеччини, Чехії, Угорщини, Ruzzia – у текстах з Південної Німеччини, варіації Rus(s)i, Rus(s)ia – у романських країнах, Англії та Польщі.

Одна з перших згадок назви **Russia** датована приблизно 1030 р. – вона зустрічається в «Хроніці» аквітанського ченця Адемара Шабанського. Поруч із переліченими позначеннями початку XII ст. в Європі починає використовуватися книжковий термін Ru(t)henia, утворений за співзвуччям від імені античного племені рутенів.

Зазвичай, у західноєвропейських джерелах Русь іменувалася королівством (regnum), а київські князі — королями (rex). Зокрема, саме така титулатура вжита в першому відомому посланні на Русь папи римського — у листі Григорія VII до Великого київського князя Ізяслава Ярославича в 1075 р. (rex Rusci).

З XV ст. українські високі церковні ієрархи й українські книжники стали вживати термін «Росія» і плутати його з назвою «Русь».

В офіційних документах того часу засвідчені такі титули: «Митрополит Кіевского престола и всея Росіи» (митрополит Мисаїл, 1476 р.), «митрополит Киевъский, Галицький и всея России» (митрополит Іпатій Потій, 1605 р.) та ін., а русини (українці та білоруси) іноді називали себе «російським» або «роським» народом, підкреслюючи тим самим свою національну відмінність від московських «русских».

У самій Московщині терміни «Росия», «Россия» на позначення країни почали вживатися в XVI ст.: ***назва «Россия» вперше засвідчена в московській грамоті 1517 р.***

Великий князь московський Іван IV Грозний у 1547 р. проголосив себе царем і був вінчаний на царство, став вживати титул: «Государ, Цар і Великий князь всієї Русії (всеѧ` русїи)». Беззастережно титул «імператора» вже з 1554 р. визнавався за Іваном IV протестантською Англією (королева Єлизавета). З особливою наполегливістю Іван Грозний домагався визнання його царського титулу Польською та Литовською державами, однак ні ВКЛ, ні Польське королівство, ні об'єднана Річ Посполита ніколи так і не погодилися з цією вимогою.

Від середини XVI ст. «Русией» стали називати всю сукупність земель, що увійшли на той час до Московської централізованої держави.

Протягом XVI-XVII ст. з'явилися також прикметники росский, российский. Як відзначив М. Костомаров, «слово Россія або Росія, российский було на початку книжним, риторичним, подібним до того, як Франція називалася Галлією, Польща - Сарматією, Німеччина - Германією, Угорщина — Паннонією і т. д. З половини XVII ст. вона стала офіціозною, але загальновживаним народним словом не зробилася до пізніших часів»

Наприкінці XVI ст. – поч. XVII ст. ***слово «Русія» було змінене на «Росія» під впливом церковно-книжної традиції.***

З-поміж ранніх прикладів його сумлінного вживання варто згадати привітальні вірші 1591 р. учнів Львівської братської школи на честь її відвідин київським митрополитом Михайлом Рогозою. Школярська муза тут вочевидь перестаралася — в короткому тексті Росія та російський народ згадуються аж сім разів, а митрополита названо «єдиним оком Росії». Зі спалахом у 1620-х рр. активності вченого осередку при Києво-Печерському монастирі, а з 1632 р. — при новоствореному Києво-Могилянському колегіумі Росія взагалі перетворилася на бренд православного інтелектуала. Байдуже, по-руськи, по-польськи чи по-латині він писав, і байдуже, якою була міра його терпимості до всього польського, — над цим горує мода на «справжнє», «питомо православне» іменування Русі. Відтак, на сторінках київських текстів у цілком мирному сусідстві уживаються «латинська» Роксоланія з «антилатинською» Росією — ідеологія ідеологією, а бренд брендом.

Ось лише декілька прикладів такої «непослідовності позицій»: у одного з найвищих авторитетів київської учености, Захари Копистенського, «правовірну Росію» населяють то «народ роксоланський», то «народ російський», причому останній «живе в любові й згоді з народом польським та литовським» (1621 р.); у жалобній

поемі 1622 р. ректора Київської братської школи Касіяна Саковича на смерть козацького гетьмана Петра Сагайдачного «Росія» вшановує героя, що вірно служив королю; у трактаті 1638 р. про чудотворення в Києво-Печерському монастирі Афанасій Кальнофойський поміщає віршований надгробок (ясно, власного авторства) герою київського прикордоння Семенові Лику, якого «сплодила Роксоланська та Польська земля» [Roxolańska z Polską ziemią, z której spiodzon]; у шкільній декламації 1646 р. на честь одного з опікунів Києво-Могилянської колегії, Адама Киселя, саму колегію названо «ліцеєм Роксоланської Паллади» [Roxolanae Palladis Lycaeum], а публічну значущість мецената підкреслено тим, що його «Росія називає батьком і Польща батьком» [Rossia te patrem canit atque Polonia patrem] [*Яковенко Н. Вибір імені VERSUS вибір шляху (Назви української території між кінцем XVI — кінцем XVII ст.). 2009*].

У середині XVII ст. московський цар Олексій Михайлович, здобувши після Переяславської угоди 1654 р. протекторат над Гетьманщиною, використав стару церковно-адміністративну термінологію константинопольської патріаршої канцелярії і в 1655 р. взяв на себе титул *«всея Великая, Малая и Белая Руси самодержец»*.

Сучасне написання слова з двома літерами «С» з'явилося в середині XVII століття і остаточно закріпилося за Петра I.

У другій пол. XVII ст. продовжував використовуватися і варіант «Русія». В обох варіантах, в умовах характерної для допетровського часу відсутності стандартизації, варіювалися написання з однією і з двома літерами «с». Остаточне затвердження написання через «о» і з двома «с» відбулося в епоху Петра I, який проголосив в 1721 р. Російську імперію.

Матвій Меховський, польський історик та географ, (*Tractatus de duabus Sarmatiis*, 1517 р.): “Після того, як ми сказали про Сарматію Азійську, звану Скіфією, залишається сказати про Сарматію Європейську, і в ній перш за все зустрічається (occurit) ***Руссія***, що колись називалася ***Роксоланією***. Її східний кордон (latus) пролягає по ріці Танаїс (Tanai) і болотах Меотійським, що відокремлює Азію від Європи. ...поблизу гір Сарматських мешкає плем'я ***Рутенів (Rutenorum)***... Руссія ж на півдні обмежена Сарматськими горами і р. Тірасом, яку жителі називають Нестром (Niestr). На сході закінчується Танаїсом і Меотидою (Meotidibus), і островом Таврськими (Taurica). На півночі (межує) Литвою (Lithuania), на заході з Польщею”.

В західних джерелах, зокрема і в картографічних, XV-XVI ст. Україна здебільшого виступала під назвою “Русі”, а народ називався “русами”, «рутенами», або “рутенцями”, включаючи й українських (запорозьких козаків). Європейці фіксували в цей період, що “руси” й “московити” говорять різними мовами та називали ці мови відповідно “руською” і “московитською”. Разом з тим, особливо у XVIII ст. у дипломатичних

документах та картографічних джерелах Московію все частіше починають називати “Росією”. Оскільки в західних мовах відсутні історично диференційовані етноніми “Русь” і “Росія”, то це породжувало плутанину, яка запанувала в Західній Європі і призвела, зрештою, до наслідків, негативних для України. Якщо європейці картографи XV-XVII ст. досить чітко розрізняли “Русь” і “Московію”, тобто Україну і Росію, то в пізніші часи на Заході про це забули, ідентифікувавши “Русь” (Україну) з “Росією” (Московією).

«ВЕЛИКА РОСІЯ» й «ВЕЛИКОРОСИ» — терміни XIV-XVII ст.

Грецький термін *Мегале Росія* (Велика Росія; Μεγάλη Ῥωσία), що означав Залісся й Новгородщину (Русь пізнішу, похідну, новостворену) з’явився на поч. 1300-х рр.

На карті італійця А. Біанки **1436 р.** над територією північно-східної Русі є напис лат. ***«Imperio Rosie Magna» (Імперія Велика Росія).***

Хоча поляки намагалися називати Залісся Московією, проте польський історик Ян Длугош у 1480 р. вказує, що річка Березина витікає з боліт Великої Руссії біля міста Полоцька (лат. ex paludibus et desertis Russiae Maioris proper oppidum Poloczko).

Назва «Велика Руссія» міститься: на карті «Moscovie dite autrement Grande et Blanche Russie» (Московія або Велика й Біла Руссія) 1677 р. П. Дюваля (Pierre Du Val). Це перша карта, на якій окрім вже звичних позначень для Московщини: Московія і Біла Русь, стоїть синонім «Велика Руссія»

«Карта Московії чи Великої Руссії» (лат. *MOSCOVIAE seu RUSSIAE MAGNAE Generalis Tabula*) Ніколаса Вісшера молодшого (1649—1702) 1681 р. і т. д.

У Московії назву «Велика Росія» вперше вжито у 1542 р. (в тексті московських книжників, які намагалися довести претензії Москви на всю спадщину давньої Русі) [*Полное собрание русских летописей. Т. 20. Ч. 2. Санкт-Петербург, 1914. С. 460.*];

Термін «Велика Росія» міститься в «Апостолі», надрукованому **1565 р.** в Москві І. Федоровим та П. Мстиславцем. У надрукованому 1577 р. у Московській Слободі «Псалтирі» теж вжито назву «Великія Росіи».

До титулу московських. царів термін «Велика Росія» увійшов у XVI ст., зокрема, 1584 р. цар Федір Іванович титулувався як самодержець «всея Великія Россия».

В надрукованому 1577 р. у Московській Слободі «Псалтирі» теж вжито назву «Великія Росіи».

Після Переяславської угоди (1654), а також завоювання білоруських земель Речі Посполитої цар Олексій Михайлович (1655) іменувався в

титулі: «Божою милістю Великий Государ, Цар і Великий князь, всієї Великої й Малої, й Білої Росії самодержець… (*Божиею милостью Великий Государь Царь и Великий князь,* **всея Великия и Малыя и Белыя Росии** *самодержец…*).

Термін "Великороссы" вперше використано в **1627 р.** в українському словнику «Лексикон словенороський» (*Лєѯіконъ славенорѡсскїй альбо Именъ тлъкованїє*) видатного діяча української культури **Памва Беринда** (між 1550 та 1570 —1632).

Концепцію триєдиного славенороського народа, згідно з якою українці звуться *малоросами*, ймовірно висунув український філософ **Інокентій Ґізель** (бл. 1600-1683; український православний діяч, учений-богослов, філософ, історик; 1645–1650 — професор і ректор (з 1646 р.) Києво-Могилянської Колегії) **у праці Синопсис Київський у 1674 р.**

«Синопсис» фактично заклав схему російської історії, якою росіяни (і не лише вони!) користуються понині. Деякі ідеологеми цього твору, наприклад, ідеологема слов`яно-руської єдності зараз активно використовується російською пропагандою. «Синопсис» був написаний у лояльному до московських правителів дусі й представляв їх як наступників князів давньої Русі, а Москву – подовжувачем Києва. Таке не могло не сподобатися царю та його оточенню. У «Синопсисі» маємо тенденційне звеличення Москви, говориться про її давнє, біблійне походження. Мовляв, вона веде свій початок від Мосоха – внука Ноя, який начебто був прабатьком «славеноросійським». «І так від Мосоха, – читаємо в «Синопсисі», – прабатька славеноросійського, за спадком його, не лише москва, народ великий, але і вся русь, чи росія, вищезгадана походить». При цьому Ґізель якщо й не ототожнює етноніми слов`яни, Русь (Росія) та Москва, то принаймні дає зрозуміти, що московіти є частина «славеноросійського» народу, до того ж частиною чи не найкращою. Саме до Москви, куди була перенесена колишня столиця Русі, читаємо в «Синопсисі», «богоспасаємий град Москва прославилася і прародительне в ньому ім`я Мосоха в народі російському оновилося» [*Петро Кралюк. Як українці написали історію для росіян. 2021*].

Далі цю ідею розвив інший український філософ, церковний і громадський діяч, сподвижник московського царя Петра І **Феофан Прокопович** (бл.1677/81-1736). Завершили розробку концепції триєдиного російського народу російський історик Татищев та вчений Ломоносов.

Назва «Московія» на географічних картах з'являється в кінці XV ст.

1525 р. (жовтень). Венеція. Перша рукописна карта Московії була створена італійським картографом **Баттіста Агнесе** (*Battista Agnese*; бл. 1500— 1564).

1525 р. Перша друкована карта Московії.

Перша друкована карта Московії була виявлена порівняно недавно і в 1993 р. придбана Російським державним архівом стародавніх актів. За змістом вона дуже близька карті Московії Баттіста Агнесе. Б. А. Рибаков вважає цю опубліковану карту «первинним, чорновим начерком, зробленим після від'їзду Дмитра Герасимова з Італії між липнем і жовтнем 1525 г.» (Рибаков 1994). Однак, навряд чи доречно називати її «чорновим начерком»; вона цілком закінчена і підготовлена до друку. І вона не може вважатися первинною щодо карти Баттіста Агнесе, бо в такому разі в цій останній географічна інформація друкованої карти відобразилася б повніше (Кудрявцев О. Ф., 2020).

Фальсифікація московитами назви «РУСЬ»

Ще за часів князювання **Василя III (1505–1533)** в Московії зародилася ідея величі, яку висловив представник Московського православ'я монах Філофей: «Два Рима впали, а третій стоїть, а четвертому не бути». Відтоді у московитів зароджується думка всемогутності й «богообраності», що «Москва – третій і останній Рим».

За царювання **Івана IV (Грозного)** домагання Московії на спадщину не тільки Київської Русі, а і Візантійської імперії посилюються. Так, за переказами, шапка Мономаха буцімто подарована київському князю Володимиру Мономаху його дідом – базилевсом Константином IX, вважалися символом передачі влади Візантією Київській Русі. Враховуючи те, що першим Суздальським князем був шостий син князя Володимира Мономаха Юрій Довгорукий, то наявність у Московії цієї шапки є «доказом» спадкових прав московських правителів не тільки на Київський великокняжий престол, а і на спадщину колишньої Візантійської імперії. Далі був складений облудний заповіт Володимира Мономаха про передачу «спадкоємних прав» синові Мономаха Юрію Довгорукому, підкорювачу так званої «Залещанської» землі. Все це було видумкою. Насправді, шапка Мономаха була золотою бухарською тюбетейкою, яку Хан Узбек подарував Івану Калиті (1319–1340), який пристосував цю тюбетейку-шапку для свого звеличення [*Логвин Ю. Кобила, Калита і тюбетейка «Мономаха» // Час. Київ, 1997, 27 березня*].

Іван IV (Грозний) уперше 1547 року вінчався в церкві з титулом Московського царя, як «наслідувач» грецьких і римських імператорів. Із 37 підписів, що скріпили грамоту, прислану з Константинополя в Москву, 35 виявилися підробленими. Так Іван Грозний став «спадкоємцем

візантійських імператорів». Так узаконилась брехня [*Я. Дашкевич. Як Московія привласнила історію Київської Русі. 2011*].

У Гадяцькій угоді (укладена 16 вересня 1658 р. між Річчю Посполитою і Гетьманщиною; передбачала входження останньої до складу Речі Посполитої під назвою «Великого Князівства Руського»): "наскрізним політонімом нашої держави та етноатрибутивом виступають лише найдавніші самоідентифікаційні назви: *стародавня Русь* ("starożytna Ruś"), *мова руського народу* ("język narodu ruskiego"), *князя руського* ("w. xcia littgo, ruskiego"), *гетьман руських військ* ("hetman wojsk ruskich"), *уряди руського народу* ("narodu ruskiego urzędy"), *гетьман князівства Руського* ("hetman xięstwa Ruskjego"), *обивателів Руської землі* ("obywateli Ruskiej ziemie"), *війська руські запорозькі* ("wojska ruskie zaporoskie"), *до великої руської булави* ("do bulawy wielkiej ruskiej") та ін. Лише раз ужито хоронім *Україна*: "*знайдуючимся на Украині позволилисмо въ містахъ [...] торговатъ...*" [*Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687). Київ-Львів. 2004*].

Масовану державну фальсифікацію історії свого народу почав Петро І. Він уперше в 1701 р. видав указ про вилучення в покорених народів усіх письмових національних пам'яток: літописів, хронографів, хронік, давніх історичних записів, церковних документів, архівів тощо. Особливо це стосувалась України-Русі [*Я. Дашкевич. Як Московія привласнила історію Київської Русі. 2011*].

Московщина (Московія) вкрала нашу українську назву Русь, яка своїм питомим змістом – етнічним, географічним, геополітичним — цілком відповідає сучасному термінові Україна. Назва великої могутньої країни була свідомо перенесена у XV–XVI ст. на колишню колонію цієї держави й це дало Московщині, привласнити хоча й підроблену, але, все ж таки, давню історичну спадщину Русі (Київської).

Розв'язувати проблему зміни назви імперії (і то не повною мірою) зміг аж Петро І, який у 1713 і 1721 роках видав укази про офіційне перейменування. Він розсилав по дворах і посольствах держав депеші, у яких вимагав називати Московію в офіційному листуванні Росією, інакше листи від них він просто не прийматиме. 1721 р. в Москві після перейменування постала нагальна потреба написати нову версію історії з обґрунтуванням спадкоємності назви «российская» від княжої Русі. Але у царя **Петра І** до цього руки не дійшли.

На багатьох європейських картах навіть другої половини XVIII ст. Росія ще позначена як Московія.

Ідею створення нової історії Російської імперії «блискуче» втілила в життя імператриця **Катерина II**.

Вона своїм указом від 4 грудня 1783 р. створила «Комісію для складання записок про древню історію переважно Росії» під керівництвом і доглядом графа А. П. Шувалова, в складі 10 видатних істориків. Основна задача, що була поставлена перед комісією, полягала в тому, щоби внаслідок перероблювання літописів, написання нових літописних зводів та інших фальсифікацій обґрунтувати «законність» привласнення Московією історичної спадщини Київської Русі і створення історичної міфології держави Російської.

Комісія під командуванням цариці працювала 9 років і нахимерила новий каркас історії Російської імперії, прикрутивши її походження до княжої Русі і все її населення оголосила «единым народом». «Велика історикиня» Катерина II ретельно вичитувала матеріали комісії і особисто уклала родовід київських і московських князів. Тоді ж за вказівкою імператриці провели ревізію усіх стародавніх першоджерел – одні виправляли, другі переписували, треті – найбільш небезпечні для імперії – знищили.

Новоспечену версію російської історії опублікували 1792 р. Вона стала еталоном для майбутніх істориків XIX ст. і лягла в основу «Истории государства Российского» Миколи **Карамзіна** Ця 12-томна праця вийшла друком у ***1816-1829 роках.*** Цей твір відкрив історію Росії для широкої публіки. Микола Карамзін почав писати «Історію держави Російської» у 1806 р., однак не закінчив через смерть у 1826 р. Інші два історики — ***Сергій Соловйов*** та ***Василь Ключевський*** — лише розширили, поглибили й удосконалили раніше написане.

Цит. за «XVIII век - Сочинение истории»: «Однак, до сходження Катерини II на престол у 1762 році один із сучасників Петра I – Лизлов Андрій Іванович, який помер у 1696 році, написав десь до 1692 року серйозну працю – "Скіфську історію". Саме у цій роботі Лизлов А. І. вперше спробував викласти історію майбутньої Росії (у ті часи вона називалася – Московією), її взаємини з Київською Руссю та Золотою Ордою. «Скіфська історія» охоплює час із найдавніших століть до кінця XVI століття. Ось що про це пише радянська енциклопедія (БСЕ, третє видання, том 15, стор. 84):

«Лизлов використовував велике коло джерел і історичних творів (літописи, хронографи, розрядні книги, варіанти "Казанської історії", українські історичні праці, польсько-литовські хроніки, твори латино-італійських та інших авторів».

«Скіфська історія», як не дивно, не була видана до 1776 р., хоча поширювалася в рукописі. Видання книги у дуже малих тиражах у 1776 та 1787 роках здійснив знаменитий видавець М. І. Новіков.

Про що розповідала «Скіфська історія»?

Ось основні думки, які розповів А. І. Лизлов, який вивчив древні першоджерела:

*Монголи, що прийшли в 1237 в Суздальську землю, зовсім не монголи, а східні й південні сусіди Московії й Волзької Булгарії – татари, вірніше «тартари». Що є абсолютно вірним, оскільки монголи у XIII столітті мали лише 700 тисяч населення та вели одночасно війни на трьох напрямках: Китай, Іран та Європа. Тобто з Монголії пішла династія Чингісідів і шляхом завоювань залучила підкорені народи в орбіту своєї державності. Згодом і Суздальські князівства (земля Моксель) увійшли до складу єдиної держави та повсюдно залучалися до завойовницьких походів Золотої Орди.

*Жителі Московії – це окремий відокремлений самобутній народ, який нічого спільного не має з росіянами (тут маються на увазі жителі Київської Русі), литвою, поляками тощо.

«Скіфія складається з двох частин: одна європейська, в якій живемо ми, тобто: москва (московити), руські (сучасні українці), литва, волохи та татари європейські (кримські, ногайські тощо)».

У А. І. Лизлова в жодному місці не згадується про якусь слов'янську спорідненість московитів і русинів (слов'янський етнос Подніпров'я). Навпаки, дуже чітко подається думка про розмежування етносів Московії та Київської Русі.

Зверніть увагу, ця думка панує в серйозній аналітичній роботі ще в 1692 р., тобто до часу, коли Петро наказав називати Московію – Російською Державою.

У Лизлова не згадується жоден, так званий, «літописний звід». Вільно вивчивши безліч архівів, перевертавши сотні першоджерел, Лизлов Андрій Іванович, який написав «Скіфську історію», ніде (!!!) не виявив жодного (!!!) із багатьох тисяч "руських літописних зводів". При цьому він в архівах був на сотню років раніше за всяких Карамзіних, Мусіних-Пушкіних та інших Катерининських спільників.

Книга «Скіфська історія», двічі видана М. І. Новіковим дуже маленьким тиражем, ніколи більше ні в царській, ні у більшовицькій Імперії не видавалася. А сам М.І. Новіков, який встиг видати цю книгу до жорстокої Катерининської цензури (25 липня 1787 року), згодом був арештований і надовго посаджений до в'язниці.

Для певності необхідно сказати, що у 1990 році, під час розвалу радянської Імперії, у Москві втретє за 300 років було видано «Скіфську історію» нікчемним тиражем у п'яти тисяч екземплярів. Але це суті дослідження не змінює».

Імперські історики (Пруської та Російської імперій), які у XVIII ст. писали світову історію, і на думці не мали, що скіфсько-сарматська (1500 р. до н. е. – III ст. н. е.) спадщина належить українцям (русичам), загнаним

у рабство в Російській імперії. Тим більше, що царі Московщини платили шалені гроші своїм першим найманцям — історикам, таким як Г. З. Байєр (1694–1738), Г. Ф. Міллер (1705–1783), С. Г. Шелін (1745–1774), А. Л. Шльоцер (1735–1809), А. Й. Гільденштедт (1745–1781) та десяткам інших, які фальшували все, чого царі бажали. В ті часи про Трипілля (5400 до 2250 рр. до н. е.) ще не знали. На їхню думку, європейську історію саме вони — германці й творили. Тому й вигадували разом із Катериною II для Московії ось такий — пронімецький історичний науковий напрямок. Згодом з тої німецької вигадки утворився еталон історії Європи. Історія українського народу стала жертвою найбільшого культурного грабунку й обману так, як жодна інша історія європейських народів, в першу чергу завдяки німецьким історикам. На жаль пора переосмислення німецько-московської історичної та археологічної доктрин для України ще не відбулася.

Отже, історики царської Росії справно взялися тиражувати міфи про колиску трьох братніх народів і про те, що «Київська Русь» була першою російською державою.

Імперська схема історії була непорушною до 1904 р., коли її блискуче спростував видатний історик Михайло Грушевський. У своїй знаменитій статті **«Звичайна схема «руської» історії...»** він науково довів, що творцем тисячолітньої княжої держави Русь був український етнос і що твердження про «общерусскую» історію та колиску трьох братніх народів – це повна фікція: «Общерусской» історії не може бути, як немає «общерусской» народності, – писав Грушевський. – Ми знаємо, що Київська держава, право, культура були утвором одної народності, українсько-руської, Володимиро-Московська – другої, великоруської».

КАРТИ

1154 р. Абу Абдаллах Мухаммад аль-Ідрісі аль-Куртубі аль-Хасані аль-Сабіт, або коротко аль-Ідрісі (1100—1165) — арабський географ, картограф і мандрівник. Представник арабського шляхетного роду Ідрісів. Жив у Палермо, Сицилія. Працював при дворі сицилійського короля Рожера II.

Пам'яткою світової картографії є карта світу 1154 р. аль-Ідрісі. Цю велику мапу (у вигляді срібної півкулі на папері) відомої на той час частини світу було складено за результатами мандрівок і пов'язаний з мапою трактат з географії – “Книга розради для того, хто прагне подорожувати по областях” (зустрічається також назва “Книга Рожера”). Увійшла в історію ще і під назвою замовника “Tabula Rogeriana”.

До наших днів дійшли три манускрипти XIV-XV століть з книгою Рожера, з них два – в Національній бібліотеці Франції та один – в Бодліанській бібліотеці в Оксфорді. Перевернута географічна карта світу,

складена аль-Ідрісі, перевершувала за точністю всі середньовічні аналоги. Північ на ній поміщено внизу, а південь (Африка) – вгорі. Населений світ розділений на сім секторів від екватора до північної сніжної пустелі. Карта зберігала популярність в Італії аж до XV ст., коли її у своїй роботі використовував венеціанець Фра Мауро. Конрад Міллер у 1928 р. зробив латинізовану копію карти аль-Ідрісі.

Книга Рожера. На початку твору дається загальний опис Землі, вона ділиться на сім кліматів (широтних зон), а кожен з них – на 10 зон із заходу на схід. Таким чином, 70 секцій твору пов'язані з 70 доданими картами. За підрахунками К. Міллера, на картах нанесено близько 2 500 найменувань об'єктів, а в тексті – понад 6 000. Зокрема, опис країни ар-Русійя (Русь) включено в 5 секцію VI клімату і 4 і 5 секції VII клімату і містить назви понад 20 міст [*Коновалова И. Г. Ал-Ідриси о странах и народах Восточной Европы: текст, перевод, коментар. М. 2006*].

Карта аль-Ідрісі подає не тільки територіальне розміщення України, а й уперше на карті міститься назва "Rusia" (Русія, тобто Русь).

У районі впадіння Дону в Азовське море позначена ще країна Куманія, а вже далі за нею на захід починаються землі Русі. Залежних від "з'єднаної землі половців" (muttasil ard kumania") належать міста, що розташовані у витоках Дніпра, наприклад Смоленськ і околиці.

На сході розміщена країна половців "ard al kumania". Її легко знайти, якщо прослідкувати на узбережжі після Аланії, Хозарії, білу і чорну Куманії. З ними поруч - назва "rusia", як позначення міста на узбережжі. Щодо цього у науковців існують різні думки.

Намагаючись пояснити топонім Rusia кримський археолог Д. Таліс був схильний розглядати його не як назву населеного пункту, а Приазов'я в цілому [*Талис Д. Л. Росы в Крыму. // СА, 1974, № 3. С. 87–99*].

Перекладач і дослідник тексту Аль-Ідрісі І.Коновалова пише про те, що: "На прикладі розглянутих вище маршрутів плавання Чорним морем можна було пересвідчитись, що у якості центру, куди сходились торговельні шляхи із Візантії, в Аль-Ідрісі цілком чітко вирізняється Керченська протока з містами Русиййа та Матраха. Саме ці міста згадуються географом як кінцеві пункти плавання з Константинополя... Так, якщо найменування міста Русиййа, вперше в арабо-перській літературі зустрічається саме в Аль-Ідрісі, ми вправі зіставити зі згадками про "Росії" у візантійських джерелах XII ст., то гідронім "Руська ріка", що фігурує в Аль-Ідрісі в одному контексті з розповіддю про це місто, безумовно, тісно пов'язане з повідомленнями арабо-перських географів про річку, що протікає землями русів і впадає в Чорне море"[*Коновалова И. Г. Ал-Ідриси о странах и народах Восточной Европы: текст, перевод, коментар. М. 2006*].

У зв'язку із цим дослідниця прив'язує аналізований топонім не просто до Приазов'я, а конкретно до Керченської протоки й, можливо, до міста Керч (Корчев) [*Ігор Полеуктов, 2021*].

На карті написи – **"Ard al Rusia"** – земля Русі (Правобережжя та Лівобережжя Дніпра (Dnabr), **"muttasil ard al Rusia"** – з'єднана земля Русі, "minal Rusia al tuani" – від Русі залежні.

З міст, які є частиною Русі, але знаходяться на кордоні з цими з'єднаними землями, впізнається Galicia (Галич). Також на Дністрі бачимо міста Зала (Звенигород) і Саклах (можливо, Берладь чи Сучава), трохи далі Бармунісу (Теребовль за О.Талльгрен-Тууліо), а північніше від них Лунісу (яку Б.Рибаков ототожнював з Луцьком). Південно-західний кордон складають землі "ard brugan" (очевидно Болгарії, де бачимо місто barnas - Варну). Західніше від них, як частина Русі, міста Улиски й Мулису, яких ідентифікують як Олешшя (літописна назва поселення або історичної місцевості в пониззі Дніпра, руське місто-порт). Біля них і karia, яка розташована в Дніпровсько-Дністровському межиріччі і яку важко ідентифікувати [*Ігор Полеуктов, 2021*].

На узбережжі бачимо karsuna - за якою легко вгадується Херсонес (Корсунь), gazuri – Гурзуф, baartabili - Партеніт, labad - Ламбат, salusta - Алушта, soltata – Судак, butar - Кафа (затока). Таким чином, ми зробили коло і окреслили всі межі Русі. А що ж в самому її осерді? Тут такі міста (з півночі на південь): Барабуніса (можливо, Турів), Арман (Володимир, той, що пізніше Волинським перейменують), Барасаніса (Пересопниця), Кав (Київ), Луджага (Луческ), Авсія (Ушеск), Баразула (Треполь), Баразлав (Переяслав), Канів... Крім Дніпра (Данабріс, Dnabr), бачимо річки Дністер (Данаст), Дунай (Дану, Danu) тощо. Мапа, хоча і дуже давня, але, як бачимо, досить інформативна, розповіла нам про межі Русі, про її міста, річки й сусідів [*Ігор Полеуктов, 2021*].

Позначено та підписано річки – Дніпро, Дністер, Дунай, а також Київ (Kiau) та ін. українські міста.

1190 р. Гоноріус Аугустодуненсіс. Карта світу **"The Sawley Map".** Українські землі на карті позначені як "**Ruſſia**" (Руссія, тобто Русь). Топонім "Руссія" розташований на річці біля Карпат (можливо це р. Дністер, або р. Прут). Сучасна Росія позначена іншими назвами.

Межа XII–XIII ст. Солійська карта. Назва **"Руссія"** (**Dascia et Russia**) міститься біля гирла Дунаю на англійській Солійській карті (Карті Генріха Майнцського).

На **Ісландській карті сер. XIII ст.** теж вже фігурує назва **"Rusia"** (Русія). На цій мапі позначені лише три міста у Європі: Рим, Константинополь і ***Київ (Kio)***.

На карті **Джона Воллінгфордського сер. XIII ст.** написи – **"Russia" (Руссія)**, "Comannia" (Куманія – "Половецька земля").

На німецькій **Ебсторфській карті XIII ст.** показано державу Русь **(Rucia regio)**, позначено ***Київ (Kiwen)***, ***Карпати***. У легенді карти вказано античні народи (скіфи, алани, даки, сармати, гети, калліпіди).

На англійській **Герефордській карті**, яка датується межею **XIII і XIV ст.**, зафіксовані слов'яни (Sclavi) і Русь **("Hec et Rusia"** – "тут є Русія"). На карті нанесені річки Дон та Дніпро, Азовське море.

1325-1339 р.р. Ангеліно Дульсерт (Dulcert Angelino, Angellino de Dalorto) – картограф другої чверті XIV ст. До нашого часу збереглися три карти-портолани Дульсерта Анґеліно.

1. Портолан Середземного та Чорного морів. Датується **1325-1330 рр.** Приписується Анґеліно. Легенда: «Hoc opus fecit Agellinus de da lorto ano dni m ccc xxy, de mense martii, camposuit hoc» (має нечітку римську дату, яку було прочитано як MCCCXXII, MCCCXXV та MCCCXXX). Зберігається: Італія, Флоренція, бібліотека Томазо Корзіні.

2. Портолан Середземного та Чорного морів. Дана карта портолан не датована. Дослідники портоланів відносять його виготовлення до **1327-1340 рр**.: А. Ю. Гордєєв – до 1327 р., H. Winter – 1327 1330 рр., M. Destombes – 1335 р., T. Campbell (Тоні Кемпбелл) – 1339 р., R. Pujades (Рамон Пуядес) – 1340 р. Зберігається: Велика Британія, Лондон, Британська бібліотека, Additional MS 25691.

3. Портолан Середземного та Чорного морів. Датується серпнем **1339 р.** Виготовлений на о. Мальорка. Всього 176 топонімів. Легенда: "Hoc opusfecit angelino Dulcert ano MCCCXXXVIIII de mense augusti in ciuitate maioricarum" (Цю роботу було виконано Анґеліно Дульсертом у місяці серпні 1339 року в місті Мальорка). Зберігається: Франція, Париж, Національна бібліотека, відділ карт та планів, GE B 696. [А. Гордєєв. АНАЛІЗ ТОПОНІМІВ РЕГІОНУ ЧОРНОГО МОРЯ НА КАРТАХ-ПОРТОЛАНАХ ДУЛЬСЕРТА АНҐЕЛІНО 1325-1339 рр. 2013].

Всі три портолани Середземного і Чорного морів мають приблизно однакові формати: перший – 1070×660 мм, другий – 1025×540 мм, третій – 1020×750 мм.

На його першому портолані (1325-1330 рр.) Середземного та Чорного морів є напис "**RUTENIAM**" (біля витоків Дніпра).

На другому портолані (**1327**) Середземного та Чорного морів є напис "**Civit de Leo**" (Львів). Це одне із перших зображень Львова. На інших українських землях більше ніяких міст не позначено, навіть Києва, виняток – густа мережа ойконімів на узбережжі Чорного моря. Це, швидше за все, тому, що друга половина XIII перша половина XIV ст. – постмонгольсько золотоординський період спустошення і занепаду цього простору. Київ було вперше звільнено з під золотоординського панування литовсько руськими військами після битви на ріці Ірпінь у 1321 р.

Між написами «Civit de Leo» та «mont de Lusom /rossie» (гори Русі) на карті нанесено лінії румбів і напрям вітру – «Grecho» (Ґреко) – північно західний. Лінії румбів відходять також і від Львова.

Значок міста Львова увінчує прапор, де на зеленому полі зображено червоний хрест, який "виростає" з півмісяця. Цей прапор згадується також у творі іспанського подорожника, ченця ордену Францісканців середини XIV ст. «Книга знань про всі королівства...» (Libro del conosçimiento de todos los reynos y tierras y señoríos que son por el mundo, et de las señales et armas que han cada tierra y señorío por sy y de los reyes y señores que los proueen)

У «Книзі знань про всі королівства, землі й володіння, що є у світі, а також герби і знаки кожної землі й володіння, або королів й володарів, що керують ними» згадується Руське королівство. Воно розташоване на схід від Польщі й називається королівством Львівським (Leon). Німці звуть його Люнбреком (Lunbrec). Це королівство має 5 великих міст: Львів (Leon), Київ (China / Chiva), Володимир (Basadino), Турів (Trues) і Сівер (Çever). Королівство межує із Romania (Візантією) та Швабським королівством (Suava / Suana). Львівський король має за прапор зелений стяг із червоним хрестом. На окремих таблицях вказано львівський герб — червоний хрест-якір. Цей самий герб зустрічається в «Каталанському атласі» 1375 року як герб Польщі. Зелені прапори із цим гербом стоять на карті у Львові й Кракові, позначаючи межі Польського королівства [Book of the Knowledge of All the Kingdoms, Lands, and Lordships that are in the World / translated by C. Markham. — London, 1912; Marino, Nancy F. El libro del conoscimiento de todos los reinos = The book of knowledge of all kingdoms. — Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies, 1999].

Львів та регіон названо «Леон» через подібність назви з іспанським королівством Леон, поглинутим у XIII ст. Кастилією і трансформованим пізніше у Кастилію Леон. Щодо кольорів, то у XIX ст., наприклад, всі тодішні п'ять дільниць міста Львова мали власні барви. Червоний і зелений були закріплені за середмістям та Краківським (західним) передмістям відповідно [*І. Ровенчак, 2013*].

На третьому портолані (1339 р., зі збірок Паризької Національної бібліотеки, складеного на Мальорці) Середземного та Чорного морів підписано назви країн: на схід від Львова – Русь (RUTENIA - великими літерами; біля витоків Дніпра) та на захід від нього – Польща (Polonia). Ліворуч напис montes Rossie (гори Русі) і малюнок гір, з яких у бік Чорного моря витікає Дніпро. Нижче "гір Русі" ще кілька дрібних написів **Rossia**.

На карті зображено **Львів (Civita de Leo)** як європейське місто і теж з прапором. Під значком міста напис латинською мовою: «До цього міста прибувають купці із прянощами, які пізніше вирушають через

Ґотландське море до Фландрії, здебільшого у Брюґґе". Ґотландське – це колишня назва Балтійського моря».

Києва на цій карті немає. Натомість в українських причорноморських степах на Лівобережжі є країна ALIANIA (Аланія), на Правобережжі – країна BURGARIA, на схід від Аланії – країна Куманія (QVMANIA). Під написами ALIANIA та QVMANIA зображені символи влади Золотої орди (тамга Бату (Батия) з півмісяцем). На краю карти на схід від Причорномор'я, зображений хан Узбек і ті ж символи.

1375 р. Авраам Крескес (Cresques Abraham; 1325-1387) та його син **Ієгуда Крескес,** єврейські картографи. В їхньому Каталонському атласі поміщена мапа "Panel 4 – Eastern Europe" (Східна Європа), що має червоно-синій напис **"ROSSIA"** (на правому березі Дніпра). Ліворуч зображені гори, підписані: "**munt lussom de rossia**". Належність міст позначена прапорами. На карті зображено **Львів (civitat de Leo), Київ** (**Chiva**). Львів позначено як європейське місто із прапором, герб якого зустрічається в кастильському гербовнику "Книга знань про всі королівства". Київ розміщено в середній течії Дніпра. В українських причорноморських степах, на Лівобережжі – країна "CCUMANIA", на Правобережжі – країна "BURGARIA", на схід від Куманії (CCUMANIA) – країна "ALIANIA" (Аланія).

1380 р. (близько). **Гульєм Солер** (Guillem Soleri), каталонський картограф. На його карті-порталані на північ від Чорного моря, поблизу витоку Дніпра, напис **"Rossia"** (Русь, **Россія**).

1457 р. Паоло Тосканеллі (Paolo dal Pozzo Toscanelli; 1397–1482), флорентійський вчений. На його карті світу (перевидана 1912 р.), що виконана в птолемеївському стилі, вздовж Дніпра з півночі на південь нанесено надпис **"Roßia"** (**Русь, Росія**). Також є напис **Ronia** (права сторона слова, в цьому випадку, згладжена і більше нагадує літеру "П") поблизу Дністра (в Галичині).

Карта Світу **1459 р.** венеціанського монаха **Фра Мауро або Мавро** (Fra Mauro) – одне з перших історичних джерел, в якому згадуються і виділяються три «кольорові» частини Русі: **Червона Русь (Rossia Rossa),** Чорна Русь (**Rossia Negra**), Біла Русь (**Rossia Biancha**).

1190 р. Карта “The Sawley Map” (карта світу); автор Гоноріус Августодуненсіс

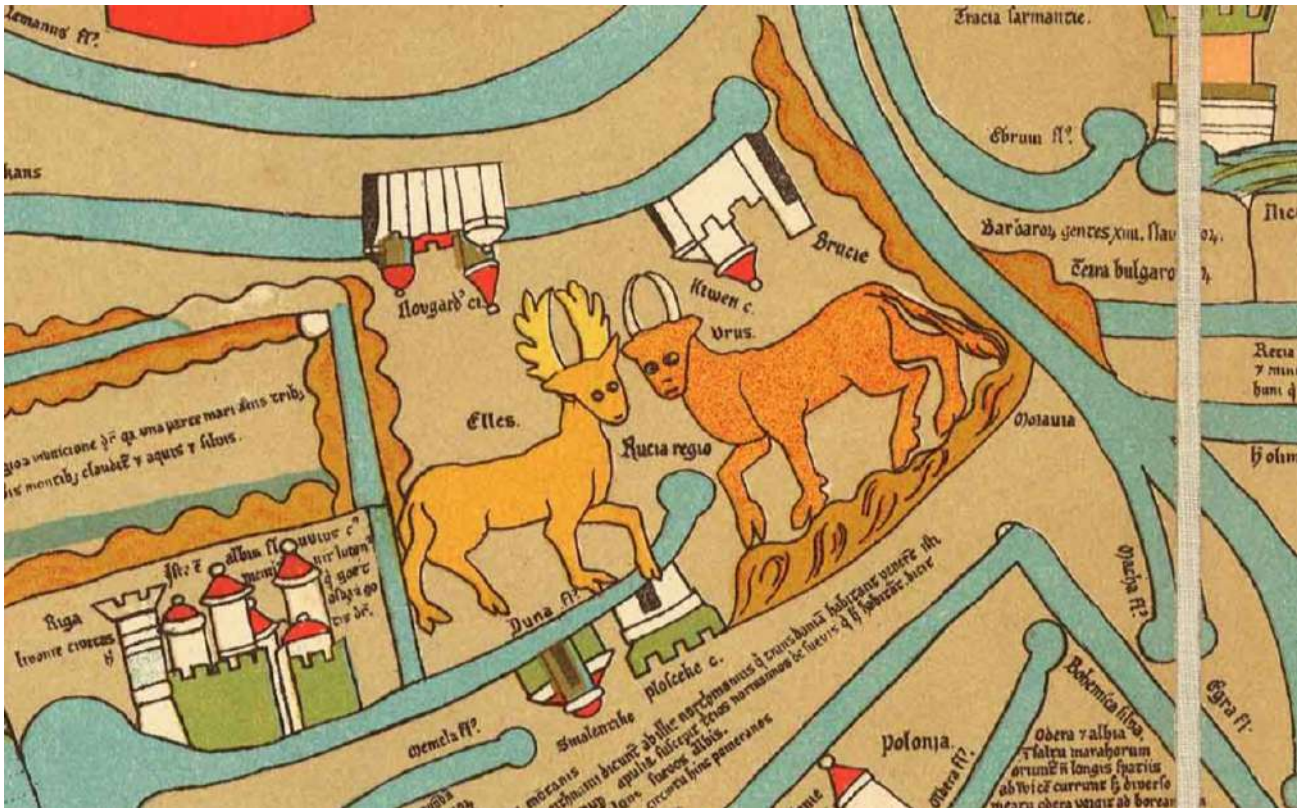

Ебсторфська карта XIII ст. Показано державу Русь (Rucia regio), позначено Київ (Kiwen).

1375 р. Авраам Крескес . Ієгуда Крескес. Каталонський атлас

1459 р. Фра Мауро

II. 4. А. МАЛА РУСЬ – ГРЕЦЬКА ЦЕРКОВНО-АДМІНІСТРАТИВНА НАЗВА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ. КАРТИ XVII-XIX ст.

Мала Русь (грец. Μικρὰ Ῥωσσία) — грецька церковно-адміністративна назва, що з'явилася на початку XIV ст. для окреслення Руського королівства. Термін увійшов до вжитку від початку XIV ст. для позначення насамперед володінь Романовичів.

Вперше "Μικρὰ Ῥωσσία" згадується у грамоті від **1303 р.,** якою візантійський імператор Андроник II Палеолоґ (1282–1328) та константинопольський патріарх Атанасій I (1303–1311) утворили окрему митрополію в Галичі, виокремивши її з-під влади Києва. Важливим аспектом документа є позначення руських земель-князівств, що входили до сфери відання нового релігійного центру. Йому призначено в підпорядкування шість єпархій, територіально належних до володінь **короля Юрія Львовича** (1252/57–1308, правив від початку XIV ст.): Галицьку, яку піднесли до рангу архиєпархії, Володимирську, Перемишльську, Луцьку, Турівську і Холмську. Відповідні кордони у грецьких хризобулах також неодноразово вказано й пізніше. Наприклад, у 1347 р. василевс Іоан IV Кантакузен (1295–1383, імператор у 1341 та між 1347–1354 рр.) ліквідував Галицьку митрополію, зауваживши, що єпархії як Малої, так і Великої Русі повинні визнавати юрисдикцію Києва. Оригінальним додатком є уточнення, що Мала Русь знаходилася на території, названій Волинню (Волинню чи Володимирщиною, як довів М. Грушевський, землі Романовичів іменували також в окремих руських пам'ятках). Далі Перемишль, Турів, Володимир та Холм згадуються в документі 1370 р., яким у сані Галицького митрополита затверджувався Антоній [*Іван Паршин. Термін "Мала Русь" у документах XIV століття // Княжа доба: історія і культура. — 2019. Вип. 13. С. 215-224*].

Отже, у найдавніших константинопольських актах "Μικρὰ Ῥωσσία" асоціювалася з Галицько-Волинською державою. Характерно, що в європейських джерелах XIV ст. існувало подібне уявлення про кордони володінь нащадків князя Романа Мстиславовича, проте вживання поняття "Russiae Minoris" у латиномовній традиції виступає значно пізніше.

Важливим для теми документом є грамота князя Юрія-Болеслава Тройденовича до генерального магістра тевтонського ордену Теодорика, видана у Володимирі 20 жовтня **1335 р.** Автентичність пам'ятки не викликає застережень. згідно з текстом, князь підтверджував раніше укладені угоди від часів своїх попередників , його титул подано як "Dei gratia natus dux totius **Russiae Minoris**" ("з Божої ласки уроджений князь усієї Малої Русі"). Наведене титулування, підтверджуючи використання

терміну “Мала Русь” в діловодстві княжої канцелярії, вказує на його офіційне прийняття і визнання як у державі, так і назовні. Л. Войтович навіть вважав, що цей топонім ужито тут вперше. Проте необхідно привернути увагу до давнішого свідчення венеційського мандрівника та географа Маріно Санудо Старшого, який залишив декілька маловідомих досі згадок щодо володінь Романовичів [*Іван Паршин. Термін “Мала Русь” у документах XIV століття // Княжа доба: історія і культура. — 2019. — Вип. 13. — С. 215-224*].

У “Liber Secretorum Fidelium Crucis”, укладеному на початку 1320-х років, венецієць про Русь сповістив принагідно й лише у контексті появи ординців у Європі. В одному з листів до короля Франції Філіпа VI, складеному на початку жовтня 1334 р., він описував ближчі та віддалені краї, серед іншого відзначивши: “Надалі є на Русі двоє князів, що коряться Татарам, які тримають землю величезну з народом численним, слідують греків [релігійними] стопами. Й звідки проникають коштовності різні у значній кількості до Франції, до Німеччини, до Італії. І є Русь Велика та Мала. Велика, істинно, від півночі до заходу межує з Лівонією, де брати-рицарі мають чималі землі, на сході зі Скіфією та володіннями татар Узбека. Й на півдні, проте є ***Русь Мала***, яка граничить на заході з Польщею, на півдні, отже, з Угорщиною, і на сході з татарами Узбека, господаря свого уже згаданого” [*Іван Паршин. Термін “Мала Русь” у документах XIV століття // Княжа доба: історія і культура. — 2019. — Вип. 13. — С. 215-224*].

Отож, термін Мала Русь увійшов до вжитку від початку XIV ст. для позначення насамперед володінь Романовичів.

У XIV ст. цей термін, за слушним спостереженням Михайла Грушевського, «не встиг відповідно ствердніти і викристалізуватись, а в XV столітті й зовсім зник з видовні». Його нову появу вчений пов'язав із наявністю в титулатурі московських митрополитів (з 1589 — патріархів) визначення «всієї Русі»: «коли київським митрополитам прийшлось зав'язати зносини з московським правительством, головно задля грошових і всяких інших підмог з московського скарбу», їм "незручно було писатись в листах до московського правительства тим титулом, який вони уживали у себе вдома — «митрополита київського, галицького і всієї Русі». Уживаючи далі в усіх інших випадках сього титулу й титуловані так своїм правительством, вони в листах до московського правительства починають себе наново титулувати митрополитами «Малої Русі».

Здобувши за Переяславським договором протекторат над Гетьманщиною, московський цар Олексій Михайлович використовує стару церковно-адміністративну термінологію і приймає для себе титул «***Божиею милостью Великий Государь Царь и Великий князь, всея Великия и Малыя и Белыя Росии»*** (*Росія* замість *Русь* — за

грецьким зразком). З кінця XVIII ст. офіційна російська назва «Мала Росія» поширюється і на новоприлучене до Росії Українське Правобережжя.

Від другої половини XVII ст. і до першої половини XIX ст. Малоросія обмежувалася лише Лівобережною Україною, тобто Гетьманщиною (Полтавщина, Чернігівщина, а також м. Київ), поряд з якою були також землі Війська Запорозького (степова Україна) та Слобідська Україна. Для земель Війська Запорозького (південна Україна) царський уряд вигадав штучну назву «Новороссия». Слобожанщина, яка в урядовій мові тривалий час називалася «Слободская Украина», охоплювала всі східні етнографічні землі українців, тобто сучасну Харківщину, частину Сумщини, Донеччини, Луганщини, а також південь Бєлгородської, Воронезької, Курської й частково Ростовської областей Росії.

Всупереч тому, що історична Гетьманщина («Малороссия») і Слобожанщина («Слободская Украина») були заселені одним народом — українцями, ці землі тривалий час мали в царській Росії різний державно-правовий статус: Гетьманщина до другої половини XVIII ст. зберігала деякі прикмети автономної держави (хоч і під зверхністю російського імператора), а Слобожанщина від самого початку належала до Московської держави як її південна провінція. Різницю між цими територіями відчували й українські письменники кінця XVIII — початку XIX ст., які могли навіть протиставляти Слобідсько-Українську губернію Гетьманщині, а Г. Сковорода називав «Малоросію» своєю матір'ю, а «Україну» (Слобожанщину) — тіткою.

Наприкінці XVIII ст. офіційна російська назва «Мала Росія», «Малоросія» почала поширюватися й на новоприєднані до Росії (після поділів Речі Посполитої в 1772, 1793 і 1795 роках між Росією, Австрією та Пруссією) правобережні українські землі. З 1832 р. царський уряд запровадив для Правобережжя колоніальну назву «Юго-Западный край».

У хроніках і на географічних мапах майже до кінця XVII ст. західноукраїнські землі іменуються Русь (*Rus, Russia*), Руська земля (пол. *Ziemia Ruska*) і Червона Русь (лат. *Russia Rubra*).

Версії походження терміну. Одна із найпоширеніших гіпотез. Іван Огієнко (Огієнко І. Історія української літературної мови): “Постання цієї назви приписується грекам, які знали вже дві Русі, північну й південну, й стали Україну звати Малою Руссю... цебто Русь старша, початкова, основна, давніша, бо Русь північна була для них новою... Така термінологія була добре знана греками, бо в них були Мала й Велика Азія, Мала (на Балканах, стара) й Велика (в Італії, нова) Греція”.

Визначення “малий” і “великий” у складі найменувань географічних територій та етносів, зазвичай, пов’язані з розмежуванням кордонів, відповідно, початкового й пізнього розселення: позначення країн і

народів з компонентом “великий”, отже, стосуються областей вторинної колонізації, а не метрополії [*Журавлев А. Язык и миф. лингвистический комментарий к труду А. Н. Афанасьева “Поэтические воззрения славян на природу”. Москва, 2005. с. 48–49.*].

Проте О. Соловйов (Соловьев А. Великая, Малая и Белая Русь. Вопросы истории. т. 7. Москва, 1947. с. 24–38.) наголосив на тому, що класичні роботи знають лише “Μεγάλη Ελλάδα” (або “Magna Graecia”: латинською), тоді як “Мала Греція” насправді у джерелах відсутня. О. Соловйов запропонував розуміти відокремлення Малої і Великої Русі як політичне розмежування, відповідно, півдня і півночі. На його думку, обидві частини становили єдиний етнос та одну державу (“Велику Русь”), але розділилися внаслідок дроблення Київської митрополії на початку XIV ст. причому, ствердив дослідник, цілком природно, що поруч з Великою Угорщиною, великою Болгарією, у місцевості, де існував Великий Новгород, Великий Ростов та “Велика Володимирія”, утворилася і Велика Русь.

Якщо не брати до уваги деякі очевидні тенденційні перебільшення, вразливе місце запропонованої концепції насамперед криється в надзвичайній строкатості північно-східних князівств. зокрема, титул правителя Великої Русі з’явився щойно лише в XVI ст., як відображення претензії московських князів на володіння усіма землями Рюриковичів – віддзеркалення значно новіших реалій їх зовнішньої політики. Натомість Мала Русь (галицькі та волинські володіння, що визнає й О. Соловйов) функціонувала єдиною цілісністю вже від XIV ст. і мала одного князя. Л. Войтович вважав, що Юрій-Болеслав Тройденович прийняв титул “з Божої ласки уроджений князь усієї Малої Русі” внаслідок відмови від претензій на решту руських земель, залежних від ординців. на думку дослідника, князь на такий спосіб окреслив свої володіння як непідконтрольні монголам [*Войтович К. Галич в політичному житті Європи Хі–XIV століть. Львів, 2015.*].

Щоб уникнути терміна «Малоросія», який московські колонізатори використовували як один з асиміляторських засобів, українська культурна еліта в XIX ст. вживала визначення «Южная Русь», «южнорусский» (наприклад, «Записки о Южной Руси» П. Куліша, «Букварь южнорусский» Т. Шевченка тощо).

Історична довідка.

Малоросійська губернія — створена 1764 р. з частини Лівобережної України після остаточної ліквідації інституту гетьманства та існувала у **1764–1781 та 1796–1802 роках.** Восени 1781 р. Малоросійська губернія була ліквідована і розділена на Новгород-Сіверське, Чернігівське та Київське намісництва. 1802 р. з Малоросійської губернії утворені були дві - Чернігівська і Полтавська, які разом становили

Малоросійське генерал-губернаторство (було ліквідовано у березні 1836 р.). На території Малоросійської губернії, а згодом і Малоросійського генерал-губернаторства діяли **Генеральний Малоросійський суд** (1797—1831).

Новоросійська губернія — створена 1764 р. на місці Нової Сербії та Новослобідського козацького полку (поселення), які, своєю чергою, були утворені на відібраних давніх землях запорозьких козаків у 1753—1754 рр. (Північна і центральна частини нинішньої Кіровоградської обл.) та існувала у **1764–1783** та **1796–1802 рр..** В грудні 1796 р. указом імператора Павла I створена нова Новоросійська губернія, до якої увійшла більша частина ліквідованого Катеринославського намісництва. Адміністративним центром був Катеринослав (який протягом 1797—1802 рр. мав назву *Новоросійськ*). Новостворена губернія займала величезну територію на території нинішньої Південної України від Дністра до Дону з Кримом і колишнім Запоріжжям, яке стало ядром цієї адміністративної одиниці.

Слобідсько-Українська (**Слобідська Українська**) **губернія** — створена на місці ліквідованих 1765 р. московським урядом слобідських козацьких полків та існувала у **1765–1780** та **1797–1835 рр.** 1780 р. Слобідсько-Українську губернію було ліквідовано, замість неї створене Харківське намісництво. До намісництва увійшла вся колишня губернія та частина ліквідованої у 1779 р. Бєлгородської губернії. 1835 р. перейменована у Харківську губернію.

КАРТИ

1654 р. П'єр Дюваль (Pierre Duval), французький географ та картограф. Карта «Carte de Pologne et des Estats qui en dependent». Видавництво Париж. Західна Україна на карті позначена як Русь Мала, або Чорна (RUSSIE PETITE ov NOIRE), Московщина (Росія) позначена як Велика Біла Русь, або Московія (La GRANDE BLANCHE RUSSIE ov MOSCOVIE).

Щодо появи на московських картах назви “Мала Руссія”, “Мала Русь” то вона уперше появилася у **1699 р.** Начерк мапи виготовили іноземці на московській службі: лівонський картограф, генерал-майор **Джордж фон Менгден** (George von Mengden; Юрій фон Менгден; Юрій Андрійович Фаменден; 1628-1702) та шотландський картограф, фельдмаршал **Яків Брюс** (James Daniel Bruc; 1670-1735), а гравером був голландець Ян Тессінг.

Юрій Фаменден у 1696 р. отримав завдання виміряти та описати землі від Москви до берегів Малої Азії і Кримської Татарії. З цього опису капітан Я. В. Брюс склав карту. Під час Великого Посольства (березень

1697 р. – серпень 1698 р.) ця робота Менгдена і Брюса була вивезена в Голландію.

“Географічна карта країн Малої та Великої Руссії” (Непобедимейшему и августейшему царю, государю и великому князю Петру Алексеевичу на великую и бессмертную славу пресветлейшего его царского величества желаемое сердца знамение со всяким почтением сию карту в ней же описана часть Великие и Малые России, Польские земли, Татарские, Понта Евксинского или Чорнаго моря и Анатолии содержится. Приписует, приносит и вручает нижайший и покорнейший Иван Тесинг амстердамский с привилеем) була видана в Амстердамі у двох варіантах – російською та латинською мовами. Ця карта стала першою гравійованою картою, що була видана російською мовою.

На карті латинською мовою Україна позначена як “Країна Мала Руссія” (**Pars Russiae Minor**), у межах Наддніпрянщини і без тодішнього польсько-московського поділу по Дніпру; на карті російською мовою – «Мала Россія» (**Малыя Россіи**).

Карта ця в 1910 р. передрукована Кордтом у видаваних їм матеріалах з історії російської картографії.

Формат латинського видання карти 55,5 х 48,5 см. У картуші показано чотири шкали лінійних масштабів: у верстах, а також у польських, німецьких та французьких милях. Зображено на картуші й Петра I (в російському виданні цього зображення немає). Подано ім'я гравера: G. Lambrechts. Латинський варіант карти має деякі відмінності в зображуваних землях (наприклад, форма гирла річки Дніпро).

Цит. за «Карта южной России Брюса-Менгдена, 1699 г. – Папакома»: «Відомо чотири примірники гравюри цього стану. Після смерті Яна Тессінга гравюрна дошка перейшла в амстердамське видавництво Йоханнеса Лоотса (бл. 1665-1726).

Перевидаючи карту, Й. Лоотс замінив ім'я Ян Тессінг на своє, забрав ім'я гравера і оновив рік на 1704. Амстердамські видавці брати Оттенси, Райнер (1698-1750) і Джошуа (1704-1765), до яких після смерті Й. Лоотса перейшла гравюрна дошка Яна Тессінга, ще раз змінили її. Ними був оновлений рік на 1736 і змінено назву карти французькою мовою: «Theatre de la Guerre sur les Frontiers Entre les deux Grands Monarques de Russie & de Turquie ou Carte Nouvelle d'une Grande **Partie de la Russie** ou l'on a la Petite Tartarie, l'Ukraine la Crimee & Pais des Cosaques la Mer de Azof & la Mer Noire & les Pais Circomvoisins. Dresse Suivant une Carte Faite Sur les Lieux Rectifiee & augmentee par R. & I. Ottens, Geogr. A Amsterdam».

1700 р. Йоганн-Баптист Гоманн (Johann Baptist Homann), німецький географ і картограф, у Нюрнберзі, видав мапу «Tabula Geographica qua pars Russiae Magnae Pontus Euxinus seu Mare Nigrum et Tartaria Minor cum finitimis Bulgariae, Romaniae et Natoliae Provinciis»

(Географічна мапа частини Великої Росії, Понта Евксінського, або Чорного моря, та Малої Тартарії, разом з прикордонними провінціями Болгарії, Романії та Натолії), де територія України, що окупована Московією, позначена (яскраво-рожевим кольором) як **Мала Русь (Pars Russiae Minoris)**, а Московія як Велика Русь (Pars Russiae Maximae). Карта створена на основі "Географічної карти країн Малої та Великої Руссії". Ця карта також поміщена в шедеврі Гоманна «Grosser Atlas ueber die ganze Welt. 1716» (Великий Атлас усього світу).

На мапі позначені: Мала Тартарія (Tartaria Minor) і Крим – зелений колір; Бессарабія або Буджак (Tartaria Budziacensis), підконтрольна Кримському ханству і Османській імперії; Донські Козаки (Territorium Cosacorum Donnensium) – оранжевий колір; Бєлгородське воєводство (Palatinatus Belgradiensis); Севське воїнство (Seviensis Exercitus). Також на карті позначені князівства Московське і Смоленське, а також чорноморські країни – Черкесія, Грузія, Туреччина, Болгарія та Румунія.

Подібний твір **1701 р.** створив й інший голландець **Адріан Схонебек.**

Імовірно, що "Мала Руссія" взагалі як назва на карті походить саме з російської картографічної продукції петровської доби, – принаймні на західноєвропейських картах раніше цей термін не вживали [*К. Галушко. Україна на карті Європи: Україна та українці у картографії від Античності до XX століття: науково-популярне видання. 2013*].

1723 р. Гійом Деліль. Карта "Carte d'Asie, dressée pour l'Usage du Roy". На мапі Лівобережна Наддніпрянщина, Південно-східна Білорусь та частина Смоленщини позначені як **PETTIE RUSSIE** (Мала Русь).

1750-1754 рр. Емануель Боуен (Emanuel Bowen; 1694? – 1767), англійський картограф. Карта «An Accurate Map of Poland, Prussia & Lithuania». Західна Україна – **Little Russia** (Мала Русь).

1800 р. "Российский атлас из сорока трёх карт состоящий и на сорок одну губернию Империю разделяющий". Лист 20, назва карти: "Малороссийская губерния из 20 поветов. Лист 36, назва карти: "Слободская Украинская губерния из 10 уездов". Лист 38, назва карти: "Новороссийская губерния из 12 уездов".

Основний внесок вніс у складанні атласу – **Олександр Михайлович Вільбрехт.** Атлас Російської Імперії складається з сорока двох карт і включає сорок одну губернію. Вважається одним із шедеврів російської картографії. Роботи зі складання атласу були ініційовані ще Петром I. Атлас був створений на основі атласу 1792 р. "Российский атлас, из сорока четырех карт состоящий и на сорок два наместничества империю разделяющий" (Россійской атласъ изъ сорока четырехъ картъ состоящій и на сорокъ на два намѣстничества имперію раздѣляющий).

Атлас складається з гравійованого титульного аркуша, реєстру карт, що погруповані по кліматичним зонам, і 43-х розкладних аркушів карт, на яких показано рельєф, гідрографію, рослинність (ліси, чагарники), розробки корисних копалин, адміністративні межі суміжних територій, населені пункти та ін. Масштаби карт різні. Карти мають градусну сітку з виходом координат по рамці. Всі карти мають ілюстровані картуші в стилі класицизму, гравійовані Р. Харитоновим, В. Колпаковим, Р. Мєшковим, А. Березніковим та ін.

1666 р. П'єр Дюваль

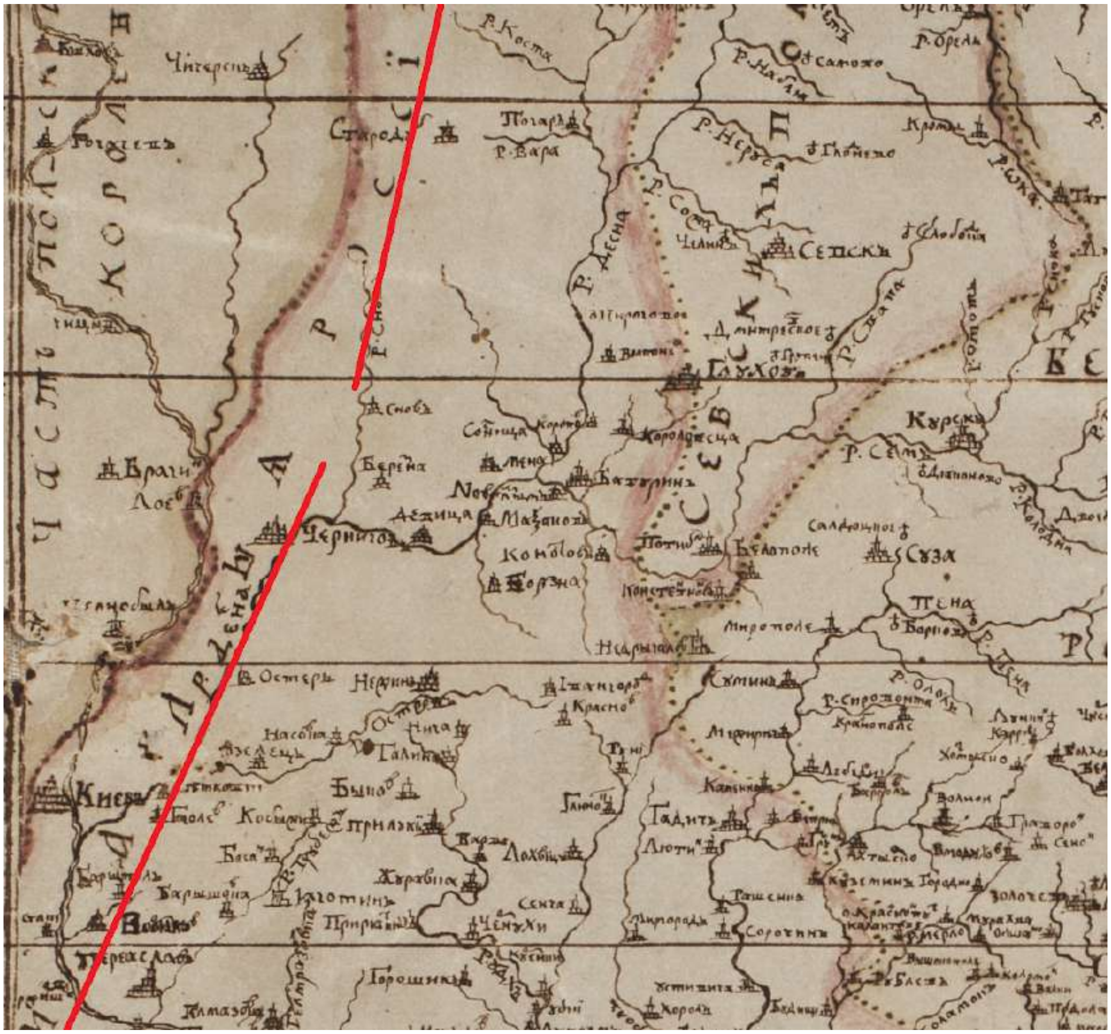

1699 р. «Географічна карта країн Малої та Великої Руссії». Фрагмент (московітське видання)

1723 р. Гійом Деліль

1700 р. Йоганн-Баптист Гоманн

II. 4. Б. ЧЕРВОНА РУСЬ – ЦЕ УКРАЇНА. ОДНА ІЗ НАЗВ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИХ ЗЕМЕЛЬ. КАРТИ XV-XIX ст.

Червона Русь (лат. Russia Rubra, Rus Rubra, Ruthenia Rubra; пол. Ruś Czerwona) – історична назва Галичини, Західної України. Вперше вжита в Хроніці Констанцького собору 1414–1418 рр. Ульріха фон Ріхенталя (бл. 1366–бл. 1437), де згадується "посольство королівства Червоної Русі" ("das küngrich von rot Rusen").

Назва була популярна переважно у польських джерелах XVI-XVIII ст. для визначення колишнього Галицького князівства (за адміністративним поділом у XV-XVIII ст. – Руське та Белзьке воєводства Польського королівства). Інколи цю назву поширювано і на східні українські землі.

Польський історик та географ поч. XVII ст. Шимона Старовольский називає "Червоною Руссю" всі українські землі. В його описі Червона Русь на півдні межувала з Угорщиною, Молдавією, Бессарабією; на півночі – з Білою Руссю, яка лежить понад річками Стир і Прип'ять; на заході – з Малою Польщею; на сході – зі степами Скіфії та царством Московії.

Географи та картографи Європи Червоною Руссю називали переважно територію Галичини. Інколи назву Червона Русь вони поширювали на всю Правобережну Україну (починаючи від Д. Гастальді (1548).

На карті **1670 р. Карела Алларда** назва Ukraina (Україна) накладається на назву "Russia Rubra" (Червона Русь), охоплює Правобережну та Лівобережну Україну. Західна Україна теж позначена як "Russia Rubra". **Це одна із перших карт де Україна ототожнюється з Червоною Руссю.**

Широкого застосування ототожнення Червоної Русі з Україною набуло на початку 1700-х років. Це прослідковується на картах **Абрахама Алларда (1710), Нікола де Фера (1716)** та ін.

Назва "Червона Русь" — книжного походження, місцеве населення не використовувало її. Виникла, імовірно, під впливом поширених у народів Сходу географічних назв, у яких кольори позначали сторони світу. Деякі польські вчені здійснювали безпідставні спроби пов'язати назву "Червона Русь" із Червенськими градами для того, щоб поширити на всю територію Червоної Русі тенденційні висновки про "неукраїнський характер" Червенських градів.

На Карті Світу **1459 р.**, венеціанського монаха, **Фра Мауро** територія в районі Наддніпров'я (українські землі Великого князівства Литовського) названа Rossia Rossa (Червоною Руссю).

На мапі **1491 р.** Середньої Європи **Миколи Кузанського** міститься назва RVBEA RVSSIA (Червона Русь) (охоплює південний захід України, середню течію Південного Бугу).

На картах **1548 р.** “Polonia et Hungaria Nova Tabula” (Нова карта Польщі та Угорщини) та “MOSCHOVIA TABULA NOVA” (Нова карта Московії) **Д. Гастальді** чи не уперше використано назву “Rossia Rossa” (Червона Русь) щодо Правобережної України.

На мапі “MOSCHOVIA TABULA NOVA” напис “ROSSIA BLANKA” (Біла Русь) поміщений між Великим Новгородом (Nouugardia) і Холмогорами (Colmogora). Це одна із перших карт Московії.

1561 р. Джироламо Рушеллі (Girolamo Ruscelli). Карта “POLONIA ET HUNGARIA NUOVA TAVOLA” (Нова карта Польщі та Угорщини). Надрукована мапа у Венеції. Мапа цікава тим, що на ній присутні регіональні назви українських земель: Rossia Rossa (Червона Русь) на схід від Volhinia (Волині), Podolia (Поділля), Codimia (Кодимія). Червона Русь (Rossia Rossa) на мапі — Правобережна Україна.

1561 р. Джироламо Рушеллі. Карта “Moschovia Nuova Tavola” (Нова карта Московії). Як і в інших роботах Рушеллі, тут простежується чітко розмежування назв Русі і Московії. Правобережна Україна традиційно для автора позначено як Rossia Rossa (Червона Русь), а на півночі карти, біля Білого моря, є напис Rossia Bianca (Біла Русь).

1636 р. Вільгельм Гондіус (Gviliemvs Hondivs; біля 1598—1652 або 1658) фламандський картограф, гравер і художник. Карта «MAGNI DVCATVS LITHVANIÆ». Мапа видана в Амстердамі. На карті виділено українські історико-географічні землі: Rvssia Rubra (Червона Русь), Podlachia (Підляшшя), Volhynia (Волинь), Podolia (Поділля), Pocutiae (Покуття) та ін.

1670 р. Карел Аллард. Карта “Nova totius Regni Poloniae, Magnique Ducatus Lithuaniae, cum suis Palatinatibus ac Confiniis» та видав її під назвою “Regni Poloniæ, Magni Ducatus Lithuaniae...” (Польща Велике князівство Литовське...). Назва Ukraina (Україна) накладається на назву “Russia Rubra” (Червона Русь), охоплює Правобережну та Лівобережну Україну. Західна Україна теж позначена як “Russia Rubra”. Це одна із перших карт де Україна ототожнюється з Червоною Руссю.

1700 р. Нікола де Фер. Карта “Carte des Estats de Suede, de Dannemarq, et de Pologne; sur la Mer Baltique”. На карті містяться написи: Russie Rouge Polonoise (Русь Червона Польська), Русь Біла або Литовська, Московське Царство або Велике князівство Московське і т. д.

1705 р. Пітер Пікарт (Picart Pieter) та **Адріан Шхонебек** (Adriaan Schoonebeek або Schoonebeck) голландські гравери та картографи. Карта «Королевства Польского и Великого княжества Литовского чертеж / По указу его державнейшего царского величества

грыдоровал на Москве Питер Пикарт; [Картуш грав. А. Шхонебек]». На карті Західна Україна (Львівське та Холмське воєводства) – Червона Русь (Червен Руссіа). Назва Червона Русь на карті міститься двічі й стосується як Західної України так і всієї України.

1710 р. Пітера ван дер Аа. Карта "Ukraine, grand pays de la Russie Rouge, Kartenmaterial, avec une partie de la Pologne, Moscovie, Bulgarie, Valachie, Podolie et Volhynie" (Україна, земля Червоної Русі, що межує з частиною Польщі, Московії, Болгарії, Валахії, Поділля і Волині); Україна ототожнюється з Червоною Руссю.

1710 р. Абрахам Аллард. Карта "Sades Belli in POLONIA et in Moscovia…". Напис Russia Rubra (Червона Русь) зустрічається два рази: перший – для Галичини та Покуття (Pokutta); другий – накладається на напис "Ukraina" та охоплює Правобережну та Лівобережну Україну.

1710 р. Кристоф Вейгель старший (Christoph Weigel), німецький гравер та картограф. Карта – "Poloniæ & Lithvania accurante curatius". Напис Russia Rubra (Червона Русь) проведений через всю українську етнічну територію й зображений великими літерами як Московія, Тартарія та інші держави. Західна Україна теж позначена як Russia Rubra.

1711 р. Йоганн-Баптист Гоманн. Карта "Poloniarum Magnique Ducatus Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Mazoviae, Samogitiae, Kioviae, Volhyniae, Podoliae, Podlachiae, Livoniae, Smolensci, Severiae" (Велике князівство Литовське, королівство Польщі, Русь, Пруссія, Мазовія, Жемайтія, Київщина, Поділля, Підляшшя, Лівонія, Смоленщина, Сіверщина). Від Галичини до Слобожанщини – напис Russia Rubra (Червона Русь). Написи Червона Русь та Ukraina (Україна) частково накладаються один на одного.

1712 р. Йоганн Баптист Гоманн. Карта "Vkrania quæ et Terra Cosaccorum cum vicinis Walachiæ, Moldaviæ, Minoris, Tartariæ provinciis" (Україна чи Козацька земля з прилеглими провінціями Валахії, Молдавії і Малої Татарії). Написи "Russia Rubra" (Червона Русь) та "Ukraina" (Україна) на карті проведені паралельно через всю українську етнічну територію.

Наддніпрянщина (Правобережна) позначена як Ukraine (Україна).

1716 р. Нікола де Фер. Карта "Les êtats de la couronne de Pologne sous lesquels sont compris la grande et la petite Pologne, le grand duché de Lithuanie, les Prusses et la Curlande, divisez en provinces et Palatinats. Tirez de plusieurs auteurs par N. de Fer Geographe de sa Majeste Catolique" (Королівство Польське..). Червона Русь (Russie Rouge ou Polonoise) простягається з півдня (Карпати) на північний схід, займаючи землі Руського, Волинського воєводств та велику частину білоруських земель у

Мстиславському воєводстві (Palatinat de Mscislaw), до Смоленська (Smolensk).

1716 р. Нікола де Фер. Карта “L'Europe suivant les nouvelles observations_de Mrs de l'Académie royale des sciences” (Європа…). Напис **Russie Rouge** (Червона Русь) охоплює все Середнє Придніпров'я (Правобережне та Лівобережне).

1730 р. Матеус Зойтер. Карта “Poloniae Regnum ut et Magni Ducatus Lithuaniae Accuratiss. Delineatione Reprasentat. Opera et studio Matth. Seutteri, Chalc. August” (Польща та Литва). Назва Ukrainia частково накладається на назву **“Russia Rubra”** (Червона Русь).

1743 р. Йоганн Маттіас Хасе на мапі “Europa Secundum legitimas Projectionis Stereographicae…” Західну Україну позначає як **Russia Rvbra** (Червона Русь).

1750 р. Тобіас Йоганн Майєр (Tobias Mayer; 1723 —1762), німецький астроном та картограф. Карта «Mappa Geographica Regni Poloniae». Карта публікувалася в різних атласах (вісім версій). UKRAIN (Україна) ототожнюється з Червоною Руссю (**RED RUSSIA**). Червона Русь – територія від м. Ярослава та м. Перемишля (тепер Польща) до Бєлгорода (тепер Росія).

1765 р. Тобіас Йоганн Майєр. Карта “Map of the Kingdom of Poland and the Grand Dutchy of Lithuania, from Tob. Mayer of the Cosmographical Society of Nuremberg,”. UKRAIN (Україна) ототожнюється з Червоною Руссю (**RED RUSSIA**).

Після 1772 р. для Червоної Русі австрійською владою офіційно була вживана назва Галичина й Володимирія (Галіція й Лодомерія), подеколи (в науці та публіцистиці) вживалася й далі назва Червона Русь.

1781 р. Антоніо Затта (Antonio Zatta; 1757—1797; італійський картограф та видавець). Карта «**Russia Rossa**, Podolia e Wolhynia» (Червона Русь, Поділля та Волинь). Червона Русь – західноукраїнські землі.

1801 р. Томас Браун (Thomas Brown) шотландський картограф. Карта “A New and Accurate Map of Poland with its dismem- berd Provinces…”. Західна Україна – Galicia (Галичина), Lodomeria (Лодомерія) або RED RUSSIA (Червона Русь).

1802 р. Вільям Дартон молодший (William Darton), британський картограф. Карта “Poland” (Польща). Західна Україна – RED RUSSIA (Червона Русь).

1804 р. Томас Кітчін (Thomas Kitchin), англійський картограф, гравер та гідрограф. Карта – “A New Map of the Kingdom of Poland…” (Нова карта Королівства Польщі). Західна Україна – Galicia (Галичина), Lodomeria (Лодомерія) або RED RUSSIA (Червона Русь).

1827 р. Станіслав Платер (Stanisław Plater; 1784—1851), польський вчений та письменник. Карта «Mappa Polski». Опублікована в «Atlas historique de la Pologne accompagné d'un tableau comparatif des expéditions militaires dans le pays pendant le 17, 18 et 19 siècle», Познань (Poznań). Мапа двомовна (польською та французькою мовами). Західна Україна на карті позначена як Krolesiwo Galiacyiskie (Королівство Галицьке). На карті також позначені – Королівство Польське та Королівство Угорське.

Наприкінці XIX — на поч. XX ст. окремі автори з-поміж москвофілів пропагували термін "Червона Русь" для штучного протиставлення українців Галичини решті українського народу.

1920 р. польська влада дала Галичині штучну назву "Східна Малопольща" (Malopolska Wschodnia). В польській публіцистиці 1920—1930-х років термін "Червона Русь" писали як "Червенська Русь" або "Червенська земля".

В сучасній науковій літературі на позначення пд.-зх. частини Київської Русі до XIV ст. вживають терміни "Галицька земля", "Галицько-Волинське князівство", "Галицько-Волинська Русь", а для періоду починаючи з XIV ст. — "Галичина", "Західна Україна".

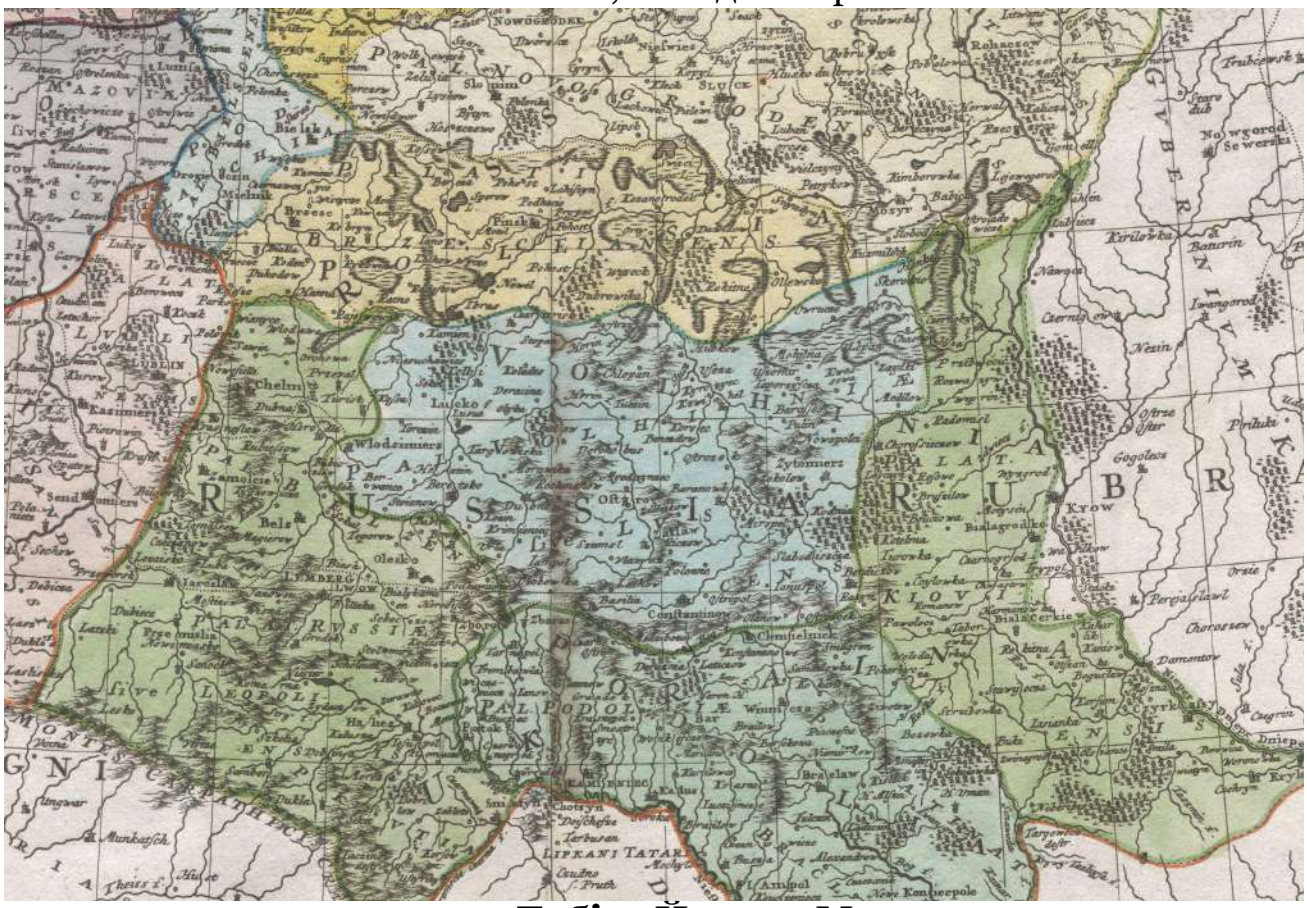

1750 р. Тобіас Йоганн Маєр

1670 р. (1696 р.) Карел (Карло) Аллард

1781 р. Антоніо Затта

II. 4. В. БІЛА РУСЬ – ГЕОГРАФІЧНА НАЗВА РІЗНИХ РЕГІОНІВ КОЛИШНЬОЇ РУСІ ТА МОСКОВІЇ. КАРТИ XV-XVIII ст.

БІЛА РУСЬ (лат. Russia Alba, Ruthenia Alba, фр. la Russie blanche, грец. Λευκορωσ(σ)ία) – географічна назва різних регіонів колишньої Русі (українські, білоруські й новгородські землі) та Московії.

Біла Русь — спочатку штучна географічна назва, що використовувалась переважно в західноєвропейському науковому середовищі щодо різних регіонів колишньої Русі та Московії.

Вперше - під 1305 р., але у такому пізньому джерелі як Густинський літопис (український літопис початку XVII ст.). У XIV—XVI століттях західна частина майбутніх Мінської і Вітебської губерній, Гродненщина (виключаючи Берестейщину) називалася Чорною Руссю, а південна болотиста і лісиста рівнина — Поліссям. Стосовно частини сучасної території Білорусії, а саме до Полоцької землі, назва "Біла Русь" стала зрідка появлятися на картах лише в кінці XVI ст.

Близько 1255-1260 рр. "Incipiunt Descriptiones terrarum" вперше фіксує назву Alba Russia (щодо Новгородської республіки).

Білу Русь (Alba Russia), починаючи з XV ст. і до XVII ст., європейські картографи відносили переважно до земель, що належали Великому Новгороду або Московському князівству.

1472 р., з втратою незалежності Новгорода, європейці поступово переносять назву «Біла Русь» на Московію. Однією з найпізніших карт «Russie Blanche ou Moscovie...» з позначенням Росії як Білої Русі є карта **1748 р.** з атласу французького географа **Жіля Робера-де-Вогонді.**

До XX століття білоруси вживали самоназву литвини та русини. Самоназва білорусів як етнонім почала прикріплюватися до білоруського етносу (майже на всій його етнічній території) лише в середині 1860-х років (після національно-визвольного повстання 1863—1864 рр. у працях російського етнографа Родеріха Еркерта). Термін «білорус» («білорос») ще й в кінці XIX ст. не вповні засвоївся білоруським населенням. У 1903 р. етнограф Євген Карський зазначив, що найбільш консервативне селянство не знало цієї новоствореної книжної назви. Форма сучасної назви — білоруси — виникла в XVII столітті та почала насаджуватися російською царською владою супроти назві — литвини. В той самий час з'явилася назва для білорусько-українського населення — поліщуки. Як самоназва етнонім білоруси набув широкого поширення лише після утворення Білоруської РСР (1919). Після створення Білоруської РСР відбулися радикальні зміни у функціонуванні білоруської мови, виробленні літературних норм. Проте в післявоєнний період його функції різко скоротилися, більша частина білорусів перейшла на російську мову

у всіх сферах суспільного життя. У 1988 в білоруських школах навчалося лише 14 % всіх школярів.

Цит. За: А. І. ГЕНСЬОРСЬКИЙ. ТЕРМІН «РУСЬ» (ТА ПОХІДНІ) В ДРЕВНІЙ РУСІ І В ПЕРІОД ФОРМУВАННЯ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДНОСТЕЙ І НАЦІЙ [Дослідження і матеріали з української мови. — Київ, 1962. Том. V. С. 16—30.]:

«Походження назви «Біла Русь» на сьогодні ще не вияснене. О. О. Потебня дотримувався думки, що тут «білий» значить «вольний», тобто така Русь, яка під Литвою звільнилася від татарського іга. З таким тлумаченням не погоджувався академік В. І. Ламанський, правильно вказуючи, що і під Литвою Русь не була «вольною». На думку академіка В. І. Ламанського, термін «Біла Русь» був, можливо, загальновідомий вже в половині XII ст., хоч вперше виступає він у деяких німецьких авторів половини XIV ст. і в записках польського письменника Яна Чарновського, під 1382 р. (всі дані про це беремо з праці Є. Ф. Карського, Белоруссы, Вильна, 1904, стор. 114—118). Можна погодитися з Є. Ф. Карським, що назву «Біла Русь» надали населенню сусіди за кольором одежі (там же, стор. 117), якщо згадати назву «чорні клобуки», надавану в Києві за кольором шапок підвасальним тюркським племенам у XII ст.

Проте не думаємо, що назва «Біла Русь» появилася щойно за зразком термінів «Великая Русь», «Малая Русь», створених в XIV ст. Візантією (Μακρα Ρωσσία, Μικρα Ρωσσία) на означення територій двох руських митрополій: північної московської й південної львівської (пізніше київської) (там же, стор. 117). Ця назва, імовірно, на декілька століть вчасніша. Але трудно пов'язувати її з топонімічними назвами рік, озер тощо за кольором води, — на тій основі, що колись у сиву давнину у якогось неслов'янського племені слово «рос» чи «рус» було назвою води і тому відносити назву «Біла Русь» десь до передісторії, як це робить П. Ф. Кравінін у статті «Паходжанне назваў «Русь», «Белая Русь», «Чорная Русь» і «Чырвоная Русь» («Весці Акадэміі навук Беларускай ССР», Серыя грамадскіх навук, № 3, Мінск, 1956, стор. 53 — 66). Не може підлягати сумніву, що епітет «Біла» при «Русь» міг появитись лише тоді, коли вже сформувалась державна династично-територіальна організація «Русь». Але саме те, що сусіди так називали цю частину Русі і що це населення прийняло назву «Русь» як свою етнічну назву, спричинилося до остаточного самоусвідомлення білорусів як окремої народності».

Цит. за: М. Мітін «Белая Русь. Хроника употребления термина. Рига : ИБИК, 2017»: «Russia Alba на ній (карта 1489 р. – А. Б.) міститься на північ від Кримського півострова, між Дніпром і якоюсь безіменною річкою, що впадає в Азовське море на захід від гирла Дону. Створена тим же автором незабаром після 1491 версія Айхштетської карти (що зберігається в флорентійській Bibliotheca Nazionale), на відміну від

оригіналу, показує Russia inferior sive Alba (тобто Русь Нижню або Білу) на північному березі Чорного моря».

Цит. за М. Мітін «Белая Русь. Хроника употребления термина. Рига : ИБИК, 2017.»:

«Каллімах глибоко вріс в польську культуру, проявом чого стала написана ним у 1490 р. "Мова про турецьку війну", адресована папі Інокентію VIII. У цій промові він вихваляв Польщу і її могутність, здатну дати відсіч Туреччині. Він зауважив: сміливіші почали просуватися вліво і вправо, шукаючи все більше родючих країв, і з одного боку розлилися в напрямку Чорного моря, населяючи Поділля і Білу Русь, а з іншого – узбережжі Вісли, Мазовію і здачу земель Чеського королівства.... Каллімах розміщує таким чином "Білу Русь" – що йде з півночі на південь, на Чорне море – вліво, або на схід від Поділля. Така південна локалізація "Білої Русі" була характерна для частини італійських письменників, особливо для калімахавого вчителя, Пампонія Лета. Однак згадка Каллімаха була настільки загальна, що в якості його "Білої Русі" можна розуміти навіть всі руські землі на схід від Поділля».

КАРТИ

Карта Світу **1459 р.,** венеціанського монаха, **Фра Мауро** або Мавро (Fra Mauro) — одне з перших історичних джерел, в якому згадуються і виділяються три «кольорові» частини Русі: Червона Русь (Rossia Rossa), Чорна Русь (Rossia Negra), Біла Русь (Rossia Biancha). Але зважаючи на те, що автору особистого не були добре відомі східнослов'янські землі, і тому в цьому регіоні було допущено ряд грубих помилок.

На карті територія в районі Наддніпров'я (українські землі Великого Литовського Князівства) названа Червоною Руссю (Rossia Rossa). **Біла Русь (Rossia Biancha) у Фра Мауро, як і в більшості західноєвропейських авторів XIII—XVI століть — це синонім або Великого Новгорода або його частини, що була заселена колись народністю вепсів (знаходиться на карті між Волгою та Білим озером).** Чорна Русь (Rossia Negra) показана на правому березі р. Оки, це переважно північно-західна частина руських земель (теперішня Білорусь).

На карті **Миколи Кузанського** (**1460**) назва Біла Русь означає Московію (Russia Alba sive Moscovia). Лежить ця місцевість на схід від Дніпра (Борисфена).

Генрікум Мартеллус Германус (Henricus Martellus Germanus), німецький географ і картограф з Нюрнберга, який жив і працював у Флоренції з 1480 р. по 1496 р., у період між 1489 і 1492 роками видав що найменше дві карти світу. Карта світу **1489 р.** зберігається зараз в національній бібліотеці Великої Британії (British Library), **карта**

1491/1492 рр. – Єльському університеті (Yale University). **Південноукраїнські землі – Біла Русь (Russia Alba).**

1507 р. Йоханнес Рюйш (Johannes Ruysch; 1460-1533), німецький картограф й астроном нідерландського походження. Карта "Uniuersalior cogniti orbis tabula ex recentibus confecta obseruationi" (Універсальна карта світу з відомими і новими спостереженнями) опублікована в Римському виданні «Географії Птолемея». Територія України – Русь (RVSSIA; Західна Україна), Поділля (PODOLIA) та **Біла Русь (RVSSIA ALBA; Українське Лівобережжя).**

1507 р. Перші карти Русі. Бернард Ваповський та Марко Беневентано.

На початку XVI ст. Бернард Ваповський працював разом із картографом Марко Беневентано над картою Центральної Європи, яка була видана в 1507 р. як «Tabula Moderna Polonie, Ungarie, Boemie, Germanie, Russie Lithuanie» (Сучасна карта Польщі, Угорщини, Богемії, Німеччини, Русі, Литви). Це одне з перших джерел, де західноукраїнські землі позначені як «Русь» (Russia).

Мідерит, 38,5 х 52 см. Надрукована ця мапа була в Римських виданнях «Географії» Птолемея 1507 та 1508 рр. (видавець Марко Беневентано). Правобережна Україна позначена як Поділля (Podolia) та Русь (Russia), Лівобережна Україна – Тартарія (Tartaria). **Біла Русь або Московія (Rvssia Alba sive Moskovia)** міститься на схід від Дніпра, північніше Тартарії.

1513 р. Мартін Вальдземюллер (Martin Waldseemüller; бл. 1470 р.—1522 р.) продовжив справу Ніколауса Германуса та Бернарда Сильвана. Важливим етапом стало Страсбурзьке видання 1513 р. «Географії» Птолемея підготовлене Мартіном Вальдземюллером і Маттіасом Рінгманом на абсолютно новій основі. «Сучасній карті Європейської Сарматії або Угорщини, Польщі, Русі, Пруссії й Волощини» (Tabula Moderna Sarmatie, Eur, Sive, Hungarie, Polonie, Russie, Prussie, Et, Vvalachie) найдетальніше показано територію від Одеру до Дніпра і західного узбережжя Чорного моря. Землі на захід від Одеру названа частиною Великої Німеччини (Magne Germanie pars). Землі на лівобережжі Дніпра подані схематично. У верхньому правому куті зображено Московське князівство (Dvcatvs Mosckovia), на південь від нього – **Біла Русь або Московія (Rvssia Alba sive Mosckovia)**, на півдні - Перекопська Татарія (Tartaria Precopiensis). Позначено частину України – Русь (Rvssia) на північному сході від Герцинського лісу (Silua Hertinia) та Поділля (Podolia) на південь від заліснених Карпат (Carpatus Mons). На карті вперше позначено багато українських міст, зокрема на Львівщині: Львів (Leopolis), Самбір (Sambor), Стрий (Striy), Глиняни (Gliniani), Буськ (Bujzco), Городок (Grodeck) та ін.

Це одне з перших джерел, де західноукраїнські землі позначені як «Русь» (Russia).

Мапа створена на основі карт Центральної Європи Ергарда Етцлауба та Марко Беневентано й карти Бернарда Ваповського, що входила до римського видання «Географії» К. Птолемея 1507 р.

1522 р. Карта світу німецького картографа **Лоренца Фріза** (Lorenz Fries; 1489-1550) «Tabula noua totius orbis. Diefert Situs Orbis Hydrographorum ab eo quem Ptolomeus Posuit» **де українські землі позначено як** Біла Русь **(Russia Alba)** – територія **Лівобережної України.**

1539 р. "Carta marina" **Олафа Магнуса**. На карті зображені кілька територій з назвою «Russia», зокрема – **землі Новгородської республіки як Біла Русь (Russia alba)**, нижче «Russia regalis nigra» - Русь, іменована Чорною. Позначена Московія «Moskovia pars». У нижньому правому куті зображений великий князь московський (Magnus Princeps Moscovitar) — Іван Грозний.

На карті **1540 р.** «Новий опис Польщі та Угорщини» німецького вченого **Себастьяна Мюнстера** Московія і Біла Русь знаходяться на схід від Дніпра, в районі річок Десни й Сейму.

На глобусі Меркатора (**1541**) Біла Русь **(Russia Alba)** показана на схід від Пскова.

На карті **1548 р.** венеціфнського картографа **Джакомо Гастальді** (Gastaldi Giacomo; близько 1500–1566) "MOSCHOVIA TABULA NOVA" напис "**ROSSIA BLANKA**" (Біла Русь) поміщений між Великим Новгородом (Nouugardia) і Холмогорами (Colmogora).

Нікола Сансон на своїй карті «Estats du Czar ou Grand duc de la Russie Blanche ou Moscovie» **1648 р.** позначив територію сучасної Росії як «Біла Русь або Московія» (la Russie Blanche ou Moscovie).

Французький географ та картограф **П'єр Дюваль** в **1677 р.** назвав свою карту усіма трьома назвами, що були вжитку в цей період: «Moscovie dite autrement Grande et Blanche Russie» **(Московія, інакше звана Велика або Біла Русь).**

Французький видавець і картограф **Юбер Жайо** в **1685 р**. видав мапу "La Russie Blanche ou Moscovie divisee suivant l'Estendue des Royaumes, Duches, Principautes, Provinces et Peuples: qui sont presentement sous la Domination du Czar de la Russie, cognu sous le Nom de Grand Duc de Moscovie" (Біла Русь або Московія...).

На карті **1688 р.,** італійського гравера та картографа, **Джакомо Кантеллі да Віньола** зображена Росія (Московія) й суміжні держави, назва мапи – «Russia Bianca o Moscovia». Сучасна Білорусь позначена як Litvania.

1700 р. Нікола де Фер. Карта “Carte des Estats de Suede, de Dannemarq, et de Pologne; sur la Mer Baltique”. На карті містяться написи: Русь Біла або Литовська, Russie Rouge Polonoise (Русь Червона Польська), Московське Царство або Велике князівство Московське і т. д.

У Речі Посполитої назва Біла Русь з кінця XVI ст.. вживалася стосовно до частини сучасної території Білорусії, а саме до Полоцької землі. З 1620-х рр.. термін закріпився за східними, подвінсько-подніпровськими, землями Великого князівства Литовського. У Московії Білою Руссю в першій половині XVII ст.. називали всі східнослов'янські землі Речі Посполитої, а їх жителів «білорусцями».

У шведському архіві зберігається лист (писаний латиною) присвячений невмирущій пам’яті Богдана Хмельницького (1658 р.). Підписаний «F». В ньому згадуються імена Даніеля Олівенберга, Івана Виговського та багатьох інших людей. Там багато разів згадано Московію і Білорусь (Alba Russia; білоруські землі) [*Marina Trattner, FB, 2021*].

Самоназвою жителів Білої Русі залишався етнонім «русини» або політонім «литвини». У XIX ст.., коли білоруські землі входили до складу Російської імперії, з розвитком російськомовної системи освіти серед місцевого населення поширився етнонім «білоруси». З 1890-х рр.. назва «Білорусія» (а пізніше і «Білорусь») стала загальноприйнятою для позначення всіх територій компактного проживання білоруського етносу.

1507 р. Йоханнес Рюйш

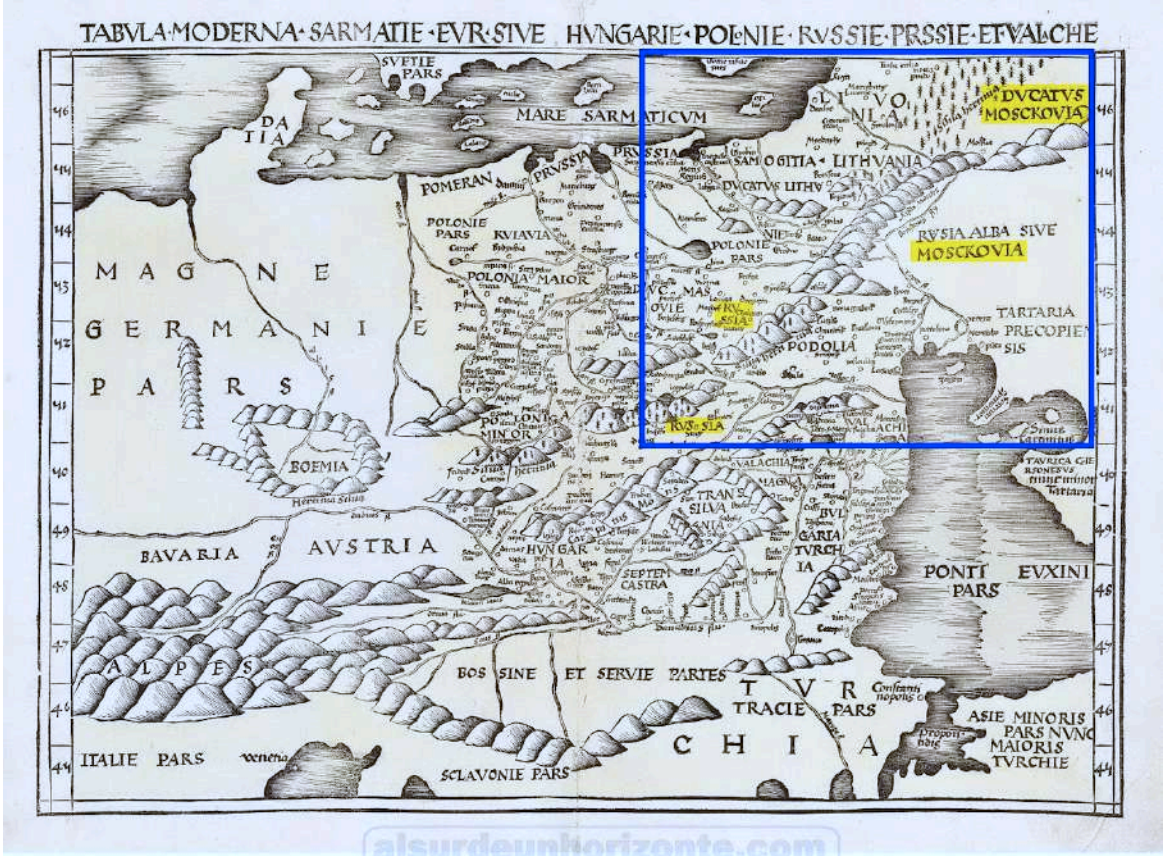

alsurdeunhorizonte.com

1513 р. Мартін Вальдземюллер

1539 р. “Carta marina” Олафа Магнуса

II. 4. Г. ЧОРНА РУСЬ – ОДНА ІЗ НАЗВ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИХ ЗЕМЕЛЬ. КАРТИ XV-XVIII ст.

Чорна Русь (Russia nigra) — історична назва земель у північно-західній Білорусі, у басейні верхньої течії річки Німану. Це землі які увійшли до складу Великого князівства Литовського з середини XIII ст. на початковому етапі формування цієї держави – набагато раніше, ніж інші території сучасної Білорусі. За історико-географічними уявленнями XVIII-XX ст., головними центрами Чорної Русі вважалися міста Новогрудок, Гродно, Вовковиськ, Слонім.

Назву «Чорна Русь» у XVI-XVIII ст. вживали також і в інших значеннях. Походження цієї назви не з'ясовано.

За однією із версій, назва могла походити від східноазіатської колірної аналогії сторонам світу. Входить до трійки «кольорових» руських земель: Чорна Русь (тобто "північна"), Червона Русь ("південна") і Біла Русь ("західна").

У широкому сенсі, Чорною Руссю іноді називали всі руські землі, що знаходилися під владою Великого князівства Литовського і Речі Посполитої, протиставляючи їм Білу Русь (Russia alba), яка ототожнювалася з Новгородом, а пізніше з Московією.

Угорський літописець Генріх фон Мюгельн (Heinrich von Mügeln; 1319-1380) був першим (близько 1360 р.), хто згадав про Чорну Русь (daz land der Swarczen Reussen), але незрозуміло, чи вважав він територію, яка пізніше стала частиною Великого князівства Литовського.

У деяких випадках терміни Чорна і Червона Русь виступали як альтернатива один одному в позначенні Західної Русі (українських земель), або польсько-литовської частини Русі, іноді згадувалися як синоніми. Окремі автори, такі як німецький географ Хюбнер, зіставляли Червону Русь з Малою Руссю, а Чорну – з Великою.

"Канонічний" порядок розміщення "кольорових" частин Русі з північного сходу на південний захід – Біла, Чорна, Червона – вперше зустрічається на карті **Фра Мауро** (**1459**), на якій Чорна Русь показана на правобережжі Оки. Хоча окремі частини цієї тріади пізніше переміщалися по карті, така їхня взаємна орієнтація, як правило, зберігалася незмінною. На карті Скандинавії (Carta Marina) **Олафа Магнуса** (**1539**) **Russia Nigra** (Чорна Русь) показана на схід від Пскова, як і на глобусі **Меркатора** (**1541**).

Письменник, історик, військовий діяч Речі Посполитої **Александро Гваньїні (Aleksander Gwagnin; 1534/1538—1614)** згадував **"чорних русинів, столиця яких Львів".**

Ще довго слідом за англійцем Джильсм Флетчером («Of the Russe Common Wealth» (Про Російську державу, 1591 р.) Чорною Руссю називали Московію.

Частина Русі в старих авторів називалася Сарматією Азійською (Sarmatia asiatica) на відміну від Русі, яка належала до Польського Королівства і називалася Сарматією Європейською. Пізніше цю Сарматію Азійську називали Чорною Руссю і нові автори називали її Московією. Границя проходила до витоків Дніпра (біля Смоленська) та Дону (біля Новомосковська, Тульської області). Власне Польща називалася в ті часи – Вандалія. Біла Русь обмежувалася – Великим князівством Литовським. І до Червоної Русі, яка власне Королівською називалася, входили: Київщина, Волинь, Поділля, Брацлавщина, Холмська, Белзька та Галицька землі; Львівська земля, яка називалася також Малою Руссю або Південною Руссю (Russia Australis), сюди входило також місто Ярослав [*Theatrum Cosmographico-historicum. Аугсбург: 1688*].

Французький офіцер Жак Маржерет у своїй книзі «Стан Російської держави і Великого князівства Московського» (Париж, 1607) відзначав, що поляки називали Чорною Руссю – територію сучасної Білорусі, а Білою Руссю територію Росії.

У XVIII і XIX ст. Чорна Русь охоплювала воєводство Новогрудське (*Województwo nowogródzkie*) та фрагмент воєводства Тракайського в районі Гродно (імовірно, територія колишнього Гродненського князівства).

Ще в **1655 р. Нікола Сансон** видав мапу “Estats De La Couronne De Pologne ou sont les Royaume de Pologne, Duches et Provinces De Prusse, Cuiave, Mazovie, *Russie Noire* &c Duches De Lithuanie, Volynie Podolie &c. De L'Ukraine &c ... 1655” (Карта Польського королівства...) де серед українських земель позначено **Russie Noire** (Чорну Русь) – територія Західної України. Однозначно, що Сансон вжив і популяризував неправильну назву цієї частини Русі випадково.

1665 р. Нікола Сансон. Карта «Russie Noire. divisée en ses Palatinats. & c. tirée pour la plus grande partie de la grande Carte de **l' Ukaine**, du Sr. le Vasseur de Beauplan. Par le Sr. Sanson d' Abbeville Geogr. ord.re du Roy. A Paris. Chez P. Mariette, rue S. Jacques a l' Esperance Avecq Priuilege pour Vingt Ans. 1665» (Чорна Русь, частина Великої карти України).

На цій мапі зустрічаємо вже звичну (з 1655 р.) для Сансона стандарту назву Західної України – Чорна Русь (Russie Noire). Однозначно, що Сансон вжив і популяризував неправильне назву цієї частини Русі випадково.

Неточність Н. Сансона, коли Червону Русь помилково названо Чорною Руссю, упродовж кількох десятиліть

повторили на своїх картах П. Дюваль (1666), Г. Сансон (1672), А. Ю. Жейо (1685, 1696), П. Мортьє (1711) та ін.

Цю неточність, власне, зрозумів і виправив лише його син **Адрієн Сансон** в **1706 р.** (Adrien Sanson; помер 1718 р.), замінивши ***Russie Noire*** на ***Russie Rouge*** (Червону Русь).

Причина помилки, мабуть, в тому, що він отримував знання та інформацію про території з усіх доступних джерел, зокрема, від мандрівників або дипломатів, які могли краще знати московську мову, ніж місцеву українську (русинську). У той час Західна Україна називалася, швидше, не Червоною Руссю, як це заведено вимовляти зараз, а на давньоукраїнський взірець, Чормной Руссю, з м'якою вимовою першого "о". У словнику Даля можна легко відшукати давньоруське слово *"чермний"*, що означає темно-червоний, бурий. Отже, сплутати російське (московське) слово чорний і давньоукраїнське (русинське) чормний з м'яким "о" дуже просто, особливо іноземцю. Саме таким чином Червона Русь майже на 70 років стала Чорною в багатьох французьких та інших європейських джерелах.

1683 р. Вільям Беррі (William Berry; 1639–1718), англійський книгорозповсюджувач, географ та гравер видав у Лондоні карту "Poland Subdivided according to the Extent of its severall Palatinates... Dedicated To the most serene and most sacred majesty of Charles II...". Західна Україна – **Чорна Русь (Black Russia)**.

1687 р. Вінченцо Марія Коронеллі (Vencenzo Maria Coronelli; 1650—1718) венеціанський історик і географ видав карту "Asia. Divisa nelle sue Parti secondo lo stato presente, Descritta, e Dedicata al P. R^{mo}: Tirso Gonzalez Preposito Generale della Compagnia di Giesù, dal P. M. Coronelli M. C. Cosmografo Ser^{ma}: Repub: Di Venezia". Карта виготовлена для Генерала Товариства Ісуса Тирсо Гонсалеса. Західна Україна на карті – **Чорна Русь (Russia Negra)**.

1690 р. Вінченцо Марія Коронеллі. Карта "Parte Orientale Dell' Europa, Descritta, e Dedicata Dal P. Cosmografo Coronelli All Illustrissimo, et Eccellentissimo Signore Giovanni da Mula, Senatore amplissimo Nella Serenissima Republica de Venetia". На карті показано історико-географічні українські області: **Чорна Русь (Russia Negra)** – територія Прикарпаття та Холмщини, Волинь (Volinia), Поділля (Podolia), Полісся (Polesia), Новгород, Бессарабія, Тартарія.

1694 р. Юбер Жайо, французький видавець і картограф, видав карту "Estats de la Couronne de Pologne". Територія Західної України – **Russie Noire** (Чорна Русь).

1712 р. **Анрі Шателен** видав мапу «Carte De Pologne Avec La Chronologie Des Rois Et Des Ducs De Lithuanie, Ainsi Que Des Grands Maitres De L'Ordre Teutonique Les Evechez et Archeveches, et Les Armes Des

Provinces...» (Мапа Польщі...). На карті позначено українські історико-географічні землі: **Russie Noire** (Чорна Русь), Podolie (Поділля) та Volhynie (Волинь). **Russia Negra** – територія Західної України.

1719 р. Жак Чіке (Jacques Chiquet; 1673-1721) французький гравер, картограф та видавець. Карта – "LES ESTATS DE LA COURONNE DE POLOGNE". На карті позначено українські історико-географічні землі: **Russie Noire** (Чорна Русь) – територія Західної України, Podolie (Поділля) та Volhynie (Волинь).

1720 р. Нікола де Фер видав карту "Estats de la couronne de Pologne". На карті **Russie Noire ou Rouge** (Чорна Русь, або Червона) – територія Західної України.

На карті "La Pologne..." **1748 р. Ердмана Махенбауера** Західна Україна показана як **Russie Noire** (Чорна Русь), Середня Наддніпрянщина (Правобережна та Лівобережна) – **"Ukraine ou pais des Cosaques"** (Україна земля (країна) Козаків).

1749 р. Гендрік де Лет голландський картограф, в Амстердамі, видав карту «Lest estats de la Couronne de Pologne». На мапі **Russie Noire** (Чорна Русь) – територія Західної України

Назва **Russie Noire** (Чорна Русь) стосовно Галичини міститься в атласі **1755 р.** "Atlas Methodique, Compose pour l'Usage de son Altesse Serenissime Monseigneur le Prince d'Orange et de Nassau Stadhouder des Sept Provinces-Unis..."; під редакцією французького картографа **Жана Паларета** (Jean Palairet; 1697-1774). Цей напис поміщено біля Львова (***Lemberg***).

1665 р. Нікола Сансон. Карта «Russie Noire...»

1694 р. Юбер Жайо

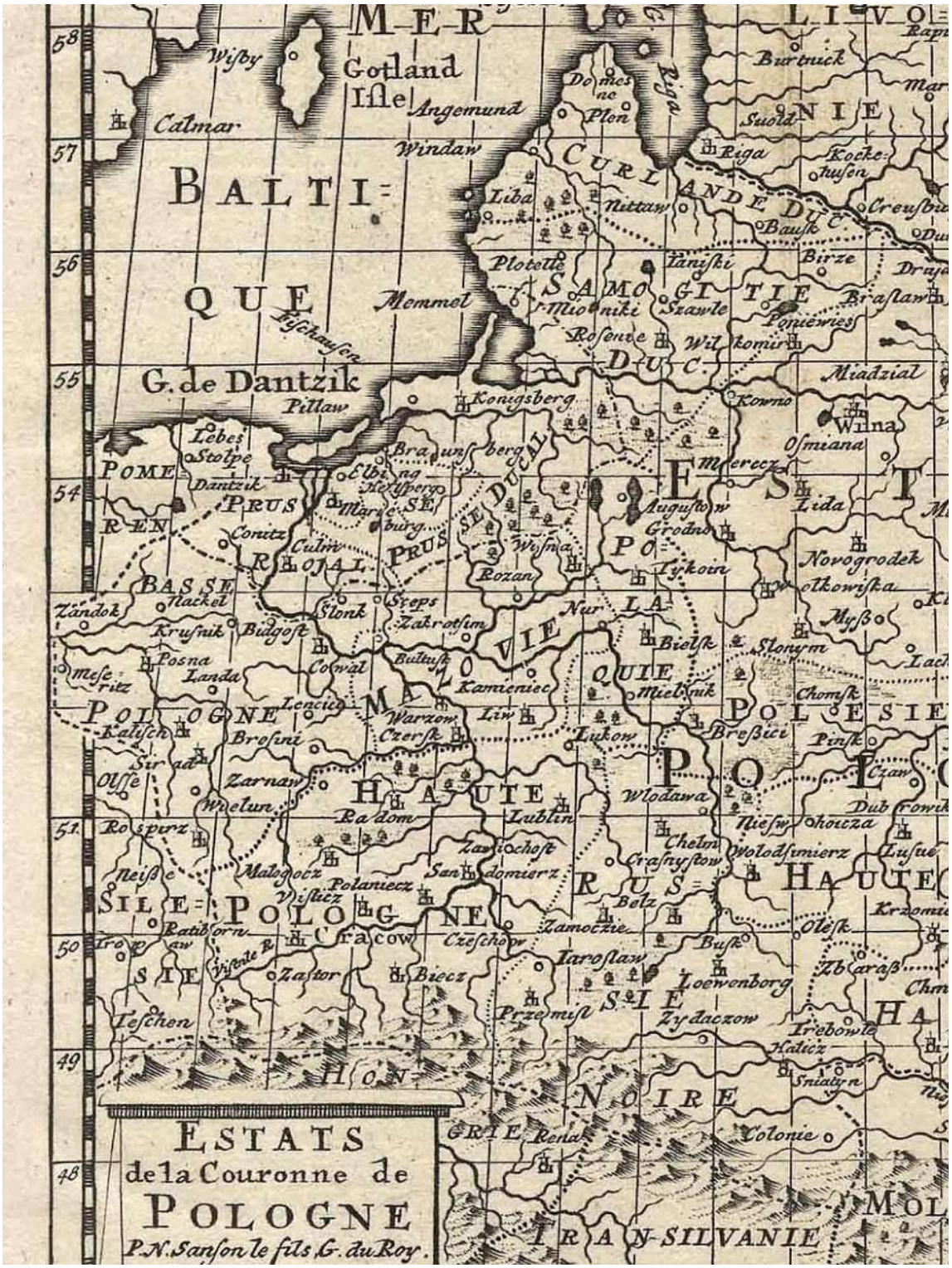

1712 р. Анрі Шателен

II. 4. Д. РУСЬ (ЧЕРВОНА або ПОЛЬСЬКА, ПОЛЬСЬКА, БІЛА або ЛИТОВСЬКА, ЛИТОВСЬКА) – НАЗВИ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИХ ЗЕМЕЛЬ ІНОЗЕМЦЯМИ. КАРТИ XVII-XIX ст.

РУСЬ ПОЛЬСЬКА

Русь Польська – українські та частково білоруські землі в складі Речі Посполитої (до її поділів в 1772 р., 1793 р., 1795 р.).

Термін **Русь Польська** починає з'являтися на європейських картах з **1680 р.**

1680 р. Ніколас Вісшер молодший видав у Амстердамі карту "Nouvelle Carte geographique du Grand Royaume de Moscovie representant la Partie Meridionale &c. Kupferstichkarte von Visscher" (Нова географічна карта півдня Великого Московського князівства [створена] Вісшером). Карта друкувалася у атласах фірми Вісшерів (Atlas Minor), пізніше - у збірних атласах інших великих картографічних фірм, зокрема у «Atlas Novus» (1712 р.) Й. Б. Гоманна.

Українські історико-географічні землі представлені Поліссям (на карті назване Руссю Польською (**Russie Polonoise**), Волинню (Volhynia), Київським (Palatinat de Kiovie) та Брацлавським воєводствами, Чернігівським (Duché et Palatinat de Czernigove) та Новгород-Сіверським (Duché de Severie) князівствами, Ногайською Тартарією (Tartares Nagàis). Запоріжжя та Слобожанщина названі Україною Країною Козаків (Ukraine Pays de Cosaques).

1700 р. Нікола де Фер. Карта "Carte des Estats de Suede, de Dannemarq, et de Pologne; sur la Mer Baltique" (Карта Швеції, Данії та Польщі). Видавництво Париж. Масштаб – 1:4 200 000, формат 35 × 43 см. Оригінальна мапа складалася з двох частин. Волинь (VOLHONIA) разом з Поділлям (Podolie) названа Ukraine (Україною) та Pais des Cosaqyes (Країною (землею) Козаків). Землі Волині (Volhonie) тягнуться від Західного Бугу на лівобережжя Дніпра та до Причорномор`я. Написи на карті: **Русь Червона Польська (Russie Rouge Polonoise), Русь Біла або Литовська**, Московське Царство або Велике князівство Московське і т. д.

Жан-Батист Нолен II (Jean Baptiste Nolin II; 1686-1762), французький гравер, картограф і видавець займався сімейним бізнесом протягом багатьох років, і підготував знаменитий Загальний Атлас (Globe Celeste da Atlas General), виданий посмертно 1783 р. Син Жана-Батиста Нолена (Jean-Baptiste Nolin; 1657-1708) французького видавця, гравера та картографа.

Цит. за К. Галушко: "Цікавим також є означення України на карті «Королівства Польського» французького картографа Жана-Батиста

Нулена (**1742**). На ній ми бачимо три Русі. Одна – «Русь польська або червона» (суч. Україна), друга – південно-східна Білорусь (решта Білорусі – «Литва»), третя – «Московія або Велика Русь». «Україна» на карті – це Поділля і Наддніпрянщина. Фігурує також прикметник «Мала» (Petite), але незрозуміло, до чого він відноситься, адже «Мала Польща» вже показана у районі Кракова та Любліна, імовірно – це Мала Русь. Розлогий поземельний коментар до карти пояснює вжиті назви:

«Русь Польська, яка також має назву Мала Русь, поділяється на Русь Литовську і Русь Червону. Далі ми говоримо (уточнюємо), що Русь Литовська належить державі Литовській.

Русь Червона є частиною держави Польської і поділяється на Русь окрему (Russie particuliere) та Україну (Ukraine).

Русь Окрема – це воєводства (palatinates) Хелма, Белза і Русі.

Україна – це землі козаків, що охоплюють провінції Волинь і Поділля або козаків польських, козаків московських і козаків турецьких.

Провінція Волинь, яка поділяється на Верхню та Нижню Волинь, містить воєводства Луцьке і Київське; з додачею великої частини, що належить московитам.

Провінція Поділля, яка поділяється на Верхнє та Нижнє Поділля, містить воєводства Кам'янецьке і Брацлавське; з додачею великої частини Кам'янця у турків з 1672".

1749 р. Жіль Робер де Вогонді та Дідьє Робер де Вогонді. Карта «Partie orientale de la **Russie Polonoise**, où se trouvent la Basse Volhynie et la Basse Podolie» (**Східна частина Польської Русі**, де розташована Нижня Волинь і Нижнє Поділля). Пд. Україна - землі Запорозьких Козаків (Cosaques Zaporiski).

1760 р. Жан Батист Бургіньон д'Анвіль. На карті «Troisieme partie de la carte d'Europe, contenant le midi de la Russie, la Pologne, et la Hongrie, la Turquie y compris celle d'Asie presqu"entiere» (Карта Європи) міститься напис KRAYN ou UKRAINE (Країна або Україна). Напис охоплює Київське воєводство (Річ Посполита) та Київську і Бєлгородську губернії (Росія).

Західна Україна позначена як Русь (Russie), а Росія – Grande Russie (Велика Росія). Волинь та Полісся на карті – Русь Польська (**Russie Poloneise**), Південна Україна – Буджак або Бессарабія, Новосербія та Дике Поле. На карті позначені також Podolie (Поділля), Volynie (Волинь), Покуття та ін. українські землі.

1766 р. Луї Бріон де ля Тур у своєму атласі «Atlas Generale, Civil et Ecclesiastique, Methodique et Elementaire pour l'etude de la geographie et de l'historie» помістив карту «ETATS DE POLOGNE ET DE LITHUANIE...AVEC ROYAUME DE PRUSSE, ET LE DUCHE DE CURLANDE...» (Країни Польщі й Литви з Королівством Пруссії та Курляндським князівством...). Напис

на карті UKRANE (Україна) міститься північніше Києва й охоплює Правобережжя та Лівобережжя.

Правобережна Україна яка на цей період була в складі Польщі позначена як **Русь Польська (RUSSIE POLONOISE).**

В цьому ж атласі поміщена карта «Turquie Européenne avec les états qui en sont tributaires...» (Туреччина Європейська) де українські землі позначено як "Ukraine Pais des Cosaques" (Україна земля (країна) Козаків).

1787 р. Моріль Муаті. Карта "Carte Nouvelle de la Pologne Avant son demenbrement dirigee par Mr. Philippe..." (Карта Польщі). Карта опублікована в "Cosmographie universelle, physique et astronomique" (Париж). Лівобережна Наддніпрянщина позначена як Ukraine (Україна); Галичина – **Русь Польська** (Russie Polonoise).

РУСЬ ЛИТОВСЬКА

Русь Литовська – землі Русі (українські та білоруські) під контролем Великого князівства Литовського.

Поняття «Русь Литовська» виникло в XIV ст. У сучасній історіографії на відміну від історичних джерел пізнього Середньовіччя та Раннього Нового часу термін «Русь Литовська» належить до всієї території історичної Русі, що перебувала під владою литовських князів. Термін «литовсько-руський» зустрічається щодо історичних постатей, які були підданими великих князів литовських, але які були у культурному чи етнічному плані русинами.

Питання, яка частина Великого князівства Литовського зараховувалася до Русі в епоху його існування, є неоднозначним. Так, згідно з Матвієм Любавським, Руссю «в особливому, приватному сенсі» у Великому князівстві Литовському називалися «волості, розташовані по середньому Дніпру та його притокам: Сожу, Березіні та нижній Прип'яті» [*Любавский М. К. Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания Первого Литовского статута. М., 1892. С. 12-15.*].

Погляди М. Любавського повністю розділяв і польський історик Станіслав Кутшеба [*Kutrzeba S. Historia Polski w zarysie. Wyd. 2. T. 2: Litwa. Lwów; Warszawa, 1921. S. 5-7.*].

Однак інший польський історик Оскар Халецький у спеціальній праці, присвяченій складовим частинам Великого князівства Литовського, показав, що під «литовською Руссю» правомірно розуміти всі руські землі у складі Великого князівства Литовського [*Halecki O. Litwa, Ruś i Żmudź jako części składowe Wielkiego Księstwa Litewskiego // RAU. T. 59. (Ser. 2. T. 34). Kraków, 1916. S. 14-17.*]/

Згідно з висновками білоруських істориків Михайла Спіридонова та В'ячеслава Носевича, за часів Великого князівства Литовського кордон

між «Руссю» та «Литвою» не збігався з етнічним та адміністративним кордонами. Під Руссю розуміли лише частину історичної території Київської Русі. Верхнє Понімання, Побужжя і басейн Прип'яті, також населені руським православним населенням, називали відповідно «Литвою», «Подляшшям» та «Поліссям» [*Насевіч В., Спірыдонаў М. «Русь» у складзе Вялікага княства Літоўскага ў XVI ст. // З глыбі вякоў. Гісторыка-культуралагічны зборнік. Т. 1. Мн., 1996. С. 13-14.*]. Цю думку в цілому поділяє й інший білоруський історик — Алесь Білий, який також показав, що починаючи з 1580-х років (після Люблінської унії та урізанням Великого князівства Литовського) за Литовською Руссю закріплюється хоронім «Біла Русь» [*Белы А. Хроніка Белай Русі: Нарыс гісторыі адной геаграфічнай назвы. Мн., 2000. С. 158.*].

1705 р. Нікола де Фер. Карта «Les Estats de la Couronne de Pologne». На карті (південь України) напис – Pays des Cosaques (Країна (земля) Козаків). Виділено на мапі українські історико-географічні землі: Russie Rouge (Чорна Червона) – Правобережжя та Лівобережжя, Russie Partienliere (Західна Україна), Podolie (Поділля), Volhynie (Волинь) та ін. Білоруські землі – **Русь Литовська (Russie Lithuanique).**

1730 р. Йоганн Георг Шрайбер (Johann Georg Schreiber; 1676-1750), німецький гравер, картограф і видавець, працював у Лейпцигу.

Карта “REISE CHARTE DURCH DAS KÖNIGREICH POLEN MIT ALLEN DARZU GEHÖRIGEN LÆNDERN” (Карта шляхів Королівства Польща з усіма його землями). До **Литовської Русі (Litthauissch Reussen)** автор відносить Новгород-Сіверське (Novogrodeck) та Чернігівське (Czernihochovien) князівства, Мстиславське (Mcislau), Мінське (Minsckie), Вітебське (Witebskie), Полоцьке (Polozkie), Смоленське (Smolensko) воєводства та Самоґітію (Samogiethen).

1700 р. Нікола де Фе

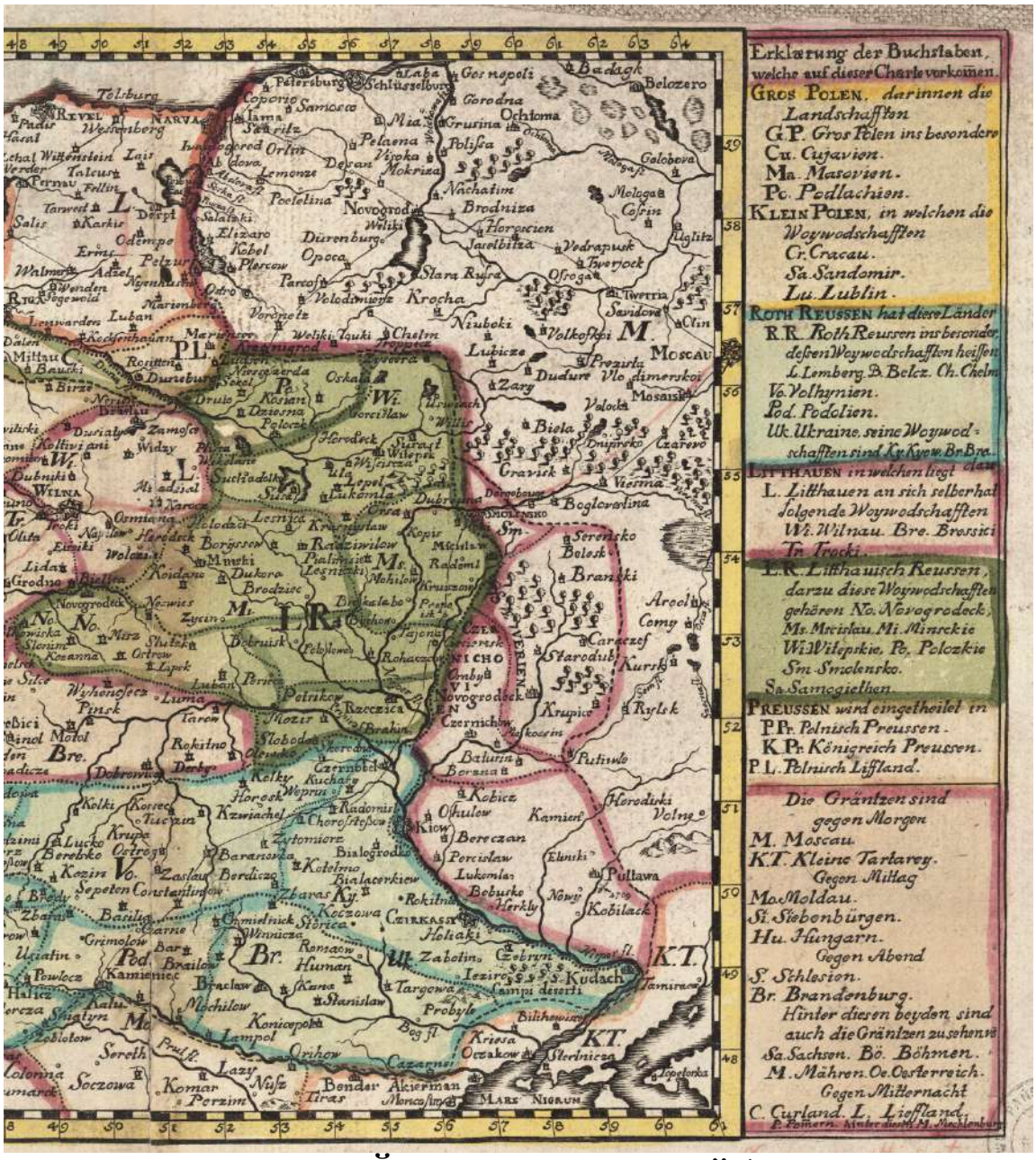

1730 р. Йоганн Георг Шрайбер.

II. 5. РУТЕНІЯ – ДАВНЯ НАЗВА УКРАЇНИ. ІСТОРИЧНІ ДОКУМЕНТИ ТА ГЕОГРАФІЧНІ КАРТИ XIV-XVIIст.

Рутенія — назва України в історичних джерелах, написаних латиною XII—XIX ст., а також іншими західноєвропейськими мовами. З XIV ст. дружна пара Russia/Rutheni закріпилася у польських документах та хроніках, а дещо пізніше — і в латинських актах канцелярії великих князів литовських.

Перші згадки про рутенів, які жили в Галії, знаходимо в «Записках про Гальську війну» Юлія Цезаря (кн. I, розділ 45): «Кв. Фабій Максим переміг арвернів та рутенів, проте римський народ їх пробачив, і не зробив їх країну своєю провінцією, і не наклав данину».

Згадуються вони і в «Історії бриттів» Гальфрида Монмутського, що датується початком XII ст. На початку розділу 54 читаємо: «Між тим, як згадується в римській історії, Юлію Цезарю після підкорення Галії довелося побувати на узбережжі рутенів. Розгледівши звідти Британію...». Король Артур покликав «з гальських земель – рутенів, портивенів, еструзенів, ценоманів, андекавів, пиктавів...» (розділ 162).

Рутени (лат. Ruteni, Rutheni, грец. Ῥουτηνοί) — у I столітті до н. е. кельтське плем'я в Галлії. Мешкали в районі сучасного Аверона, Південна Франція. Виробляли свинець. Згадуються в роботах Плінія Старшого, Полібія, Страбона, Юлія Цезаря.

Найбільш раннє вживання терміна "рутен" стосовно народів Русі зафіксовано в Аугсбурзьких анналах, що вели клірики аугсбурзької кафедральної церкви протягом X-XII ст. і дійшли до нас в рукописах 1135 р.

Ґалл Анонім (пол. Gall Anonim, лат. Gallus Anonymus; кінець XI — початок XII ст.), автор найстарішої польської хроніки, написаної латиною «Cronicae i gesta ducum sive principum Polonorum» (1112-1116), використовує поперемінно терміни «Rusia», «Ruthenorum regnum» (Рутенське королівство), Ruthenorum rex (рутенський король), Ruthenus (рутен), Rutheni (рутени).

Рутенія як назва країни вперше згадується в «Ґесте Гунґарорум» (лат. Gesta Hungarorum — «Діяння угрів») Аноніма (ймовірно, рубіж XII-XIII ст. [*Anonymi Belae regis notarii. Gestis Hungarorum. 1849*], в якій автор вперше називає Русь і Rutenia (один раз), і Ruscia (двічі), можливо це була спроба розрізнити північно-східну Володимиро-Суздальскую Русь та південну Київську, оскільки форма Ruscia обидва рази використовується у фразі: «Ruscia, que Susudal vocatur» [*Назаренко А. В. Глава I. Имя «Русь» в древнейшей западноевропейской языковой традиции (IX—XII века).2001*].

Англо-латинський письменник Гервасій Тильберійський (лат. Gervasius Tilburiensis, англ. Gervase of Tilbury) повідомляє у своєму найвідомішому творі “Otia imperialia” (близько 1212 р.), що “Польща в тій частині з'єднується з Руссією (вона ж Рутенія)”, і далі використовує обидві назви рівнозначно [*Английские средневековые источники IX—XIII вв. М. Наука. 1979*].

В описі Рюйсбрюком своєї подорожі 1253 р. до Криму згадується, що серед місцевих християн є «величезна кількість русинів» (Ruthenos … maxima multitudo). Вперше назва «Ruthenia» фіксується стосовно Галицько-Волинської Русі в грамоті угорського короля Бели IV за 1261 р. [*Яковенко Н. Вибір імені VERSUS вибір шляху (Назви української території між кінцем XVI — кінцем XVII ст.). 2009*].

В історичній схемі українсько-польського автора XVI ст. Станіслава Оріховського до територій, наданих Александром Македонським за так званою Грамотою Александра Македонського слов'янам, зараховувалася Рутенія (Русь). Причому появу цієї грамоти Оріховський пов'язував із перемогою «полководців» Александра Македонського (якому приписував слов'янське походження) — Чеха, Леха, Руса (Роксолана).

У латинсько-польському словнику Яна Мончинського “Lexicon Latino polonicum ex optimis Latinae Linguae scriptoribus concinnatum”, надрукованому 1564 року, на титульній сторінці, крім поляків, названо ще 36 етнічних груп, які спілкуються слов’янськими мовами і діалектами. Серед них є московіти (Moschovitae), литовці (Lithuani), тобто білоруси. На позначення українців тут наведено 5 загальних синонімічних назв: ***Russi sive Ruteni aut Roxolani*** (руси, рутени, роксолани), Rus’, Rusacy (русь, русаки), а також 4 регіональні назви, які пов’язуються з історичними князівствами та певними місцевостями: подоляни (Podolii) (від Поділля), волиняни (Wolhinii) (від Волині), лодомери (Lodomerii) (від назви міста Володимира, що на Волині, отже, також волиняни), галичани (Gallicienses) (від назви Галич) [*Зволінський Пшемислав (Варшава). Погляди європейських граматистів XV–XIX ст. на українську і білоруську мови // Мовознавство. 1969. N 4. С. 57–61*].

У першій друкованій граматиці словенської мови Адама Богорича (близько 1520–1598), що вийшла 1584 р. у Вітеберзі (Witebergae) під назвою “Arcticae horulae succissivae De Latino Carniolana Literatura”, на титульній сторінці у підзаголовку названо 8 слов’янських мов, серед них московитська (Moscovitica lingua) та рутенська (***Rutenica***).

Етнонім Рутенія на позначення українців, що проживають на всіх їх етнічних землях і “всі вживають одної й тої ж слов’янської мови”, засвідчено в праці 1619 року французького історика Д’Авітю (1573–1635) “Les Etats, Empires et Principautez du monde” (“Держави, імперії та князівства світу”). Ця розвідка стала підручною книгою європейських

дипломатів, мала 6 видань (1-е вид. – Париж, 1619), перекладена латинською, німецькою та голландською мовами [*Борщак Ілько (Париж). Європа про українську мову XVI–XVII століття // Рідна мова. 1933. N 2. С. 47–50*].

У пізнішій праці німецького історика Кодофредуса Вайсіса, професора Лейпцизького університету, що під назвою "De Cosacis dissertatio historica..." була опублікована в 1684 році в Лейпцигу як докторська дисертація про козаків, на позначення української мови вжито також назву рутенська мова (***ruthenica lingua***) [*Борщак Ілько (Париж). Європа про українську мову XVI–XVII століття // Рідна мова. 1933. N 8. С. 263–266*].

На Західній Україні, в Галичині та Закарпатті, українське населення називалося русинами (лат. Ruthenus; мн. Rutheni). Ця назва пізньою латиною зберігається і в XX ст., коли французи «русинами» називали українців Галичини, Великого князівства Литовського та Угорщини, та, відповідно, країну, де вони жили — Ruthenia.

Загалом назви Рутенія, рутенці, рутенська мова, за твердженням учених, зустрічаються тільки в західноєвропейській літературі. Вони фіксуються в працях німецьких та інших європейських учених, зокрема в розвідках Краттера, Рорера, Чапловича, Крібеля тощо. На думку І. Могильницького, саме німецькі вчені присвоїли українському народові, українській мові зовсім до тих пір невідомі, не вживані, отже, для українців невластиві назви руснацький народ, руснаки, руснацька мова (Rusniaken, rusniakische Nation, rusniakische Sprache) замість давно уживаних у пам'ятках назв Ruthener, ruthenische Nation, ruthenische Sprache [*Могильницький І. Вѣдомѣсть о рускомъ языцѣ // Фільольоґічні праці Івана Могильницького. Видав Михайло Возняк // Українсько-руський архив. Видання історично-фільософічної секції Наукового товариства імени Шевченка. Т. V. Львів, 1910. С. 1–70*].

Німецько-український словник, виданий у 1912 р. в Чернівцях, має заголовок: «Deutsch-ukrainische (ruthenisches) worterbuch». Виданий у Вісбадені 1962 р. словник «Der Sprachbrockhaus» (с. 565) подає: der Rutene, Ruthene, n/n Ukrainer (українець); французький словник «Noveau Petit Larousse» (Париж, 1969 р.), згадує слово Ruthene як прикметник від Ruthenie (с. 914), та подає пояснення: Ruthenie region orientale de la Tchecoslovaquie (v. Ukraine subcarpatique) (с.1659). В англійському словнику «New Standard Dictionary of the English Language» (Нью-Йорк і Лондон, 1947 р.) знаходимо подібні пояснення.

Енциклопедія українознавства подає: **Rutheni** (лат. Rutheni, Ruteni) синонім назви «русини», «українці». Ба більше, підкреслюється, що з кінця XIX — на початку XX ст. назви «рутени», «рутенський» (нім. Ruthenen, фр. Ruthenes і англ. Ruthenians) вживали для того, щоб

відрізняти термін «русини», «руський» від «росіяни», «російський». Винятків слововживання, що Rutheni — «українці», практично не має. Виключенням може слугувати карта Московії (1549 р.) Зиґмунда Герберштайна, який рутенів ототожнює з московитами (росіянами).

Плита з латинським написом, яку знайшли в катакомбах перших християн при костелі св. Петра під Зальцбургом (Австрія) повідомляє:

"Року Божого 477 Одоакер, король рутенів (Odoacer Rex Rhutenorum), а також гепідів, готів, унгарів і герулів, виступаючи проти церкви Божої, благочестивого Максима з його 50 учнями, що молилися з ним в цій печері, за сповідання віри жорстоко мучено та скинуто вниз, а провінцію Норікум мечем і вогнем спустошивши".

«Ruthenia» у XVI ст. зіткнулася із набагато міцнішим конкурентом — «Роксоланією».

Roxolania являла собою продукт не так мовний, як соціокультурний — побічний ефект тріумфального утвердження впродовж XVI ст. шляхетських вольностей у Польському королівстві. Це, своєю чергою, підштовхнуло до появи надетнічної та надконфесійної ідеології «народу-шляхти». Одним з її опорних пунктів служила переконаність у тому, що шляхту й простолюд розділяє неподоланна прірва «інакшої крові». Не забракло й «історичних доказів»: більш-менш у середині XVI ст. оформляється так звана «сарматська» етногенетична легенда, за якою біблійний родовід шляхти та плебеїв виводився від різних синів прабатька Ноя: простолюдинів від Хама, а шляхтичів від Яфета.

КАРТИ

1325-1339 р.р. Ангеліно Дульсерт (Dulcert Angelino, Angellino de Dalorto) – картограф другої чверті XIV ст. До нашого часу збереглися три карти-портолани Дульсерта Анґеліно.

1. Портолан Середземного та Чорного морів. Датується **1325-1330 рр.** Приписується Анґеліно. Легенда: "Hoc opus fecit Agellinus de da lorto ano dni m ccc xxy, de mense martii, camposuit hoc" (має нечітку римську дату, яку було прочитано як MCCCXXII, MCCCXXV та MCCCXXX). Зберігається: Італія, Флоренція, бібліотека Томазо Корзіні.

2. Портолан Середземного та Чорного морів. Дана карта-портолан не датована. Дослідники портоланів відносять його виготовлення до **1327-1340-х років**: А. Ю. Гордєєв – до 1327 р., H. Winter – 1327-1330 рр., M. Destombes – 1335 р., T. Campbell (Тоні Кемпбелл) – 1339 р., R. Pujades (Рамон Пуядес) – 1340 р. Зберігається: Велика Британія, Лондон, Британська бібліотека, Additional MS 25691.

3. Портолан Середземного та Чорного морів. Датується серпнем **1339 р.** Виготовлений на о. Мальорка. Всього 176 топонімів. Легенда: "Hoc opusfecit angelino Dulcert ano MCCCXXXVIIII de mense augusti in ciuitate

maioricarum" («Цю роботу було виконано Анґеліно Дульсертом у місяці серпні 1339 року в місті Мальорка»). Зберігається: Франція, Париж, Національна бібліотека, відділ карт та планів, GE B 696. [А. Гордєєв. АНАЛІЗ ТОПОНІМІВ РЕГІОНУ ЧОРНОГО МОРЯ НА КАРТАХ-ПОРТОЛАНАХ ДУЛЬСЕРТА АНҐЕЛІНО 1325-1339 рр. 2013].

Всі три портолани Середземного і Чорного морів мають приблизно однакові формати: перший – 1070×660 мм, другий – 1025×540 мм, третій – 1020×750 мм.

На його першому портолані (1325-1330 рр.) Середземного та Чорного морів є напис "RUTENIAM" (біля витоків Дніпра).

На другому портолані (**1327 р.**) Середземного та Чорного морів є напис **"Civit de Leo"** (Львів). Це одне із перших зображень Львова. На інших українських землях більше ніяких міст не позначено, навіть Києва, виняток – густа мережа ойконімів на узбережжі Чорного моря. Це, швидше за все, тому, що друга половина XIII-перша половина XIV ст. – постмонгольсько-золотоординський період спустошення і занепаду цього простору. Київ було вперше звільнено з-під золотоординського панування литовсько-руськими військами після битви на ріці Ірпінь у 1321 р.

Між написами «Civit de Leo» та «mont de Lusom/rossie» (гори Русі) на карті нанесено лінії румбів і напрям вітру – «Grecho» (Ґреко) – північно-західний. Лінії румбів відходять також і від Львова.

Значок міста Львова увінчує прапор, де на зеленому полі зображено червоний хрест, який "виростає" з півмісяця. Цей прапор згадується також у творі іспанського подорожника, ченця ордену Францісканців середини XIV ст. «Книга знань про всі королівства...» (Libro del conosçimiento de todos los reynos y tierras y señoríos que son por el mundo, et de las señales et armas que han cada tierra y señorío por sy y de los reyes y señores que los proueen)

У «Книзі знань про всі королівства, землі й володіння, що є у світі, а також герби і знаки кожної землі й володіння, або королів й володарів, що керують ними» згадується Руське королівство. Воно розташоване на схід від Польщі й називається королівством Львівським (Leon). Німці звуть його Люнбреком (Lunbrec). Це королівство має 5 великих міст: Львів (Leon), Київ (China / Chiva), Володимир (Basadino), Турів (Trues) і Сівер (Çever). Королівство межує із Romania (Візантією) та Швабським королівством (Suava / Suana). Львівський король має за прапор зелений стяг із червоним хрестом. На окремих таблицях вказано львівський герб — червоний хрест-якір. Цей самий герб зустрічається в «Каталанському атласі» 1375 року як герб Польщі. Зелені прапори із цим гербом стоять на карті у Львові й Кракові, позначаючи межі Польського королівства [Book of the Knowledge of All the Kingdoms, Lands, and Lordships that are in the World / translated by C. Markham. — London, 1912; Marino, Nancy F. El libro

del conoscimiento de todos los reinos = The book of knowledge of all kingdoms. — Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies, 1999].

Львів та регіон названо "Леон" через подібність назви з іспанським королівством Леон, поглинутим у XIII ст. Кастилією і трансформованим пізніше у Кастилію-Леон. Щодо кольорів, то у XIX ст., наприклад, всі тодішні п'ять дільниць міста Львова мали власні барви. Червоний і зелений були закріплені за середмістям та Краківським (західним) передмістям відповідно [*І. Ровенчак, 2013*].

Окреме питання, що означає хрест з півмісяцем? Доктор історичних наук, президент Українського геральдичного товариства Андрій Гречило наводить шість версій походження цього символу. Нам найбільше імпонує та, в якій він трактує символ як різновид проквітлого хреста. Проквітлий (пророслий) хрест, орнаментований рослинами, з'являється в IV ст. Від VIII ст. орнамент стає суворішим, канонічнішим, стриманішим. В Русь-Україну проквітлий хрест потрапив з Візантії безпосередньо і при посередництві Криму в період після офіційного прийняття християнства. Близьким до проквітлого хреста є також вірменський меморіальний, орнаментований, скульптурний хрест-хачкар. Вони збереглися в Україні у Криму, Кам'янці-Подільському, Львові (в останньому, зокрема, з середини XV ст.). Вірмени з'явилися у Львові у другій половині XIII ст. З 1267 р. місто стає їхнім важливим релігійним осередком [*І. Ровенчак, 2013*].

На третьому портолані (**1339 р.**, зі збірок Паризької Національної бібліотеки, складеного на Мальорці) Середземного та Чорного морів підписано назви країн: на схід від Львова – Русь (**RUTENIA** - великими літерами; біля витоків Дніпра) та на захід від нього – Польща (Polonia). Ліворуч напис montes Rossie (гори Русі) і малюнок гір, з яких у бік Чорного моря витікає Дніпро. Нижче "гір Русі" ще кілька дрібних написів Rossia.

На карті зображено Львів **(Civita de Leo)** як європейське місто і теж з прапором. Під значком міста напис латинською мовою: «До цього міста прибувають купці із прянощами, які пізніше вирушають через Ґотландське море до Фландрії, здебільшого у Брюґґе". Ґотландське – це колишня назва Балтійського моря».

Києва на цій карті немає. Натомість в українських причорноморських степах на Лівобережжі є країна ALIANIA (Аланія), на Правобережжі – країна BURGARIA, на схід від Аланії – країна Куманія (QVMANIA). Під написами ALIANIA та QVMANIA зображені символи влади Золотої орди (тамга Бату (Батия) з півмісяцем). На краю карти на схід від Причорномор'я, зображений хан Узбек і ті ж символи.

Історична довідка. УЗБЕК – хан Золотої Орди (1313-1341 рр.), союзник українців, громив разом з українцями поляків. На часи правління хана Узбека припав період загибелі короля Русі Юрія І

Львовича, його синів князів Андрія II і Лева II — останніх спадкоємців по чоловічій лінії князя Романа II Великого, правління Юрія II Болеслава. Цим вирішив скористатись король Польщі Казимир III, загрожуючи князівству. Для протидії цій загрозі Юрій II Болеслав спробував повернути Люблінську землю і на прохання князя хан Узбек надав 1337 року військо для походу. Після нападу на Львів 1340-го Казимира III на прохання голови боярської ради Дмитра Детька надав 40-тисячне військо для походу на Польщу, що змусило Казимира III замиритись і тимчасово відмовитись від претензій на Королівство Русі. Лише смерть хана Узбека і наступний тривалий період міжусобиць в Золотій Орді дозволив Казимиру III отримати у ханів ярлик на правління, за що він сплатив за рік наперед данину і зобов'язався сплачувати її надалі, що номінально робило його васалом ханів.

1375 р. Авраам Крескес (Cresques Abraham; 1325-1387) та його син **Ієгуда Крескес** – єврейські картографи. В їхньому Каталонському атласі поміщена мапа "Panel 4 – Eastern Europe" (Східна Європа), що має червоно-синій напис "ROSSIA" (на правому березі Дніпра). Ліворуч зображені гори, підписані: "munt lussom de rossia". Каталонський атлас підготовлено в Пальма-де-Майорка. Атлас спочатку складався з шести аркушів пергаменту, які згодом були розрізані навпіл і натягнуті на дерев'яні щити. У першому та другому аркушах трактуються питання космографії, астрономії та астрології (зокрема, наголошується сферична форма Землі). Також наведено практичні поради мореплавцям. Чотири останніх аркуші атласу є розгорнутою картою-портуланом з включенням інформації про заморські країни по Марко Поло та Джону Мандевілю. Північ за арабською традицією — знизу. Належність міст позначена прапорами.

На карті зображено Львів (civitat de Leo), Київ (Chiva). Львів позначено як європейське місто із прапором, герб якого зустрічається в кастильському гербовнику "Книга знань про всі королівства". Київ розміщено в середній течії Дніпра. В українських причорноморських степах, на Лівобережжі – країна "CCUMANIA", на Правобережжі – країна "BURGARIA", на схід від Куманії (CCUMANIA) – країна "ALIANIA" (Аланія).

1367 р. Карта братів **Франциска** та **Домініка Піццигані** (Pizzigani), венеціанських картографів та купців XIV ст. На мапі містяться написи: "Rossia", "Rutenia qu Rossia" і, двічі, "Rutenia q Rossia", де "qu" і "q" є скороченням від "quasi". Це можна перевести як "Рутенія можливо Русь", тобто, укладачі карти чомусь не були впевнені в правильності такого порівнювання назв однієї території. Можливо, через звичку до чисто латинського "Rutenia".

Франциск і Домінік Піццигані відомі складанням 1367 р. докладного географічного довідника-портулана, який охоплює не тільки Захід, а й Схід Європи (що для італійських карт XIV ст. було рідкістю). Формат мапи 138 х 92 см. Карта призначалася для торговців та мореплавців і містила докладні коментарі маршрутів, географічних об'єктів та історичних місць. Зберігається в Палатинській бібліотеці міста Парма. Братам Піццигані приписується ще декілька портуланів, що зберігаються в Паризькій національній бібліотеці, Амброзіанській бібліотеці та бібліотеці музею Коррер.

1546 р. Перша з відомих карта Московії "Moscovia Sigismundi liberi Baronis in Herberstein, Neiperg, et Gutenhag anno M. D. XLVI" австрійського дипломата, посла Священної Римської імперії в краю московитів **Зиґмунда Герберштайна** (Siegmund Freiherr von Herberstein; 1486—1566). Фінська затока названа «Sinus Livonicus et Ruthenicus». Балтійське побережжя назване лівонсько-рутенською дугою (Sinus livonicus et ruthenicus), а також краєм рутенів або московитів (Ruthenorum seu Moscovitarum fine). Перераховуються рутенські (ruthenice) назви Волги та Дону. Українські землі – PODOLIA (Поділля) та SEVERA (Сіверщина).

Перший варіант карти "Moscovia..." був гравійований талановитим гравером Гіршфогелем. **1549 р.** карта поміщена в трактаті З. Герберштайна «Rerum Moscoviticarum Commentarii» (Записки про московитські справи). Відрізнявся трішки від оригіналу 1546 р. Гравер Гіршфогель. Поряд з картою Московії, також в книзі була присутня й карта Москви. Праця видана у Відні (латинська мова). Це – трактат про Московію та сусідні країни. Одне з перших докладних джерел у Західній Європі про Московію.

До італійського видання книги в **1550 р.** була додана карта 1549 р. вже зі значними змінами. Вона була гравійована на дереві Д. Гастальді у вигляді трапеції. Назва ПОДІЛЛЯ (PODOLIA) на карті відсутня, але з'являються назви Кодимія та Бессарабія. Нове, виправлене і перероблене видання "Записок..." було видано Герберштайном у 1551 р.

З карти зник герб видавця, вона була трохи більша від карти 1549 р., там де раніше був підпис гравера з'явилася масштабна лінійка й напис "Distantia per Miliaria". На карті – дата 1549 р. (MDXLIX), але насправді вона створена у 1551 р., просто гравер не став виправляти заголовок оригінальної карти. Незабаром, у 1556 р., був ще надрукований варіант з показанням лісів: "Moscovia Sigismundi Liberi Baronis in Herberstain. Designatae syluae non carent suis incolis". 1557 р. в Антверпені з'явився передрук латинського Базельського видання 1556 р. "Записок...". У цьому виданні карта була значно зменшена і спрощена. У тому ж 1557 р. вже сам Герберштайн видав свою книгу німецькою мовою. До цього видання карту також частково переклали німецькою та значно переробили оформлення.

Але по суті, всі видання за змістом повторювали найперше видання 1546 р.

1555 р. Каспар Вопель (Caspar Vopel; 1511-1561), німецький картограф, математик та медик, видав мапу Європи (Europakarte). Правобережна Україна (територія між Дніпром та Південним Бугом) позначена як RYTENIA (Рутенія), на захід від Рутенії – Поділля.

КАРТИ

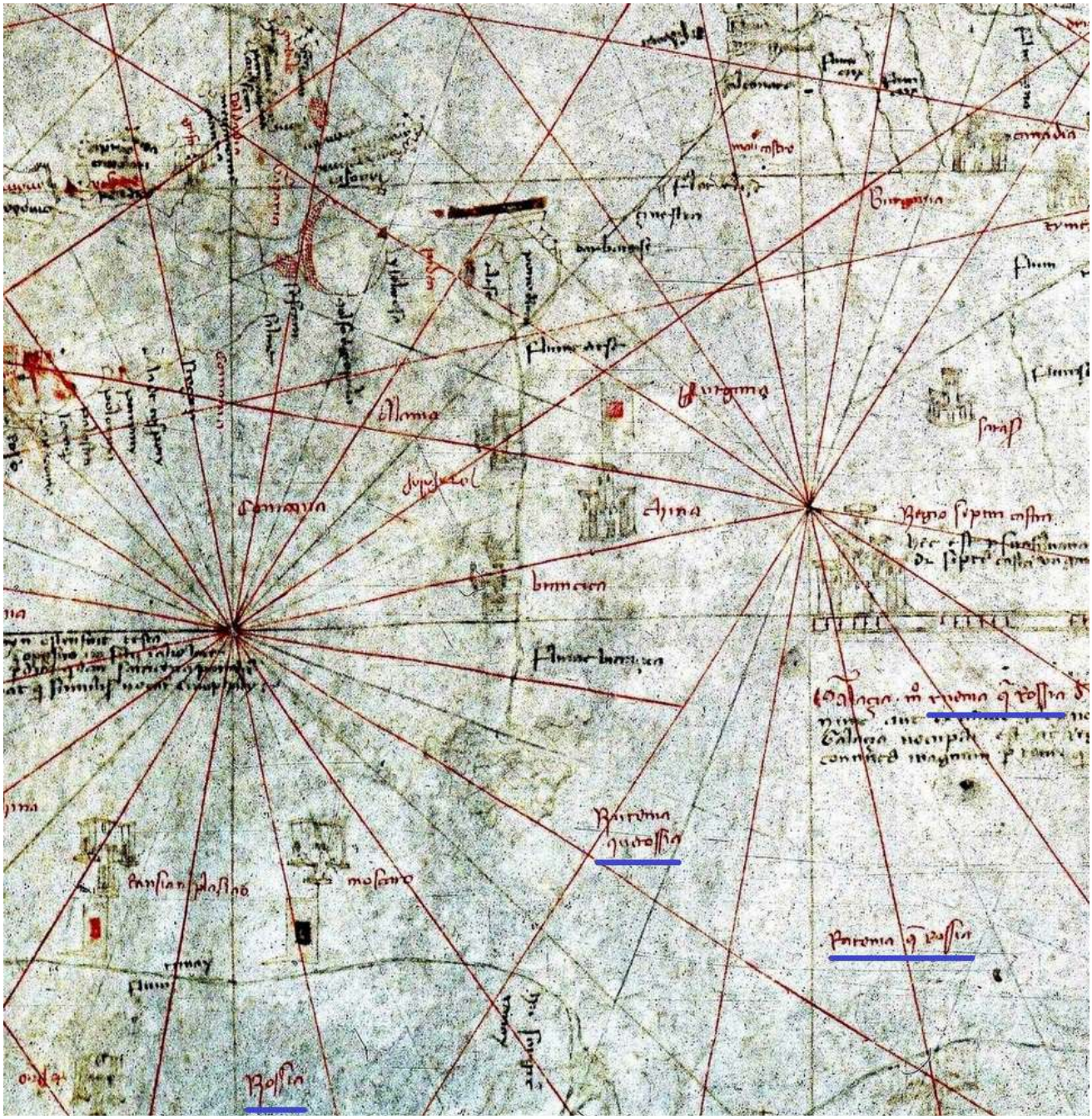

1367 р. Карта братів Франциска та Домініка Піццигані

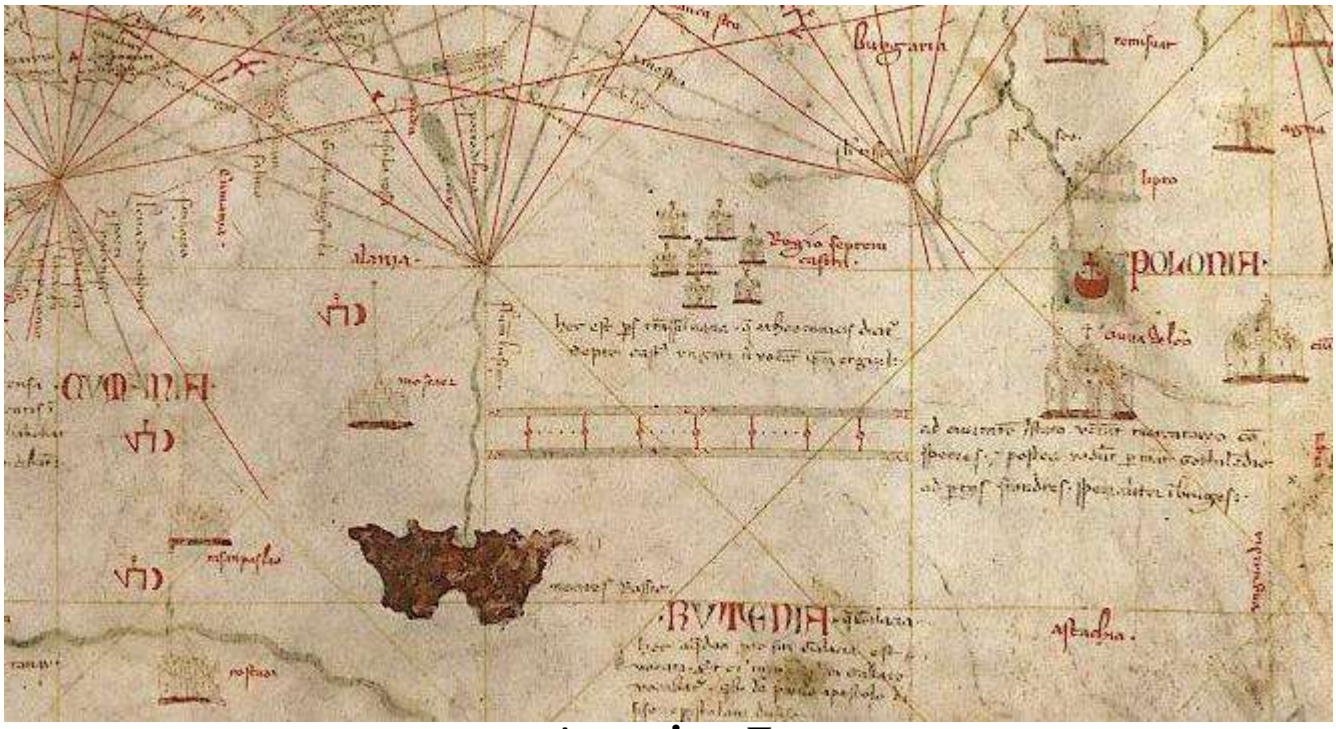

1339 р.р. Ангеліно Дульсерт

1555 р. Каспар Вопель

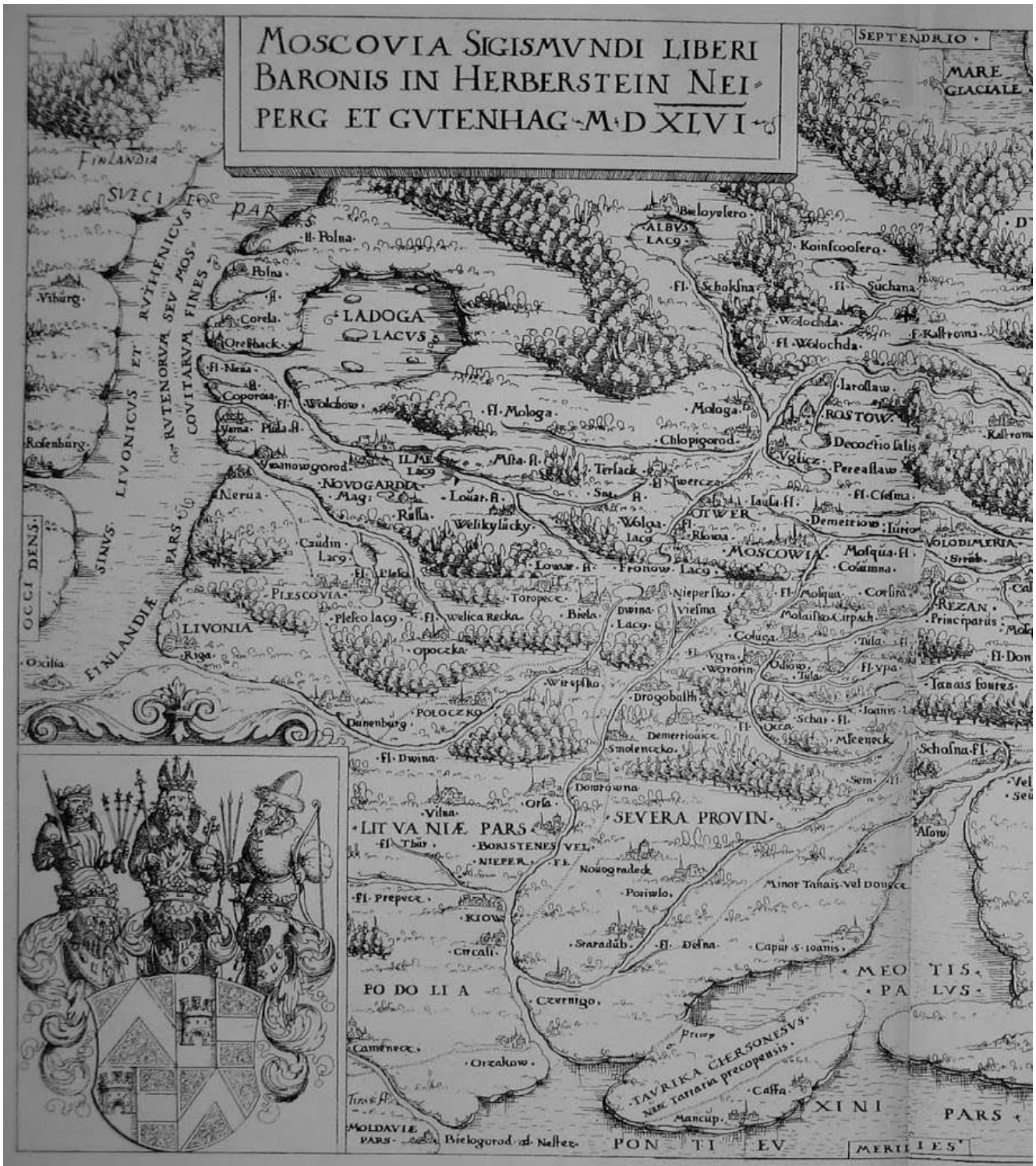

XI. Карта Россіи Герберштейна, гравированная Гиршфогелемъ въ 1546 г. Текстъ стр.6.

1546 р. Зиґмунд Герберштайн

II. 6. РОКСОЛАНІЯ – ДАВНЯ НАЗВА УКРАЇНИ. ІСТОРИЧНІ ДОКУМЕНТИ ТА ГЕОГРАФІЧНІ КАРТИ XVI-XIX ст.

В латинських західноєвропейських джерелах "Русь" мала декілька назв, що відрізнялись своїм написанням: "Ruthenia" (Рутенія), "Russia", "Rusia", "Rosia", "Rossia", "Ruscia", **"Roxolania" (Роксоланія)** та ін. У XVI ст. «Ruthenia» зіткнулася із набагато міцнішим конкурентом — **Роксоланією (Roxolania).**

Клавдій Птолемей називає понад сотню сарматських племен. Найбільш значними серед них були алани, ***роксолани***, язиги, аорси, сіраки, аріаки, масагети та ін.

Враховуючи повідомлення Страбона, Плінія, Клавдія Птолемея можна припустити, що володіння роксоланів були розташовані в межиріччі Дніпра та Дону.

Перша письмова згадка про роксоланів належить до 113—111 рр. до н. е. У двох незалежних джерелах, а саме у Страбона та у декреті Діофанта, в описі захоплення Таврики Понтійським царством. У декреті Діофанта роксоланів названо Ревксінали (грец. Ῥευξιναλῶς). Отже, на останньому етапі скіфо-понтійської війни роксолани, очолювані царем Тасієм, виступили як спільники скіфського царя Палака, і були розбиті понтійським полководцем Діофантом.

Наступна згадка про роксоланів — епітафія Плавтію Сільвану Еліану, де повідомляється, що під час політичної кризи, яка виникла на дунайському кордоні імперії близько 60 р. і була наслідком аланської навали до Передкавказзя. Плавтій Сільван провів переговори з царями роксоланів, бастарнів та вождями даків, внаслідок яких на теренах Мезії було розселено понад 100 000 варварів з родинами. З цього часу роксолани досить часто згадуються у римських джерелах.

Щодо подальшої їх історії існує декілька думок, найпоширеніші з них дві, а саме:

- роксолани мігрували далі на захід, на Середній чи Нижній Дунай [*Алемань А. Аланы в древних и средневековых письменных источниках. М.: «Менеджер», 2003.*];
- роксолани залишилися у Сер. Подніпров'ї і, згодом, взяли участь у формуванні середньовічних тубільних етносів — антів та русі [*Комар О. В. Сармати Поросся та «південна» гіпотеза походження Русі // Vita Antiqua. 1999. № 1. С. 81—88.*]. У Середньому Подніпров'ї поляни асимілювали ту частину роксоланів, яка не вирушила до Тиси [*Войтович Л. Прикарпаття в другій половині I тисячоліття н. н.:найдавніші князівства // Вісник Львівського університету. 2010. Вип. 45. С. 47.*].

Вперше про зв'язок між русинами (rutheni) і роксоланами писав у творі «Про стан Європи за правління Фрідріха III» (1458) **Енеа Сільвіо Пікколоміні**, який пізніше став папою Пієм II (1405-1464). Один із розділів має назву «Про рутенів, і яким чином у них домагаються верховної влади» (лат. De Ruthenis, et quo mod principatus apud eos soleat assequi).

Roxolania являла собою продукт не так мовний, як соціокультурний — побічний ефект тріумфального утвердження впродовж XVI ст. шляхетських вольностей у Польському королівстві. Це, своєю чергою, підштовхнуло до появи надетнічної та надконфесійної ідеології «народу-шляхти». Одним з її опорних пунктів служила переконаність у тому, що шляхту й простолюд розділяє неподоланна прірва «інакшої крові». Не забракло й «історичних доказів»: більш-менш у середині XVI ст. оформляється так звана «сарматська» етногенетична легенда, за якою біблійний родовід шляхти та плебеїв виводився від різних синів прабатька Ноя: простолюдинів від Хама, а шляхтичів від Яфета. По довгих мандрівках одні з нащадків Яфета, «войовничі сармати», буцімто осіли в підкорених ними землях Польщі та Русі, започаткувавши «шляхетський народ». Для нас найсуттєвішою деталлю у цій легенді є те, що «сармати» тлумачилися як «народ» двох колін — польського та руського. Шляхтичі-русини ідентифікували себе з «сарматським племенем роксоланів», братів «польських сарматів», отже — вважалися законними спадкоємцями «сарматської спадщини». Авторитетна кодифікація саме такого «поділу спадщини» належить одному з найвідоміших польських публіцистів XVI ст. Станіславу Ожеховському (1513-1566) шляхтичеві мішаного русько-польського походження, вихованцю університетів Кракова, Відня, Віттенберга, Падуї і Болоньї, а що важливо — палкому пропагандистові «золотих вольностей» шляхти. Відштовхуючись, як і його попередники (зокрема, Мацей Мєховський, автор знаменитого «Трактату про дві Сарматії», що між 1517-1582 рр. перевидавався у Польщі та за кордоном аж 10 разів), від етногеографічної номенклатури античних авторів, Ожеховський послідовно ототожнює своїх земляків-русинів з сарматами-роксоланами, самого себе називає то Русином (Ruthenus), то Роксоланом (Roxolanus), а Русь — Роксоланією [*Яковенко Н. Вибір імені VERSUS вибір шляху (Назви української території між кінцем XVI — кінцем XVII ст.). 2009*].

Матвій Меховський, польський історик та географ, (Tractatus de duabus Sarmatiis, 1517 р.): “Після того, як ми сказали про Сарматію Азійську, звану Скіфією, залишається сказати про Сарматію Європейську, і в ній перш за все зустрічається Руссія, що колись називалася Роксоланією. Її східний кордон (latus) пролягає по ріці Танаїс (Tanai) і болотах Меотійським, що відокремлює Азію від Європи. ...поблизу гір

Сарматських мешкає плем'я Рутенів (Rutenorum)... Руссія ж на півдні обмежена Сарматськими горами і р. Тірасом, яку жителі називають Нестром (Niestr). На сході закінчується Танаїсом і Меотидою (Meotidibus), і островом Таврськими (Taurica). На півночі (межує) Литвою (Lithuania), на заході з Польщею".

Наприкінці XVI ст. словом «Роксоланія» послуговуються і поляки. Показово, проте, що і в їхньому сприйнятті територіальний обшир Роксоланії тотожний Русі не поширюється на білоруські терени для яких зарезервовано окреслення «Литва». Для прикладу, уродженець Великої Польщі, згодом люблінський війт Себастян Кльонович у 1584 р. присвятив «найяснішому сенатові міста Львова» розлогу поему «Роксоланія» де географія описуваного ним ідилічного простору маркується містами Київщини, Галичини, Волині та Поділля — це Київ, Львів, Луцьк, Кам'янець, Перемишль тощо.

З праці далматського історика Мавро Орбіні (1563(?)–1610) «Слов'янське царство» (1606): «Древние писатели называли их по-разному. Элий Спартиан и Капитолий в «Жизнеописании Пия» и Флавий Вописк в «Жизнеописании Аврелиана» – называли их роксоланы, Плиний называл их токсоланы, Птолемей – троксоланы, Страбон - расналы и роксаны, Рафаэль Волатеранский и многие другие называли их рутенами. Сейчас же их принято называть руськими... Как пишет Сигизмунд Герберштейн, руссы потому достигли такого могущества, что все иные народы, жившие среди них, они либо изгнали, либо заставили принять их образ жизни. Таким образом, держава руссов простирается на востоке до реки Танаис и Меотийского болота, на севере до Литвы и реки Певки, а также до другой реки по имени Польма, отделяющей Русь от Финляндии, которую, говорит Герберштейн, руссы на своем языке называют Хайнска Земля, на западе до Ливонии, Пруссии и Польши, на юге до Сарматских гор и реки Тирас, называемой теперь Нисто. Среди указанных земель находится также Югария или, как ее называют руссы, Югра (Угорщина. – А. Б.)... Этот народ захватил Моравию, Силезию, Чехию, Польшу и даже пришел в Италию».

Пік популярності назви «Роксоланія» припадає на 1620-1640-і рр., коли православні русини-галичани, опанувавши вищі церковні пости в Києві, стали законодавцями моди й прищепили православному літературному етикетові власні смаки, густо замішані на «сарматському» дискурсі. На вислови «Роксоланія», «роксоланський народ», «роксоланські границі», «наші роксолани», ба, навіть «Роксоланська Церква» натрапляємо в більшості тогочасних «учених» та шкільних текстів, створених у Києві. Це й не дивно, адже власне в цьому середовищі, особливо за часів митрополитства Петра Могили (1632-1647), була

інтенсивно культивована модель «руської шляхетської нації» як братньої польській в колі «народу-шляхти» Речі Посполитої.

Роксоланська концепція зустрічається у творі теоретика концеції Київ — другий Єрусалим, архімандрита Києво-Печерського монастиря Захарії Копистенського «Палінодія» (1621), а також у «Київському синопсисі» Інокентія Гізеля (1674). Завдяки «Київському синопсису», який мав велику популярність в Україні та у Московії, роксоланська теорія вплинула і на московську (російську) історіографію.

Архієпископ Феофан Прокопович як латинську назву для своєї промови на смерть Петра I вибрав «Lacrime Roxolanae», тобто «роксоланські сльози».

Прихильником теорії походження московитів від роксолан був М. В. Ломоносов, під впливом якого вона активно пропагувалася в російській історіографії, на противагу норманізму.

Російський історик Д. І. Іловайський висловлював впевненість, що «Рось чи Русь і Роксалани це одна й таж сама назва, той самий народ»[*Иловайский Д. И. Начало Руси. М.: Астрель; АСТ, 2004*].

Російський історик Г. В. Вернадський (син українського вченого Володимира Вернадського.) також наголошував на схожості першої частини назви роксолан з найменуванням росів. На його думку, назва роксолан (або рухс-аси) пізніше була прийнята групою слов'янських антів [*Вернадский Г. В. Древняя Русь. Тверь—М.: Леан; Аграф, 1996*].

КАРТИ

Одним із найдавніших картографічних зображень всієї території України є так звана Таблиця Певтінґера (Tabula Peutingeriana) – пізніша копія римської дорожньої карти, що була укладена космографом Касторієм приблизно у другій половині IV ст.

На карті зображені Чорне й Азовське моря, гирла Дунаю, Дніпра та Дону, Карпати (Alpes Bastarrice), а також розселення різних племен (роксолани-сармати, бастарни, савріки, меоти, венеди) [*Подосинов А. В. Восточная Европа в римской картографической традиции: тексты, перевод, комментарий. 2002*].

1555 р. (1566 р.). Каспар Вопеліус (лат. Caspar Vopelius; 1511-1561), німецький астроном, математик, винахідник інструментів, космограф і майстер-картограф з Кельна. Народився в місті Медебахе у Вестфалії й все своє життя пропрацював учителем у Кельні. На початку 1530-х років К. Вопеліус організував майстерню з виробництва небесних та земних глобусів, армілярних сфер, сонячного годинника, квадрантів та астролябій.

1532 р. К. Вопеліус створив свою першу астрономічну роботу з намальованою від руки небесною кулею, де він представив як нові сузір'я, відомі з давніх часів, Волосся Вероніки та Антіну. Другий подібний глобус було створено у 1536 році. Обидва глобуси зараз зберігаються в Кельнському міському музеї.

Карти світу картографа 1545, 1549 і 1552 років, на жаль, не збереглися до наших днів, але в Хоутонській бібліотеці Гарвардського університету зберігається венеціанська копія карти 1558 р.

Особливість карт Каспара Вопеліуса у тому, що вони відрізняються надзвичайною інформативністю, вчений використовував новітні дані з дуже рідкісних та інформативних джерел першої половини XVI ст.: Олауса Магнуса, Антонія Віда, Себастьяна Мюнстера, а також античні джерела: Геродота, Страбона, Птолемея та ін. Таким чином, на його мапах знаходимо різноманітні рідкісні етноніми, гідроніми та об'єкти, яких немає на інших мапах.

Карта Європи 1555 р. не збереглася, але її варіант 1566 р., виготовлений після смерті майстра дає уявлення про прототип.

Його карта Європи складається із суміші античності зі знаннями про Землю на середину XVI ст.. Наприклад, за річкою Волгою чи Едель на карті розкинулася країна – «Земля Амазонія». Українські землі представлені Роксоланію (Roxolania) та Скіфією (SCYTHIA).

1570 р. Андрій Пограбка. Карта (складена 1569 р.) «Partis Sarmatiae Europae, quae Sigismundo Augusto regi Poloniae potentissimo subiacet nova descriptio» (Частини Європейської Сарматії…). Видавництво – Венеція; формат карти – 47,3 х 69 см. З українських земель виділено: **«Русь, відома як Роксоланія» (Rvssia, A Ptol Roxolania)**, Поділля (Podolia), Волинь (Volhinia) та Кодимію (Codima). Позначено багато міст, серед них і Львів (Leopolis). В Причорномор'ї, біля Дніпровського лиману (на Лівобережжі), напис – SCYTHIAE PARS (СКІФІЯ). Від витоків Дністра і далі на південний схід частину Карпат позначено як Russis Biescid (Руський Бескид). Чи не вперше назва «Бескид» появляється на географічних картах.

На карті – гравійовані малюнки (бій чотирьох козаків з чотирма кочівниками біля Саврані; двобій двох вершників та ін.).

З 1595 р. ця карта використовувалася Абрагамом Ортеліусом у його атласах.

1579 р. Абрагам Ортеліус (Abraham Ortelius; 1527—1598), фламандський географ та картограф – творець першого географічного атласу в сучасному розумінні "Theatrum Orbis Terrarum" (1570).

Карта "Pontus Euxinus. Aequor Iasonio pulsatum remgie primum …" опублікована в атласі "Theatrum Orbis Terrarum" й неодноразово перевидавалася. Відомі видання 1590, 1601, 1612, 1624 рр. Текст –

латинська мова. Українські землі позначені як Scytyae sive Sarmatiae ae Europaea Pars, Кубань та Кавказ – Sarmatiae ae Asia Ticae Pars. На карті позначені ранньоісторичні слов'янські (руські) народи: **роксолани,** анти, карпи, бастарни, гети і т.д.

1822 р. Російська історична карта.

Карта цікава в цілому, на карті позначені «Алане – Роксолане» (алани – роксолани).

1555 р. (1566 р.). Каспар Вопеліус

1570 р. Андрій Пограбка

1579 р. Абрагам Ортеліус

II. 7. БІЛІ ХОРВАТИ (РУСИНИ) ТА БІЛА ХОРВАТІЯ (ПРАУКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА) НА КАРТАХ XVIII-XX ст.

БІЛІ ХОРВАТИ (предки українців) та ХОРВАТИ (балканські)

Процеси етногенезу праслов'ян відбувалися в II тис. до н. е. на території Центральної Європи й лісостепу Східної Європи. Автор **VI ст. н. е. Йордан** писав, що слов'яни походять від одного кореня і відомі під трьома назвами – **венедів, антів і склавинів**. Так визначаються вони й в працях інших авторів VI ст., зокрема Прокопія Кесарійського, Псевдомаврикія й Менандра Протектора.

Крім так званого східного вектора розвитку українства, був ще й західний, не менш важливий, а то й більш значущий для нас, — стверджує історик Святослав Семенюк. — Але про нього в нас чомусь «забули». Тим часом археологів вражає дивовижна ідентичність пам’яток матеріальної культури VII-IX ст. на всьому величезному просторі від Влтави до Дніпра і від Дунаю до середньої течії Вісли. І то недарма. Адже, крім Київської Русі, існували й Наддунайська, Краківська, Угорська, Моравська, Сілезька, Полабська Русі, які Костянтин Багрянородний об’єднав під назвою Велика Хорватія... Впродовж 2007-2008 рр. учені Харківської криміналістичної лабораторії дослідили геном чи не всіх слов’янських народностей і з’ясували, що найдужче збігаються генетичні коди українців і хорватів. Отже, наші народи найближчі один до одного, фізично й ментально споріднені. І, мабуть, не лише тому, що походять з однієї й тієї самої землі, а й через те, що мали тривалий період спільної історії.» [*Василь Мороз. Українці й хорвати колись були карпами, або як був забутий західний вектор розвитку українства*].

Білі хорвати (дав.-рус. Хорвати Бѣлии, Хорвати) — це етнонім одного з праукраїнських племен Великої Хорватії, від яких походять балканські хорвати, згадане в низці середньовічних джерел, яке жило в VI–X століттях на території Центрально-Східної Європи. Велика Хорватія, у різі періоди, охоплювала території Західної України (Галичина, Закарпаття, Буковина, Волинь, частина Поділля), Чехії, Північної Румунії, Словаччини, Південної Польщі, Північної Угорщини, частково Німеччини, Австрії та Словенії.

Автор ***«Повісті временних літ»*** називає такі племена, від яких походять українці: поляни – жили на правому березі Дніпра, біля Києва; сіверяни – над Десною і Сеймом; древляни – між Тетеревом і Прип'яттю; дуліби або бужани – вздовж Бугу (їх називали також волинянами); уличі – над Дністром і Бугом; тиверці – між Бугом і Прутом; **білі хорвати** – на Підкарпатті.

Про білих хорватів у Галичині писали неодноразово й українські історики, зокрема, М. Грушевський і Д. Дорошенко та ін.

Хорвати – етнос, який почав формуватись у 7-10 ст. на території колишньої Римської провінції Далмація, походять насамперед від середньовічних прийшлих білих хорватів з Прикарпаття, зі східних теренів Великої Хорватії в Центральній Європі, а саме з суміжних територій сучасних держав Польщі та України, з території між франками, турками (угорцями), і печенігами. Цікаво, що Констянтин Багрянородний печенігів (кангарів) турками НЕ називав, а лише угорців та аварів. Відстань від білих хорватів до моря, яке називається темним (Σκοτεινή), 30 (λ) днів шляху, тобто від 600 до 1200 км. Хорвати завоювали Далмацію шляхом перемоги над аварами та отаборились в ній [*Галина Водяк. Хорвати та білі хорвати – генетичне походження та деякі історико-етимологічні дефініції. 2023*].

Велика Хорватія, або **Біла Хорватія** (хорв. Bijela Hrvatska, Velika *Hrvatska, Stara Hrvatska*, лат. *Chrobatia*) — прадавня батьківщина українців. Одним із найбільш ранніх державних утворень, яке виникло після смерті Аттіли, була праукраїнська держава західних горян (карпів – білих хорватів). Утворилася вона у середині V ст. н. е. Проіснувала праукраїнська держава до кінця X ст. Засновником держави був Отко (433 р. н.), котрого латиномовні хроністи йменують Одоакром і котрий правив Римською імперією у 476- 493 рр.

За польською Вікіпедією: «**Біла Хорватія** (Chrobacya, Chrobacia), Chrobatia) – історична територія зі спірною ситуацією, розташована в Центральній Європі. Найчастіше ототожнюється з Малопольщею (Малопольща або Мала Польща — історична область в Польщі вздовж верхньої Вісли. Головне місто — Краків. — А. Б.)».

Біла Хорватія згадується в ***Літописі попа Дуклянина*** (XII ст. - XV ст.) і творах інших авторів, які іноді використовують цю назву і для Приморської Хорватії.

Франьо Рачки (*Franjo Rački*; 1828—1894; хорватський історик) і Л. Гауптман (Hauptmann) вважають, що столицею **Білої Хорватії** аж до XI ст. був **Краків.**

Після історичних часів Скіфії скіфської, Сарматії та Скіфії гунської на теренах України, за словами Констянтина Багрянородного, в IX- поч.X ст. існувала Русь біля Києва, в якій жили роси (Ρως), а також землі під владою пачинакитів на півдні від гирла Дунаю до хозарської фортеці Саркел на середньому Дону, і на західних теренах – частина Великої Хорватії, в якій жили білі хорвати, а за Доном і Меотидою (Азовське море) – Хазарія, Чорна Булгарія і Мордія. Згодом уся територія сучасної України увійшла в державу Русь з політичним центром у Києві (IX-XIV ст.) [*Г. Водяк, 2023*].

Польські й чеські вчені значною мірою ігнорують існування Білої Хорватії та білих хорватів, які вважаються предками сьогоднішніх українців та хорватів. Ігнорування полягає в тому, що в їхніх національних історіях не знайшло б масової підтримки твердження, що у створенні середньовічних чеської й польської держав брав участь хтось іще, приміром, такий як ці стародавні білі хорвати, які жили на тій території.

Огляд літератури

Література про білих хорватів і хорватський етногенез налічує сотні книг і статей кількох десятків авторів. Огляди цієї літератури за певні періоди можна почерпнути у Л. Нідерле, Тадеуша Модельського, Федро Шішіча, Любо Гауптмана, Ю. Відаєвича, Г. Лябуди, Богуміли Застерової, Г. Ловмянського, В. Ідзьо, Л. Войтовича, О. Майорова, А. Байцара, Г. Водяк та ін.

З ІСТОРИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ

Велика Хорватя була племінним об'єднанням хорватських племен, з території якого в середині **VI ст.** розпочалося переселення частини хорватських племен у Паннонію і Далмацію.

Близько **560 р.** авари розгромили й розчленували Велику Хорватію, змусивши значну частину хорватів перейти в Паннонію і Далмацію (де вони живуть і нині). Тому відлами хорватів були розсіяні в Заалі, на Одрі, у Східній Галичині та Чеських Карконосах [*Niederle L. Slovanské starožitnosti. Praha, 1906*].

За Святополка I (Святоплука Моравського; **871-894** рр.) окремі племена хорватів, а також і вісляни ввійшли до складу Великої Моравії.

На сході межі впливу Святоплука Моравського сягали витоків Бугу і річки Стрий, де розміщалися племінні хорватські князівства засян, поборан (бобрян) і требов'ян. У Карпатах межі впливу Святоплука сягали верхньої течії Пруту. В сферу його впливу входило, напевно, і Затисся в Закарпатті. Хорватські князівства у Середньому Подністров'ї після розпаду Великої Хорватії, очевидно, залишалися незалежними. Після падіння Великої Моравії поборани (бобряни) і требов'яни вийшли з-під моравського впливу, а засяни, схоже, потрапили під угорську, а пізніше польську зверхність. Ці племінні князівства в X ст. завоював і включив до складу своєї держави київський князь Володимир Святославич [*Войтович Л. Прикарпаття в другій половині I тисячоліття н. е.: найдавніші князівства // Вісник Львівського університету. 2010. Вип. 45. С. 13—54.*].

955 р. хорватський князь Славник, який правив у крайній західній частині Великої Хорватії — Богемії, поставив собі за мету об'єднати усі князівства та у союзі з німцями розбив угорців і зайняв не тільки всю

Моравію, а й князівство Гонтів-Пазманів та князівство Крака на протележному боці Карпат.

З того часу Велика Хорватія стає повноцінним державним утворенням об'єднаним під владою одного князя і таким потужним, що син Славника Собібор навіть почав карбувати у Любечі (Лібіце) власну монету (на той час це було досить рідкісним явищем навіть серед розвинених держав Європи).

В середині X **ст.**, коли Костянтин Багрянородний завершив писати свій трактат, Велика Хорватія як єдина держава вже не існувала. В її західній частині існувала держава Біла Хорватія, яка, можливо також мала назву Великої. Рівночасно східні землі Великої Хорватії і далі традиційно продовжували називатися Великою Хорватією. Між Білою Хорватією і східними землями Великої Хорватії вклинилися сілезькі і лехітські племена, головним з яких були вісляни [*Войтович Л. Прикарпаття в другій половині I тисячоліття н. е.: найдавніші князівства // Вісник Львівського університету. 2010. Вип. 45. С. 13—54.*].

У **995 р.** чеська армія з Богемії та Моравії вдерлася до князівства Білої Хорватії та знищила його тодішню столицю Лібіце (тепер місто в Чехії). Незабаром після цього білі хорвати були захоплені новоствореним польським князівством.

Польський князь Болеслав Хоробрий у **999 р.** зайняв білохорватський (русинський) **Краків** і на цій підставі висунув претензії на усі білохорватські землі, які тоді належали Чехії, Русі та Угорщині. Прикметно, що ніхто не наважився відкинути ці вимоги, тож Болеслав Хоробрий зайняв величезну територію від Лаби до Дунаю і Тиси. Останній із місцевих князів, Собеслав, був убитий поляками поблизу Праги у **1004 р.**

Писемні джерела дозволяють гіпотетично локалізувати територію Великої Хорватії від середньої течії Пруту і Дністра на сході до верхньої течії Вісли і Лаби на заході, вздовж Карпат Татрів і Судетів. Південні і північні кордони на підставі писемних пам'яток не можуть бути точно окресленими. Але до складу цього масиву можна включити територію Закарпаття. "Хорватські" топоніми в основному зосереджені на Закарпатті: Хорващик (басейн Тиси в районі Кошиць), Ерде-Хорвати (басейн Тиси), Хорвать (на річці Красна, допливі Тиси) і Храбоч (басейн Тиси). Також можна згадати поширені тут прізвища Хорват, Горват тощо. В інших регіонах, якщо не брати до уваги басейну Верхньої Лаби, хорватські назви мають поодинокий і випадковий характер [*Войтович Л. Прикарпаття в другій половині I тисячоліття н. е.: найдавніші князівства // Вісник Львівського університету. 2010. Вип. 45. С. 13—54.*].

Велика Хорватія чи Біла Хорватія?

Найціннішим історичним джерелом в контексті теми про походження хорватів є трактат візантійського імператора Костянтина Багрянородного про управління імперією (905-959 рр.), оригінальна назва якого «Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν» — «Моєму сину Роману».

За Галиною Водяк (Хорвати та білі хорвати – генетичне походження та деякі історико-етимологічні дефініції. 2023): «**Костянтин Багрянородний** зазначає, що нехрещені білі хорвати в великій Хорватії трапляються і донині, тобто в першій половині 10 ст., як і серби, що наближаються до неї, а відстань до моря «Σκοτεινή» (Чорного моря або Північного-Скотландського-Шотландського) звідти λ (30) днів.

Використання, терміну «Біла Хорватія» з посиланням на працю Констянтина Багрянородного є помилковим, натомість етнонім «білі хорвати» – вірним. Якщо уважно читати твір «Про управління імперією» (10 ст.), то територію, з якої прийшли білі нехрещені хорвати називали саме Великою Хорватією, про що автор додатково зазначив з використання грецького слова «мегалі- великий», μεγάλη Χρωβατία – Велика Хорватія.

Стосовно білих хорватів він конкретизував терміном з грецької мови, що «їх правильно називають білохорватами, адже вони були білими (ἄσπροι) хорватами», де ἄσπροι – з грецької «білий».

Οἱ δὲ λοιποὶ Χρωβάτοι ἔμειναν πρὸς Ppayyiav, * Kat

λέγονται ἀρτίως Βελοχρωβάτοι ἤγουν **ἄσπροι Χρωβάτοι**,

Констянтин Порфіроген (Багрянородний) наголошував на цих термінах (великий та білий) з тієї причини, що в 10 ст. в грецьких текстах літера Бета (βήτα) вже читалась, як Віта (βήτα), все ж ряд дослідників зуміли навести хаос у цій темі ще з часів пізнього середньовіччя, і великий став білим, а білий – великим. У «Хорватській хроніці» латинського оригіналу Анналів папи Дукляніна в перекладі Jerolima Kaletića в 1546 році фігурує назва «Біла Хорватія» – Croatiam Albam. Це могло бути також невірною інтерпретацією більш ранніх джерел і перенесення етноніма «білих» хорватів на Велику Хорватію від Чехії до західних теренів України та східних Польщі, де й жили білі хорвати.

Проте, якщо вже «так у світі повелося», то нехай і надалі Велика Хорватія білих хорватів зветься також Білою Хорватією.

Етимологія терміну «хорват»

За Галиною Водяк (2023 р.): «Х-ОР-вати (г-ор-вати) – це орії, які прийшли з під Карпатських гір, проте, цей етнонім має давнє коріння і ширше регіональне значення на нашій землі, мабуть, з часів енеоліту. Етнонім «хорват» засвідчений у II-III ст. епіграфічними пам'ятками античного греко-сарматського Танаїсу в гирлі Дону. *«Більш як десять*

чоловічих особистих імен викарбувано на двох мармурових табличках, які в часи свого заснування були розміщені на міській площі або форумі еллінського поселення Танаїс. Серед надписів є імена трьох людей: Horoúathos, Horoáthos і Horóathos (Χορούαθ[ος], Χοροάθος, Χορόαθος), які переконливо нагадують хорватську національну назву. Раніше, в V ст. до н.е. Геродот розповідав, що скіфською мовою термін «людина» – це «оіОР», який не вписується в жодні індоіранські ізоглоси. Згодом до бОЙків Карпат потрапила сема «ой», а до «хОРватів» – «ор». Авестійська та давня перська назва на трьох кам'яних пам'ятниках перського царя Дарія I (522-496 до Р.Х.) "Harahwaiti» також натякала на іранське походження етноніма «хорвати». Проте, не так сталось, як гадалось. Адже в терміні «хорватос» форма сарматська (ваті), закінчення-грецьке (ос), а сутність праукраїнська – хрват-хорват-горват-корват.

Jaroslav Šidak (1903–1986), хорватський професор історії Загребського факультету філософії з цього приводу зауважив: «У них [у хорватів] засвідчена племінна назва, безсумнівно, на рубежі II століття в гирлі Дону на двох грецьких написах, як особисте ім'я іранського походження, але слов'янські риси хорватів під час їх імміграції не викликають сумніву».

У XIX столітті було багато пропозицій щодо тлумачення походження етнонім «хорват» [*Галина Водяк. 2023*]:

• Я. Добровський побачив у ньому корінь слова «Дерево».

• К. Зевс haru «меч».

• С. Мікуцький пов'язав його з давньоіндійським sharv – «вдарити», П. Дж.Шафафік зі словами XTbboto, xriboto, xribo.

• Miklosich отримав назву від hruvlhTbv »танок».

• Đ. Даничич мав на увазі зв'язок із коренем сар – «тримати».

• Л.Гейтлер вважав, що литовські слова šarvas «панцир» і барвистий «Окопник».

• Для Ф. А. Брауна назва Harvate була німецькою Harfada, що було б германською бастарнською формою назви Карпати.

• Багато хто пов'язував наш етнонім з германським словом *hruvat- «рогатий».

20-е століття дав тлумачення походження назви Хорват і новіші і більше або менш переконливі, ніж попередні.

• А. І. Соболевський вивів його з іранських елементи ху – «добро», равах- «простір, свобода» і суфікс – ат –.

• Ільинський він вивів його з іє. *kher- «різати», що видно в грец. karkharos «гострий», стінд. kharafJ «твердий, різкий» тощо. *xorbTb «хоробрий».

• Г. Хірт бачив зв'язок з германським ім'ям плем'я харудів.

• А. Брукнер пов’язаний зі словацьким charbati se, «протиставлятися» і так з рис. *skorv-!*xorv-, що, своєю чергою, пов'язує з литовським šarvas «панцир».

• Шарп вважає дійсним зв'язок з очевидно ілліро-фракійським словом xorvata- «гора».

• Фасмер, з іншого боку, вважає, що назва є запозиченим словом із давньоіранського *(fšu)haurvata – «пастух» (пор. авест. haurvaiti «пастухи»), а пізніше, що від стир. ху-урвайта – «друг» (з цим другим тлумаченням погоджується і Н. Зупанич).

• М. Будимір див в назві хорват. індоєвропейське *sk6wos »сірий, сіруватий«, яке в литовській дало Šifvas.

• С. Сакач пов'язує його з авестійським іменем Harahvaiti, яке колись позначало сьогоднішня південно-західна частина Афганістану.

• Міллер бачить іранське в хорватській назві hvar – «сонце» і va – «ліжко».

• Мошийський бачив в етнонімі * Xorvato іранське * xarvat – що від *serv–, від якого, навпаки, походить етнонім *Sbrbo.E.

• Кранцмейєр вважає назву хорват спочатку назвою соціального класу в Аваро-слов'янській спільності.

• А. Кронштейнер пов’язував цю назву з татаро-башкирськими xervata-ксерватами «вільні борці».

Щодо етимології терміну «хорват» насамперед процитую, як це трактують хорватські дослідники зокрема історик Mate Božić «HRVAT“ I „HRVATI“ – OD TOPONIMA DO ETNONIMA».

Термін «хорват» (походить від праслов’янського *górd̥ зі значенням: огороджене місце, фортеця, тобто фортеця/місто) пройшов шлях розвитку від місцевого, через регіональне до назви племені й, таким чином, також тільки в окремих випадках переросло в початковий етап формування етноніма. Історичні джерела фіксують формування цього хорватського племінного імені принаймні у трьох географічно віддалених областях:

- Східна Європа (сьогоднішня північно-західна Україна, точніше Галичина).
- Центральна Європа (сьогоднішня Чехія)
- Південна Європа (частина території колишньої римської провінції Далмація, тобто частини сучасних Хорватії й Боснії та Герцеговини).

На думку автора термін «хорват» як територіальна топонімічна назва похідна від терміну górd̥ – огороженого граду, аналогічно до термінів Poljana, Smoljana, Lužana, зустрічається у взаємно віддалених частинах Європи (сучасна Хорватія, Чехія та Україна, «хоча всі ці хорвати не мають спільного походження [*Галина Водяк. Хорвати та білі*

хорвати – генетичне походження та деякі історико-етимологічні дефініції. 2023].

Перша згадка хорватської назви в місцевих письмових джерелах в Дарчій князя Трпіміра (Darovnici kneza Trpimira) (845 – 864 рр.), якою 4 березня **852 р.** (в обмін на позику) він передав в дарунок єпископу Спліта Петру церкву св. Георгія на Путалях і підтвердив свої володіння, де зафіксовано титул Трпіміра «dux Croatorum». Слід зазначити, що документ зберігся в переписі з XVI ст. Проте, вже у керівничому титулі одного з наступників Трпіміра – Бранимира (Branimir 879 – 892 рр.), видно на фрагментах вівтарної перегородки, точніше на фронтоні церкви (в Šopotu біля Benkovca): knez se također titulira i kao: «DVX CRVATORV» [*Галина Водяк. Хорвати та білі хорвати – генетичне походження та деякі історико-етимологічні дефініції. 2023*].

За Тарасом Дишкантом (2023 р.): «У давн.-ірн. мові «haurvata» - «сторожі скотини», тобто пастухи, а авестійською - «haurvati» - стережені... Ясно, що з ніякої Індії це слово до нас неприйшло, це залишки індоєвропейської прамови... Для охорони своїх стад, отар - від вовків, злодіїв та ворогів, слово «хорват», очевидно, ще стало значити «воїна-охоронця». В Центральній Європі збереглися топоніми, гідроніми в основі яких є корінь «хорват» - нічого дивного, адже все населення, яке проживало в горах Європи займалося скотарством, з давніх-давен, той зберегло давні слова...».

Кордони Великої Хорватії

Велика Хорватія, у різі періоди, охоплювала території Західної України (Галичина, Закарпаття, Буковина, Волинь, частина Поділля), Чехії, Північної Румунії, Словаччини, Південної Польщі, Північної Угорщини, частково Німеччини, Австрії та Словенії.

«Костянтин, що окреслив її кордони лише в найзагальніших рисах. А саме в XXX розділі свого знаменитого трактату «Про управління імперією» він повідомляє, що «хорвати жили тоді (до свого переселення до Далмації) з другого боку Багіварії, де тепер знаходяться білохорвати». Далі, повідомивши, що частина хорватів виселилась до Далмації, Костянтин продовжує: «Інші хорвати надалі перебувають поблизу Франгії, а називаються тепер білохорватами або білими хорватами та керує ними власний князь. Вони ще язичники та підтримують дружні стосунки з Туркією». До цих двох повідомлень мало нового додає те, що ми читаємо в XXXI розділі: «Хорвати, які зараз живуть в далматських землях, походять від нехрещених хорватів, яких називають білими; вони живуть за Туркією, у близькому сусідстві з Франгією і межують зі слов'янськими язичниками – сербами». Це ж треба сказати про четверте повідомлення (в тому ж розділі): «Велика Хорватія, яку називають також

«Білою», до цього часу залишається язичницькою, як і сусідні з нею серби; кінноти, а також піхоти вони мають менше, ніж хрещена Хорватія, бо вони постійно зазнають нападів франків, турків та печенігів». Абсолютно нічого нового не дає останнє, п'яте, повідомлення в розділі XXXII. Звідси ми дізнаємось тільки, що «серби походять від язичницьких сербів, яких називають «білими», що живуть за Туркією в місцевості, названій ними Бойки; з ними межують Фрагія та Велика Хорватія, яку називають також «Білою». Ось і все, що повідомляє Багрянородний історик про кордони Білої Хорватії. На основі його мізерної інформації ми можемо стверджувати лише те, що на півдні ця країна межувала з Угрією (Туркією), на сході вона не була захищена від набігів печенігів, на півночі (чи південному заході) її кордони підходили близько до Саксонії, а на заході – до Баварії. Десь посеред цих країн і була колиска хорватського племені» [*Григорій ІЛЬЇНСЬКИЙ. Біла Хорватія за даними Багрянородного*].

На підставі трактату Костянтина Багрянородного можна зробити висновок, що в середині X ст. Біла Хорватія займала в основному первинну територію колишнього хорватського союзу (Великої Хорватії) вздовж північних кордонів Угорщини, на заході змикаючись з Білою Сербією, а на сході її межі були доступні нападам печенігів. Біла Сербія тоді займала верхню течію Одри й доходила до витоків Вісли. Звідси випливає, що в середині X ст. Біла Хорватія простягалася від витоків Вісли через басейн Сяну десь до середньої течії Дністра – верхньої течії Пруту, звідки могла бути доступною для нападів печенігів. Причому на захід, за відомостями василевса, білі хорвати висунулись недавно, тоді як море, з яким вони були зв’язані, було Чорним морем і звичайний шлях до нього тривав 30 днів. День плавання вверх по ріці заведено визначати як відстань 25–35 км, униз – 80 км. По Дністрі, з його безліччю вигинів і поворотів, вниз за день пройти понад 50 км не вдається. Прості підрахунки показують, що за 30 днів до Чорного моря можна було добратися десь з району Перемишля. Деякі дослідники, у тому числі Дюла Моравчик, під “Чорним морем” пропонують розуміти Балтійське. Це малоймовірно, але не змінює справи: до Балтійського моря за 30 днів річковим шляхом по Сяну і Віслі теж можна добратись лише з району Перемишля. Про північні межі Білої Хорватії Костянтин VII відомостей не мав [*Войтович Л.* Прикарпаття в другій половині I тисячоліття н. н.:найдавніші князівства // Вісник Львівського університету. 2010. Вип. 45. С. 13—54.].

Щодо існування етнополітичного утворення в межах територій, які належали до Великої Хорватії можемо робити висновки з джерел, на які посилається ряд хорватських дослідників. Вони розповідають, з посиланням на арабського географа Аль-Армі (Al-Ğarmi, 9 ст.), що на території, яка знаходиться на відстані 10 днів від печенігів (200-400 км),

був коронований правитель всіх правителів на ім'я **"Swjjtm.l.k.".** Місце, де він живе, називається **«Ğrwab»** (Božić M, 2018). З огляду на те, що на території України вплив печенігів сягав аж до Коломийщини (с.Печеніжин), то локалізація цього королівства **«Ğrwab»** десь між Львовом (Україна) та Краковом (Польща) [*Галина Водяк. Хорвати та білі хорвати – генетичне походження та деякі історико-етимологічні дефініції. 2023*].

За українською Вікіпедією: «Дослідник хорватського етногенезу Стєпан Крізі-Сакач крім Галичини включає в терени **Білої Хорватії** Чехію, Моравію, Шлезію й Словаччину. Відомий хорватський історик В'єкослав Клаіч ототожнював **Білу Хорватію** приблизно з територією Королівства Галичини й Володимирії, наголошуючи, що міста Перемишль, Бужеськ, Велинь, Червен, Пліснеськ і Радече — міста білих хорватів».

Велика Хорватія на середньому та верхньому Дністрі, в Закарпатті, на Сяні і вдовж гір до верхів'їв Одри, Лаби, Заале і Білої Ельстер процвітала певний час, позбувшись аварського впливу. Рух на південь лехітських племен, одне з яких — вісляни — вклинилося в хорватський масив у районі Кракова і розділило його на дві частини, призвів до поділу Великої Хорватії на дві частини [*Войтович Л. Прикарпаття в другій половині I тисячоліття н. е.: найдавніші князівства // Вісник Львівського університету. 2010*].

За Леонтієм Войтовичем: «... у VIII—X ст. до приєднання до Київської Русі у басейнах Сяну та Верхнього Дністра, напевно, існували хорватські племінні князівства посян, теребовлян і поборан; на Середньому Дністрі і Верхньому Пруті — Східнотеребовлянське чи Галицьке хорватське князівство (а, напевно, і обидва); за Карпатами — Боржавське, Верхньотисянське, Земплинсько-Ужанське і Нижньотисянське хорватські князівства. Укріплення городищ, які збереглися, їх планування і забудова, ремісничі комплекси, як згадуваний металургійний комплекс у Рудниках, рівень технології виробництва дозволяють говорити про диференціацію суспільства в обох регіонах і його політичну організованість».

Версії походження народу (білих хорватів)

В українській історіографії «білих хорватів» часто ототожнюють із мешканцями Білої Великої Хорватії, також їм відводять вагоме місце в етногенезі українців [М. Брайчевський. 2009] та ін.

У VII ст. частина білих хорватів мігрувала з Білої Хорватії на територію сучасної Хорватії. Племена котрі проживали у Моравії та Словаччині — «чорні хорвати».

За різними теоріями, частина білих хорватів склала основу чеського та словацького етносів.

За українською Вікіпедією: «Дослідники вважають, що племена антів, склавінів, венедів та карпів зінтегрувалися в регіоні Верхнього та Середнього Подністров'я та Нижньої й Середньої Вісли, стали відомими як «хорвати» (регіональний комплекс Придністров'я та Попруття празько-корчацької культури, V—VII ст.) [*Тимощук Б. О. Східні хорвати // Матеріали й дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Львів: Ін-т українознавства. 1995. Вип. 6. С. 214—218.*]. Вони усвідомлювали свою єдність з іншими племенами празько-корчацької, пеньківської та суково-дзедзіцької археологічних культур [*Баран В. Д. Слов'янські ранньосередньовічні культури та їх підоснови // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Львів: Ін-т українознавства. 1995. Вип. 6. С. 191—204.*] (похідних від пшеворської, зарубинецької [*Пріцак О. Походження Русі / З англ. // Хроніка-2000. 1993. № 5 (7). С. 19.*] та київської [*Томенчук Б. Чорногора в історії давніх слов'ян // Жовтень. 1985. № 11. С. 99-102*] культур), але виключно на «суперетнічному» рівні: лише зіткнувшись із Римом, як вважає С. В. Назін, самоозначилися саме як «нероманізовані» (на відміну від кельтів та даків-волохів),— «слов'яни» — «ті, що зрозуміло говорять», аналогічно до «шкиптарет» — «ті, що зрозуміло говорять» (самоназва албанців), «еускалдунак» — «ті, що зрозуміло говорять» (самоназва басків), «квади» — «ті, що (зрозуміло) говорять» (дв.-ісл. kveða «говорити»; ранньогерманські племена, відомі ще як «Свевський союз»).

Алемко Ґлухак твердить, що Біла Хорватія в час найбільшого розквіту охоплювала терени від витоків Південного Бугу до півночі теперішньої Чехії, дністровський басейн в Україні, басейни річок Сяну й Вепра, та верхів'я Вісли в Польщі, північну Словаччину, Закарпаття.

Своєю чергою дослідник хорватського етногенезу Стєпан Крізі-Сакач крім Галичини включає в терени Білої Хорватії Чехію, Моравію, Шлезію і Словаччину. Відомий хорватський історик Вєкослав Клаїч ототожнював Білу Хорватію приблизно з територією Королівства Галичини й Володимирії, наголошуючи, що міста Перемишль, Бужеськ, Велинь, Червен, Пліснеськ і Радече — міста білих хорватів. Той самий Клаїч, посилаючись на московські архіви, вказує, що ще в XIX ст. жителі сіл довкола волинського міста Дубно називали себе білими хорватами. М. М. Чуріч, покликаючись на архівні дані, наводить точну цифру тих, хто себе ідентифікував, як білі хорвати — 17 228. Що більше, інший хорватський історик Мірко Відовіч твердить, що ще в XIX ст. жителі сіл довкола Володимира Волинського називали себе хорватами. Клаїч твердить, що русини Галичини, Закарпаття, Буковини, а також Волині й

Поділля є прямими нащадками білохорватського племені. Покликаючись на візантійського царя Костянтина VII Багрянородного, Клаіч підкріплює своє твердження, ідентифікуючи порфіроґенетових Бойків з бойками в Карпатах, що надає йому можливість точніше встановити місце знаходження Білої Хорватії власне в Галичині. Таким же ж шляхом йде і Домінік Мандіч, визнаючи порфіроґенетових Бойків українською етнічною групою. І старіші хорватські історики, як наприклад, Фердо Шішіч ототожнював русинів Галичини з білими хорватами. Цікаво відзначити, що й російські історики, яких видавали в Хорватії, так само ідентифікують русинів Галичини і Волині з білими хорватами. Так Б. Д. Ґрєков твердить, що сучасне українське населення Галичини і Волині не є прихідцями на цій території, але автохтонними нащадкам білих хорватів. Що більше, цей автор наголошує на тому, що союзництво білих хорватів і Русі тривало, принаймні, від часів Київського кагана Олега до Володимира, який завоював східну частину Білої Хорватії. З іншого боку, пояснюючи виникнення і відносну стабільність Галицько-Волинської держави, М. Бранд пише, що ще в доруський період ці терени мали сильну традицію державотворення, будучи хребтом Білої Хорватії».

Повість Минулих Літ згадує один раз Білих Хорватів і тричі Хорватів: "... По довгих же часах сіли слов'яни по Дунаю, де є нині Угорська земля і Болгарська. Від тих слов'ян розійшлися вони по землі і прозвалися іменами своїми, – де сіли, на котрому місці. Ті, що, прийшовши, сіли по ріці на ймення Морава, і прозвалися моравами, а інші чехами назвалися. А се – ті самі слов'яни: Білі Хорвати, Серби й Хорутани. ... І жили в мирі Поляни, і Древляни, і Сіверяни, і Радимичі, і В'ятичі, і Хорвати. Дуліби тоді жили по Бугу, де нині Волиняни, а Уличі й Тиверці сиділи по Бугу і по Дніпру; сиділи вони також поблизу Дунаю. І було багато їх, бо сиділи вони по Бугові і по Дніпру аж до моря, і є гради їх і до сьогодні. Через те називали їх греки "Велика Скіфія". ... У рік 6415 [907]. Пішов Олег на Греків, Ігоря залишивши в Києві. Узяв же він багато Варягів, і Словен, і Чуді, і Кривичів, і Мері, і Полян, і Сіверян, і Древлян, і Радимичів, і Хорватів, і Дулібів, і Тиверців... У рік 6501 [993]. Пішов Володимир на Хорватів. А коли вернувся він з війни хорватської, то Печеніги прийшли по тій стороні од Сули. Володимир тоді пішов супроти них і стрів їх на Рубежі коло броду, де нині Переяслав" [*Леонтій ВОЙТОВИЧ «БІЛІ" ХОРВАТИ ЧИ «КАРПАТСЬКІ» ХОРВАТИ? ПРОДОВЖЕННЯ ДИСКУСІЇ*].

З тексту цих фрагментів зрозуміло, що згадка про Білих Хорватів належить до земель, які в часи Нестора входили до складу Чеської держави (тобто, до справжніх осередків Білих Хорватів біля витоків Одри, Ниси та в басейні Білої Ельстер. З інших фрагментів можна зробити висновок, що якась група Хорватів (не названих Білими) жила в межах

пізнішої Київської Русі, правдоподібно, десь в басейні Дністра (звідки вони взяли участь у виправі Олега чи Аскольда проти Візантії й звідки Володимир встиг повернутися до Києва, якому загрожували Печеніги, можливо, союзники Хорватів) [*Леонтій ВОЙТОВИЧ. «БІЛІ" ХОРВАТИ ЧИ «КАРПАТСЬКІ» ХОРВАТИ? ПРОДОВЖЕННЯ ДИСКУСІЇ»*].

ПРАУКРАЇНСЬКІ ДЕРЖАВИ
Про Одоакра (Одонацер) – імператора Риму та короля Русів (за С. Семенюком; з доповненнями автора)

Одним із найбільш ранніх державних утворень, яке виникло після смерті Аттили, була праукраїнська держава західних горян (карпів – білих хорватів). ***Утворилася вона у середині V ст. н. е.*** Проіснувала праукраїнська держава до кінця Х ст. Засновником держави був **Отко (433 р. н.),** котрого латиномовні хроністи йменують Одоакром і котрий правив Римською імперією у 476–493 рр., подарувавши їй, як пишуть історики, мир і спокій на весь період свого правління.

4 вересня 476 р. вождь Русів Одоакр змусив зректися імператора Ромула Августа та проголосив себе королем рутенів, гепідів, готів, унгар та герулів. Західна Римська імперія припинила своє існування, і з цього моменту, як заведено вважати, в історії Європи почалася нова епоха – Середньовіччя.

Одоакр (Одоацер) (435–493) – імператор Риму. 476 р. усунув останнього західноримського імператора Ромула Августула і проголосив себе королем. 14 років володів Римом. Підступно вбитий готами разом із дружиною і сином. Походив із ругіїв, предків русинів (українців).

Плита з латинським написом, яку знайшли в катакомбах перших християн при костелі св. Петра під Зальцбургом повідомляє:

> *«ANNO DOMINI CCC LXXVII* ***ODOACER REX RHUTHENORUM*** *GEPPIDI GOTHI UNGARI ET HERULI CONTRA ECCLESIAM DEI SEVIENTES BEATUM MAXIMUCUM SOCIIS SUIS QUINQUA GINTA IN HOC SPELEO LATITANTIBUS OB CONFESSIONEM FIDEI TRUCIDATOS PRECIPITARUNT NORICORUM QUOQUE PROVINCIAM FERRO ET IGNE DEMOLITI SUNT" (Року Божого 477 Одоакер, король рутенів, а також гепідів, готів, унгарів і герулів, виступаючи проти церкви Божої, благочестивого Максима з його 50 учнями, що молилися з ним в цій печері, за сповідання віри жорстоко мучено та скинуто вниз, а провінцію Норікум мечем і вогнем спустошивши)* **(Літопис Готфріда Вінтерберського XII ст.)**

Цей напис вигравіюваний на мармуровій плиті, встановленій у катакомбах «Монашої Гори» колишнього міста Ювавума — фортеці в

провінції Норік, яка за своє багатство і величні палаци була названа «Північним Римом» (нині Зальцбург). Фортеця межувала зі слов'янами, з якими Рим вів нескінченні війни.

ЛІТОПИС Самійла Величка: «НАШІ ПРЕДКИ РУСИЧІ В П'ЯТОМУ СТОЛІТТІ ПІД ПРОВОДОМ КОРОЛЯ ОДОНАЦЕРА НЕ ТІЛЬКИ ПЕРЕМОГЛИ ЧИСЛЕННІШІ РИМСЬКІ ЛЕГІОНИ, АЛЕ Й РИМ ЗДОБУЛИ Й 14 РОКІВ ПАНУВАЛИ В ТІЙ СТОЛИЦІ СВІТУ».

Величко був освіченою людиною свого часу і добре обізнаний з працями польських істориків. Не виключено, що він був знайомий і з працею польського історика-літописця, автора «Історії Польщі» («Хроніка Длугоша») в 12 томах Яна Длугоша (1415—1480 р.), який вважає Одоакра русином. *«Від того Руса, першого (прабатька) і насельника Русі, веде коріння й рід русин Одоакр. В рік від Різдва Христового п'ятсот дев'ятий, за папи Лева Першого та імператора Лева Першого, він з'явився до Італії з руським військом, узяв Тициній, зруйнував його вогнем і мечем, узяв у полон та відрубав голову Оресту, а Августула, що насмілився захопити імператорську владу, вигнав. Увійшовши зі своїми (воїнами) переможцем до Риму, він володів королівством усієї Італії, і ніхто не наважувався йому опиратися. Після його чотирнадцятирічного надзвичайно мирного та спокійного правління Теодоріх, король готів, з величезними зусиллями пробився в Італію через Болгарію і Панонію... Змучений трирічною облогою Равени та змушений здатися, він (Одоакр) потрапив у полон до Теодоріха, та був убитий, а захоплене руське королівство Італії Теодоріх передав собі та готам»*. (Щавелева Н.И. Древняя Русь в «Польской истории» Яна Длугоша (Книги I–VI). М., 2004 - с. 220). Длугош був поляком, а не русином, отже його оповідь можна вважати незаангажованою.

Літопис Биховця 1429 р. згадує про з'їзд шляхти в Луцьку. Там Великий князь Вітовт запропонував прийняти українську й литовську шляхти до польських гербів. Українська делегація у відповідь заявила: "МИ ПОХОДИМО ОД ДРЕВНІХ РУСОВ, ЩО РИМ УЗЯЛИ".

1648 р. гетьман Богдан Хмельницький з приводу війни України з Річчю Посполитою звернувся до українського народу у своєму «Білоцерківському універсалі»:

> « Навіть Стародавній Рим (що може називатися матір'ю всіх європейських міст), який володів багатьма державами й монархіями й пишався колись своїми шістьмастами сорока п'ятьма тисячами війська, в давні віки взяла й чотирнадцять літ тримала далеко менша проти згаданої збірна бойова сила русів із Ругії від Балтицького, або Німецького помор'я, на чолі яких »

> стояв тоді князь Одонацер, — сталося це в році 470 після Різдва Господнього. Отож ми йдемо за прикладом наших давніх предків, отих старобутніх русів, і хто може заборонити нам бути воїнами та зменшити нашу лицарську відвагу.

Ця традиція була тоді ще настільки сильною, що коли у 1657 р. гетьман помер, генеральний писар Запорізького війська Самійло Зорка, стоячи над його труною, виголосив промову, в якій зокрема були такі слова: *«Милий вождю! Древній руський Одонацер!»*.

Достеменно невідомо, до якого давньоруського племені належав Отко (Одоакр). Він був русином і народився в Паннонії. Докладно зупинившись на історії карпів-хорватів, ми мали на думці довести, що хоча деякі історичні джерела називають Одоакра то скіром, то герулом, але найімовірніше, він був таки хорватом, а скіри, герули й карпи - це окремі племена хорватського союзу племен (див. Сюсько К. Готи на території України. Ужгород, 2008), власне ім'я яких поступово розчинилося в спільній для усіх русинів назві – руги, або – ще більш загальному для усіх слов'ян – скловени (скорочений варіант – вени, венеди). Крім них з усіх давньоруських племен в Паннонії простежується лише присутність дулібів (аж до X ст. тут існувала так звана Дулібська жупа), але слід мати на увазі, що до появи гунів Рим був настільки сильним, що без його згоди оселитися на території цієї провінції було неможливо (тобто дуліби могли з'явитися тут лише після народження Одоакра). Менандр оповідаючи про дулібського князя Добренту, також підтверджує паннонське походження його попередника князя Одоакра: «ці скловени були багаті й вже віддавна пустошили Рим, коли на то ще не наважувався жоден інший народ»). З «Житія св. Северина» (Евгипий. Житие св. Северина. М., 2007) відомо, що Отко набирав воїнів для походу на Рим і Зальцбург на території Паннонії, а це могло бути лише в тому випадку, якщо він був своєю людиною в цьому регіоні і його рід посідав високе становище, тобто був князівським. Йордан свідчить, що у II пол. IV ст. готи підкорили тут венедів, але плем'я росомонів все ж таки вийшло з-під влади Германаріха, а у 434 р. готи билися з ругами на р. Саві біля м. Новієтуна (Йордан, с. 84, 85, 87).

Таким чином, починаючи з моменту переселення імператором Галерієм у 305 р. карпів на територію Паннонії ми можемо говорити вже не тільки про Семигородську, але й Паннонську Русь. М. Орбіні на основі римських джерел зробив вибірку слів, які вживали так звані «варвари» у захопленому Одоакром Римі, там присутні українські фонеми (вода, пити, гора, зима, птах, брат, вітер та ін.). З цього випливає, що в його армії переважали не германські вандали, а давньоруські племена, але через

свою брутальність у пам'яті місцевих жителів залишилися тільки германські вандали. (М. Орбіні, с. 14). Варто також згадати, що після призначення Мефодія паннонським єпископом він створив тут Руську церкву і залишився в пам'яті сусідніх народів як «руський єпископ» (про це свідчить зокрема чеський хроніст Даліміл). Плита з латинським написом, яку знайшли в катакомбах перших християн під костелом св. Петра під Зальцбургом, повідомляє: «Року Божого 477 Одоакер, король рутенів, а також гепіди, готи, унгари і герули, лютуючи проти церкви Бога, блаженного Максима, разом з його 50 товаришами, що в тій печері ховалися, з огляду на їхню віру замордували, зі скелі кинули, а провінцію Нориків шаблею і вогнем знищили», що доводить: Одоакр за своїм етнічним походженням був русином (ругом), а не германцем (Йордан чітко відокремлює ругів від германців, повідомляючи, що руги в усьому переважають германців і, на відміну від них, б'ються з неймовірною лютістю (Йордан, с. 23-24, с. 65). Нагадаємо, що «Житіє Оттона Бамберзького» також твердить, що руги й руси - це одне і те саме, а княгиню Ольгу візантійські джерела у Х ст. називали «королевою ругів» («Чтения в Импер. Общ. Истории и Древностей Росийских». 1872, кн. 4).

Відомості про Одоакра як руського князя наводять такі видатні історики середньовіччя, як Длугош та Мартин Бєльський. Прикметно, що Длугош користувався історичними документами з часів імператора Льва І, які до нас не дійшли (тому він датує початок панування Одоакра в Італії не 477 р., а 506 р.).

Судячи з давньоруських топонімів та гідронімів (Болотон, Тихани, Лела, Острий Холм, Крес, Батяри, Руський Лан, Паннонський Холм, Руський Замок та ін.), імператор Галерій оселив карпів-хорватів на півночі від озера Болотон, в Баконських горах (дуже сумнівно, що хорвати погодилися жити в болотах на півдні від озера), тобто недалеко від кордонів сучасної Австрії (тоді вона ще називалася Норік). Не виключено, що вони зайняли також північно-східну частину провінції Норік: новітні дослідження М. Бора виявили багато фактів на підтвердження тези Нестора-літописця про те, що «Нориці - суть слов'яни» (Літопис Руський, с. 2). Донині місцеве населення займається не землеробством, а ремеслами (різьбою по дереву та вишивкою), що більш характерно для горян, ніж для мешканців рівнин. Етнографи, зокрема, В. Гошовський, вже давно звернули увагу на те, що тутешні весняні обряди подібні до обрядів русинів Пряшівщини та Закарпаття (Kuzmik. з. 225-270).

Саме тут у 433 р. і народився майбутній підкорювач Риму, який здійснив те, чого не вдалося зробити навіть Аттілі. Як твердять історичні джерела, перші 16 років свого життя він провів у Паннонії. Роки його юності припали на період найбільшої потуги і величі гунського вождя Аттіли, який у 445 р. після вбивства свого брата Бледа «соединил под

своей властью все племя целиком и, собрав множество других племен, которыіе он держал тогда в своем подчинении, задумал покорить первенствующие народы мира - римлян и везеготов. Говорили, что войско его достигало пятисот тисяч» (Йордан, с. 96). Певно, серед цих (причому не підкорених, а союзних) племен були й паннонські карпи-хорвати, адже у Паннонію гуни прийшли ще у 377 р. Про це, наприклад, твердить Саксонський Граматик («війна датчан з гунським царем, союзниками якого були руси»), а також патріарх Прокл (434-447 рр.), описуючи напади гуннів на Візантію (А. Кузьмин). Із Семундової саги та праці Йордана відомо, що серед найвідоміших воїнів Аттіли були люди з руськими іменами (Ярослав, Валамир, Горд, Блед, Боярикс, Данчич, Радо, Вдила), а батько Одоакра, князь Едекон, очолював його гвардію, тобто особисту охорону.

На основі цих фактів, а також відомих нотаток Пріска Понійського (Приск Понийский. ВДИ.1948. №4, с. 244-267) про свою подорож до столиці Аттіли міста Бич (Вількінг-сага твердить, що вона називалася Велета), де, судячи з занотованих мандрівником слів (просо, мед, квас, страва, тризна), розмовляли давньоруською мовою, та й стиль життя був не характерним для кочівників (не юрти, а дерев'яна архітектура і типово давньоруські городища), деякі дослідники, і особливо письменники-романтики дійшли висновку, що гуни не мають до Аттіли жодного стосунку, Аттіла - це давньоукраїнський князь Гатило, який підкорив сусідні племена, в т. ч. гунів, а сучасники за інерцією продовжували називати цей величезний етнічний конгломерат гунами.

Безумовно, стародавні автори спотворювали імена та назви племен, латинізуючи чи романізуючи їх, в тому числі імена Одоакра та його батька Едекона. Аттіла також цілком міг бути Гатилом (ймовірно, саме так і називали його місцеві русини), але те, що за своїм етнічним походженням він був гуном, не підлягає жодному сумніву. Русини належали до наймолодшого індоєвропейського етносу, за законами демографії, Дунайська Русь в ті часи була ще не надто чисельною і в жодному разі, принаймні за кількісними показниками, не могла протистояти старшим, а отже і чисельнішим ордам кочівників-гунів. Звідки ж тоді дивна прихильність Аттіли до русинів та усього руського? На нашу думку, або його мати була русинкою і виховала сина в шані до Русі, її мови і культури, або ж русинкою була його кохана дружина та її син. Останній варіант є найбільш ймовірний, оскільки за повідомленням Пріска з-посеред безлічі дружин Аттіли лише одна жила разом з ним в столиці, мала на нього величезний вплив, свій окремий палац, і усі іноземні посли за протоколом відвідували і обдаровували не тільки Аттілу, а й царицю Креку. Її ім'я, що має типове для хорватів звукосполучення «крк» (карпи, Краків, Карпати, острів Крк в Хорватії), а особливо ім'я її третьої наймолодшої дитини

(Ярень) виказують в ній хорватку, тобто русинку. Йордан зі зневагою згадує синів Аттіли, «коих, по распущенности его похоти, [насчитывалось] чуть ли не целые народы», а тим часом Пріск пише, що його вразила увага та любов вождя гунів до наймолодшого сина Креки: «Когда я выразил удивление тому, что он не обращает внимания на других детей, а к отому относится ласково, сидевший рядом со мной варвар, понимавший по авсонски и предупредивший, чтобы я никому не передавал его слов, обьяснил, что кудесники предсказали Аттиле, что его род падет, но будет восстановлен именно отим сыном» (Приск, с. 250-259).

З розповіді Пріска випливає, що його столиця була розташована в районі Сегедина (Сегеда) та Оросхази (Угорщина), тобто на землях давніх тиверців (у перекладі з угорської Оросхаза означає Руська Хата), а основна маса гунських племен жила в степу між Тисою та Дунаєм (історики вважають, що саме там закінчувався великий азійський Степ, де кочували азійські племена). Така гіпотеза пояснює, чому давньоруські племена у складі війська Аттіли були не «гарматним м'ясом», а шанованими союзниками, чому свою охорону Аттіла довірив батькові Одоакра і чому так раптово, за загадкових обставин, завершилося життя цього «бича усіх країн та народів».

Ймовірно, Крека була старшою сестрою Одоакра, і коли Аттіла охолов до неї й задумав одружитися з дівчиною з іншого племені, на ім'я Ільдіка, що поставило під загрозу майбутнє не тільки Яреня, а й цілої династії, Едекон прийняв рішення, свідком реалізації якого стали інформатори Пріска: «На следующий день (після весілля), когда миновала уже большая его часть, королевские прислужники, подозревая что-то печальное, после самого громкого зова взламывают двери и обнаруживают Аттилу, умершего без какого бы то ни было раненая, но от излияния крови, а также плачущую девушку с опущенным лицом под покривалом... После того как был он оплакан такими стенаннями, они (тобто особиста охорона на чолі з Едеконом) справляют на его кургане «страву» (так называют ото они сами), сопровождая ее громадным пиршеством. Сочетая противоположные [чувства], выражают они похоронную скорбь, сметашанную с ликованием» (Приск, с. 260-267).

Чому охорона так довго не била на сполох? Чому нова дружина не зчинила галас, а настрашена мовчки плакала з покритою головою (а може, й з зав'язаним очима, щоб не побачила вбивць?).

Тіло Аттіли поклали у три труни (золота, срібна і залізна одна в одну) і вночі таємно поховали десь в степу (за іншою версією, втопили в тому місці, де Марос впадає в Тису). Одоакр на той час мав 20 років, тож напевне разом з батьком брав участь у змові. Проте Ярень так і не став єдиним спадкоємцем величезної імперії Атілли...

Перебування у війську Аттіли, тим більше у гвардії, поруч з великим полководцем, який навіть за визначенням його ворогів був «надзвичайно талановитим у військовій справі», допомогло Одоакру досконало опанувати мистецтвом керування величезними масами озброєних людей, стратегічним і тактичним мисленням, прийомами ведення бойових дій. Отко міг брати участь в походах Аттіли на захід, на Данію і Швейцарію (у Валлійському кантоні донині називають місцевих жителів гунами, а місцеве озеро і місто по-руськи називається Лагуна (Лугано). Ймовірно, у 451 р. русини, і разом з ними Одоакр, взяли участь у грандіозній битві на Каталаунських полях біля міста Труа (на заході від нього), про що, зокрема, повідомляє німецька «Кайзерхронік».

Це була найбільша битва часів Стародавнього Світу та Середньовіччя. Найбільша цифра її учасників, яку називають джерела, - 500 тис. чол., хоча сучасні історики вважають її завищеною, оскільки зібрати таку величезну кількість війська у ті часи було неможливо. Вірогідно, йшлося про 200-300 тис. чол., причому їх більшу частину (мало не у два рази) складали противники Аттіли (вестготи, франки, сармати (певно, це були алани), бургунди, саксони, бріони, літиціани, ріпаріоли та інші місцеві та сусідні народи), яких очолював **король вестготів Теодорід**, хоча військове керівництво доручили римському полководцю Аецію, котрий як заручник певний час перебував у гунів і досконало вивчив їхню тактику ведення бою. Аттіла не міг за тисячу кілометрів, до того ж після тривалої облоги Ворса, Майна, Тріра та Орлеана, привести рівноцінні сили, і тому обрав таку тактику: позбавити противника керівництва, внести в його лави хаос і завдати максимальних втрат у живій силі. Аттіла спорудив табір, оточив його з усіх боків возами й розпочав бій о третій годині дня, тобто мало не ввечері. Основний удар він спрямував на короля вестготів Теодоріда, сам залишився у таборі під захистом гвардії. Вестготи не подбали про надійний захист свого короля, його було вбито, настала ніч, і у війську, позбавленому керівництва, почалася паніка (за свідченням Йордана, франки замість ворогів перебили один одного). Битва була «лютая, переменная, зверская, упорная. О подобном бое никогда до сих пор не рассказывала никакая древность, хотя она и повествует о таких деяниях, величественнее каковых нет ничего, что можно было бы наблюдать в жизни, если только не быть самому свидетелем этого самого чуда. Если верить старикам, то ручей на упомянутом поле, протекавший в низких берегах, сильно разлился от крови из ран убитых...».

Про засновника праукраїнської держави, другої після Одоакра Давньоруської імперії, Самослава (за С. Семенюком; з доповненнями автора)

Вєкослав Клаїч (*Vjekoslav Klaić*; 1849—1928; хорватський історик, найвідоміший своєю монументальною працею «Історія хорватів») й М. Кос (Kos) ототожнюють Велику (Білу) Хорватію з державою Самослава (державою Само).

623/624 р. – 658/659 р. – праукраїнська держава (держава Само). Засновник білохорват Самослав.

За українською Вікіпедією: «**Само** або **Самослав** (600—658) — князь і засновник першої писемно засвідченої слов'янської держави Само у 623—658 роках, що утворилася після перемоги над Аварським каганатом. В літописі франків називається як король слов'ян. За одними джерелами франкський купець (ім'я скоріш за все кельтського походження), що вірогідно походив із території теперішнього Сану (Франція – А. Б.). Проте, фінський філолог Й. Міккола вважає, що він був галло-римлянином. На противагу йому німецькі та українські спеціалісти стверджують, що беручи до уваги поліетнічність держави франків він міг бути слов'янином з Білої Хорватії і його справжнє ім'я **Самослав** (той, що сам покрив себе славою).

З «Хроніки Фредегара» (**Фредегар**; ? — близько 660 р.; франкський літописець) відомо, що у 623 р. Самослав об'єднав навколо себе усі найближчі слов'янські племена, розбив аварів, а потім і франків; у 627 р. був обраний королем (Rex Sclavorum) і правив 35 років, тобто до 658 р.

Серед усіх українських племен провідне значення набувають білі хорвати та поляни (з центром у Києві, на яких у VII ст. вперше поширюється назва «Русь»). Крім Київської Русі в Європі існувала ще одна праукраїнська держава, а саме Велика Хорватія. Різні народи й країни прагнуть привласнити собі історію цього державного утворення. Зокрема, чехи й частково словаки вважають, що держава Самослава є частиною їхньої ранньої історії. І що вона заклала фундамент майбутньої державності цих народів. Претендують на спадок Самослава й германці. Фредегар назвав його франкським купцем Само, який очолив повстання слов'ян проти Аварського каганату. А перемігши аварів, він, нібито, заснував першу слов'янську державу у Європі. Ця помилкова думка Фредегара настільки прижилась в історичній науці, що, на жаль, є панівною й тепер.

Засновником Великої Хорватії був хорватський князь (пізніше король) **Самослав** (якщо вірити Аль Масуду, це був волинський або дулібський князь, на ім'я Маджак), який переміг у кривавому протистоянні аварів і франків, розширив кордони своєї держави до Кадан та Веймара на заході і Стільська на сході.

Головним своїм суперником Самослав цілком справедливо вважав франкську державу, де на той час правителем був **Дагоберт I.** У боротьбі з франками хорватський король досяг значних успіхів, завдавши їм кілька вагомих поразок. Кожна чергова перемога Самослава сприяла міграційним рухам праукраїнців на захід і південь.

Зокрема, після вдалої битви під Вогатізбургом у 631 р. і під Унгостом у 633 р., праукраїнці захопили Швабію, Франконію, Тюрингію, Сілезію і Саксонію. Ситуація набирала усе більш загрозливого для франків характеру. Протягом VII-VIII століть праукраїнці їх суттєво потіснили та вийшли до лінії Нюрнберг-Гамбург. І лише Карл Великий на початку IX століття зумів зупинити цей рішучий і впертий наступ білих хорватів на захід.

658/659 р. Самослав помер, держава розпалася, утворилося багато князівств, п'ять з них були хорватськими: ***Нітранське***, де правили прямі нащадки Самослава (нам відомі лише імена Прибини (Прібіни) і Коцеля), ***Краківське,*** де панували нащадки Крака, ***Стільське*** (правителі невідомі), ***Карантія (Хорутанське***) на території сучасної Австрії і ***Білохорватське*** в Богемії (Чехії), правителю якого, князю Славнику, в середині X ст. вдалося знову об'єднати Велику Хорватію в одну державу, яка, хоч і на короткий час (тому про неї так мало відомостей), стала однією з найбільших країн у Європі.

Отже, внаслідок визвольної війни виникла держава західних праукраїнців (білих хорватів) Велика Хорватія, яка, постійно розросталася. **В тому чи іншому вигляді вона існувала в 623-1 000 рр., і процеси, що в ній відбувалися, кардинально вплинули на подальший розвиток не тільки руського світу, а й усього слов'янства.** Проіснувала Велика Хорватія, періодично то розпадаючися, то знову об'єднуючись, аж до початка XI століття, доки не була поділена між іншими європейськими країнами, які на той час набирали силу.

Історична довідка. Князівство Нітра або Нітранське князівство, також Герцогство Нітра — історичне слов'янське князівство, що лежало на заході сучасної Словаччини. Столиця — Нітра. Виникло в VIII ст. На початку IX ст. територія князівства містила майже всю територію Словаччини (окрім Загір'я), частину Карпатської Русі й частину північно-східної Угорщини. Форма назви «Nitrava» (Нітрія) — паралель до сусіднього «Morava» (Моравія) — була записана в IX ст. Саме до Нітри в 829—833 рр. язичник Прибина покликав Зальцбургського архієпископа освятити першу церкву. Тут же зупинялися Кирило і Мефодій.

Спочатку князівство було незалежною країною. В першій половині 833 р. воював з князем племені мораван Моймиром I, який здобув Нітру, а Прибину змусив тікати до Карантанської марки, якою правив макграф

Радбод. Об'єднанням Моравського князівства з Нітранським князівством виникла Велика Моравія.

Карантанія, інша назва Хорутанія (словен. Karantanija, Korotan) — держава в басейні річки Мура і верхів'ях річки Драва в 7—11 ст. Карантанія стала самостійною після розпаду держави Самослава (662). Близько 745 р. потрапила у залежність від баварського герцога; у 788—820 рр. стала васальним князівством Франкської держави; з 820 р. графством у складі Франкської держави, із якого Карантанія відійшла до Східно-Франкського королівства. У 976 р. імператор Оттон II з Карантанії й низки марок, у яких переважало слов'янське населення (Карантанська, Подравська та інші), створив герцогство «Велика Карантанія», яке на початку XI ст. розпалося на низку феодальних володінь: Каринтію, Крайну, Каринтійську марку (надалі Штирія) та інших.

Покінчивши з дулібами, авари почали винищувати інші слов’янські племена: насамперед хорватів. Стало зрозуміло, що якщо слов’яни не об’єднаються і спільними силами не виступлять проти Аварського каганату, доля дулібів спіткає кожного з них. Місію об’єднання усіх слов’янських сил взяв на себе давньоруський князь Самослав.

Франкські джерела, намагаючись приховати ганьбу поразки від «варвара» твердять, що за етнічним походженням Самослав був франком, який як купець проходив через землі слов’ян і погодився на їх прохання очолити боротьбу з аварами. Слов’янське ім’я князя Самослав, яке франки спростили до Само, спростовує це твердження. Скоріше за все, ця своєрідна версія «норманської теорії» була вигадана для того, щоб зберегти обличчя, адже цей «варвар» після перемоги над аварами боровся із франками і завдав їх королю Дагоберту стільки ганебних поразок, що останній помер від розпачу у 638 р. Не виключено також, що первинний текст погано зрозуміли перекладачі та переписувачі, і розповідь про захоплення Самославом франкських купців у них перетворилася на розповідь про Самослава як франка і купця.

Самослав не міг бути франком, що випливає зі слів Дагоберта, який назвав себе і франків християнами, а Самослава та його народ «псами», причому князь не заперечує того факту, що він не християнином, і гордо заявляє: «Так, ми пси, які призначені для того, щоб усіх вас роздерти» (The fourth book of the Chronicle of Fredegar. Greenwood Press, 1981. § 68).

Те, що Самослав не був франком, а отже і християнином, засвідчує й те, і він як поганин мав аж 12 дружин, 22 сина та 15 дочок. Крім того, на переговори з ним франки посилали слов’янина (Фредегар пише, що той мав слов’янськ одяг) Сихаріа (певно Захарія), у чому не було б жодної потреби, якби Самослав володів мовою франків. Врешті-решт, баварські джерела (Conversio Bagoanorum), яким, на відміну від франків, не було

сенсу приписувати Самославу франкське походження, називають нашого князя слов'янином з Каринтії.

До якого ж слов'янського племені належав Самослав? У центрі його імперії опинилася Моравія, тож виходячи з факту існування в IX ст. Великої Моравії, більшість вчених воліє називати його чехом.

Насправді, Самослав міг бути лише давньоруським, а не просто слов'янським чи чеським князем, оскільки його завоюваннями найбільше скористалися білі хорвати та дуліби, і на момент появи тут угорців не тільки топоніми, але й номенклатура назв, пов'язаних із функціонуванням держави (в тому числі й Великої Моравії), була виключно руською...

Славник – правитель праукраїнської держави Великої Хорватії

955 р. – 999 р. – праукраїнська держава Велика Хорваті (білохорватський князь Славник (? - 981).

Славниковичі (чеськ. Slavníkovci, польск. Sławnikowice) – хорватські племінні князі, які очолювали в X ст. Злічанское князівство з центром у м. Лібіце, розташованому в місці впадіння р. Цідліни в Лабу (Ельбу). Засновником роду вважається князь Славник. Окрім злічан, династія Славників теж правила дулібами, містами Старий Коуржим (м. Коуржим, Чехія) та ймовірно Свідницею (м. Свідниця, Польща). Виступали суперниками чеської королівської династії Пржемисловичів і врешті-решт були переможені нею. 28 жовтня 995 р. злічани були підкорені династією Пржемисловичів, коли місцева владна династія Славників була перерізана Пржемисловичами.

Правителі з династії Пржемисловичів (Пржемисловичі, або Перемисловичі; чеськ. *Přemyslovci* — чеська князівська й королівська династія в IX—XIV століттях) використовували німецьке союзництво для зміцнення своєї влади у боротьбі з незмінно бунтівною місцевою знаттю та одночасно з усіх сил намагалися зберегти свою автономію від Священної Римської імперії. Чеське князівство вдалося остаточно згуртувати в 995 році, коли Пржемисловичі розгромили своїх суперників із династії Славниковичів, об'єднали чеські й хорватські племена і встановили форму централізованого правління, яку, однак, стрясали внутрішні династичні чвари.

ВЕЛИКА ХОРВАТІЯ

Святослав Семенюк. ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ. 2010 р.

Зважаючи на той факт, що аж до 955 р. кордон розселення русинів у Австрії тягнувся від Дахштейна через Мундзее по річищу Травни до

Кремса і мало не до річки Інн, то ситуація для руського етносу тоді склалася не найгіршим чином, ***себто насправді у 905 р. при Банхіді була розгромлена Велика Моравія, а не Угорська Русь, яка під назвою Велика Хорватія проіснувала ще ціле століття.*** Фактично, за допомогою династичних угод з мадярами руські князі реанімували імперію Самослава і, ***за аналогією з Великою Моравією, назвали її Великою Хорватією***. Зі свідчення Костянтина Багрянородного: «Хорвати є сусідами турків біля гір» (візантійці усіх кочівників зі сходу називали турками, в т.ч. і мадяр), а також з того факту, що Гонти й Пазмани у 921 р. очолили похід угорців на Італію, випливає висновок про те, що йдеться не про «підкорення», а про сусідство двох самостійних держав, верхівка яких була пов'язана між собою родинними з'язками [Багрянороднй, 1989, с. 33]. Підкореним, і то досить умовно, був лише регіон Паннонії, Волощини та Семигороддя, де мадяри посадили своїх намісників, але оскільки в кін. X ст. ці землі їм довелося завойовувати наново, намісниками в кінцевому підсумку стали не мадяри чи болгари, а нащадки руських князів, які правили тут раніше.

Безумовно, Гонти й Пазмани володіли не усією Великою Хорватією, яка виникла на руїнах Великої Моравії охоплювали величезну територію, заселену білими хорватами, в т.ч. Прикарпаття, Сілезію і схід Богемії, а лише її південну частину від Закарпаття до Моравії, тобто мало не усі землі сучасної Словаччини та Північної Угорщини (до 955 р. можна говорити про так звану Східну Марку в Австрії, адже Костянтин Багрянородний писав про кордони Великої Хорватії аж до Баварії) [*Багрянородний, 1989, с. 131*].

Таким чином, у X ст. мадяри заволоділи лише центральною частиною сучасної Угорщини від східного берега Болотону до басейну річки Тиси, а до Карпатського хребта вони вийшли лише у 1200 р. А що відбувалося протягом 300 років на території Словаччини та Північної Угорщини, достеменно не відомо або свідомо замовчується.

З тих 300 років найбільш загадковим є X століття — перші сто років, які пов'язані з найважливішою проблемою в історії не тільки Угорської Русі, а й Західної Русі загалом — проблемою ***Великої Хорватії (905-999 рр.).***

Є підстави вважати, що князівство Гонти в той час було абсолютно самостійним у виборі й до 955 р. входило до складу Київської Русі, про що, зокрема, свідчить участь білих хорватів у поході київського князя Олега на Константинополь у 907 р.

Безумовно, це могли бути білі хорвати зі Стільська і навіть з Богемії, але вірогідно, що все-таки йдеться про хорватів з Угорської Русі, адже вона розташована найближче до Візантії, а події 921 р., своєю чергою, свідчать про те, що Гонти на той час практикували далекі походи на південь.

Крім того, відомості з Никаноровського літопису про князя Олега, який представив себе у Києві як «гость землі подугорської», також підтверджують гіпотезу про те, що Гонти були його близькими родичами й тому, щойно звільнившись від морав'ян, негайно увійшли до складу Київської Русі або, щонайменше визнали себе її васалами [*ПСРЛ. — Т. XXVII. — М., 1962, с. 19*].

Нині неможливо відновити в усій повноті русько-угорські взаємини кін. IX -—- поч. X ст., однак те, що ***саме угорці допомогли Олегу захопити князівський трон у Києві, свідчить, що традиції руського-угорського союзу сягають 882 р. і трикутник Гонта-угорці-Олег виглядає досить правдоподібним*** [*Маргер Г. Русько-угорський союз IX ст. у світлі літописів // Український історичний журнал. 1969. №7. С. 76-87*].

Візантійський імператор отримав відомості про Велику Хорватію від самих білих хорватів, які були у складі посольства київського князя Ігоря під час переговорів 944 р. про підписання мирної угоди**. *Отже, протягом 907-949 рр. (час написання трактату) Велика Хорватія, а отже і значна частина Угорської Русі входила до складу Київської Русі.***

У **955 р.** ситуація дещо змінилася, але знову ж таки на користь Великої Хорватії. **Хорватський князь Славник**, який правив у крайній західній частині Великої Хорватії — Богемії, поставив собі за мету об'єднати усі князівства й у ***955 р. у союзі з німцями розбив угорців і зайняв не тільки всю Моравію, а й князівство Гонтів-Пазманів та князівство Крака на протележному боці Карпат.***

З того часу Велика Хорватія стає повноцінним державним утворенням об'єднаним під владою одного князя і таким потужним, що син Славника Собібор навіть почав карбувати у Любечі (Лібіце) власну монету (на той час це було досить рідкісним явищем навіть серед розвинених держав Європи).

Київ у 955 р. втратив свій контроль над територією мало не усієї Великої Хорватії, за винятком хіба що Стільська, оскільки Святослав був дитиною й у київської династії вже не доходили руки до своїх найзахідніших земель.

Таким чином, і після 955 р. Велика Хорватія продовжувала існувати не під контролем Києва, а під контролем Любеча (Лібіце). Це тривало

близько 40 років, і, зрозуміло, що такий стан речей не влаштовував ні Київ, ні Прагу, ні Гнезно.

Першим спробував повернути білих хорватів до Київської Русі Володимир Великий, який у 992-993 р. вогнем і мечем пройшов східну Хорватію мало не до Кракова [ПСРЛ. — Т. II, с. 82].

У 995 р., скориставшись розгромом хорватів на сході, західним хорватам завдали удару чехи. Вони зруйнували Лібіце (Любеч) і разом із Києвом поділили між собою усю територію Великої Хорватії (ось чому, за Нестором кордони Київської Русі сягали Чехії — Київ знову повернув у своє володіння Угорську Хорватію Гонтів) [Там само].

Однак, спільний з чехами кордон по Вагу протримався не більш 7 років. І киян, і чехів переграв **Болеслав Хоробрий**, який одружився спочатку з роду Гонтів, а потім ще й на доньці хорватського князя на Прикарпатті Добромира й у ***999 р. зайняв Краків*** і на цій підставі висунув претензії на усі хорватські землі, які тоді належали Чехії, Київській Русі та Угорщині. Прикметно, що ніхто не наважився відкинути ці вимоги, тож ***Болеслав Хоробрий зайняв величезну територію від Лаби до Дунаю і Тиси, і Велика Хорватія припинила своє існування чи, точніше, у 1000 р. перейшла як спадок від його хорватських дружин у руки Болеслава Хороброго.*** І Галл Анонім, і Польсько-угорська хроніка XIII ст. одностайно стверджують, що кордон між Угорщиною і Польщею проходив по лінії Дунай-Вац-Тисафюред, і це, власне, був тоді етнічний кордон між угорцями та русинами [Лемківщина, 1988. Карта; Kuzmik, з. 270-282].

Якщо династія хорватського князя Крака припинила своє існування в силу природних причин (у Добромира не було синів, а лише одна дочка), рід Славників повністю винищили чехи, то Гонти мали численну родину та безліч відгалужень, тож не дивно, що політична історія південної частини Українських Карпат протривала аж до 1321 р. І ця історія була бурхливою і не менш цікавою, ніж історія Київської Русі.

Цит за: Борис ЯВІР ІСКРА. «Галицькі хорвати. Перша частина тексту «Хорватське питання: до проблематики слов'янських племінних союзів на території Галичини»:

«Наразі відомо, що знані під етнонімом хорвати племена довгий час співвідносилися передусім із регіоном на північ від Карпат, тобто з Галичиною. Досліджуючи це питання, Джош Маршал натрапив у Новій Британіці на такий текст: *«Хорвати міґрували в VI столітті з Білої Хорватії, регіону, який зараз є в Україні»*, а у *«Hrvatski leksikon»* є такі слова: *«Ім'я сьогоднішнього хорватського народу до XI століття носили ще два племені: Хорвати в Польщі й у Чехії». Руський літопис*

«Повість минулих літ» також згадує існування хорватських племен на території сучасної України, але це, ймовірно, ті самі Білі Хорвати».

Багато ниток пов'язують хорватів саме з Галичиною. Алемко Ґлухак твердить, що Біла Хорватія в часах свого найбільшого розквіту охоплювала терени від джерел Південного Бугу до півночі теперішньої Чехії, дністровський басейн в Україні, басейни рік Сяну та Вепру, верхів'я Вісли в Польщі, північну Словаччину, Закарпаття.

Своєю чергою, дослідник хорватського етногенезу Стєпан Крізі-Сакач, крім Галичини, включає в терени Білої Хорватії Чехію, Моравію, Шлезію та Словаччину. Відомий хорватський історик Вєкослав Клаїч ідентифікував Білу Хорватію приблизно з територією Королівства Галичини і Володимирії, наголошуючи, що міста Перемишль, Бужеськ, Велинь, Червен, Плісненск і Радече – міста білих хорватів.

Цікаво зазначити, що той самий Клаїч, покликаючись на московські архіви, вказує, що ще в XIX століття жителі сіл довкола волинського міста Дубно називали себе білими хорватами. А мешканці околиць Володимира Волинського (за твердженням іншого хорватського історика, Мірко Відовіча) – просто хорватами. Клаїч вважає, що русини Галичини, Закарпаття, Буковини, а також Волині й Поділля є прямими нащадками білохорватського племені. Покладаючись на візантійського цісаря Костянтина VII Порфорогенета (Багрянородного), Клаїч підкріплює своє твердження, ідентифікуючи Костянтинових Бойків зі сучасними карпатськими Бойками, що надає йому можливість точніше встановити місцеперебування Білої Хорватії власне в Галичині. Таким же ж шляхом йде і Домінік Мандіч, визнаючи Костянтинових Бойків українською етнічною групою. І старіші хорватські історики, як наприклад, Фердо Шішіч, ідентифікував русинів Галичини з білими хорватами.

Цікаво зазначити, що і російські історики, яких видавали в Хорватії, так само ідентифікують русинів Галичини і Волині з білими хорватами. Так Б.Д.Ґрєков твердить, що сучасне українське населення Галичини та Волині не є приходнями на цій території, але автохтонними потомками білих хорватів, і наголошує на тому, що союзництво білих хорватів і Київської Русі тривало принаймні від часів Київського кагана Олега до Володимира, який завоював частину Білої Хорватії.

З іншого боку, пояснюючи виникнення і відносну стабільність Галицько-Волинської держави, М.Бранд пише, що ще в доруський період ці терени мали сильну традицію державотворення, бувши хребтом Білої Хорватії.

Цікавий казус відзначає історик М.М.Чуріч: 1836 року у Відні вийшла збірка пісень галицьких русинів, укладена К.В.Войціцьким *«Pieśni ludu bieło-chorwatów albo rusinów»*.

Але чи хорвати в Галичині були білими? Чи була галицька Хорватія – Хорватією Білою? Хорватський учений С.Сакач, використовуючи висновки швейцарського лінгвіста Фердинанда де Соссюра, встановив, що назва *«білі хорвати»* за іранською термінологією, прийнятою у слов'ян, означає *«західні хорвати»*.

Найповніші відомості про цей хорватський масив збереглися у трактаті «Про управління імперією» вже згаданого візантійського василевса Костянтина VII. З трактату випливає, що після того, як *угри* розгромили державу Святоплука Моравського, вони межували з *хорватами* біля Карпат, тобто в Закарпатті. Сам автор трактату, користуючись окремими різночасовими джерелами і не маючи змоги їх перевірити й узгодити, ймовірно, плутав поняття Білої та Великої Хорватії.

Інших писемних джерел, де також згадано хорватів (ПМЛ, польська хроніка Вінцентія Кадлубка, "Орозія" англосаксонського короля Альфреда Великого, легенди про чеського князя св. Вацлава), небагато. Із них випливає, що у середині X ст., коли Костянтин Багрянородний завершив писати свій трактат, Велика Хорватія як єдина держава вже не існувала. У її західній частині була держава Біла Хорватія, яка, можливо, теж мала назву Великої. Східні землі Великої Хорватії продовжували називатися Великою Хорватією – що і зафіксували інформатори Костянтина Багрянородного. Між Білою Хорватією та східними землями Великої Хорватії під кінець I тисячоліття вклинилися сілезькі та лехітські племена. Головними з яких були вісляни – вони зайняли Краків, що став їхньою столицею.

Починаючи від перших дослідників текстів Костянтина Багрянородного (А.Бандурі, І.Х.Гаттерера, Ф.Геркена), більшість учених (зокрема, М.Карамзін, Я.Головацький, М.Лебедкін, С.Соловйов, М.Барсов, Ф.Рачкі, О.Шахматов, С.Середонін, Л.Нідерле, Я.Пастернак, М.Смішко, Б.Рибаков, П.Третьяков, В.Сєдов тощо) розміщували початкові поселення хорватів і Велику Хорватію в Галичині. Накопичені археологічні матеріали не суперечать цим висновкам. У VI-IX століттях весь хорватський ареал здебільшого мав спільний обряд поховання, пам'ятки якого виявлено у Прикарпатті, Закарпатті, Східній Словаччині та нинішній Хорватії (пам'ятки VII століття), уздовж течії Ельби та у низов'ях Мульди, між нижньою Заале й Ельбою (кінець VI – початок VIII століть) – ареал поширення празької культури та її пізніших варіантів. Виходячи зі сказаного, закарпатських, придністровських і присянських *хорватів* правильніше було б називати *карпатськими хорватами*, як першим пропонував Я.Ісаєвич, а не *білими хорватами*, які були їх відгалуженням та, ймовірно, розміщались у верхів'ях Вісли та Одри та в басейні Білої Ельстер.

Вже було коротко згадано про іранські впливи на розвиток європейських етнонімів. Узагальнюючи попередні результати наукових пошуків і власні дослідження, О.В.Майоров простежує, як іранський етнонім «хорват» трансформувався в слов'янське середовище. Він вважає, що під час гунської навали іраномовні хорвати рушили зі східних районів Донщини на північний захід – до Карпат, де зіткнулися зі слов'янами й передали їм свою назву.

Прабатьківщиною хорватів-слов'ян, яка отримала назву «Велика Хорватія», варто вважати територію Верхнього й частково Середнього Подністров'я, Пруто-Дністровського межиріччя та верхньої течії Тиси. Період створення прадавнього племінного об'єднання хорватів Прикарпаття О.В.Майоров визначає останньою чвертю IV – першою половиною V століття.

Продовжуючи мову про іранське коріння хорватів, слід згадати, що вишукуючи власне коріння, хорватські антропологи зауважили, що в Хорватії, Словаччині, Волині та Галичині існує специфічна раса – савідна (названа від річки Сава в Хорватії). Ця раса майже ідентична динарській, але характеризується світлими комплексіями (очі, волося, шкіра – на відміну від темних динарських). Зороастрійці Ірану та пуштуни Гіндікушу як окрема расова група є чи не чистими савідами. Це й було однією з підвалин у встановленні іранського походження хорватів. Хорватські антропологи також наголошували ідентичність у співвідношені груп крові між хорватами, галичанами та зороастрійцями Ірану. На погляд хорватських енциклопедистів, динарська раса є іранського походження, її присутність на Європейському континенті вказує на шляхи розселення іранських племен в Європі. Пояс динарської раси охоплює межі від Дону, через Центральну Україну, Південну Польщу, Словаччину, Австрію, сягає Тіролю та Баварії на заході, охоплює Хорватію, Боснію й Герцеговину, Чорногорію та північну Албанію, досягаючи значної концентрації власне в Галичині, Закарпатті, Словаччині та між балкансько-адріатичними хорватами. Водночас савіди, хоч і зустрічаються на всій території розселення динарської раси, особливої концентрації сягають власне в Хорватії, північній Боснії та Галичині. Етнограф і антрополог Від Баленовіч наголошував як на расовій ідентичності хорватів і галичан, так і на ідентичності орнаментів вишивки рівнинних хорватів та рівнинних галичан, як рівно ж гірських хорватів і галицьких гуцулів.

Між усіма слов'яномовними народами тільки хорвати й українці у своїх мовах мають *ікання*, тобто старослов'янське «Ѣ» перейшло в українській (під впливом мовних процесів у Галичині) та в ікавських говірках хорватської не в загальнослов'янське «є» чи «е», а в «і»: свіча = *svića*, діва = *diva*, вітер = *vitar*. Цю фонетичну зміну лінгвісти вважають характерною для іранських, а не слов'янських мов. Хорватська (конкретно

кайкавське наріччя) та українська мають спосіб утворення зменшувальних форм в типово іранський спосіб – через додавання суфіксів –ек, –ак, -ук, -ик (-ік).

Власне хорватські та галицькі говори зберегли іранські топоніми та й деякі слова: з хорватської *vatra, hiža, zet, stric, ujak, kut, torba, lemiš, macan* і їхні галицькі відповідники ватра, хижа, зєть (зять), стрик (стрий, стрийко), вуй (вуйко), кут, торба, леміш, мацько. Топоніми виразно іранського походження спільні для Хорватії і Галичини: Sana, Dora, Samobor, Sombor, Bistrica, Jamnica – Сян, Дора, Самбір, Бистриця, Ямниця. Саме походження назви Галичина є доволі цікавим: біля Галича є Галчина могила, одним з шляхетних племен хорватів були Галчі, а між народами старого Ірану є Галичі, і не лише Галичі, але й Сани (річка Сян в Галичині та ріка Сана в Хорватії), а також і Росани (ріка Рось в Україні, чи не саме ім'я Русь іранського походження). Можливо, саме при злитті галлів та хорватсько-іранського племені Галичів (знаком яких, до речі, був ворон, та й галльські народи шанують цього птаха) походить назва галицького краю.

Як і для хорватів, навіть після кількох віків християнізації для галичан суттєвою компонентою їхньої релігійності є певне дуалістичне розуміння світобудови духовного світу. Бог і Чорт у свідомості пересічного хорвата та пересічного галичанина приблизно однаково сильні. Священник і ворожбит (точніше ворожка) користуються в селі однаковою повагою і сприймаються як представники рівнозначних сил. В Галичині можна простежити цей певний дуалізм, відображений у топонімах: Вороняцький хребет на Львівщині починається Білою горою, а завершується в Підкамені Чортовим каменем, під Львовом Чортові скелі сусідять з Великою Білкою, а на Тернопільщині Чортків відразу коло Білобожиці. На іранські корені цього дуалізму вказують також два випадки, коли Зарваниця (Зарван одне з імен злого бога) сусідить одна зі Золотниками, а інша з Золочевом (ім'я Заратустра, іранське Зердашт, спільнокореневе зі словом «золото»).

Цікавою паралеллю є клановий уклад польської та руської шляхти й шляхти хорватської. В русько-польському шляхетстві існував звичай, що кілька родів, часами дуже багато, користувалися одним гербом і вважалися потомками одного ж таки роду. Між хорватською шляхтою точнісінько така сама картина – один герб на кільканадцять прізвищ, але всі вважалися приналежними до одного племені. Слід відзначити, що ядро формування польської держави майже точно збігається з західною частиною Хорватії. Власне у сарматизмі (сармати – також іраномовний народ) шляхти Річі Посполитої можна вбачати натяк на іранське походження (якщо не по крові, то за приналежністю до традиції) цього суспільного прошарку, а в цьому випадку – хорватське».

Виходячи зі сказаного вище, закарпатських, придністровських і присянських Хорватів правильніше було би називати КАРПАТСЬКИМИ ХОРВАТАМИ, як першим пропонував Я. Ісаєвич, а не БІЛИМИ ХОРВАТАМИ, які розміщались у верхів'ях Вісли та Одри і басейні Білої Ельстер. Археологічні дослідження останніх літ територій Карпатських Хорватів, в тому числі велетенських городищ типу Пліснеська, Стільська, Солонська та інших, які були у десятки разів більшими за сучасні їм міста Київської Русі, виробничі комплекси з високим рівнем технології типу Рудниківського металургійного, відзначення економічного піднесення, що почалося на початку IX ст. і спричинило різке розшарування суспільства, в першу чергу за професійною ознакою, дозволяють припускати, що на землях Прикарпаття до кінця X ст., коли ці території ввійшли до складу Київської Русі, функціонувало розвинене диференційоване суспільство, здатне до створення державних організмів [*Леонтій ВОЙТОВИЧ. "БІЛІ" ХОРВАТИ ЧИ "КАРПАТСЬКІ" ХОРВАТИ? ПРОДОВЖЕННЯ ДИСКУСІЇ"*].

КАРТИ

1715 р. Гійом Деліль (*Guillaume Delisle*; 1675—1726), французький географ та картограф**.** Карта – «Imperii Orientalis et Circumjacentium Regionum» (Східна Імперія за творами Константина Багрянородного, X ст.). На карті Західна Україна та частина Поділля – **MAGNA ALBA CHROBATIA** (Велика Біла Хорватія), яка на сході межує з Руссю (RUSSIA). MAGNA ALBA CHROBATIA (Велика Біла Хорватія) є частиною SCLAVONIA (Склавонії). Карта поміщена також в атласі «Atlas nouveau» **1742 р.**

1831 р. Марія Регіна Корженьовська (Maria Regina Korzeniowska; 1793—1874), поміщиця Подільської губернії Російської імперії, картограф. Карта «POLSKA nabytki od roku 860–1333». Поміщена в атласі «Atlas historyczny, genealogiczny, chronologiczny i geograficzny Polski». Атлас виданий у співпраці з Лелевелем і С. Шавашкевичем. Видавництво Варшава. М. Корженьовська також опублікувала «Génealogija Królów polskich» (Вільно, 1839) і «Genealogiczny obraz monarchów polskich» (1845).

На карті позначені з межами: **Хорватія Велика** (територія включала теперішню Східну Польщу, частину Словаччини, закерзонські українські землі, теперішнє м. Краків, північна межа – р. Західний Буг), **Хорватія Червона** (територія теперішніх міст Перемишль та Галич, на сході межувала з Волинню, південна межа – р. Прут), **Хорватія Закарпатська** (територія Придунайської низовини, південна межа доходила до р. Дунай, північна межа – Татри та Карпати).

1836 р. Ходзько Борейко Леонард (пол. Leonard Chodźko; 1800–1871), білоруський і польський історик, географ, картограф, видавець, архіваріус і громадський діяч. Карта “POLOGNE 1055-1066”. На карті Польща показана як країна без фіксованої межі. Хорватія (**KHROBATIE**) – від Дунаю на Півдні до Вісли на Півночі (включаючи теперішній Люблін), від теперішнього Кракова на Сході до Перемишля на Заході.

1861 р. Ходзько Борейко Леонард видав книгу «Histoire de la Lithuanie et de la Ruthénie» в якій міститься карта "SLAVO-POLO NAISE aux VIII et IV Siecles...Rurik 862». Карта показує політичну ситуацію на 862 р.

Велика Біла Хорватія (**GRANDE KHROBATIE BLANHE**) – від Дунаю на Півдні до Вісли на Півночі (включаючи теперішній Люблін), від теперішнього Кракова на Сході до Перемишля на Заході. На Схід від Перемишля – **Червона Хорватія**.

1844 р. Хоуз Антуан Філіп (Houze Antoine Philippe), французький вчений. Карта «La Russie, la Suede, la Norwege et le Danemarck a la fin du IXe. siecle. Dresses sous la direction de A. Houze» (Росія, Швеція, Норвегія та Данія в кінці IX. ст.). Опублікована мапа в «Atlas historique et geographique de la Russie, la Suede, la Norwege et le Danemarck. Carte II. (Paris, Chez P. Dumenil, editeur, rue des Beaux-Arts, 10. 1844)».

Білі хорвати (**Belohrobates**) – від верхів'я р. Вісли, р. Сяну, р. Дністра, р. Прута до р. Зх. Буг. Південна межа – Карпати та Татри (кінець IX ст).

1846 р. Карл фон Шпрунер (Karl von Spruner; 1803–1892), німецький картограф та географ, вчений). Карта «Die Länder an der untern Donau vom V ten. bis in das X te Jahrhundert» (Країни нижнього Дунаю з 5 до 10 століття). Мапа опублікована в атласі «Historisch-geographischer Hand-Atlas zur Geschichte der Staaten Europa's vom Anfang des Mittelalters bis auf die Neueste Zeit von Dr. Karl von Spruner, königlich bayerischem Ober-Lieutenant, correspondirendem Mitgliede der königlich bayerischen Academie der Wissenschaften zu München. Drei und Siebzig colorirte Karten nebst Vorbemerkungen. Gotha: bei Justus Perthes. 1846». Друге видання атласу – 1853-1854 рр., третє – 1880 р.

Країна Хорватія (**Chrobatia**) – від верхів'я р. Вісли до р. Зх. Буг. Південна межа – Карпати та Татри (період з V до X ст).

1846 р. Карл фон Шпрунер. Карта «Europa im Anfange des VI. Jahrhundert's» (Європа на початку VI ст.). Мапа опублікована в атласі «Historisch-geographischer Hand-Atlas zur Geschichte der Staaten Europa's vom Anfang des Mittelalters bis auf die Neueste Zeit von Dr. Karl von Spruner, königlich bayerischem Ober-Lieutenant, correspondirendem Mitgliede der königlich bayerischen Academie der Wissenschaften zu München. Drei und Siebzig colorirte Karten nebst Vorbemerkungen. Gotha: bei Justus Perthes. 1846».

Ареал проживання Хорватів (**CHROWATEN**) – Верхів'я Вісли, Карпати, до верхів'я р. Прут (початок VI ст.).

1846 р. Карл фон Шпрунер. Карта «Europa zur Zeit Carl's des Grossen» (Європа під час Карла Великого). Мапа опублікована в атласі «Historisch-geographischer Hand-Atlas zur Geschichte der Staaten Europa's vom Anfang des Mittelalters bis auf die Neueste Zeit von Dr. Karl von Spruner, königlich bayerischem Ober-Lieutenant, correspondirendem Mitgliede der königlich bayerischen Academie der Wissenschaften zu München. Drei und Siebzig colorirte Karten nebst Vorbemerkungen. Gotha: bei Justus Perthes. 1846».

Арел поширення Білих Хорватів (**Belochrobaten**) – від витоків р. Одер до витоків р. Дністер (Карпати, Закарпаття, Прикарпаття) (768–814 рр.).

1846 р. Карл фон Шпрунер. Карта «Europa in der zweiten Haelfte des Xten Jahrhundert's» (Європа у другій половині X ст.). Мапа опублікована в атласі «Historisch-geographischer Hand-Atlas zur Geschichte der Staaten Europa's vom Anfang des Mittelalters bis auf die Neueste Zeit von Dr. Karl von Spruner, königlich bayerischem Ober-Lieutenant, correspondirendem Mitgliede der königlich bayerischen Academie der Wissenschaften zu München. Drei und Siebzig colorirte Karten nebst Vorbemerkungen. Gotha: bei Justus Perthes. 1846».

Ареал поширення Білих Хорватів (**Belochrobaten**) – від витоків р. Сян (теперішнє м. Перемишль) до теперішньої Молдови (Карпати, Прикарпаття, Буковина) (друга половина X ст.).

1846 р. Карл фон Шпрунер. Карта «Die Volker und Reiche der Slaven zwischen Elbe und Don bis 1125» (Народи та імперії слов'ян між Ельбою і Доном до 1125 р.). Масштаб 1:5 000 000. Мапа опублікована в атласі «Historisch-geographischer Hand-Atlas zur Geschichte der Staaten Europa's vom Anfang des Mittelalters bis auf die Neueste Zeit von Dr. Karl von Spruner, königlich bayerischem Ober-Lieutenant, correspondirendem Mitgliede der königlich bayerischen Academie der Wissenschaften zu München. Drei und Siebzig colorirte Karten nebst Vorbemerkungen. Gotha: bei Justus Perthes. 1846.».

Хорватія (**Chrobacia**) – від верхів'я р. Одер до Лисої гори (Сандомирщина) (період до 1125 р.).

1880 р. Карл фон Шпрунер. Карта «Europa zur Zeit der Herstellung des abendländischen Kaiserthums durch Otto I. (962)» (Європа на час встановлення західної імперії Оттон I. (962). Мапа опублікована в атласі «SPRUNER-MENKE HAND-ATLAS FÜR DIE GESCHICHTE DES MITTELALTERS UND DER NEUEREN ZEIT. DRITTE AUFLAGE VON D$^{R.}$ K. v. SPRUNER'S HAND-ATLAS, NEU BEARBEITET VON D$^{R.}$ TH. MENKE. 90 colorirte Karten in Kupferstich mit 376 Nebenkarten.

Ареал поширення Хорватів (**Chrobaten**) – верхів'я р. Вісли, Надсяння.

1880 р. Карл фон Шпрунер. Карти: «Russland» на одному аркуші: 1. Slawen nördlich der Donau, 850–900. – 2. Russland in den Jahren 900 bis 966. – 3. Porogen des Dnjepr. – 4. Russland in den Jahren 966 bis 1114. – 5. Russland von der Besiegung der Petschenegen durch die Polowzer und der Erweiterung der Nowgorodischen Republik nach Nordosten um 1114 bis zur Zerstörung Kiew's durch die Tataren 1240. – 6. Kiew. – 7. Kiew und Höhlenkloster. – 8. Esthland, Livland, Kurland zur Zeit des Schwertordens, 1201–1237. Von Th. Menke. Опубліковані в атласі «SPRUNER-MENKE HAND-ATLAS FÜR DIE GESCHICHTE DES MITTELALTERS UND DER NEUEREN ZEIT. DRITTE AUFLAGE VON DR. K. v. SPRUNER'S HAND-ATLAS, NEU BEARBEITET VON DR. TH. MENKE. 90 colorirte Karten in Kupferstich mit 376 Nebenkarten».

Карта «Slawen nördlich der Donau, 850–900» (Слов'яни. 850-900 рр.). Ареал поширення Червоних Хорватів (**Rothe Chrobaten**) – верхів'я р. Вісли, Карпати, Надсяння – до Зх. Бугу; Білих Хорватів (**Weisse Chrobaten**) – від Дунаю до середньої Вісли.

Карта «Russland in den Jahren 900 bis 966» (Русь. 900–960 рр.). Ареал поширення Хорватів (**Chrobaten**) – верхів'я р. Тиса, верхів'я р. Вісли, Надсяння.

Карта «Russland in den Jahren 966 bis 1114» (Русь. 966–1114 рр.). Ареал поширення Хорватів (**Chrobaten**) – верхів'я р. Тиси, верхів'я р. Вісли, Надсяння.

1856 р. Луї-Етьєн Дюсьє (Louis Dussieux; 1815 —1894), французький історик, географ). Карта «Carte Ethnographique de L'Europe» (Етнографічна карта Європи). Серед українців (малоросів) Луї-Етьєн Дюсьє розрізняє: Запорозьких Козаків (Cozaques Zaporoguues, нижня течія р. Дніпро), **білих хорватів** (на північ від Львова), древлян (на південь від р. Прип'ять, між написами Волинь та Полісся), бужан (середня течія р. Зх. Буг), дулібів (на Поділлі, у верхів'ї Пд. Бугу), сіверян (на північ від р. Десна), тиверців (Одещина, між ріками Дністер та Пд. Буг) та ін.

1863 р. Жорж Ерхард (Georges Erhard; 1821–1880), французький картограф. Карта «Carte Ethnographique des Pays Slaves au IX Siècle» (Етнографічна карта слов'янських країн у IX столітті). На південь від Кракова (верхів'я Вісли) – Білі хорвати (**KHROBATES BLANCS**); у верхів'ї Сяну та у Придністров'ї (Галичина) – Червоні хорвати (**KHROBATES ROUGES**).

У період **1879-1901 рр.** німецький вчений **Дітріх Реймер** (Dietrich Reimer; 1818–1899) опублікував історичний шкільний атлас. Карта «Süd- und West-Europa nach der Theilung des fränkischen Kaiserreiches im Vertrage

zu Virodunum im Jahre 843» (Південна та Західна Європа. 843 р.). Масштаб 1:8 000 000.

Ареал поширення Білих Хорватів (**Belochrobaten**) – верхів'я Вісли, верхів'я Тиси (Закарпаття). На сході межа – з Бужанами та Тиверцями, на Півдні – з Моравією та Болгарією, на Півночі – з Мазовшанами та Дулібами. (843 р.).

1877 р. Карл Вольф (Carl Wolff), німецький вчений. Атлас «Historischer Atlas». Перше видання 1875 р. (18 карт), друге – 1877 р. (19 карт та текст). Карта «Mittel-Europa im Jahre 1000» (Центральна Європа. 1000 р.). Масштаб 1:5 000 000.

Країна Хорватія (**Chrobatia**) в складі Польщі. Територія – від верхів'я р. Вісли до р. Зх. Буг (1000 р.).

1886 р. Густав Фердинанд Дройсен (Gustav Droysen; 1838–1908), німецький історик. Атлас «Allgemeiner historischer Handatlas». В атласі розміщена карта «Deutschland um das Jahr 1000» (Німеччина близько 1000 р.).

Хорватія (**Chrobatia**) – від верхів'їв р. Вісли та р. Просни (басейн р. Одер) до р. Сян. (період з V до X ст..).

1900 р. Карта «Слов'янські народи в кінці X століття». Ілюстрація до статті «Слов'яни» з енциклопедії Брокгауза й Ефрона (1890-1907). На мапі показані: Хорватія (територія русинів - верхів'я р. Вісли); на Балканах – народ Хорвати. У північній частині Західної Померанії (на лівобережжі річки Одра) позначено західнослов'янське плем'я (чи племінний союз) – УКРАНИ (**укряни** або **укри)**.

З історичних джерел відомо, що західнослов'янське плем'я (чи племінний союз) у**крани**, **укряни** або **укри** (нім. *Ukranen, Ukrer, Vukraner*; пол. *Wkrzanie, Wkrzanowie*) заселяло у VI—XII ст. землі навколо річки Укер (нім. *Ucker*), в регіоні, й до сьогодні зветься Укермарк (нім. *Uckermark*) в Німеччині. Також на польсько-німецькому кордоні розташоване місто Уккермунде.

Плем'я У**крани** згадується 934 р. сакським істориком Відукіндом Корвейським. (Vucrani, Ucrani). Також письмово згадується єпископом Бранденбурга в 947 р.

954 р. маркграф Східної Саксонської марки Геро I у союзі з зятем імператора Священної Римської імперії Оттона I Великого Конрадом I розпочав кампанію з захоплення земель укранів (ратари), які після битви під містом Лучин (929 р.) увійшли до складу Північної Саксонської марки Священної Римської імперії. Німецький історик Відукінд Корвейський (925-980) у хроніці «Діяння саксів» зазначав, що Uchri — це частина племені ротарів (вони ж — родарії), що входило до Велетської держави, яка охоплювала межиріччя Лаби (Ельби) та Одри (III, 42). В 954 р. укри — ротари підняли повстання проти германських

поневолювачів і приступом визволили місто Воліслав (Валелебен) у Старій марці, між Вербеном та Аренбургом, і перебили величезну кількість саксів (Відукінд Корвейський, «Діяння саксів», I, 36).

Цей виступ став сигналом до всезагальної визвольної війни полабів на чолі з Нако і Стоїгнівом. До повсталих приєдналися знатні саксонські лицарі Віхман і Екберт. Перший був проголошений королем і під його проводом полаби вдерлися у Саксонію і заволоділи замком Кокаресцемія. На допомогу слов'янам поспішили угорські війська, але в 955 р. вони були розбиті саксами. Незабаром і полаби зазнали поразки на річці Раксі, а їх вождь Стоїгнів і 700 полонених були страчені. Але повстання вибухали і в 958, 959, 960 роках. В 963 році саксами були захоплені і союзники полабів лужицькі серби.

У 983 р., після повстань ободритів та лютичів, території укранів знов стали відносно незалежними, хоча вони перебували під постійним жорстким військовим тиском, особливо з боку саксів та Священної Римської імперії.

Укра або **Укер** (пол. *Wkra*, нім. *Ucker*) — річка довжиною 103 км на північному сході Німеччини, недалеко від польського кордону, протікає в землі Бранденбург (де називається як «Укер», нім. *Ucker*) і Мекленбург-Передня Померанія (де вже називається «Ікер», нім. *Uecker*). Назва річки походить від історичного слов'янського племені укри, що мешкало тут у VI-XII століттях, яку вони іменували відповідно своєї назви племені Укри (цит. за *Таранець В. Г.* «Українці: етнос і мова», 2013).

1885 р. Олександр Ріттіх (дійсний член Російського географічного товариства і Московського товариства любителів природознавства, антропології та етнографії) опублікував у Варшаві працю «Славянский мир: Историко-географическое и этнографическое исследование». У цій праці серед західних слов’ян згадує племена **укрів** (рос. - укров, укранов), що проживали біля річки Укри. Річка «Укра» позначена на карті (стор. 134). На стор. 49 цитата: «Укране сидѣли на Укрѣ, Гаволѣ и но Финнову протоку, но Одрѣ, къ югу отъ Ратаръ. Ихъ города былм: Пустоволкъ, тенерь Пасевалкъ и Пренцлавъ; тотъ и другой на р. Укрѣ».

Нижче на тій же сторінці Олександр Ріттіх називає укрів «українцями» (до їх складу входило плем'я «Речане» - проживали по річці Одрі). Цитата: «...Рѣчане жили, вѣроятно, по Одрѣ, занимались гонкой плотовъ и составляли только отдѣлъ [т.е. составляющую часть] Украинцевъ, Укровъ». На карті на стор. 45 ми бачимо племена Украйнов і поруч - плем'я Речан, що входило до їх складу. На стор. 86, автор відзначає існування населеної слов'янами області «Крайна» - на території Австрії, Словенії та Північної Італії. Цитата: «Крайна это часть Каринтіи, которая граничила съ Фріулемъ. Ее иначе зовутъ Украинскою мархіею. Тянулась она по Савѣ и по границѣ Фріуля. Съ V ст. мѣстность эта назвалась

Крайною, т. е. такою же, какую мы встрѣчаемъ у Галичанъ въ Карпатахъ и подобную же на Руси».

Сучасна ***Крайна*** або ***Країна*** (словен. *Krajina, vojvodstvo Kranjsko*; нім. *Krain*, лат. *Carnia, Carniolia*) — область в Словенії, що займає велику частину країни, з центром в столиці цієї країни — Любляні. У минулому — герцогство і коронна земля (Kronland) Австро-Угорщини. Вперше згадується в 973 р. як частина герцогства Каринтія.

1903 р. Едуард Фріман (Freeman Edward Augustus; 1823–1892), англійський історик, професор нової історії в Оксфордському університеті. Атлас "Atlas to the Historical geography of Europe». Видавництво: «London; New York: Longmans, Green». В атласі містяться дві карти «Western Empire 843» (Західна імперія 843 р.) та «Western Empire 870» (Західна імперія 870 р.) на яких зображено дві Хорватії.

На мапі – дві Хорватії (**Chrobatia**): Адріатична та Хорватія русинів (територія між верхів'ями р. Одер та р. Вісли (на півночі) та вірхів'ям р. Дунаю (на півдні).

1905 р. Чарльз Кольбек (Charles Colbeck; 1847–1903). Карта «Europe 912» (Європа 1912 р.). Мапа опублікована в «The Public Schools Historical Atlas by Charles Colbeck. Longmans, Green; New York; London; Bombay. 1905» (Історичний атлас Чарльза Кольбека).

На мапі – дві Хорватії: Адріатична та Закарпатська Біла Хорватія з центром у Кракові.

1908 р. 1920 р. Елігіуш Невядомський (Eligiusz Niewiadomski; 1869–1923), польський художник, вчений і художній критик, борець за незалежність Польщі, убивця першого президента Польщі Габріеля Нарутовича. Карта «Polska za Mieczysława I-ego r. 992» (Польща за Мечислава I. 992 р.). Мешко I (Мечислав I; близько 935—992) — перший історично вірогідний польський князь з династії П'ястів; батько короля Болеслава I Хороброго.

Хорватія (**CHROBATOWIE**) займає простори від Кракова до Західного Бугу. Версія карти 1920 р. – суттєво збільшені кордони Польщі (шляхом українських і литовських земель). Країна Хорватія на карті відсутня.

1911 р. Вільям Роберт Шеферд (William Robert Shepherd; 1871–1934), американський історик та картограф. Атлас «Historical Atlas».

Карти: «Europe and the Byzantine Empire about 1000» (Європа 1000 р.) та «Central Europe, 919-1125» (Центральна Європа 919-1125 рр.). На картах назва Хорватія (**Chrobatia**) міститься північніше Кракова.

1918 р. Юзеф Міхал Базевич (Józef Michał Bazewicz; 1867–1929), польський картограф та публіцист. Карта «Polska oraz narody i plemiona słowiańskie za Mieczysława Igo (koniec X wieku)» (Польща та слов'янські нації й племена за Мечислава I (кінець X ст.). Мапа поміщена в його «Atlas

historyczny Polski, wydanie II». На карті на місці білих хорватів – вісляни, а хорвати – за Дунаєм. Червенські городи показані в складі Польщі.

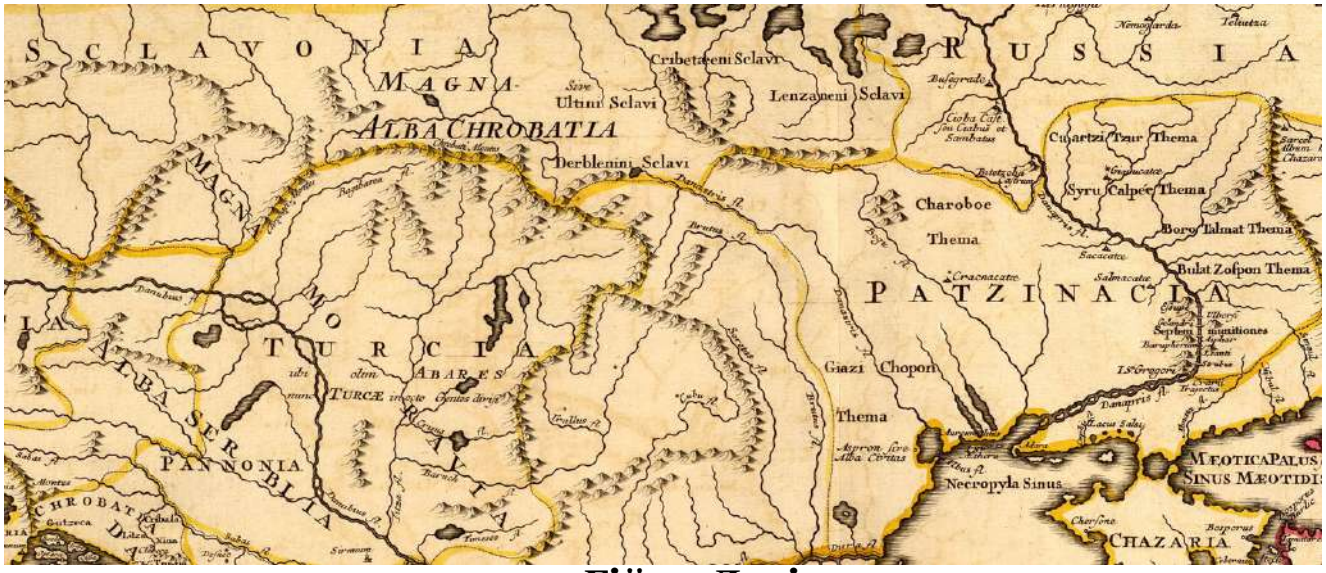

1715 р. Гійом Деліль

1831 р. Карта "POLSKA nabytki od roku 860 - 1333" Марії Регіни Корженьовської

1836 р. Ходзько Борейко Леонард .»POLOGNE 1055-1066»

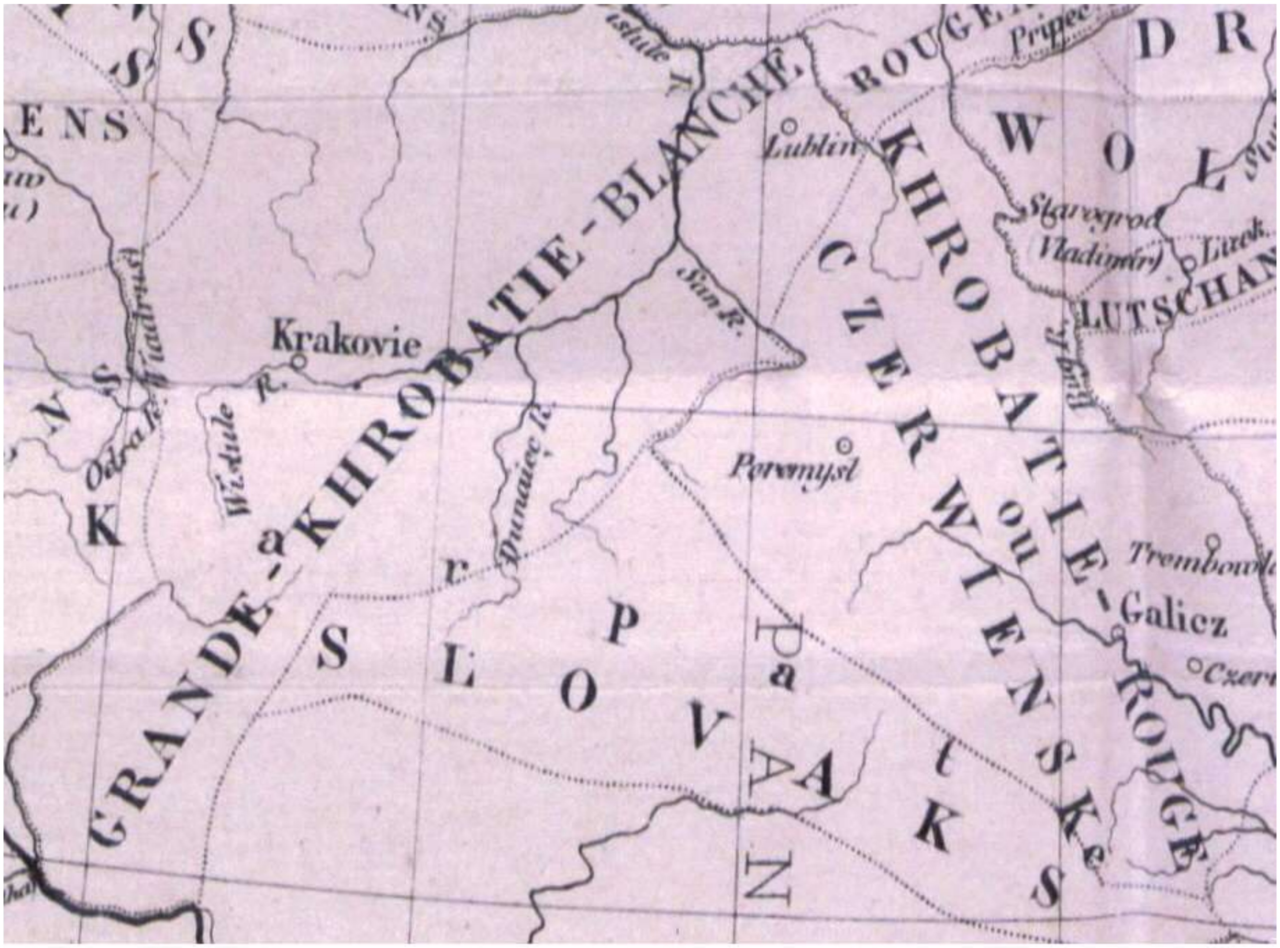

1861 р. Ходзько Борейко Леонард. «SLAVO-POLO NAISE aux VIII et IV Siecles…Rurik 862…»

1846 р. Карл фон Шпрунер. «Die Länder an der untern Donau vom V ten. bis in das X te Jahrhundert» (Країни нижнього Дунаю з 5 до 10 століття)

1846 р. Карл фон Шпрунер.«Europa im Anfange des VI. Jahrhundert's» (Європа на початку VI ст.)

1856 р. Луї-Етьєн Дюсьє. «Carte Ethnographique de L'Europe...» (Етнографічна карта Європи)

РОЗДІЛ III. УКРАЇНСЬКІ ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ЗЕМЛІ НА ЄВРОПЕЙСЬКИХ КАРТАХ XV-XIX ст.

III. 1. НАЗВА «ПОДІЛЛЯ» НА ЄВРОПЕЙСЬКИХ КАРТАХ XV-XIX ст.

Поділля (Подільська земля, Пониззя, Подністров'я і Побожжя) — історико-географічна область України, охоплює територію сучасних Вінницької, Хмельницької (без північної смуги), Тернопільської (південь), північні райони Одеської областей, а також невеликі прилеглі території Житомирської, Черкаської, Кіровоградської та Київської областей. До Подільської землі також входять північне Придністров'я.

Топонім "Поділля" з'являється лише в другій половині XIV століття, а широко відомим стає набагато пізніше. Судячи з писемних джерел, ця назва поширюється у середині XIV – другій половині XV століття і пізніше. Маємо на увазі Рогозький, Слуцький та Супрасльський літописи. По-друге, серед відомих нам писемних джерел вперше про взяття Поділля під контроль Литви повідомляють Слуцький та Супрасльський літописи, а також хроніка М. Стрийковського, що датуються XVI століттям. Виходячи з цього, Поділля, про яке говорить М. Стрийковський та невідомі автори щойно згаданих літописів, не варто ототожнювати з кордонами Поділля у їхньому сучасному розумінню. По-третє, єдиним ключем до ідентифікації літописного Поділля можуть виступати картографічні пам'ятки хронологічно синхронні з повідомленнями Слуцького та Супрасльського літописів, а також хроніки М. Стрийковського. Це європейські карти XVI століття. *[Олександр Чорний. ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ СЕРЕДИНИ XIV СТОЛІТТЯ В КОНТЕКСТІ БИТВИ НА СИНІХ ВОДАХ].*

Я.Р. Дашкевич наголошує, що не варто трактувати значення цього топоніма, як низинну територію, що розташована в безпосередній близькості до гір, тобто така, що перебуває в "*опозиції*" до них на зразок київського Подолу, який, як відомо, знаходиться нижче Володимирської гори. Дослідник пояснює походження топоніма, як такого, що означає "*територію розташовану в долинах і поряд з ними" або "країну долин" [Дашкевич Я. Р. Поділля: виникнення і значення назви // VIII Подільська історико-краєзнавча конференція (секція історії дожовтневого періоду): Тези доповідей. – Кам'янець-Подільський. 1990. С. 58 – 60].*

Географи XVI століття, розуміючи Поділля у просторовому сенсі, ділили його на три частини: Горішнє, Долішнє та Біле. Перші два поняття могли стосуватися територій у межах Подільської височини та Причорноморської низовини, а Біле Поділля може бути не чим іншим, як літописним Білобережжям. [*Дашкевич Я. Р. Територія і межі*

історичного Поділля (XIII – XVIII ст.) // Тези доповідей Десятої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. Вінниця. 1991. С. 23–24].

Сучасне трактування і поняття історико-етнографічного регіону Поділля значною мірою лежить у площині адміністративного розуміння його меж кінця XVIII – початку XX століття (маємо на увазі кордони Подільського намісництва 1793 р. та Подільської губернії 1802 р.). Межі ж Поділля означеного вище періоду набагато вужчі за межі Поділля середини XIV – XVI століть. Адміністративно територія Поділля нового часу оформилася внаслідок економічних та військово-політичних процесів XVI – XVIII століть, що відбувалися на просторах географічного Поділля XIV – XVI століть. [*Олександр Чорний. ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ СЕРЕДИНИ XIV СТОЛІТТЯ В КОНТЕКСТІ БИТВИ НА СИНІХ ВОДАХ*].

1460 р. Микола Кузанський (нім. Nicolaus Krebs, Nikolaus von Kues, Chrifftz; лат. Nicolaus Cusanus; 1401–1464) німецький теолог, католицький кардинал склав рукописну мапу Середньої Європи, яка не збереглася в оригіналі. Але карта дійшла до наших часів завдяки пізнішим копіям. Карта була гравійована на міді в місті Ейхштедте 1491 р. Це перша датована карта, що відгравійована на міді ("Nova Europe Tabula" (Нова карта Європи). Вона вважається першою друкованою картою Німеччини й обіймає Середню Європу від південного узбережжя Скандинавського півострова до Середземного моря та від Нідерландів до Балтійських земель і Чорного моря. Мапу неодноразово перевидавали із незначними доопрацюваннями (Ніколаус Германус, Гейнріх Мартеллюс, Єронім Мюнцер, Мартін Вальдземюллер та ін.).

На мапі містяться назви: **RVSSIA** (Русь; охоплює Західну Україну) та **RVBEA RVSSIA** (Червона Русь; охоплює південний захід України, середню течію Південного Бугу). ***На цій карті Микола Кузанський вперше позначив регіон Поділля (Podolia).***

З праці Миколи Кузанського (1460 р.) у європейський обіг географічних назв входять назви Поділля (Podolia) щодо Центральної України та Русь (Russia) щодо Західної.

Карта Миколи Кузанського **1491 р.** під назвою "Tabvla Moderna **Sarmatiae** Eur." була опублікована у латинському видавництві "Географії" Птолемея (Argentorari, 1513). Написи на карті – Rvssia (Русь) та Podolia (Поділля). На ній знаходимо р. Дніпро, Київ та ряд інших українських міст. Назва Біла Русь означає Московію (Russia Alba sive Moscovia). Лежить ця місцевість на схід від Дніпра (Борисфена). Видавець: Антоній Коберґер (Antonius Koberger). Гравери: Міхаель Вольгемут (Michael Wohlgemut) та Вільгельм Плейденвурф (Wilhelm Pleydenwurff) Формат карти 57,8 х 39 см, мова – латинська. Опублікована у книзі у книзі:

«REGISTRUM HUŸUS OPERIS LIBRI CRONICARUM CVM FIGURIS ET IMAGINIBUS AB INITU(M) MUNDI…».

1507 р. Бернард Ваповськи (Bernard Wapowski; 1450-1535; перший український професійний географ та картограф) на початку XVI ст. працював разом із картографом **Марко Беневентано** над картою Центральної Європи, яка була видана в **1507 р.** як «Tabula Moderna Polonie, Ungarie, Boemie, Germanie, Lithuanie». Надрукована ця мапа була в Римському виданні «Географії» Птолемея. Правобережна Україна позначена як Поділля (**Podolia**) та Русь (Rusia), Лівобережна Україна – Тартарія *(Tartaria*). Біла Русь або Московія (*Rvssia Alba sive Moskovia*) міститься на схід від Дніпра, північніше Тартарії.

1507 р. Йоханнес Рюйш (Johannes Ruysch; 1460-1533). Карта - "Uniuersalior cogniti orbis tabula ex recentibus confecta obseruationi" (Універсальна карта світу з відомими й новими спостереженнями) німецького картографа й астронома нідерландського походження **Йоханнеса Рюйша** опублікована в Римському виданні «Географії» Птолемея. Йоханнес Рюйш дає про світ ширше уявлення ніж Фра Мауро (середина 15 ст.), тому, що вже подає дані про відкриття португальських та іспанських мореплавців. Але і вона описує світ відповідно до ідей античного географа Клавдія Птолемея. Територія України – Русь (RVSSIA), **Поділля (PODOLIA),** на карті показано Чорне море *(PONTVS EVXINVS)*. Білоруські землі показано, як Біла Русь (*RVSSIA ALBA*), а московські (російські), як Московія (MOSKOVIA), на схід від якої – Казань (*CASAN*). На карті позначені: TARTARIA (Татарія), POLONIA (Польща), LITVANIA (Литва), PRYSSIA (Пруссія), ORIGA (Латвія), LIVONIA (Ліфляндія) і т. д. Річка TANAIS (Дон) – межа між Європою та Азією.

1513 р. **Мартін Вальдземюллер** (Martin Waldseemüller; бл. 1470 р. — 1522 р.), німецький картограф, назву **Сарматія** прийняв для визначення України, Польщі, Угорщини, Волощини та Пруссії (карта «Tabula Moderna Sarmatie, Eur, Sive, Hungarie, Polonie, Russie, Prussie, Et, Vvalachie»). Землі теперішньої Росії позначені як Біла Русь, або Московія (Mosckovia). Українські землі – Rvssia (Русь), **Podolia** (Поділля).

1522 р. **Лоренц Фріз** (Lorenz Fries; 1489-1550), німецький картограф. Карта “Tabula nova Polonia, Ungariae, & Russiǽ” (Нова карта Польщі, Угорщини та Русі), яка була поміщена в Страсбурському виданні, є поєднанням картографії Птолемея з новими політико-географічними даними епохи. Західна Україна позначена як Русь (Russia), центральноукраїнські землі – **Поділля** (Podolia). Картографічна неточність – Карпатські гори надруковані перевернутими.

1525 р. Баттіста Агнесе (Battista Agnese; бл. 1500 — 1564), італійський картограф родом з Генуї, який працював у Венеції. 1525 р. він підготував ранні карти Московії, які були зроблені на основі розповідей посла Московії Дмитра Герасимова. На карті Московії українські землі – PODOLIA (Поділля). Карта неодноразово перевидавалася, зокрема, і в 1554 р. **1550 р.** Портолан Чорного моря. Українські землі – **PODOLIA** (Поділля).

1526 р. Бернард Ваповський видав у Кракові карти «Tabula in qua illustrantur ditiones Regni Poloniae ac Magni Ducatus Lithuaniae pars» (Карта, в якій ілюстровані області Корони Польської та частково Великого князівства Литовського) та «Tabul a Sarmatiae, regna Poloniae et Hungariae utriusque Valachiae, nec non Turciae, Tartariae, Moscoviae et Lithuaniae partem comprehendens» (Мапа Сарматії, королівств Польського та Угорського, обох Волощин, а також Туреччини, Татарії, Московії та Литви частин прилеглих) (складалася з двох аркушів, що представляли відповідно південну та північну Сарматію, відтак у літературі іноді мовиться не про дві, а про три карти Ваповського). Українські землі – Поділля (**Podolia**).

1538 р. фламандський картограф та географ, **Герард Меркатор** (Gerhardus Mercator; 1512–1594), видав карту світу в подвійній серцеподібній проєкції. Однією з особливостей цієї карти була нова інтерпретація назви «Америка». Українські землі на карті позначені як **Поділля (Podolia).**

1540 р. Себастьян Мюнстер (Sebastian Münster; 1488–1552). Карта "EVROPA PRIMA NOVA TABVLA" (Європа...). Вперше ця карта була надрукована в "Geographia Universalis". Українські землі – Rvssia (Русь), Podolia (Поділля), Volhinia (Волинь).

1540 р. (з 1568 р. нова редакція); карта "POLONIA ET VNGARIA XV NOVA TABVLA" (Нова карта Польщі та Угорщини). Вперше ця карта була надрукована в «Географії Птолемея» (редакція Себастьяна Мюнстера). У виданнях 1545 і 1552 рр. заголовок в назві карти має позначення "XX", в інших виданнях – "XV". Формат мапи 34,5 х 25,7 см.

Мапа цікава тим, що на ній чи не вперше присутні регіональні назви українських земель: Rvssia (Русь; між р. Західний Буг та р. Сян) зі Львовом (Leopol), Podolia (Поділля), Volhinia (Волинь), Pokutze (Покуття), Codimia (Кодимія), Bessarabia (Бессарабія), Tartaria minor (Мала Татарія), Tartaria Przecopen[sis] (Перекопська Татарія) (останні дві території належать до Північного Причорномор'я і Кримського півострова). Показано сусідів українських історико-географічних регіонів – Молдову (Mvldavia), Трансільванію (Transilvania), Волощину (Valachia) та ін.

На північному сході від Києва позначена Біла Русь (Rvussia Alba), і вже далі на схід – Московія (Moscovia).

1546 р. Перша з відомих карта Московії “Moscovia Sigismundi liberi Baronis in Herberstein, Neiperg, et Gutenhag anno M. D. XLVI” австрійського дипломата, посла Священної Римської імперії в краю московитів **Зиґмунда Герберштайна** (Siegmund Freiherr von Herberstein; 1486—1566). Фінська затока названа «Sinus Livonicus et Ruthenicus». Балтійське побережжя назване лівонсько-рутенською дугою (Sinus livonicus et ruthenicus), а також краєм рутенів або московитів (Ruthenorum seu Moscovitarum fine). Перераховуються рутенські (ruthenice) назви Волги та Дону. Українські землі – **PODOLIA (Поділля)** та SEVERA (Сіверщина).

Перший варіант карти “Moscovia...” був гравійований талановитим гравером Гіршфогелем. **1549 р.** карта поміщена в трактаті З. Герберштайна «Rerum Moscoviticarum Commentarii» (Записки про московитські справи). Відрізнявся від оригіналу 1546 р. тільки датою. Гравер Гіршфогель. Поряд з картою Московії, також в книзі була присутня і карта Москви. Праця видана у Відні (латинська мова). Це – трактат про Московію та сусідні країни. Одне з перших докладних джерел в Західній Європі про Московію.

1548 р. Джакомо Гастальді (Giacomo Gastaldi; 1500-1566), венеціанський картограф. Карта “Polonia et Hungaria Nova Tabula” (Нова карта Польщі та Угорщини). На карті виділено українські історико-географічні землі: Podolia (Поділля), Rossia Rossa (Червона Русь), Volhinia (Волинь), Codimia (Кодимія).

1559 р. **Діого Хомем** (порт. Diogo Homem; 1521-1576), португальський картограф. Син відомого картографа Педру Рейнел.Виконаний універсальний атлас Діого Хомема, датований близько 1565 р., вважається одним з найяскравіших прикладів картографії XVI ст. Карти Діого Хомема відрізняються винятковою графічною якістю і красою. Багато його карт зберігаються нині в Італії, Австрії, Великобританії, Франції, США та Португалії.

Портолан Чорного моря. Українські землі – Поділля (Podolia).

1561 р. Жироламо Рушеллі (Girolamo Ruscelli), італійський картограф. Карта – “POLONIA ET HUNGARIA NUOVA TAVOLA” (Нова карта Польщі та Угорщини). Надрукована мапа у Венеції. Мапа цікава тим, що на ній присутні регіональні назви українських земель: **Rossia Rossa** (Червона Русь) на схід від Volhinia (Волині), Podolia (Поділля), Codimia (Кодимія).

1569 р. Герард Меркатор видав карту світу «Нове і найбільш повне зображення земної кулі, перевірене та пристосоване для застосування в навігації». Вона була виконана на 18 листах (1,24 м х 2 м), при її складанні використовувався новий спосіб зображення сітки паралелей і меридіан, що отримав надалі назву меркаторської (або циліндричної) проєкції. При складанні карти він ставив перед собою

завдання показати земну кулю на площині так, щоб зображення всіх точок земної поверхні відповідали їх справжньому положенню, а вигляд країн, по можливості, не викривлювався. Ще одна мета полягала в зображені Старого Світу, і його місце на Землі. На його карті на місці Антарктиди показана «Невідома земля» (лат. *Terra Incognita*), а Північна Америка простягається аж до Північного полюса. Хоча в результаті історико-картографічних досліджень було встановлено, що таку проєкцію використовували ще в 1511 році, широкого застосування вона набула лише завдяки Меркатору.

Українські історико-географічні землі на карті позначені як **Поділля (Podolia).**

1570 р. Андрій Поґрабка (Andreas Pograbius, Andrzej Pograbski, Andrea Pograbio)**,** чеський картограф, у Венеції, публікує карту «**Partis Sarmatiae Europae**, quae Sigismundo Augusto regi Poloniae potentissimo subiacet nova descriptio» (Частини Європейської Сарматії…). Формат карти 47.3 х 69 см. З українських земель виділено «Русь, відома як Роксоланія» (Rvssia, A Ptol Roxolania), **Поділля (Podolia),** Волинь (Volhinia) та Кодимію (Codimia). Позначено багато міст, серед них і **Львів (Leopolis)**. В Причорномор'ї, біля Дніпровського лиману (на Лівобережжі) напис – SCYTHIAE PARS (СКІФІЯ). Від витоків Дністра і далі на південний схід частину Карпат позначено як ***Russis Biescid*** (Руський Бескид).

1587 р. Герард Меркатор разом зі своїм сином Румольдом (після смерті батька продовжив його картографічну справу; помер Румольд у 1599 р.) видав ще одну карту світу «Orbis terrae compendiosa descriptio quam ex magna universali Cerardi Mercatoris… M.D.LXXXVII». Опублікована в «Atlas sive Cosmographicae Meditationes de Fabrica Mundi et Fabricati Figura» (1596 р.). Дуйсбург. Мова латинська. Українські історико-географічні землі позначені як Поділля (Podolia).

1605 р. Віллем Янсзон Блау. Карта «Nova Totius Terrarum Orbis Geographica Ac Hydrographica Tabula auct Guiljelmo Blaeuw». Українські землі представлені Поділлям (**Podolia**). *На карті позначено м. Київ, м. Брацлав, м. Кам'янець.*

1630 р. Віллем Янсзон Блау (Willem Janszoon Blaeu; 1571—1638), голландський картограф та видавець. Карта «Nova Totius Terrarum Orbis Geographica ac Hydrographica Tabula auct: Guiljelmo Blaeuw [and] Africae nova descriptio [and] Americae nova Tabula [and] Asia noviter delineata [and] Europa recens descripta». Видавництво Амстердам. Українські землі представлені Поділлям (Podolia). Карта друкувалася в Атласах Блау з 1630 р. по 1658 р. Московитів зображено серед азійських народів. *На карті позначено м. Київ, м. Брацлав, м. Кам'янець.*

1641 р. Нікола Сансон. Великий внесок у картографування українських земель зробив французький історик та картограф Нікола Сансон (Nicholas Sanson; 1600—1667).

На мапі Нікола Сансона 1641 р. позначені українські історико-географічні землі: Верхня Волинь (Alta Volinia), Низова Волинь (Bassa Volinia), **Верхнє Поділля (Alta Podolia), Низове Поділля (Bassa Podolia).** Разом усі ці землі іменуються як Vcraina o Paese de Cosacchi (Вкраїна, або земля (країна) козаків).

1655 р. Нікола Сансон у Парижі видав мапу "Estats De La Couronne De Pologne ou sont les Royaume de Pologne, Duches et Provinces De Prusse, Cuiave, Mazovie, Russie Noire &c Duches De Lithuanie, Volynie Podolie &c. De L'Ukraine &c ... 1655" (Коронні польські землі, що включають Королівство Польщі, князівства й провінції Пруссії, Куявії, Мазовії, Чорної Русі тощо, Князівства Литовського, Волині, Поділля тощо, України тощо).

На мапі зазначено назву Ukraine (Україна) саме так, як її використовував Боплан. Назва Ukraine накладається на назву Volynie, охоплює Правобережну та Лівобережну Україну, від Києва до гирла Дніпра (Чорного моря). На карті топонім Dikia Pole (Дике Поле) міститься на лівобережжі Сіверського Дінця. У добре декорованому картуші позначено назви українських воєводств у поєднанні з назвою Литовське князівство (Duches De Lithuanie).

Серед українських історико-географічних земель виділено: **Поділля (Podolie), що поділяється на Верхнє Поділля (Haute Podolie), яке охоплює Кам'янецьке воєводство (Palatinat de Катіепіеск) та Нижнє Поділля (Basse Podolie), що охоплює Брацлавське воєводство (Palatinat de Braclaw);** Полісся (Polesie); Волинь (Volhynie), що поділяється на Верхню Волинь (Haute Volhynie) з Луцьким (Palatinat de Lufuc) і Київським (Palatinat de Kiow) воєводствами та Нижню Волинь (Basse' Volhynie); Чорна Русь (Russie Noire), в її межах зображені Холмське (Palatinat de Chehn), Белзьке (Palatinat de Beiz) та Львівське (Palatinat de Lemburg) воєводства й Покуття (Pokutie); Чернігівське (Duché de Czernihow) та Новгород-Сіверське (Duché de Novogrodeck) князівства. У Причорномор'ї позначені Буджак (Budziack) та Очаківська орда у складі Османської імперії. Землі Закарпаття знаходяться на карті у складі королівства Угорщина, а Буковина – у межах Молдавії.

1665 р., в Парижі, вийшли друком 7 карт Нікола Сансона, серед них:

*«**Haute Podolie** ou Palatinat de Kamieniec tirée entièrem. de la gr. **Ukranie** du Sr. le Vasseur de Beauplan, par le Sr. Sanson» **(Верхнє (Горішнє)** Поділля, частина Великої карти України);

*«**Basse Podolie** ou Palatinat de Braclaw, tiré de la grande carte **d'Ukraine** du Sr. le Vasseur de Beauplan» (**Низове (Долішнє) Поділля,** частина Великої карти України).

1672 р. Гійом Сансон та Юбер Жайо.

Карта «Les Estats dela Couronne de Pologne, subdivises en leurs Palatinats, qui comprennent Le Royaume de Pologne, Le Grand Duche de Lithuanie, Le Duches de Prusse, Mazovie, Samogitie, Les Provinces de Volhynie, et de Podolie, ou est compris L'Ukraine ou Pays des Cosaques» (Землі Корони Польської, розділені на воєводства, які охоплюють Королівство Польське, Велике Князівство Литовське, князівства Пруссія, Мазовецьке, Самоготія, Провінції Волинь і Поділля входять в Україну або в Країну Козаків). Масштаб карти 1:1 900 000. Мова французька.

Українські історико-географічні землі представлені Поділлям (Podolié), що поділяється на Верхнє Поділля (Haute Podolie), яке охоплює Кам'янецьке воєводство (Palatinat de Kameniec), та Нижнє Поділля (Basse Podolie), що охоплює Брацлавське воєводство (Palatinat de Braclaw), Поліссям (Polesie); Волинню (Volhynie), що поділяється на Верхню Волинь (Haute Volhynie) з Луцьким (Palatinat de Lufuc) і Київським (Palatinat de Kiow) воєводствами та Нижню Волинь (Basse Volhynie). На заході виділена Чорна Руссь (Russie Noire). В її межах зображені Холмське (Palatinat de Chelm), Белзьке (Palatinat de Belz) та Львівське (Palatinat de Lemberg) воєводства та Покуття (Pokutie). На сході українські історико-географічні землі представлені Чернігівським (Duché de Czernihow) та Новгород-Сіверським (Duché de Novogorod Sewierjki). У Причорномор'ї показані Тартарія Буджацька (Tartares de Budziak) та Очаківська (Tartares d'Oczakow) у складі Османської імперії.

1675 р. Фредерік де Віт (Frederick de Wit; 1629/1630 – 1706). **М**апа «Regni Poloniae et Ducatus Lithuaniae Voliniae **Podoliae** Vcraniae Prussiae Livoniae, et Curlandiae» (Карта Речі Посполитої, князівства Литовського, Волині, Поділля, України, Прусії, Лівонії та Курляндії). На цій карті територія по обидва боки Дніпра має напис Vkrainia (Україна). Назва Vkrainia накладається на назву Volhynia. Написи назв Україна, Волинь, Поділля в заголовку карти не збігаються з написами на карті. Територія України позначена на мапі шрифтом великого розміру, що свідчить про увагу автора до цих територій. Західна Україна на карті – Червона Русь (RUBRA RUSSIA) в межах якої виділено Покуття (POKUTIA). Карту неодноразово перевидавали 1680, 1685, 1689, 1690, 1700, 1710 рр. і т. д.

1749 р. Жіль Робер де Вогонді та Дідьє Робер де Вогонді. Карта «Partie orientale de la Russie Polonoise, où se trouvent la Basse Volhynie et la **Basse Podolie**» (Східна частина Польської Русі, де розташована

Нижня Волинь і **Нижнє Поділля**). Пд. Україна – землі Запорозьких Козаків (Cosaques Zaporiski).

1491 р. Микола Кузанський

1507 р. Бернард Ваповський

1507 р. Йоханнес Рюйш

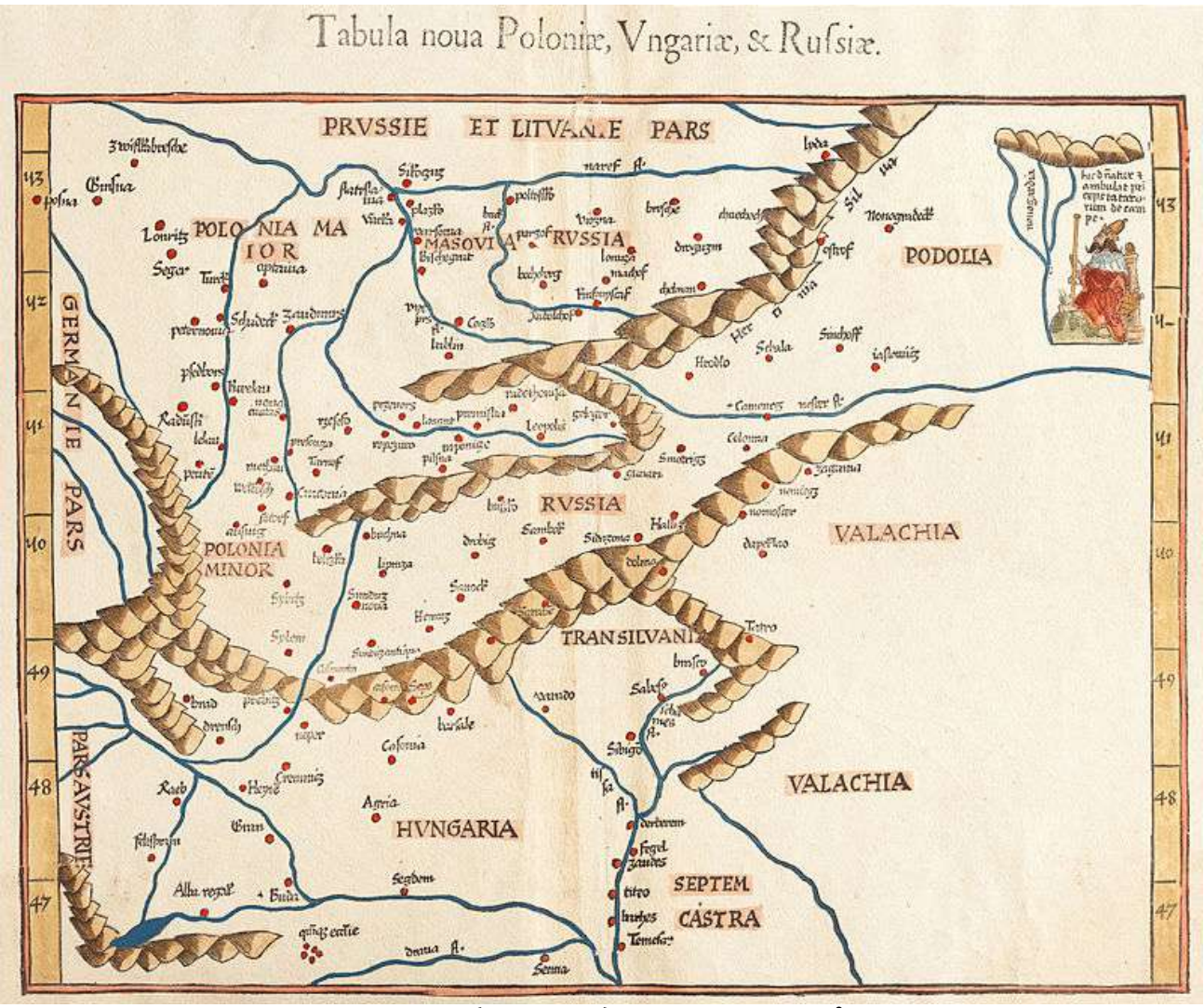

1522 р. (1541 р.) Лоренц Фріз

III. 2. НАЗВИ «ВОЛИНЬ» ТА «ПОЛІССЯ» НА ЄВРОПЕЙСЬКИХ КАРТАХ XVI-XIX ст.

Поняття **«Волинь»** упродовж багатьох століть змінювали свої межі й розмір території. В різний період української історії поняття "Волинь" залежало значною мірою від адміністративно-територіального устрою та державної приналежності, а саме спочатку в складі Київської держави, згодом у Галицько-Волинській державі, пізніше в складі Великого князівства Литовського, Речі Посполитої (Польщі) (Волинське воєводство — XVI—XVIII ст., 20—30 рр. XX ст., Волинське намісництво — кінець XVIII ст., до 1796 р.), а ще пізніше – під владою Російської імперії та СРСР (Волинська губернія — 1796—1925 рр.., Волинська область з 1939 р.).

Волинь охоплює басейн верхів'я правих приток і середнього поріччя Західного Бугу — південні райони теперішніх Волинської й Рівненської, південно-західні райони Житомирської, північно-західну смугу Хмельницької, північні райони Тернопільської і Львівської областей.

Поняття «Волинь» слід розглядати в історичному часі та чинному на той час розумінні територіального простору в усій сукупності зв'язків і залежностей у господарстві, культурі, політиці тощо. У ранньому середньовіччі Волинь охоплювала також терени Холмщини і Підляшшя. В VII—IX ст. заселена дулібами, бужанами, волинянами, також білими хорватами.

Вважають, що назва походить від найменування неіснуючого сьогодні міста Волинь (Велинь), що згадується в давньоруському літописі під 1018 р. у зв'язку з міжусобною боротьбою за князівський престол на Волинській землі. Існують й інші версії походження цієї назви.

На географічних картах «Волинь» появляється у XVI ст. (карти 1540-х рр. німецького вченого **Себастьяна Мюнстера**).

«Волинь» на картах XVII ст. включає широкі території. Так, наприклад, на картах Нікола Сансона (1641, 1655, 1665) позначена **Верхня Волинь** (з містами Володимир, Луцьк, Острог, Броди, Олика, Кременець) та **Нижня Волинь**, яка включає Київ, Житомир, Білу Церкву, Черкаси, Переяслав сягає на Південь. Пунктирною лінією з кольоровими кантами на карті 1665 р. позначено кордон **«Нижньої Волинь або Київського воєводства...»** з Московією, Литвою, Бессарабією, Нижнім Поділлям, Верхньою Волинню та Чернігівським князівством. Нижня Волинь, яка названа «УКРАЇНА"» трошки не доходить до Чорного моря чітко між Південним Бугом і Дніпром.

У **1275 р.** в літописі з'явилась перша згадка про **Полісся** на означення території, де вказувалось, що йшов князь Мстислав Данилович від Копила (тепер село Копилля Маневицького району) «пустошачи по

Поліссю». Це поняття вживали польські історики XV—XVI ст. (Я. Длугош, М. Кромер, М. Стрийковський). Щоправда, різні дослідники позначали цією назвою неоднакову територію — зменшували її або збільшували. У джерелах XIV–XVI ст. ця назва найчастіше функціонувала у вигляді спільнокореневих топонімів «Подлесьє», «Полясє», «Полєсє». Межі цього історико-географічного регіону теж визначалися по-різному. Однак переважає думка, що Полісся охоплює басейн річки Прип'ять та сусідні райони лісової смуги. Таку територію виділяли ще дослідники XVI–XIX ст. М. Стрийковський, Г. де Боплан, В. М. Татищев та ін., про що переконливо свідчать залишені ними картографічні матеріали.

Станом на сьогодні майже все Полісся входить до складу України та Білорусі, а невеликі його частини перебувають у складі Польщі та Росії.

Зі статті Кароля Бучека «Волинь у давній картографії» дізнаємося, що в «Атласі Медічі» у **1351 р.** уперше було згадано Володимир-Волинський під назвою Ladamir. Це було перше волинське місто, нанесене на мапу.

КАРТИ

У **1507 р.** з'явилася вигравіюваний в міді карта «Tabula moderna Polonie, Vngarie, Boemie, Germanie, Russie, Lithvanie», яка опиралася на карту Миколая Кузанського. Авторами її були перший український вчений-картограф **Бернард Ваповський** та **Марко Беневентано**. Надрукована ця мапа була в Римському виданні «Географії» Птолемея. Правобережна Україна позначена як Поділля (*Podolia*) та Русь (Russia), Лівобережна Україна – Тартарія *(Tartaria*). Біла Русь або Московія (*Rvssia Alba sive Moskovia*) міститься на схід від Дніпра, північніше Тартарії. **Луцьк** позначено на ній під назвами Luczko та Lucerck, вперше трапляється **Вишневець** (Vysnyovyecz).

У **1540 р.,** німецький вчений, автор «Космографії» («Cosmographia», Базель, 1544), **Себастьян Мюнстер** (Sebastian Münster; 1488–1552), видав карту «POLONIA ET VNGARIA XV NOVA TABVLA» (Нова карта Польщі та Угорщини). У виданнях 1545 і 1552 рр. заголовок в назві карти має позначення «XX», в інших виданнях – «XV». Формат мапи 14 х 10 дюймів. Мапа регулярно перевидається до 1628 р. (близько 40 видань).

Мапа цікава тим, що на ній чи не вперше присутні регіональні назви українських земель: *Volhinia (Волинь),* Rvssia (Русь) зі Львовом (Leopol), Podolia (Поділля), Pokutze (Покуття), Codimia (Кодимія), Bessarabia (Бессарабія), Tartaria minor (Мала Татарія), Tartaria Przecopen[sis] (Перекопська Татарія) (останні дві території належать до Північного Причорномор'я і Кримського півострова). Показано сусідів

українських історико-культурних регіонів – Молдавію (Mvldavia), Трансільваніїю (Transilvania), Волощинину (Valachia) та ін.

На карті позначено міста Великої Волині: Lucko (Луцьк), Ostrog (Острог), Zaslau (Ізяслав), а також – підписи річкових артерій Стиру та Горині.

На карті **1570 р.** серед українських історико-географічних земель позначені Волинь (**Volhynia**) і волинські міста: Luczko (Луцьк), Wlodimir (Володимир-Волинський), Dubecz (Дубно), Krzemenec (Кременець), Clewan (Клевань), Ostrog (Острог), Zaslau (Ізяслав), Buremla (Боремель), Czardorisko (Чорторийськ) та ін.

1570 р. Андрій Поґрабка (Andreas Pograbius, Andrzej Pograbski, Andrea Pograbio)**,** чеський картограф, у Венеції, публікує карту «Partis Sarmatiae Europae, quae Sigismundo Augusto regi Poloniae potentissimo subiacet nova descriptio» (Частини Європейської Сарматії…). Формат карти 47.3 х 69 см. З українських земель виділено «Русь, відома як Роксоланія» (Rvssia, A Ptol Roxolania), **Волинь** (Volhinia), Поділля (Podolia) та Кодимію (Codimia). Позначено багато міст, серед них і Львів (Leopolis). В Причорномор'ї, біля Дніпровського лиману (на Лівобережжі) напис – SCYTHIAE PARS (СКІФІЯ). Від витоків Дністра і далі на південний схід частину Карпат позначено як Russis Biescid (Руський Бескид).

На карті позначені волинські міста: **Луцьк, Рівне, Дубно, Ізяслав, Кременець** та ін.

1613 р. Карта Радзивіла (**Карта Великого князівства Литовського)** займає важливе місце в українській історичній картографії та одночасно є перше картографічне джерело у XVII ст., де використана назва «Україна». У Центральному Подніпров'ї між Ржищевом та Каневом (трохи нижче Києва) позначена латиною **Volynia Vlteririor quae tum Vkraina tum Nis ab altis vocitatur (Східна Волинь, яку звали також Україною та Низом).**

Карта видавалася протягом 1613-1643 рр. Назва: «Magni Dvcatvs Lithvaniae, Caeterarumque Regionum Illi Adiacentium Exacta Descriptio Illss mi. ac Excellss mi. Principis et Dni. D.Nicolai Christophori Radziwil D.G.Olijcæ ac in Nieswies Ducis, S. Rom. Imperrii Principis in Szylowiec ac Mir Comitis et S.Sepulehri Hierosolimitani Militis etc. opera.cura et impensis facta ac in lucem editaa. - Amsterodami: excudebat Guilhelmus Janssonius, 1613.» («Князівство Литовське з багатьма краями, що до нього належать, останньо описане. Найсвітлішому і найвищому володареві і панові п. Миколі-Кшиштофу Радзивіллу, Божою Матір'ю князеві на Олиці й Несвіжі, князеві Священної Римської імперії, графові на Шилівці й Мірі, лицареві Св. Гробу у Єрусалимі та ін., чиїм старанням і коштом ця праця вийшла у світ 1613 р., Амстердам»).

Укладачем, художником і гравером карти є польський картограф Томаш Маковський (1575 – близько 1620). В її розробці брали участь: картограф Матвій (Мацей) Струбич (близько 1520–1578), український князь Костянтин Василь Острозький (1526–1608), церковний та суспільно-політичний діяч Речі Посполитої Йосиф Верещинський (близько 1530–1598), діяч католицької церкви, математик Якуб Босґрейв (близько 1548–1623), литовські монахи-єзуїти. За версією Я. Дашкевича, до створення карти Великого князівства Литовського, можливо, були залучені українські вчені Острозької школи.

В тій частині карти, що охоплює українські землі, позначені: Полісся (Polesia), **Західна Волинь (Wolynia citerior), Східна Волинь,** яку звали також **Україною** та **Низом** (**Volynia** ulteririor, quae tum Vkraina tum Nis ab altis vocitatur), Підляшшя (Podlachia), Червона Русь (Rufsia rubra), Покуття (Pokutiœ Pars), Поділля (Podolia), частина Сіверськоґо князівства (Severiensis Pars).

На карті напис: «**Підлисся (Podlesia),** інші називають Полісся **(Polesia),** місцеві жителі називають Полісся **(Polesio),** є частиною Литви, і межує з Волинню, лісиста і болотиста, від того і назва отримала. Мед та риба в такому достатку, що всі сусідні краї вживають рибу звідси. Сушать на повітрі і виставляють на продаж».

1613 р. Гессель Ґеррітц (нід. *Hessel Gerritsz*; 1581—1632) вигравіював і видав в Амстердамі «TABVLA RUSSIAE» (Карту Росії, званої Московією, виготовлена нами з рукопису, накресленого старанням і коштом Федора, сина царя Бориса, і від річки Двіни до інших місць, які відомі як з карт, так і нами додані). Зображено Московську державу в межах XVII століття. Гессель Ґеррітц позначив такі українські землі: Полісся (**Polesie**), Волинь (**Wolynia**), Поділля (Podolia), Сіверщина (Severa), Приазов'я та Крим (Crimea).

Великий внесок у картографування українських земель зробив французький історик та картограф **Нікола Сансон** (Nicholas Sanson; 1600—1667). На мапі Нікола Сансона (**1641)** позначені українські історико-географічні землі: **Верхня Волинь** (Alta Volinia), **Низова Волинь** (Bassa Volinia), Верхнє Поділля (Alta Podolia), Низове Поділля (Bassa Podolia). Разом усі ці землі іменуються як «Vcriania o Paese de Cosacchj» (Вкраїна або Земля (Країна) козаків).

1655 р. Нікола Сансон у Парижі видав мапу “Estats De La Couronne De Pologne ou sont les Royaume de Pologne, Duches et Provinces De Prusse, Cuiave, Mazovie, Russie Noire &c Duches De Lithuanie, Volynie Podolie &c. De L'Ukraine &c ... 1655” (Коронні польські землі, що включають Королівство Польщі, князівства й провінції Пруссії, Куявії, Мазовії, Чорної Русі тощо, Князівства Литовського, Волині, Поділля тощо, України тощо).

На мапі зазначено назву Ukraine (Україна) саме так, як її використовував Боплан. Назва Ukraine накладається на назву Volynie, охоплює Правобережну та Лівобережну Україну, від Києва до гирла Дніпра (Чорного моря). На карті топонім Dikia Pole (Дике Поле) міститься на лівобережжі Сіверського Дінця. У добре декорованому картуші позначено назви українських воєводств у поєднанні з назвою Литовське князівство (Duches De Lithuanie).

Серед українських земель виділено: **Полісся (Polesie); Волинь (Volhynie),** що поділяється на **Верхню Волинь** (Haute Volhynie) з Луцьким (Palatinat de Lufuc) і Київським (Palatinat de Kiow) воєводствами та **Нижню Волинь** (Basse' Volhynie); Поділля (Podolie), що поділяється на Верхнє Поділля (Haute Podolie), яке охоплює Кам'янецьке воєводство (Palatinat de Катіепіеск) та Нижнє Поділля (Basse Podolie), що охоплює Брацлавське воєводство (Palatinat de Braclaw); Чорна Русь (Russie Noire), в її межах зображені Холмське (Palatinat de Chehn), Белзьке (Palatinat de Beiz) та Львівське (Palatinat de Lemburg) воєводства й Покуття (Pokutie); Чернігівське (Duché de Czernihow) та Новгород-Сіверське (Duché de Novogrodeck) князівства. У Причорномор'ї позначені Буджак (Budziack) та Очаківська орда у складі Османської імперії. Землі Закарпаття знаходяться на карті у складі королівства Угорщина, а Буковина – у межах Молдавії.

1665 р., в Парижі, вийшли друком 7 карт Нікола Сансона, серед них:

*«**Haute Volhynie**, ou Palatinat de Lusuc; tiré de la Grande Carte d'Ukraine, du Sr. le Vasseur de Beauplan / Par le Sr Sanson d'Abbeville, ...» (**Верхня (Горішня) Волинь,** т. з. Луцькі землі; частина Великої карти України).

Карта охоплює територію від річки Стир (Ster fl.) на півночі до Летичева (Laticzow) та Хмільника (Chmielnick) на півдні, від Володимира-Волинського (Wlodzimiers) на заході до Радомишля (Radomyls) на сході. Пунктирною лінією з кольоровими кантами на карті позначено межу Луцького воєводства з сусідніми землями: на півночі з **Поліссям** (Polesie), на півдні з Верхнім Поділлям (Haute Podolie) і Нижнім Поділлям (Basse Podolie), на сході з Нижньою Волинню (Basse Volhynie), у західній частині карти, з півночі на південь, від Любомля (Lubomlé) до Олесько (Olesko) проходить межа з Чорною Руссю (Russie Noir). На території Верхньої Волині подано підпис: Haute Volhynie ou Palatinat de Lusuc.

*«**BASSE VOLHYNIE**, ou PALATINAT DE KIOW, tiré entierement de la grade Ukraine du Sr. le Vasseur de Beauplan» (**Низова (Долішня) Волинь**, частина Великої карти України).

1657 р. Уго Аллард (Hugo Allard), голландський картограф, який проживав і видавав головним чином в Амстердамі, публікує карту «Nova totius Regni Poloniae, Magnique Ducatus Lithuaniae, cum suis Palatinatibus ac

Confiniis» (Нова карта всього Польського королівства, Великого князівства Литовського з їхніми воєводствами та їхніми межами). Карта створена на основі карти Боплана 1651 р. «NOVA TOTIUS REGNI POLONIE MAGNIQ DUCATUS LITHUANIA CUM FUIS PALATINATIBUS AC CONFINIIS EXACTA DELINEATIO PER G. LE VAFFEUR DE BEAUPLAN S.R.MTIS ARCHITECTUM MILITAREM ET CAPITANEUM ANNO 1651» (Нова карта всього Польського королівства, Великого князівства Литовського з їхніми воєводствами та їхніми межами докладно виконана Ґ. Ле Вассером де Бопланом, військовим архітектором і капітаном с[вященної] королівської] в[елично]сті року 1651). Придніпров'я (Правобережне) позначене, як Ukraina (Україна). Карта перевидавалася 1660 р. і т. д.

Українські землі, на той час у складі Королівства Польща, представлені Поліссям **(Polesia)**, Волинню **(Pal. Volyniae)**, Поділлям (Podoliae) та ін. На Чорноморському узбережжі показано Кримський півострів (Crim). Назва Червона Русь (Russia Rubra) охоплює Галицьку землю.

1675 р. Якоб Зандрарт (Jakob von Sandrart; 1630-1708), нюрнберзький гравер, картограф, художник і видавець. Карта «Nova totius Regni Poloniæ Mag'nique Ducatus Lituaniæ cum suis Palatinabus ac confiniis Exacta Delineatio per G. le Vasseur de Beauplan..» (Нова карта усього Польського королівства, Великого князівства Литовського разом з їхніми воєводствами та межами. Укладена капітаном і військовим архітектором Г. Ле Вассером де Бопланом).

Українські історико-географічні землі представлені Підляшшям (Podlachiæ Pal), **Поліссям (Polesia), Верхньою (Volhyniae Citerioris) та Нижньою (Volhyniæ Ulterior) Волинню, які займають Луцьке воєводство;** Червоною Руссю (Russia Rubra), що на карті охоплює землі Львівського воєводства (Palatinatus Lemburgienfis), Поділлям (Podolia); Холмським та Белзьким воєводствами; на півночі — Чернігівським та Новгород-Сіверським князівствами. На Чорноморському узбережжі — Буджаком (Budziak) та Кримським півостровом (Crim) у складі Кримського ханства; Буковиною — у складі Валахії, Закарпаттям — в межах Угорщини.

1675 р. Фредерік де Віт (Frederick de Wit; 1629/1630–1706). **М**апа «Regni Poloniae et Ducatus Lithuaniae Voliniae Podoliae **Vcraniae** Prussiae Livoniae, et Curlandiae» (Карта Речі Посполитої, князівства Литовського, Волині, Поділля, України, Прусії, Лівонії та Курляндії). На цій карті територія по обидва боки Дніпра має напис **Vkrainia** (Україна). **Назва Vkrainia накладається на назву Volhynia**. Написи назв Україна, Волинь, Поділля в заголовку карти не збігаються з написами на карті. Територія України позначена на мапі шрифтом великого розміру,

що свідчить про увагу автора до цих територій. Західна Україна на карті – Червона Русь (RUBRA RUSSIA) в межах якої виділено Покуття (POKUTIA). Карту неодноразово перевидавали 1680, 1685, 1689, 1690, 1700, 1710 рр. і т. д.

1690 р. венеціанський історик та географ, генерал ордену мінoритів **Вінченцо Марія Коронеллі** (Vencenzo Maria Coronelli; 1650–1718) видав у Венеції мапу «Parte Orientale Dell' Europa, Descritta, e Dedicata Dal P. Cosmografo Coronelli All Illustrissimo, et Eccellentissimo Signore Giovanni da Mula, Senatore amplissimo Nella Serenissima Republica de Venetia». На карті показано історико-географічні українські регіони: ***Волинь (Volinia)*** (простягнулась від р. Прип`яті до Причорномор`я та Сіверського Дінця, включаючи все Середнє Подніпров`я), *Поділля (Podolia)* (територія Північного Придністров`я та Середнього Побужжя), Чорна Русь (Russia Negra) (територія Прикарпаття та Холмщини), **Полісся** (Polesia) (землі у верхів`ях річки р. Прип`ять, навколо Шацьких озер; нині частина Польщі, Білорусі, Волині).

Україна (UKRAINA) на карті – це Харківська і Луганська області; Волинь – Волинська, Рівненська, Житомирська, Хмельницька, Київська, Кіровоградська, Черкаська, Полтавська, Дніпропетровська, Донецька області; Поділля – Тернопільська, Хмельницька, Вінницька, Кіровоградська, Черкаська, Одеська області; Бессарабія – Одеська, Миколаївська області; Чорна Русь - Львівська, Івано-Франківська області; Новгород – Чернігівська область; Полісся – Волинська область; Мала Тартарія – Донецька, Запорізька, Херсонська області та Крим.

З картографування території України початку XVIII ст. відома мапа «Carte des Estats de Suede, de Dannemarq, et de Pologne; sur la Mer Baltique» французького географа і картографа **Нікола де Фера** (Nicolas de Fer; 1646-1720). Видана в Парижі в **1700 р.** Масштаб 1:4 200 000, формат 35х43 см. Оригінальна мапа складається з двох частин. **Волинь (VOLHONIA),** разом з Поділлям (Podolie), названа *"Ukraine"* **(**Україною) та «Pais des Cosaqyes» (Країною (землею) козаків). Землі Волині (Volhonie) тягнуться від Західного Бугу на лівобережжя Дніпра та до Причорномор`я (виділені зеленим кольором). Написи на карті: Русь Червона Польська (Russie Rouge Polonoise), Русь Біла або Литовська, Московське Царство або Велике Князівство Московське і т.д.

1700 р. Петер Шенк старший (Petrus Schenck; 1660–1711), німецький картограф, гравер та видавець видав карту “ESTATS DE POLOGNE Subdiveses suivant l'estendue des PALATINATS». Виданиство Амстердам, формат 464 х 582 см (у трьох різнобарвних варіантах). Карта є копією карти Ніколя Сансона. Була опублікована в «Atlas Contractusiveive Mapparum Geographiacarum». Правобережжя та Лівобережжя з Києвом позначені як VKRAINE ou PAYS DES COSAQUES (Україна або Земля

(Країна) Козаків). Чорна Русь (Russia Noire) – Львівське воєводство, на півночі якого – Покуття (Pokutie); Брестське воєводство – **Полісся (Polesie).** На карті написи – Haute Volhynie **(Верхня (Горішня) Волинь),** «BASSE VOLHYNIE» **(Низова (Долішня) Волинь),** Haute Podolie (Верхнє (Горішнє) Поділля), «BASSE Podolie» (Низове (Долішнє) Поділля).

1702 р. А. Феротей де ля Круа – Даніель де ля Фей. На мапі «Le Royavme de Pologne avec ses confins» (Польське королівство з його кордонами) французького картографа Феротея де ля Круа (Phérotée de la Croix; 1640-1715) та голландського гравера Даніеля де ля Фея (1640–1709) зазначено "Ukraine pays des Cosaqyes" (Україна земля (країна) Козаків). Напис проходить уздовж Волині, Київщини і Поділля. Галичина та Берестейщина окреслені як Rvssie Noire (Чорна Русь), окремо від "України". На північному сході України виділено **Polesie (Полісся).**

1720 р., в Амстердамі, **Анрі Шателен** опублікував карту «NOUVELLE CARTE DES CONCILES GENERAUX ET PARTICULIERS QUI SE SONT TENUS EN EUROPE, EN ASIE, EN AFRIQUE, ET EN AMERIQUE : AVEC DES TABLES QUI EN INDIQUENT LE NOMBRE ET LANNÉE AVEC LA SITUATION DES VILLES OÙ SE SONT TENUS CES CELEBRES ASSEMBLÉES». Формат мапи 48х56 см. Середнє Придніпров'я позначене як *Ukraine* (Україна). Україна ототожнюється із Європейською Сарматією (SARMATIE EN EUROPE), напис – північніше Києва. На карті показано українські історико-географічні землі: Чорна Русь (Галичина, Russia Noire), Поділля (Podolie), **Волинь (Volhinie), Полісся (Polesie)**, Сіверщина (Severie).

1749 р. Жіль Робер де Вогонді та Дідьє Робер де Вогонді. Карта «Partie orientale de la Russie Polonoise, où se trouvent la **Basse Volhynie** et la Basse Podolie» (Східна частина Польської Русі, де розташована **Нижня Волинь** і Нижнє Поділля). Пд. Україна - землі Запорозьких Козаків (Cosaques Zaporiski).

1750 р. Рігобер Бонн (Rigobert Bonne; 1727–1795) – один з найвидатніших французьких картографів XVIII століття. У 1773 р. змінив Жака-Ніколаса Белліна на посаді Королівського картографа у відділі гідрографії картографічного бюро французького флоту. На цій посаді Бонні створив найбільш детальні і точні карти свого часу. Карта – «ROYAUME DE POLOGNE, ET DUCHE DE LITHUANIE». Київське воєводство на карті – Ukraine (Україна). На карті позначені українські історико-географічні регіони: **Volhynie** (Волинь), **Polesie** (Полісся), Podolie (Поділля).

1751 р. Томас Джеффріс (Thomas Jeffreys; 1719–1771), англійський картограф, гравер, «Географ короля Георга III» та **Томас Сальмон** (Thomas Salmon) історик. Карта – «Poland Lithuania and Prussia» (Польща

Литва і Пруссія). Видавництво Лондон. Середня Наддніпрянщина (Правобережна та Лівобережна) позначена як Ukrain (Україна). Західна Україна – Червона Русь (Red Russia). На карті позначені українські історико-географічні регіони: **Volhynia** (Волинь), **Polesia** (Полісся), Podolia (Поділля). На півночі Україна межує з Росією (Russia).

1802 р. Вільям Дартон молодший (William Darton; 1781–1854), британський картограф опублікував карту "Poland" (Польща). Карта поміщена в "Atlas to Walker's Geography" в чотирьох версіях. Напис UKRAIN охоплює центральну Правобережну Україну. Західна Україна – RED RUSSIA (Червона Русь). Виділено на карті ше такі українські історико-географічні землі: Volhynia (**Волинь**), Polesia (**Полісся**), Podolia (Поділля).

1831 р. Марія Регіна Корженьовська (Maria Regina Korzeniowska; 1793—1874). Карта «Polska, jednoczenie od roku 1333–1586». Опублікована в атласі «Atlas historyczny, genealogiczny, chronologiczny i geograficzny Polski». Атлас виданий у співпраці з Лелевелем і С. Шавашкевичем. Видавництво Варшава (1831). М. Коржанівська також опублікувала «Génealogija Królów polskich» (Вільно, 1839) і «Genealogiczny obraz monarchów polskich» (1845). Центральна Наддніпрянщина (Правобережна та Лівобережна) позначена як Ukraina (Україна); Південна Наддніпрянщина (Правобережна та Лівобережна) – Kozacy (Козаки). На карті виділено українські історико-географічні землі: **Volyn** (Волинь), **Polisie** (Полісся), Czerwona Rus (Червона Русь), Bukowina (Буковина), Pokucie (Покуття), Podole (Поділля).

1837 р. Ян Мартін Баншемер (Jan Marcin Bansemer; 1802– 1840) і **Петро Фалькенхаген-Залеський** (Piotr Falkenhagen-Zaleski; 1809-1883) польські картографи, представники Великої Еміграції. Карти – «POLAND and the Neighboring Countries according to the Languages of the Inhabitants» (ПОЛЬЩА та сусідні країни відповідно до мов жителів) та «POLAND and the Neighboring Countries according to the Religion of the Majority» (ПОЛЬЩА та сусідні країни відповідно до Релігії). Карти опубліковані в «Atlas: containing ten maps of Poland, exhibiting the political changes that country has experienced during the last sixty years, from 1772 to the present time ...: preceded by a geographical, historical, political, chronological, statistical, literary, and commercial table: compiled from the works of Malte-Brun ... and other eminent writers», Лондон. Південна Київщина (Правобережна) позначена як Ukraine (Україна). На картах виділено українські історико-географічні землі: **Volhynie** (Волинь), **Polesie** (Полісся), Podolie (Поділля), Podlachie (Підляшшя).

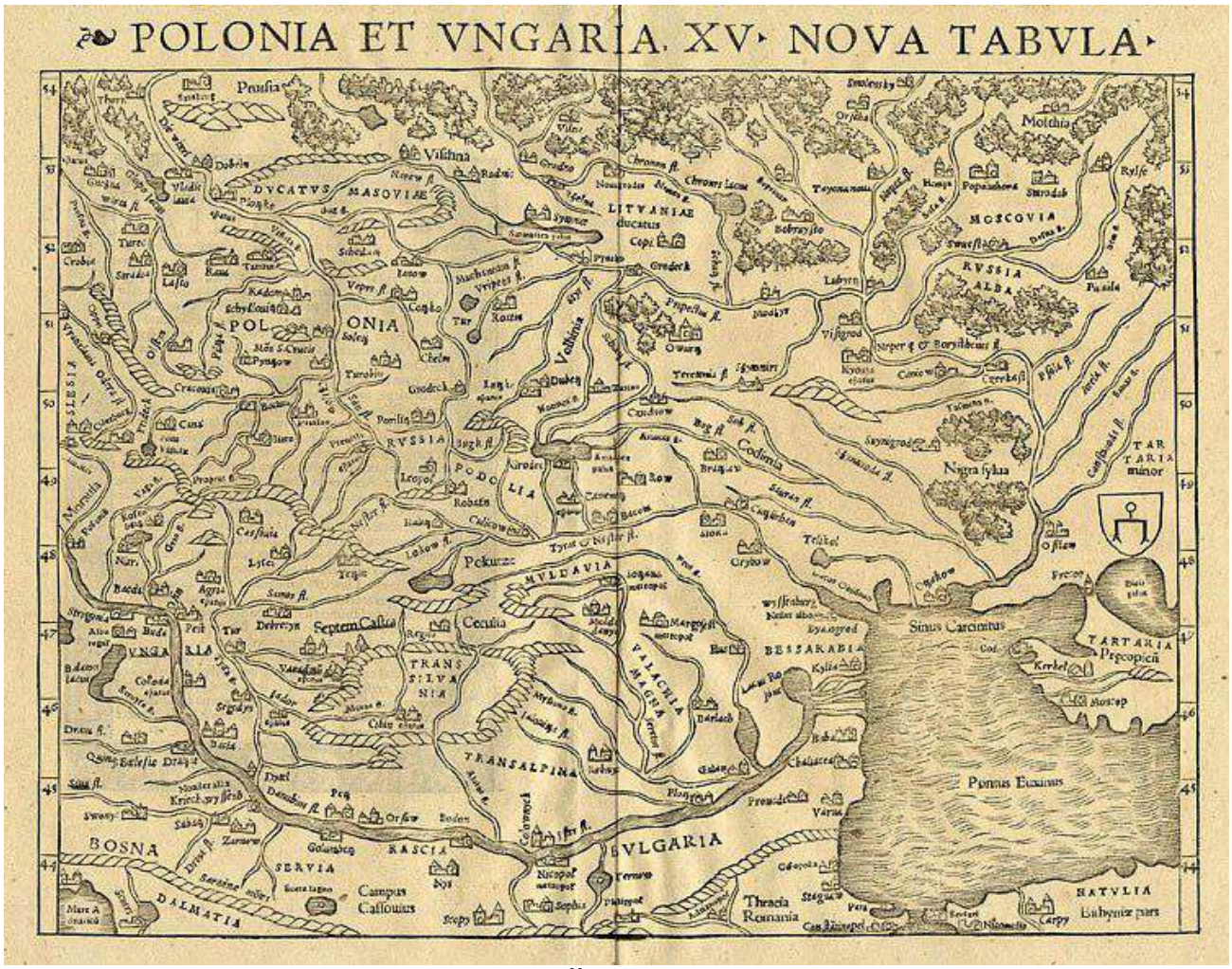

1540 р. Себастьян Мюнстер. "POLONIA ET VNGARIA XV NOVA TABVLA"

1702 р. А. Феротей де ля Круа – Даніель де ля Фей

1570 р.

1641 р. Нікола Сансон

1700 р. Нікола де Фер

III. 3. КОДИМІЯ (КОДІМІЯ) – ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНА ЗЕМЛЯ НА ПІВДЕННОМУ ЗАХОДІ УКРАЇНИ. КАРТИ XVI-XVII ст.

Кодимія, Кодімія – історико-географічна земля на південному заході України, південна частина Поділля. Територія охоплює південні частини Вінниччини та Кіровоградщини, північну частину Одещини та північно-західну Миколаївщину.

ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ

Кодимію розташовували переважно між Богом та Собом (С. Мюнстер, 1540, 1544, 1564; Гастальді, 1550), на північ від Богу (А. Пограбка, 1570), рідше між Богом та Синьоводкою (нині Синюха; Гастальді, 1568) або між Собом та Синьоводкою (Гастальді, 1562).

В ряді випадків назва Кодимія вживається як рівнорядна з назвою Поділля, а деколи її витісняє: Кодимія стає основним краєм Дністровсько-Дніпровського межиріччя (Гастальді, 1570; Магін, 1596, 1597, 1598, 1600). Деколи спеціально підкреслювали, що Кодимія – це окремий край, пишучи **Codimia regio** (Гастальді, 1561; Герард де Йоде, 1578). За анотацією А. Пограбки (1570, 1595), Кодимія була «пустинним безлюддям» [*Дашкевич Я. Д. Східне Поділля на картах XVI ст. // Географічний фактор в історичному процесі. – 1990. – С. 155-169*].

Д. Гастальді на карті Польщі (1562, 1568) одночасно з краєм позначає місто **Cadimia** на Лівобережжі Богу, нижче впадіння Саврані (тепер Савранка). Деякі картографи непозначають назви краю, а лише місто **Codimia, Codemia** (Ортеліус, 1584; Барентсзон, 1595; Меркатор, 1595; Гродецький, 1596).

Назва Codimia (Кодимія, Кодімія) мабуть, походить від невеличкої річки Кодима.

За М. Вавричин, Я. Дашкевич, У. Кришталович (2004) слово «Кодимія» означає пустище, незаселене місце.

Слово “кодима” було відомо ще половцям і означало схід, а через те, що воно стосувалося назви річки, яка мала свою дорогу, то це звучало, як “річка, що тече на схід”. У XIV–XV ст. р. Кодима була кордоном між ногайськими кочівниками та осілим українським населенням Поділля, між Золотою Ордою та Великим князівством Литовським.

Впродовж XIV–XVII ст. ця територія була малозаселеною частиною так званого Дикого поля. По лівому березі р. Кодими проходив один із трьох магістральних шляхів (від Умані через Балту до Ольвіополя (суч. м. Первомайськ) і далі через Південний Буг до низинних переправ на Дніпрі), що з'єднували Україну з її південними сусідами — так званий

Чорний шлях. Він існував ще з XVI ст., по шляху йшли каравани за сіллю в Крим, за рибою на Дон і в Запоріжжя, з хлібом в Очаків. У XVII—XVIII ст. територія вздовж річок Кодима, Тилігул, Чичиклія стала стихійно заселятись. Прибували потомки запорізьких козаків і селяни, що тікали від панського гніту. Після російсько-турецької війни, що завершилась Ясським миром (1792), колонізацію став проводити царський уряд.

Кодимія розташована в межах Подільського плато. Унікальність географічного положення регіону визначається як природно-кліматичними умовами правобережної лісостепової зони України, так і відносно рівновіддаленістю від її головних промислово-економічних і торгових центрів. У геоморфологічному відношенні Кодимія розміщена у межах північно-західної частини південного Побужжя, в основі якого лежить Український кристалічний щит, у межах Подільської височини. Характерна особливість рельєфу – розвинута система глибоких сухих балок, з крутими схилами (місцями до 20°). Рельєф даного історико-географічного регіону має водно ерозійний характер. На формування сучасних ландшафтів впливала та впливає діяльність поверхневих вод. Під впливом водної ерозії сформувався дуже розчленований рельєф, горбисто-увалиста рівнина, для якої характерний значний перепад відносних висот (місцями до 100-120 м).

Ґрунти переважно темно-сірі, сірі опідзолені, чорноземи опідзолені.

Кодима — річка в Україні, на півночі Одеської та північному заході Миколаївської області, в межах Кодимського, Балтського і Любашівського районів (Одеська область) та Кривоозерського і Первомайського районів (Миколаївська область). Права притока Південного Бугу. На берегах річки розташовані міста: Кодима, Балта, Первомайськ.

Кодимський район — район Одеської області Районний центр — Кодима. Кодимський район розташований на крайньому північному заході Одеської області в південній лісостеповій частині Подільської височини. Район межує на сході з Балтським, на півдні — з Котовським районами Одеської області, на заході — з Молдовою, на півночі — з Вінницькою областю.

Кодима — адміністративний, господарський і культурний центр району, розташована на крайньому північному заході Одеської області в долині річки Кодима. Місто розташоване на залізничній магістралі Одеса-Київ, є залізничною станцією і лежить за 242 км залізницею від Одеси.

КАРТИ

1540 р. Себастьян Мюнстер. Карта “POLONIA ET VNGARIA XV NOVA TABVLA” (Нова карта Польщі та Угорщини). Мапа цікава тим, що на ній чи не вперше присутні регіональні назви українських земель, зокрема й **Codimia** (Кодимія).

1544 р. Себастьян Мюнстер. Карта “Landtafel des Ungerlands/ Polands / Reuffen / Littaw / Walachen und Bulgaren” (Угорщина, Польща, Русь, Литва, Валахія та Болгарія). Українські історико-географічні землі представлені Руссю (Ruffia), Волинню (Volbinia), Поділлям (Podolia) та Кодимією (Codinia). **Codinia (Кодінія)** – між Південним Бугом та Дністром.

1548 р. Джакомо Гастальді (Giacomo Gastaldi; 1500—1566), венеціанський картограф і географ. Карта “Polonia et Hungaria Nova Tabula” (Нова карта Польщі та Угорщини). Серед таких українських історико-географічних земель як Червона Русь, Поділля, Волинь, Покуття виділяє Кодимію (**Codimia)**.

1550 р. Джакомо Гастальді. **Зиґмунд Герберштайн.** Карта «DÉSCRIPTIONÉ DÉ LA MOSCOUIA PER GIACOMO GASTALDO PIAMO[N]TESE COSMOGRAPHO IN VENETIA MDL» (Опис Московщини Джакомо Гастальді, п’ємонтійця, космографа у Венеції 1550). Серед українських історико-географічних земель автор виділяє Кодимію (**Codimia**) між р. Буг та р. Соб та Бессарабію (Bessarabia).

Географічна сучасна карта (tabula modema) з елементами карти К. Птолемея, є зменшеним і частково переробленим варіантом карти Московії, вигравіюваної на міді А. Гіршфоґелем 1549 р., вміщеної до віденського видання книги німецького посла у Москві 1516-1518 і 1526-1527 рр. барона Сиґізмунда фон Герберштайна «Rerum Moscoviticarum Comentarii» (Записки про Московію). Дереворитну копію карти виконав Дж. Ґастальді до італійського видання книги С. фон Герберштайна (вийшла друком у Венеції у 1550 р) [*Вавричин, 2004*].

1554 р. Ґерард Меркатор (Gerhardus Mercator; 1512–1594), математик, філософ, теолог, географ та картограф; вніс надзвичайно вагомий вклад у розвиток картографії. Карта “Європа…”. Українські землі представлені тільки Поділлям (Podolia). Частина Поділля – **Codimia** (Кодимія).

1561 р. Жироламо (Джироламо) Рушеллі. (Girolamo Ruscelli; 1520-1566), італійський вчений, фізик, алхімік, географ та картограф. Карта “POLONIA ET HUNGARIA NUOVA TAVOLA” (Нова карта Польщі та Угорщини), позначено Кодимію (**Codimia)**.

1566 р. Зиґмунд Герберштайн. Карта “Noua Descriptione de la Moscouia per l`ecce: N Giacomo gastaldo piamontose cosmographo in Venetia. Anno M. D. LXVI. Apresso Gio Fucc. (?) Com.(?) in Ven”. Частина Поділля – Codimia (Кодимія).

1568 р. Пауло Форлані (Paulo Forlani), венеціанський картограф. Карта Південно-Східної Європи (без назви). Напис на карті **Codimia** (Кодимія). Серед українських історико-географічних земель виділено **Rvssia** (Русь; між р. Західний Буг та р. Сян) зі **Львовом (Leopoli)**,

Podolia (Поділля), Volinia (Волинь), Pozcvze (Покуття), Tartari Precopiensis (Перекопська Татарія). Показано сусідів українських історико-географічних регіонів – Молдову (Moldavia), Угорщину (Ongaria) та ін.

1570 р. Андрій Пограбка (Andreas Pograbius, Andrzej Pograbski, Andrea Pograbio), чеський картограф. Карта "Partis Sarmatiae Europae, quae Sigismundo Augusto regi Poloniae potentissimo subiacet nova descriptio" (Сарматія Європейська). Напис на карті – **Codima** (Кодимія).

1596 р. Джованні Антоніо Маджіні (Giovanni Antonio Magini; 1555—1617), італійський картограф, астроном та математик. Карта "Moscoviae Imperium". Напис на карті – **Codimia** (Кодимія).

1598 р. Захаріас Гейнс (Zacharias Heyns; 1566-1630). Карта "Gazaria et Moscovia". Поміщає Кодимію між Південним Бугом та Дністром, але під назвою **Colinia (Колінія)** (мабуть, це друкарська помилка).

1600 р. Маттіас Квад (Mat(t)hias Quad; 1557-1613). Карта "Europa". Напис на карті – **Codemia** (Кодимія).

1603 р. Вацлав Гродецький, Андрій Пограбка, Абрагам Ортелій. Карта "Опис Польщі й Литви". Напис на карті – "**Codima folitudo uafissima**" (лат.) (Кодима, безлюдна, спустошена).

1561 р. Жироламо (Джироламо) Рушеллі

1550 р. Джакомо Гастальді. Зиґмунд Герберштайн

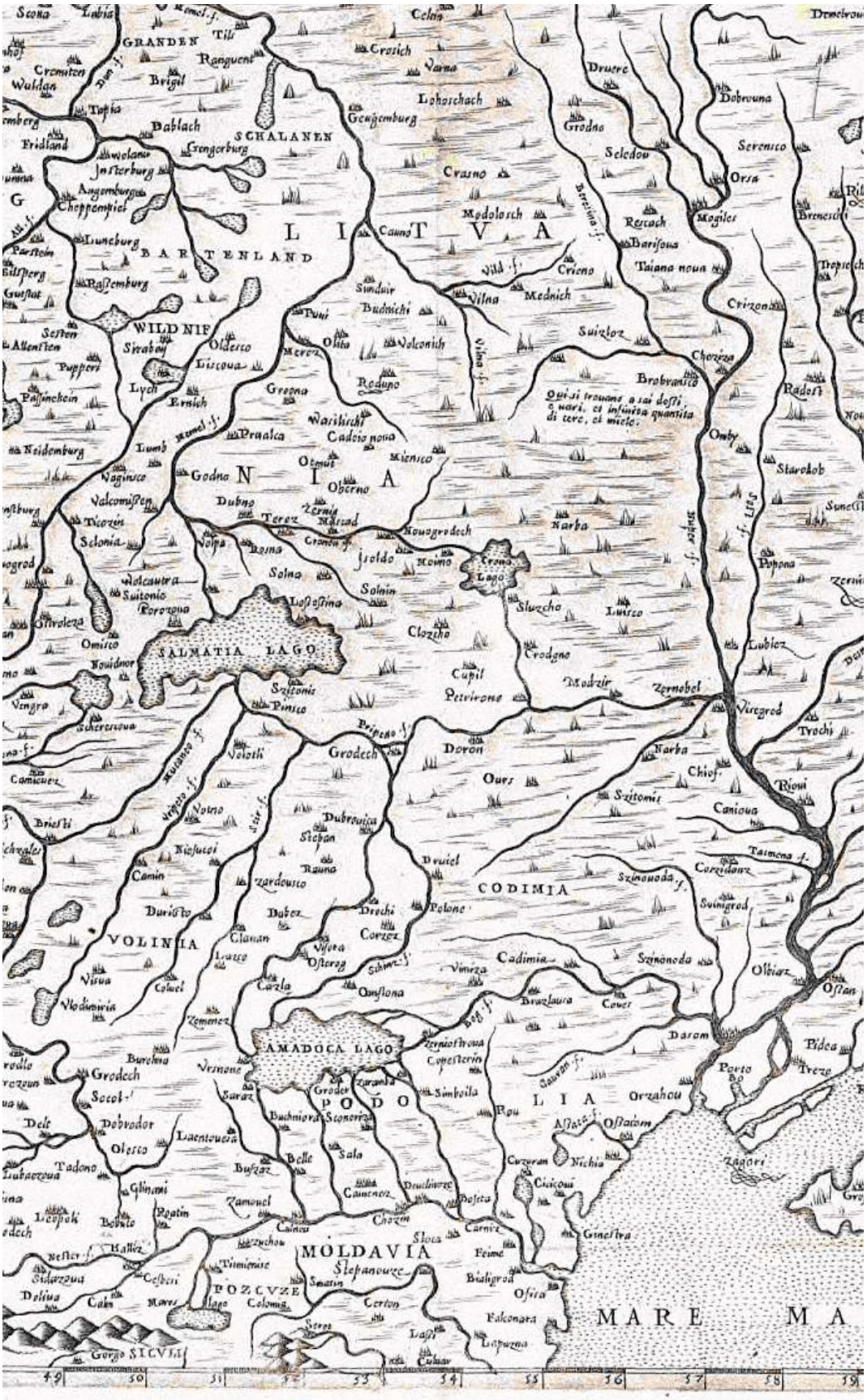

1568 р. Пауло Форлані (Paulo Forlani)

III. 4. НАЗВА «ПОКУТТЯ» НА ЄВРОПЕЙСЬКИХ КАРТАХ XVI-XIX ст.

Покуття — історико-географічна земля України, східна частина сучасної Івано-Франківської області. Назва «Покуття» трапляється вже у джерелах XIV ст. як визначення адміністративно-територіальної одиниці.

ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ

До найдавніших етногеографічних топонімів поряд з Волинню (X ст.), Україною (1187 р.), Поліссям (1275 р.), Сівером, Поділлям (1362, 1396, 1430-1432 рр.) слід віднести і Покуття.

До кінця XIV ст. топонім «Покуття» не зустрічається в жодних літописах, хроніках та інших актах цього періоду. Лише з утворенням молдавсько-польського пограниччя і початку міжсусідських конфліктів, наприкінці XIV – XV ст. з'являється спочатку в молдавських грамотах, а потім в польських хроніках. Назва «Покуття» уперше зафіксована 1395 р. в чолобитній грамоті молдавських бояр і господаря Стефана.

На початку XV ст. назва «Покуття» зустрічається ще кілька разів у молдавських грамотах: 1411 р., 1433 р., 1455 р.

Зустрічається назва і в хроніці Я. Длугоша (1415-1480). Пізніше назва «Покуття» і її жителі – «покутяни» згадуються в польських хроніках Я.Длугоша, М.Кромера (Русі Покутянів), М.Бельського (Покутя), М.Стриковського (Покутська Русь) у зв’язку із виступом Мухи [*Андрій Королько. Історико-етнографічне районування Покуття у картографічних та етнографічних дослідженнях XVI - XIX ст.*].

Походження назви має різні тлумачення. Найдостовірнішим є виведення її від слова «кут». Це може бути ім'я землі «в кутах», утворюваних крутими згинами річок (у цьому випадку Дністра, Прута та Черемоша з притоками). Назва може походити й з того, що у джерелах XVII—XVIII ст. Покуттям називали південно-західний «кут» Галичини між річками Дністром, Черемошем та Карпатами (включно зі значною частиною Гуцульщини, хоча з XIX ст. Покуття обіймає лише рівнинну частину цієї території). Також може походити від назви містечка Кути. Слово «Покуття» виводиться подібно до назв Поділля (від діл), Пониззя (від низ), Полісся (від ліс).

Визначення території з цією назвою у різних джерелах і авторів неоднакове. Але завжди назва Покуття стосується південно-східної частини теперішньої Івано-Франківської області. Його північною межею вважається Дністер, східною — кордон із Буковиною. Певні розходження стосуються лише окреслення південної й західної меж. З урахуванням даних мовознавства й етнографії утвердилося окреслення покутського ареалу рівнинною територією правобережжя середнього Придністров'я

до річок Бистриця Надвірнянська або Бистриця Солотвинська на північному заході та суміжної з етнографічною Гуцульщиною на південному заході. Це сучасні Городенківський, Коломийський, Снятинський, Тлумацький, північно-східна смуга Богородчанського, Надвірнянського, Косівського районів Івано-Франківської області.

Отже, Покуття належить до найдавніших в Україні історико-географічних земель. Інтерес вивчення Покуття сягає пізнього Середньовіччя і Нового часу. Покуття зображувалось на картах європейських картографів XVI – XVIII ст.

Упорядниками карт регіон розглядався як південний прикордонний форпост Польщі, видовжений у вигляді кута, що межував з Молдавією, Трансільванією, Волощиною.

КАРТИ

Покуття позначене на картах Польщі, Литви, а також Московії й Трансільванії. Авторами перших карт з назвою «Покуття» були: **Себастьян Мюнстер** («Нова карта Польщі та Угорщини», 1540 р.; «Новий опис Польщі та Угорщини», 1559 р.; «Карта Угорщини, Польщі, Литви, Русі, Волощини та Болгарії», 1578 р.), **Джакомо Гастальді** («Нова карта Польщі та Угорщини»), Пауло Форлані, Герард Меркатор та ін.

Традиційно на цих картах позначали два найвідоміші покутські міста Коломию і Снятин, інколи Тисменицю, Гвіздець, Жуків, Устя (зараз село у Снятинському районі Івано-Франківської області). Серед прикарпатських міст частіше зображували Галич, а також Рогатин, Долину, Войнилів, Куропатники, Мартинів. Серед гідронімів найчастіше зображували ріки Прут і Дністер, а також Серет. Часто іноземні картографи помилково визначали локалізацію Снятина: то його включали до складу Молдавії (карта «Польщі, описана в [її] кордонах і місцевостях» Вацлава Гродецького (Антверпен, 1570 р.), Волощини (карта Угорщини, Польщі, Литви, Русі, Волощини та Болгарії Себастьяна Мюнстера (Базель, 1578 р.), на цій мапі Покуття знаходиться значно південніше від Молдавії й Бессарабії) і навіть Поділля (карта Литви Герарда Меркатора (Амстердам, 1628 р.) та біля р. Дністер (карта «Росії з прилеглими територіями» Герарда Меркатора (Амстердам, 1628 р.). На одній із карт покутське місто Коломия позначене у складі Молдавії й південніше Снятина (карта Росії Гесселя Герітца (Амстердам, 1633 р.) [Андрій Королько. Історико-етнографічне районування Покуття у картографічних та етнографічних дослідженнях XVI - XIX ст.].

1540 р. (з 1568 р. нова редакція). Себастьян Мюнстер (Sebastian Münster; 1488–1552). Карта “POLONIA ET VNGARIA XV NOVA TABVLA” (Нова карта Польщі та Угорщини). Вперше ця карта була

надрукована в «Географії Птолемея» (редакція Себастьяна Мюнстера). У виданнях 1545 і 1552 рр. заголовок в назві карти має позначення “XX”, в інших виданнях – “XV”. Формат мапи 34,5 х 25,7 см.

Мапа цікава тим, що на ній чи не вперше присутні регіональні назви українських земель: Rvssia (Русь; між р. Західний Буг та р. Сян) зі Львовом (Leopol), Podolia (Поділля), Volhinia (Волинь), **Pokutze (Покуття),** Codimia (Кодимія), Bessarabia (Бессарабія), Tartaria minor (Мала Татарія), Tartaria Przecopen[sis] (Перекопська Татарія) (останні дві території належать до Північного Причорномор’я і Кримського півострова). Показано сусідів українських історико-географічних регіонів – Молдову (Mvldavia), Трансільванію (Transilvania), Волощину (Valachia) та ін. На північному сході від Києва позначена Біла Русь (Rvussia Alba), і вже далі на схід – Московія (Moscovia).

1548 р. Джакомо Гастальді (Giacomo Gastaldi; 1500-1566). Карта “Polonia et Hungaria Nova Tabula” (Нова карта Польщі та Угорщини). На мапі виділено українські історико-географічні землі: Podolia (Поділля), Rossia Rossa (Червона Русь), Volhinia (Волинь), **Poichze (Покуття),** Codimia (Кодимія).

1568 р. Пауло Форлані (Paulo Forlani), венеціанський картограф. Карта Південно-Східної Європи (без назви). Напис на карті Codimia (Кодимія). Серед українських історико-географічних земель виділено **Pozcvze** (Покуття), Rvssia (Русь; між р. Західний Буг та р. Сян) зі Львовом (Leopoli), Podolia (Поділля), Volinia (Волинь), Tartari Precopiensis (Перекопська Татарія). Показано сусідів українських історико-географічних регіонів – Молдову (Moldavia), Угорщину (Ongaria) та ін.

1613 р. Карта Радзивілла

В тій частині карти, що охоплює українські землі, позначені: Червона Русь (Rufsia rubra), **Покуття (Pokutiœ Pars),** Поділля (Podolia), Полісся (Polesia), Західна Волинь (Wolynia citerior), Східна Волинь, яку звали також Україною та Низом (Volynia ulteririor, quae tum Vkraina tum Nis ab altis vocitatur), Підляшшя (Podlachia), частина Сіверського князівства (Severiensis Pars). На цій території показано багато річок, а саме: Дніпро (Borus-tenes fl. nunc Niepr fl), Рось (Ros fl), Бог (Південний Буг) (Bogfl), Десна (Dziesna fl), Прип’ять (Przipiec fl), Тетерів (Ciecierefffl), Уж (Ufza fl), Ірпінь (bpienfl), Кам’янка (Katnionka fl). На Поділлі і Покутті подано річки: Дністер (Dniestrfl), Серет (Seret fl), Буг (Західний Буг) (Bug fl.) з притоками Ратою (Rotha fl), Полтвою (Poltew fl), Стирем (Ster fl), Лугою (Lug fl). Обабіч Дніпра, північніше Черкас, зображене Дике Поле.

1655 р. Нікола Сансон у Парижі видав мапу “Estats De La Couronne De Pologne ou sont les Royaume de Pologne, Duches et Provinces De Prusse, Cuiave, Mazovie, Russie Noire &c Duches De Lithuanie, Volynie Podolie &c. De L'Ukraine &c ... 1655” (Коронні польські землі, що включають Королівство

Польщі, князівства й провінції Пруссії, Куявії, Мазовії, Чорної Русі тощо, Князівства Литовського, Волині, Поділля тощо, України тощо).

Серед українських історико-географічних земель виділено: **Покуття (Pokutie),** Полісся (Polesie); Волинь (Volhynie), що поділяється на Верхню Волинь (Haute Volhynie) з Луцьким (Palatinat de Lufuc) і Київським (Palatinat de Kiow) воєводствами та Нижню Волинь (Basse' Volhynie), Поділля (Podolie), що поділяється на Верхнє Поділля (Haute Podolie), яке охоплює Кам'янецьке воєводство (Palatinat de Катіепіеск) та Нижнє Поділля (Basse Podolie), що охоплює Брацлавське воєводство (Palatinat de Braclaw); Чорна Русь (Russie Noire), в її межах зображені Холмське (Palatinat de Chehn), Белзьке (Palatinat de Beiz) та Львівське (Palatinat de Lemburg) воєводства; Чернігівське (Duché de Czernihow) та Новгород-Сіверське (Duché de Novogrodeck) князівства. У Причорномор'ї позначені Буджак (Budziack) та Очаківська орда у складі Османської імперії. Землі Закарпаття знаходяться на карті у складі королівства Угорщина, а Буковина – у межах Молдавії [*Вавричин М. Україна на стародавніх картах (середина XVII – друга половина XVIII ст. // К.: ДНВП "Картографія", 2009. 224 с.*].

Відомі видання карти 1663, 1675, 1679 рр. та ін..

1670 р. Гійом Левассер де Боплан. Ян Блау. Карта «UKRAINAE PARS, QVAE **POKUTIA** Vulgo dictur» (Частина України, **Покуття**). Карта є переопрацюванням Яном Блау південної частини сьомої секції карти Ґ. Боплана. На півночі карта охоплює територію лише до містечка Журавно, тоді як у Боплана зображення завершується р. Стрий та містами Миколаїв і Стрий. Відсутнє також зображення верхньої течії Дністра

Заголовок у картуші у вигляді кам'яної плити, обабіч якої – постаті козаків і алегоричне зображення Дністра у вигляді діда та перехиленої посудини з водою, у правому нижньому куті. Карта охоплює територію від Завалова (Zawalow) на півночі до р. Білий Черемош (Biale Czeremocze R.) на півдні, від Карпат (Montes Carpathii) на заході до Чернівців (Czarnowce) на сході. На карті позначені межі історико-географічного регіону України Покуття, яке розміщене в басейні правих приток Дністра (Babin feu Tyras). На заході його межа проходить вздовж гір Горгани в Українських Карпатах і межує з Трансільванією (Transilvaniæ Pars), потім тягнеться на північ через Калуш (Kalufza) і Войнилів (Woinilow), далі руслом Дністра на схід, де межує з Нижньою Молдавією або Валахією (Walachiæ five Moldaviæ Inférions Pars). На південному сході межа проходить Чорним Черемошем (Czeremscze Czama R.) [*Вавричин М. Україна на стародавніх картах (середина XVII – друга половина XVIII ст. // К.: ДНВП "Картографія", 2009. 224 с.*].

На карті детально показано мережу населених пунктів вздовж Дністра і Пруту. З карти видно, що гірські райони є малозаселеними. Всього на карті Покуття нанесено 453 населені пункти.

1672 р. Гійом Сансон та Юбер Жайо. Повна оригінальна назва карти – «Les Estats dela Couronne de Pologne, subdivises en leurs Palatinats, qui comprennent Le Royaume de Pologne, Le Grand Duche de Lithuanie, Le Duches de Prusse, Mazovie, Samogitie, Les Provinces de Volhynie, et de Podolie, ou est compris **L'Ukraine ou Pays des Cosaques**» (Землі Корони Польської, розділені на воєводства, які охоплюють Королівство Польське, Велике Князівство Литовське, князівства Пруссія, Мазовецьке, Самоготія, Провінції Волинь і Поділля входять в Україну або в Країну Козаків). Масштаб карти 1:1 900 000. Мова французька.

Українські етнічні землі представлені Поліссям (Polesie); Волинню (Volhynie), що поділяється на Верхню Волинь (Haute Volhynie) з Луцьким (Palatinat de Lufuc) і Київським (Palatinat de Kiow) воєводствами та Нижню Волинь (Basse Volhynie); Поділлям (Podolié), що поділяється на Верхнє Поділля (Haute Podolie), яке охоплює Кам'янецьке воєводство (Palatinat de Kameniec), та Нижнє Поділля (Basse Podolie), що охоплює Брацлавське воєводство (Palatinat de Braclaw). На заході виділена Чорна Русь (Russie Noire). В її межах зображені Холмське (Palatinat de Chelm), Белзьке (Palatinat de Belz) та Львівське (Palatinat de Lemberg) воєводства та **Покуття** (Pokutie). На сході українські історико-географічні землі представлені Чернігівським (Duché de Czernihow) та Новгород-Сіверським (Duché de Novogorod Sewierjki). У Причорномор'ї показані ***Тартарія Буджацька*** (Tartares de Budziak) та ***Очаківська*** (Tartares d'Oczakow) у складі Османської імперії [*Вавричин М. Україна на стародавніх картах (середина XVII – друга половина XVIII ст. // К.: ДНВП "Картографія", 2009. 224 с.*].

Покуття як південна частина Червоної Русі розташоване на доволі великій території, охоплює фактично все Прикарпаття. Серед покутських міст зафіксовані наступні: Снятин, Заболотів, Коломия, Тисмениця, Тлумач. А також у кордонах Покуття зображення такі прикарпатські міста і містечка: Галич, Єзупіль, Микуличин, Добротів, Богородчани, Войнилів, Рогатин. Усі міста позначені фортечними мурами.

1675 р. Фредерік де Віт (Frederick de Wit; 1629/1630 – 1706). Мапа «Regni Poloniae et Ducatus Lithuaniae Voliniae Podoliae Vcraniae Prussiae Livoniae, et Curlandiae» (Карта Речі Посполитої, князівства Литовського, Волині, Поділля, України, Прусії, Лівонії та Курляндії). На цій карті територія по обидва боки Дніпра має напис Vkrainia (Україна). Назва Vkrainia накладається на назву Volhynia. Написи назв Україна, Волинь, Поділля в заголовку карти не збігаються з написами на карті. Територія України позначена на мапі шрифтом великого розміру, що свідчить про

увагу автора до цих територій. Західна Україна на карті – Червона Русь (RUBRA RUSSIA) в межах якої виділено **Покуття (POKUTIA).** Карту неодноразово перевидавали 1680, 1685, 1689, 1690, 1700, 1710 рр. і т. д.

1700 р. Петер Шенк старший (Petrus Schenck; 1660–1711), німецький картограф, гравер та видавець видав карту «ESTATS DE POLOGNE Subdiveses suivant l'estendue des PALATINATS». Видавництво Амстердам, формат 464 х 582 см (у трьох різнобарвних варіантах). Карта є копією карти Ніколя Сансона. Була опублікована в «Atlas Contractusiveive Mapparum Geographiacarum». Правобережжя та Лівобережжя з Києвом позначені як VKRAINE ou PAYS DES COSAQUES (Україна або Земля (Країна) Козаків). Чорна Русь (Russia Noire) – Львівське воєводство, на півночі якого – **Покуття (Pokutie);** Брестське воєводство – Полісся (Polesie).

1710 р. Герард ван Кюлен (Gerard van Keulen; 1678-1726), голландський картограф, син відомого картографа Йоганна ван Кюлена (Johannes van Keulen; 1654-1715), в Амстердамі, опублікував карту Польщі "REGNI POLONIÆ et DUCATUS LITHUANIÆ,". Правобережна та Лівобережна Україна – Ukrania (Україна). До України належить Волинь (Volhinia). Західна Україна – Червона Русь (Russia Rubra) в межах якої виділено Покуття (**Pokutia**). Окремо виділено Поділля (Podolia).

1710 р. Абрахам Аллард (Abraham Allard; 1676-1725), голландський гравер та картограф в Амстердамі видав карту «Sades Belli in POLONIA et in Moscovia…». Видавництво «Covens & Mortier». Напис Ukraina на карті займає Правобережжя та Лівобережжя. До України (Ukraina) належить Поділля (Podolia). Окремо виділено Волинь (Volhynia). Напис Russia Rubra (Червона Русь) зустрічається два рази: перший – для Галичини та **Покуття** (Pokutta); другий – накладається на напис Ukraina та охоплює Правобережну та Лівобережну Україну. На півдні України напис Cosakki Saporoski (Козаки Запорозькі). Напис Ukraina – від Поділля до Слобожанщини.

1711 р. Йоганн-Баптист Гоманн (Johann Baptist Homann; 1664-1724), німецький географ і картограф, фундатор німецької школи видання атласів, засновник картографічного видавництва "Ioh. Baptisto Homanno" (1702 р.) видав мапу "Poloniarum Magnique Ducatus Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Mazoviae, Samogitiae, Kioviae, Volhyniae, Podoliae, Podlachiae, Livoniae, Smolensci, Severiae" (Велике князівство Литовське, королівство Польщі, Русь, Пруссія, Мазовія, Жемайтія, Київщина, Поділля, Підляшшя, Лівонія, Смоленщина, Сіверщина). Мапа видана у Нюрнберзі. Від Галичини до Слобожанщини – написи Russia Rubra (Червона Русь) та та Ukraina (Україна) (проведені паралельно). На карті виділено українські історико-географічні землі: Volhynia (Волинь), Podolia (Поділля), Podlachiae (Підляшшя), **Pocutia (Покуття)** та ін.

1714 р. Пітер ван дер Аа. (Piter van der Aa; 1659-1733), голландський картограф та видавець опублікував мапу "La Hongrie, Suivant les Nouvelles Observations de Mess.rs de l'Academie Royale des Sciences" (Угорщина). Центральна Наддніпрянщина (Правобережна та Лівобережна) – UKRAINE (Україна). На карті зображено українські історико-географічні землі: **Покуття (Pocucie),** Волинь, Поділля та ін.

1714 р. Пітер ван дер Аа. Карта "La Pologne" (Польща). Правобережжя та Лівобережжя – UKRAINE (Україна). На карті зображено українські історико-географічні землі: **Покуття** (Pocucie), Волинь, Поділля та ін.

1744 р. Емануель Боуен (Emanuel Bowen; 1694?–1767), англійський гравер, картограф, географ англійського короля Георгія II та французького короля Людовіка XV видав у Лондоні карту "A New and ACCURATE MAP OF POLAND, LITHUANIA &c. Divided into its Palatinats, drawn from the best authorities, assisted by the most approv'd modern maps. The whole being regulated by astronomical observations" у шести версіях. Формат карти 14,5 х 18 дюймів. Опублікована протягом 1744-1747 рр. у "A Complete System of Geography". Середня Наддніпрянщина (Правобережна та Лівобережна) позначена як Ukrain (Україна). Західна Україна – Червона Русь (Red Russia), в межах якої виділено Покуття (**Pokrusia**). З українських історико-географічних земель виділено ще Волинь (Volhynia), Поділля (Podolia), Полісся (Polesia). На північному сході та сході українські землі межують з Російською імперією.

1750-1754 рр. Карта «An Accurate Map of Poland, Prussia & Lithuania». Правобережна Україна (в складі Речі Посполитої) – Волинь (Volhynia), Лівобережна Україна (в складі Росії) – Russia Ukrain (Російська Україна), Західна Україна – Little Russia (Мала Русь), південь Little Russia – **Pocussia** (Покуття).

1745 р. Гійом Деліль (Guillaume Delisle; 1675-1726), французький географ та картограф. Багато зі створених Г. Делілем карт були перевидані в Амстердамі видавництвом Корнеля Мортьє і Йоганна Ковенса у «Atlas nouveau» який неодноразово публікувався в різних редакціях починаючи з 1733 р.

Карта "Nova et Accurata Regni Hungariae Tabula, ad Usum Serenissimi Burgundiae Ducis Le royaume de Hongrie et des pays qui en dependoient autrefois Dressée sur un grand nombre de memoires et Cartes manuscrites ou imprimées Rectifiez par les observations du c.te Marsilii et quelques autres / Par Guillaume De l'Isle geographe, de l'Academie Royale des Sciences Chez I. Covens et C. Mortier" (Мапа нової Угорщини). Середня Наддніпрянщина (Правобережна та Лівобережна) позначена як Ukraine (Україна), південніше – напис Dzyke Pole (Дике поле). В межах Руського воєводства виділено **Pokucie** (Покуття).

1750 р. Тобіас Йоганн Маєр (Майер) (Tobias Mayer; 1723 —1762), німецький астроном та картограф. Карта «Mapra Geographica Regni Poloniae». Карта публікувалася в різних атласах (вісім версій). Напис UKRAINA (Україна) зображено великими літерами й охоплює територію від Покуття до Дніпра. UKRAIN (Україна) ототожнюється з Червоною Руссю (RED RUSSIA). Червона Русь – територія від м. Ярослава та м. Перемишля (тепер Польща) до Бєлгорода (тепер Росія). Позначено українські історико-географічні землі: **Pokutia** (Покуття), Podolia (Поділля), Volhynia (Волинь), Polesia (Полісся), Podlahia (Підляшшя).

1757 р. Дідьє Робер де Вугонді. Карта «Le Royaume de Pologne divise euses duches at provinces et subdivise en Palatinats». Видавництво Париж. Поділля та Київщина позначені як UKRAINE. Західна Україна позначена як Червона Русь (Russia Rouge); окремо виділено **Покуття** (Pokutie).

1765 р. Карта "Map of the Kingdom of Poland and the Grand Dutchy of Lithuania, from Tob. Mayer of the Cosmographical Society of Nuremberg,". Видавництво Лондон, формат мапи 45.5 х 53.5 см. Напис UKRAIN (Україна) зображено великими літерами й охоплює територію від м. Ярослава та м. Перемишля (тепер Польща) до Дніпра. UKRAIN (Україна) ототожнюється з Червоною Руссю (RED RUSSIA). Позначено українські історико-географічні землі: **Pokutia** (Покуття), Russia (Русь) – територія Західної України, Podolia (Поділля), Volhynia (Волинь), Полісся позначене на карті як Podolia (Поділля).

1831 р. Марія Регіна Корженьовська (Maria Regina Korzeniowska; 1793—1874). Карта «Polska, jednoczenie od roku 1333 – 1586».

Центральна Наддніпрянщина (Правобережна та Лівобережна) позначена як Ukraina (Україна); Південна Наддніпрянщина (Правобережна та Лівобережна) – Kozacy (Козаки). На карті виділено українські історико-географічні землі: **Pokucie** (Покуття), Podole (Поділля), Volyn (Волинь), Polisie (Полісся), Czerwona Rus (Червона Русь), Bukowina (Буковина).

1834 р. Дюваль Анрі (Duval Henri), французький географ опублікував у Парижі «Atlas Universel». В атласі поміщена карта «Tableau historique et geographique des Royaumes de Pologne, de Boheme et de Hongrie. ... Par Henri Duval, Chevalier de la Legion d'honneur, Professeur d'Histoire, de Geographie, de Belles-lettres, & & &». Наддніпрянщина (Правобережна та Лівобережна) позначена як Ukraine (Україна). На карті виділено українські історико-географічні землі: Podolie (Поділля), Volhynie (Волинь), Polesie (Полісся), **Pokucie** (Покуття).

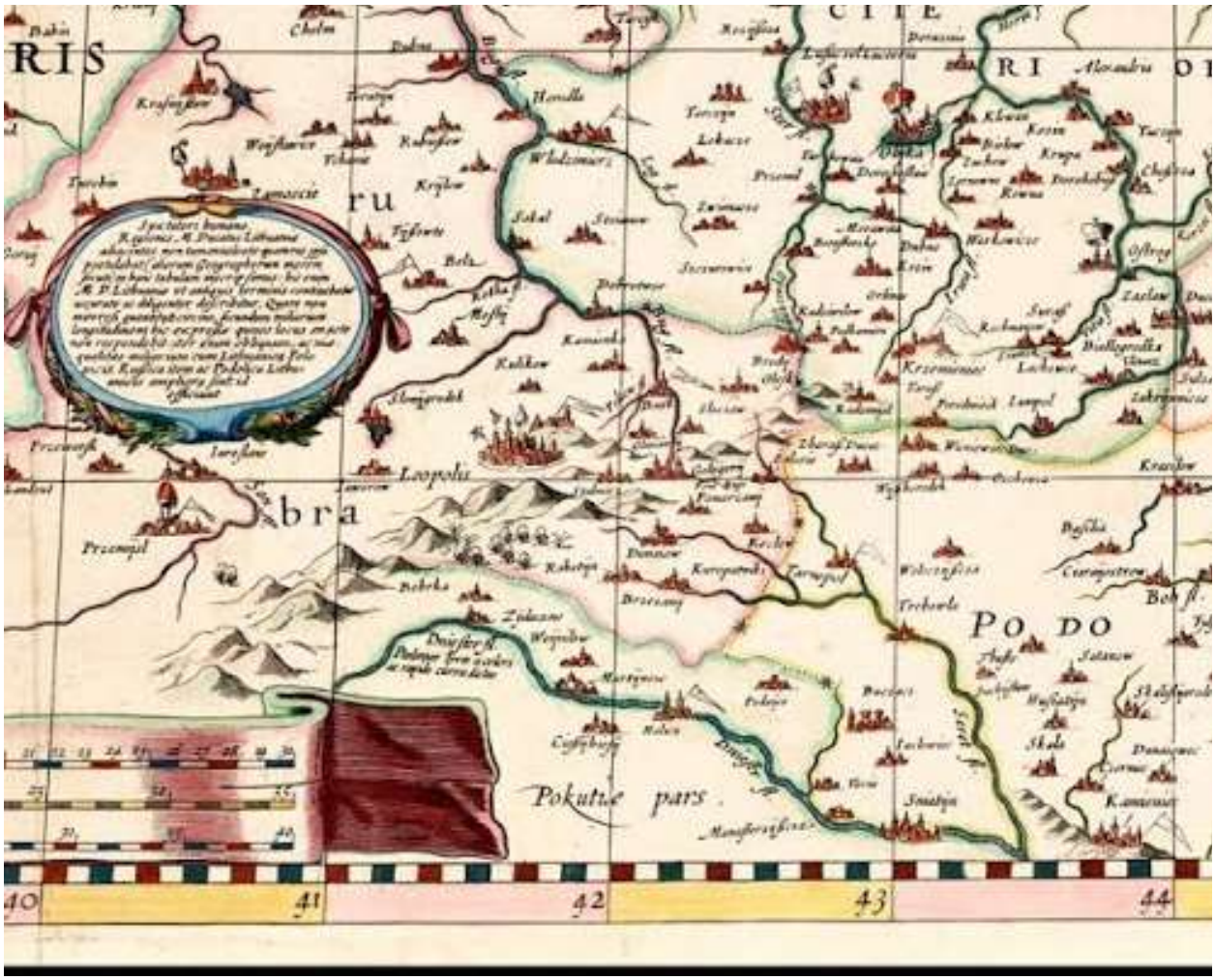

1613 р. Карта Радзивілла (Карта Великого князівства Литовського)

1670 р. Гійом Левассер де Боплан. Ян Блау. «Ukrainae pars quae Pokutia vulgo dicitur» (Частина України, Покуття)

III. 5. НАЗВА «БЕРЕСТЕЙЩИНА» НА ЄВРОПЕЙСЬКИХ КАРТАХ XVII - поч. XX ст.

Берестейщина — українська історико-географічна земля у середній течії річки Західний Буг. Розташована між річками Західний Буг, Прип'ять, Ясельда та Нарва. Сьогодні входить до складу Берестейської області Білорусі, охоплює її центральну, південну та західну частини. Центром є місто Берестя (Брест). Складається з двох історичних земель — Берестейської та Турово-Пінської. Також назва Берестейщина часто ототожнюється з Берестейським воєводством, утвореним зі східних земель колишньої Берестейської землі. Берестейщину історично також вважали Поліссям.

У межах сучасної Берестейської області Білорусі корінне українське населення охоплює Березівський, Берестейський, Дорогичинський, Жабинківський, Іванівський, Кам'янецький, Кобринський, Малоритський, Пинський, Столинський райони повністю, Івацевицький район на південь від Поліської розмежувальної лінії та південно-західну частину Лунинецького району. Загальна площа Берестейщини — 31,2-32,3 тис. км^2.

Інші назви Берестейщини — Берестейська земля, Берестейська волость, Берестійщина, Брестщина, Берестейський край, Полісся.

ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ

У V—IX століттях на території Берестейщини мешкали українські племена волинян і деревлян. До 1320-х років Берестейська земля та Турово-Пинське князівство входили до складу Київської Русі та Галицько-Волинського князівства доки не були захоплені Великим князівством Литовським. Нетривалий період Берестейщина входила до складу Гетьманщини та УНР.

Берестейщина була українською, про це свідчать результати перепису населення 1897 року, яка проводилась в царській Росії. Українці становили у Берестейському повіті 64,4%, білоруси - 1,8%, у Кобринському - 79,6% і 0,8% відповідно.

Пізніші переписи, які там проводилися за часів міжвоєнної Польщі, СРСР й Білорусі, фальсифікували етнічний склад населення.

У 1919 році Берестейщину захопили поляки. Цей край за Ризьким договором 1921 року почав належати їм. І польська влада проводила тут активну політику полонізації.

Польська влада прагнула всіляко затушувати українство Полісся. Так, в переписах населення мешканців Берестейщини намагалися записувати не українцями, а русинами й «тутейшіми», тобто «тутешніми» (власне, люди без визначеної національної ідентифікації). Це було

викликано панічним страхом перед українським національним рухом, що посилювався.

1939 року Берестейщина увійшла до складу БРСР. 4 грудня 1939 року у складі БРСР замість Поліського воєводства створені Берестейська та Пінська області. Попри те, що в 1940 році нова влада запровадила в Берестейській області 747 білоруських шкіл, 58 шкіл все ще залишалися українськими. У лютому 1943 року на території Берестейської області діяло 159 українських шкіл. Наприкінці 1944 року в Берестейській області діяло 120 загонів УПА по 7–10 осіб.

Більшість населення області на південь від Поліської розмежувальної лінії становлять українці. Зокрема корінне українське населення становить більшість у Берестейському, Жабинківському, Кобринському, Березівському, Дорогичинському, Іванівському, Кам'янецькому, Пінському і Столинському районах, частково — у Пружанському, Іваневицькому, Ляховицькому, Ганевицькому та Лунинецькому районах і загалом нараховує близько 1 млн осіб [*В. Сергійчук. Розвиток українського визвольного руху на Берестейщині в роки Другої світової війни як вияв національного відродження // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. пр. Львів: Інститут українознавства НАН України ім. І. Крип'якевича, 2008. Вип. 17. С. 384-389.*].

Влада БРСР і Білорусі здійснює етноцид українського населення області, нав'язуючи жителям регіону білоруську ідентичність, відмовляється визнавати їх українцями та надати українцям статусу національної меншини. Було заборонене викладання української мови, МВС Білорусі в особистих документах записує мешканцям області тільки білоруську національність, здійснюються заходи щодо фальсифікації історії. В офіційних переписах більшість населення записують білорусами.

КАРТИ

1702 р. – 1707 р. Йоганн-Баптист Гоманн (Johann Baptist Homann; 1664-1724), німецький географ і картограф, фундатор німецької школи видання атласів, засновник картографічного видавництва "Ioh. Baptisto Homanno" (1702 р.).

Карта "HANC REGNI POLONIARVM MAGNIQVE DUCATVS LITHVANIAE RUSSIÆ, PRVSSIÆ, MAZOVIÆ, SAMOGITIÆ, KIOVIÆ, VOLHYNIÆ, PODOLIÆ, PODLACHIÆ, LIVONIÆ, SMOLENSCI, SEVERIÆ, ET CZERN. NOVAMETEXACTAM DELINEATIONEM, ADDITÄ GENERALI TABULÄ TOTIUS ELECTORATVS SAXONIAE SERENISSIMO PRINCIPI AC DOMINO DN. CHRISTIANO ERNESTO MARCH. BR POLONICÆ MAIESTATIS SOCERO HUMILLIME D.D.D. AUTHOR IOH. BAPTISTA HOMANN" (Докладна нова карта Королівства Польщі, Великого

князівства Литовського, Русі, Пруссії, Мазовії, Самогітії, Київщини, Волині, Поділля, Підляшшя, Лівонії, Смоленщини, Сіверщини й Чернігівщини, доповнена генеральною картою електорату Саксонії найсвітлішого князя й володаря, п. Хрістіана Ернеста Б. Р., тестя його польської королівської величності, найуклінніше присвячує автор, Йоганн Баптист Гоманн). Видавництво Нюрнберг.

З українських історико-географічних земель зображені Полісся (Palat. Polesia), Волинь, або Луцька земля (Palat. Volhynix sive Lvsvcensis), з позначенням Верхньої Волині (Volyniæ Superior), Поділля (Palat. Podoliæ), Покуття (Pocutia), Чернігівська земля (Palat. Czernicovia), Новгород-Сіверське князівство (Dvcatvs Severiensis). Назва Vkrania охоплює Брацлавщину (Palat. Braclaviensis), Київське (Palat. Kiouiensis) та Чернігівське (Palat. Czernicovia) воєводства. Назва Russia охоплює територію Белзького воєводства (Palat. Beizensis), Руського, або Львівського, воєводства (Palat. Rvssiæ sive Leopoliensis), Холмської землі (Terra Chelmensis), Галицьку землю (Terra Halicenfise), Покуття (Pocutia). Червона Русь (Russia Rubra) охоплює землі Белзького, Волинського та Київського воєводств. Землі басейну Прип'яті (Pripicz flu) окреслені як Поліське воєводство (Palat. Polesia), або **Берестейщина (Brescianensis).** Землі від Старокостянтинова (Conftantinow), через Поділля і Верхню Волинь, аж до Черкас (Czyrkafsy) названі козацькими (Cosacki). Чорноморське узбережжя представлене Очаківською (Oczakow), Буджацькою (Bvdziack) та Малою (Tartariæ Minoris Pars) Тартаріями.

Московське царство назване Чорною Руссю (Rvssia Nigræ vvlgo Moscoviæ Pars).

Від Великої татарської переправи (Wielka pzeprawa Tatarfka) в околицях Кодака на Дніпрі до Смоленщини (Smolensko) проходить Муравський шлях (Morawski Slak, Via guam sequuntur Tartari, dum folent intrare in Mofkouiam). Підписано гори Карпати (Crapak olim Carpathvs Mons).

Карта неодноразово перевидавалася, зокрема в атласі «ATLAS NOVUS TERRARUM ORBIS IMPERIA, REGNA ET STATUS EXACTIS TABULIS GEOGRAPHICE DEMONSTRANS OPERA IOANNIS BAPTISTÆ HOMANNI. NORIMBERGÆ, MDCCXIV. - V. II. - P. 132.» Й. Б. Гоманна 1714 р.

1705 р. Йоганн-Баптист Гоманн. Карта "REGNI POLONIÆ MAGNIQUE DUCATUS LITHUANIÆ NOVA ET EXACTA TABULA AD MENTEM STAROVOLEŸ DESCRIPTA À IOH. BAPT. HOMANNO NORIMBERGÆ" (Нова докладна карта Польського королівства, Великого князівства Литовського, описана Йоганном Баптистом Гоманном за Старовольським). Видавництво Нюрнберг. Цей варіант карти міститься в

атласах Й. Б. Гоманна починаючи з 1707 р. До 1714 р. карта перевидавалася щонайменше шість разів, і кожного разу, залежно від політичної ситуації, зі зміненими королівськими атрибутами в картуші та незначними змінами у зображенні ситуації. Після 1715 р. карта була вигравіювана вдруге, на ній з'являється примітка про титул королівського географа, наданий Й. Б. Гоманну 1715 р. Спадкоємці Гоманна, вносячи невеликі зміни, здебільшого у художнє оформлення карти, друкували її в атласах до 1750 р. Майже на всіх примірниках карти рік видання не вказано, єдиний датований примірник карти вийшов у атласі видавничої фірми "Спадкоємці Гоманна" 1739 р. 1739 р. видана у 6 версіях.

Українські історико-географічні землі, які на той час перебували у складі Речі Посполитої представлені Поліссям, Волинню, з позначенням Верхньої Волині (Volhynia Svperior), Поділля (Podolia), Покуттям (Pocutia), Чернігівською землею, Новгород-Сіверським князівством. Назва Україна (Vkrania) охоплює Брацлавщину, Київське та Чернігівське воєводства. Напис Russia Rubra (Червона Русь) на карті проходить через всю етнічну українську територію; Західна Україна – Russia (Русь). Землі басейну Прип'яті названі Поліським воєводством (Palatinatvs Polesia), або **Берестейщиною (Brescianensis).** Територія від Старокостянтинова, через Поділля і Нижню Волинь, аж до Черкас названа козацькою (Cosacki).

У межиріччі Південного Бугу і Дніпра позначене Дике поле (Campi deferti alias Dzike Pole). Від Кодака до Смоленська проходить Моравський шлях (Morawski Slak, Via quam sequuntur Tartari, dum folent intrare in Mofkoviam). Показані гори Карпати (Crapak olim Carpathvs Mons).

1875 р. Олександр Ріттіх. «Этнографическая карта Европейской России (на 16 листах) напечатано по поручению Императорского Русского Географического общества действительным членом оного Александром Федоровичем Риттихом 1875-ом году в Санкт-Петербурге в Картографическом заведение Алексе́я Афиноге́новича Ильи́на, под наблюдением специальной комиссии из Вице-председателя П.П. Семенова и членов: А.И. Артемьева, Е.Г. Вейденбаума, М.И. Венюкова, А.А. Куника, П.И. Лерзе, Л.Н. Майкова, В.Н. Майкова и Н.В. Христиани. Карта составлена в масштабе 60 верст в дюйме (1 : 2 520 000)».

Берестейщина заселена українцями.

1903 р. Є. Ф. Карський (1860—1931), білоруський та російський мовознавець, філолог-славіст, палеограф, етнограф, академік Петербурзької (1916) та Російської (1917) Академії наук (згодом АН СРСР), дійсний член Академії наук СРСР (1925) та Чеської Академії наук (1929).

«Этнографическая карта белорусского племени. Белорусские говоры» (Етнографічна мапа білоруського племені) // Карский Е.Ф.

Белоруссы. Том 1. Введение к изучению языка и народной словесности. Печатный документ. — Вильна, 1904. 466 с.

«Білоруської Берестейщини» там немає - вона українська.

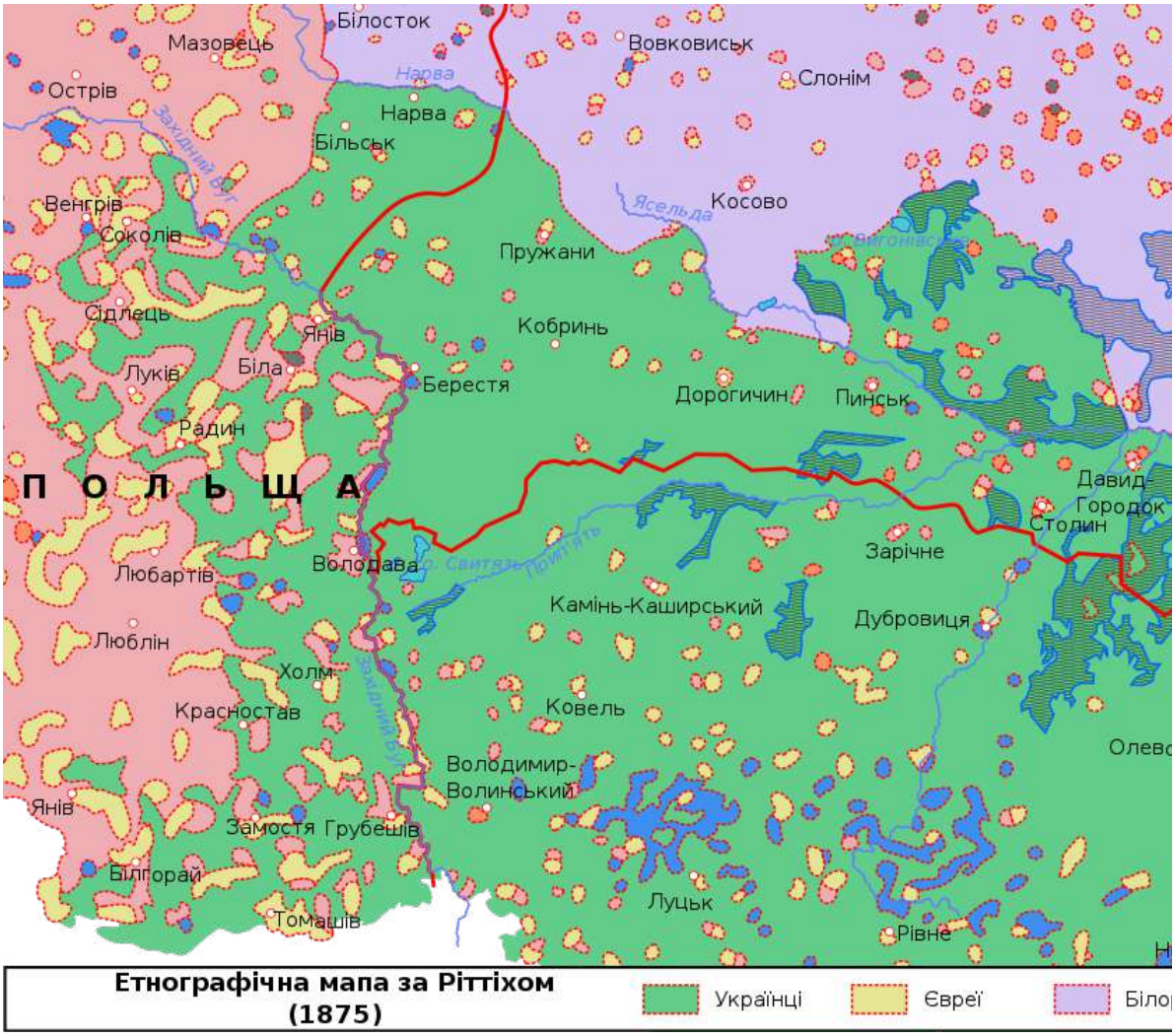

1875 р. Фрагмент з етнографічної мапи Олександра Ріттіха, на якому зображені північно-західні межі українців

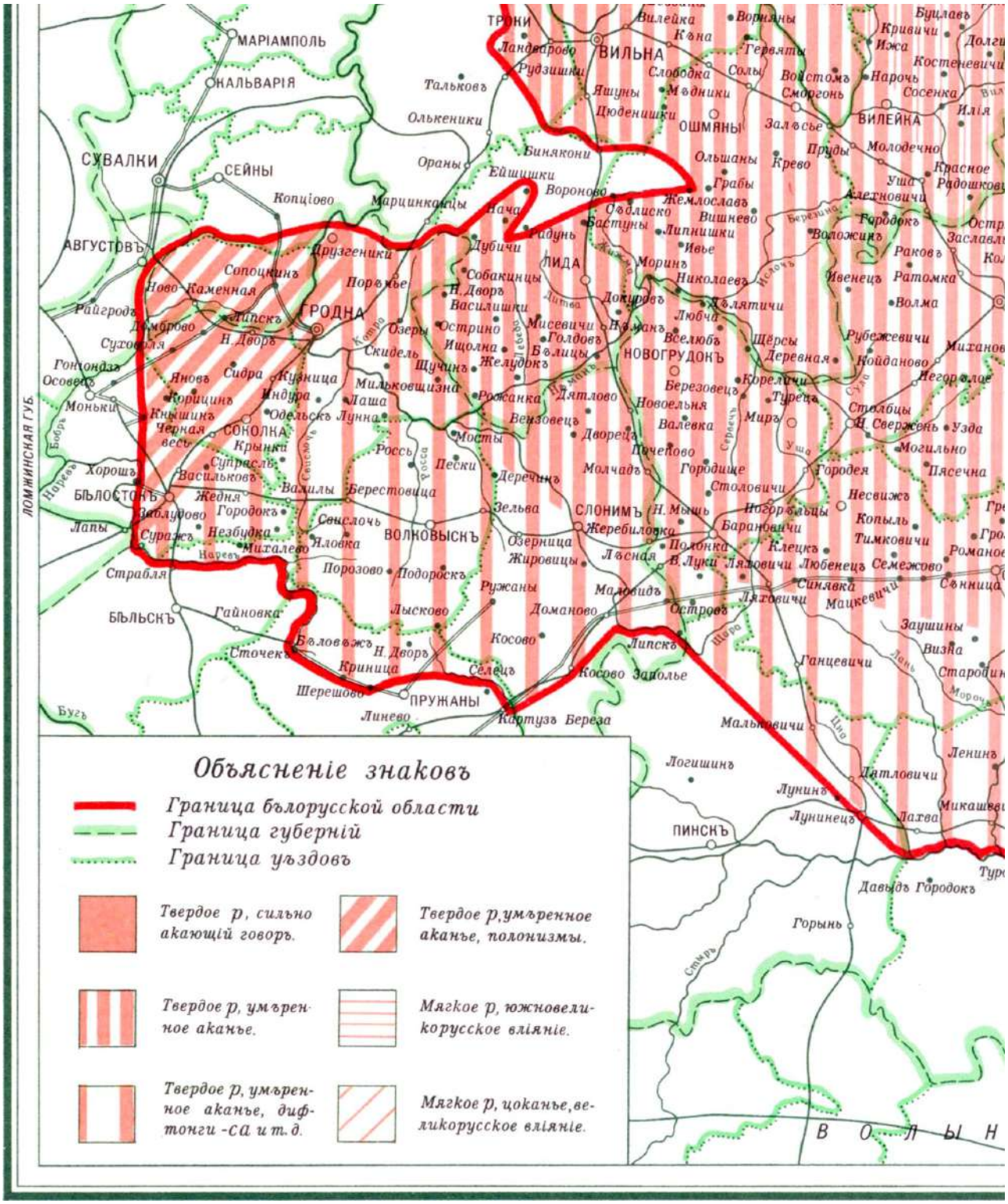

1903 р. Є. Ф. Карський. «Етнографічна мапа білоруського племені». «Білоруської Берестейщини» там немає - вона українська

III. 6. НАЗВА «ПІДЛЯШШЯ» НА ЄВРОПЕЙСЬКИХ КАРТАХ XVII – поч. XX ст.

Підляшшя (пол. Podlasie) — українська історико-географічна область, що займає територію між Холмщиною на півдні, річкою Нарвою на півночі, Мазовією (Польща) на заході та Волинню і Поліссям на сході. Нинішнє Підляшшя є північно-східним регіоном Польщі, до якого входять: в цілому Підляське воєводство, східно-південна частина Мазовецького воєводства з містами Седльце, Соколів Підляський і Лосиці та північно-східна частина Люблінського воєводства.

Існує дві версії походження слова Підляшшя. Перша виводить назву від слова «лях» (земля, що розміщена біля ляхів), друга від польського «ляс» (земля що розміщена під лісом). Обидві версії однаково популярні серед науковців та етнографів.

Назва «Підляшшя» з'явилася в польських документах наприкінці XV – на поч. XVI ст. Вважають, що Підляшшя як історико-географічна земля склалася на поч. XVI ст., коли у складі Великого князівства Литовського було створено Підляське воєводство, до якого увійшли Берестейська, Більська та Дорогичинська землі.

В IX-X ст. територія Підляшшя була заселена, в основному, українськими племенами — древлянами, бужанами й дреговичами. З X ст. входило до складу Київської держави та становило західну частину Берестейської землі (з 12 ст.- Дорогичинської землі). Після приєднання в 1238 князем Данилом Романовичем Галицьким Дорогичинської землі, Підляшшя перебувало у складі Галицько-Волинського королівства. Найбільшими містами Підляшшя в той період були Дорогичин, Більськ, Мельник та інші. 1253 р. в Дорогичині коронувався Данило Галицький.

Підляське воєводство (лат. Palatinatus Podlachiae, пол. Województwo podlaskie) — історична адміністративно-територіальна одиниця Великого князівства Литовського (до 1569) та Корони Польської в Речі Посполитій. Існувало в 1513–1795 роках.

Створене на основі земель Підляшшя, що входило до складу литовського Троцького воєводства. 1566 року розділене на власне Підляське та Берестейське воєводства. Після Люблінської унії 1569 року входило до складу Малопольської провінції. Належало до регіону Русь. Головне місто — Дорогочин. Ліквідоване 1795 року під час третього поділу Речі Посполитої. Територія воєводства була поділена між Білостоцьким департаментом королівства Пруссія та Новою Галичиною Австрійської монархії.

Підляшшя — земля Української Народної Республіки. Адміністративно-територіальна одиниця найвищого рівня. Земський

центр — місто Брест-Литовський. Утворена з Холмської губернії (Холмщина та Підляшшя) і південної половини Гродненської губернії (Берестейщина). Заснована 6 березня 1918 року згідно із Законом «Про адміністративно-територіальний поділ України», що був ухвалений Українською Центральною Радою. Скасована 29 квітня 1918 року гетьманом України Павлом Скоропадським, що повернув старий губернський поділ часів Російської імперії.

ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ

Перед виникненням польської і руської (української) держав на території Підляшшя жили східнослов'янські (українські) племена: дуліби, які згодом почали називатися бужанами а пізніше волинянами, і дреговичі, на півночі – балтське плем'я ятвяги, а на заході Підляшшя – західнослов'янське плем'я мазовшани (мазури, звідси на Підляшші поляків називают мазурами).

Автохтонне населення Південного Підляшшя та Північного між річками Нарвою і Бугом є українського походження, натомість населення, що проживає між Нарвою і Бєбжею та на схід від міста Гайнівки, є білоруського походження.

Історія населення Підляшшя, починаючи від Люблінської унії, є трагічна. З XI ст. починається латинізація і полонізація українського і білоруського населення, а в першу чергу його верхніх верств – поміщиків і шляхти. В XII ст. в результаті шведської навали на Польщу, наїзду Трансільванії, набігу Москви майже половина населення Підляшшя згинула або вимерла від голоду і хвороб. У другій половині XIX ст. панувала на Підляшші страшенна пошесть холери і тифу, від чого вмерла більша частина населення Підляшшя.

Трагічною для населення Підляшшя була I світова війна, в результаті якої було евакуйовано вглиб Росії майже усе українське і білоруське населення.

У 1945-1946 роках переселено в Радянську Україну 26 115 українців Південного Підляшшя. Згодом, в 1947 році, переселено до колишнього Ольштинського воєводства в рамках акції «Вісла» близько 21 000 українців з Південного Підляшшя. Після т.зв. «відлиги» в 1957 році певною мірою виправлено заподіяні кривди українському населенню Південного Підляшшя. Дозволено на діяльність Українського суспільно-культурного товариства і гуртків художньої самодіяльності, а також навчання дітей рідної мови.

У 1955-1958 роках з колишнього Ольштинського воєводства на рідні землі Південного Підляшшя повернулось прибл. 12 000 українців. Тепер за приблизними даними й даними православної єпархії в Любліні на Південному Підляшші проживає понад 12 000 жителів православного

віросповідання, яких можна визнати українціями. Найбільше українців проживає у південно-східній території Білопідляського повіту, а найменше – в Парчівському і Володавському повітах. В тих останніх повітах після повернення з виселення багато українців, побоюючись нових виселень, перейшли з православ'я на римо-католицьке віросповідання і цим самим стали поляками.

КАРТИ

1613 р. Карта Радзивілла. В тій частині карти, що охоплює українські землі, позначені: **Підляшшя (Podlachia),** Полісся (Polesia), Західна Волинь (Wolynia citerior), Східна Волинь, яку звали також Україною та Низом (Volynia ulteririor, quae tum Vkraina tum Nis ab altis vocitatur), Червона Русь (Rufsia rubra), Покуття (Pokutiœ Pars), Поділля (Podolia), частина Сіверськоґо князівства (Severiensis Pars).

1636 р. Вільгельм Гондіус (Gviliemvs Hondivs; біля 1598—1652 або 1658), фламандський картограф, гравер і художник. Карта «MAGNI DVCATVS LITHVANIÆ». Мапа видана в Амстердамі. На карті виділено українські історико-географічні землі: **Podlachia** (Підляшшя), Russia Rubra (Червона Русь), Volhynia (Волинь), Podolia (Поділля), Pocutiae (Покуття) та ін.

1678 р. Джованні Джакомо де Россі (Giovanni Giacomo De Rossi; 1627-1691 рр.), італійський видавець та картограф. Жив і працював у Римі. Видавництво карт розпочав з гравером Дж. Відманом (G. Widman).

Карта «STATI DELLA CORONA DI POLONIA DIUISA NELLE SUE PRINCIPALI PROVINCIE, E PALATINATI DA GVGLIELMO SANSONE GEOGRAFO DEL RÈ CHRIST. E DI NUOUO DATA IN LUCE DA GIO; GIACOMO ROSSI, IN ROMA, ALLA PACE, L'ANNO 1678 ([Карта] коронних польських земель з поділом на головні землі й воєводства за Ґійомом Сансоном, географом короля всіх християн, яка з'явилася на світ завдяки Джакомо Россі у Римі, Алля Паце, року 1678). Масштаб 1:2 700 000, мова італійська. Карта є переопрацюванням карти Н. Сансона «Estate de la couronne de Pologne», (Париж, 1655).

Серед багатьох українських історико-географічних земель показано й Покуття (Pochutia) та Підляшшя (**Polachia**), що займає Більське воєводство (Palatinato di Bielsk).

1711 р. Йоганн-Баптист Гоманн (Johann Baptist Homann; 1664-1724), німецький географ і картограф, фундатор німецької школи видання атласів, засновник картографічного видавництва "Ioh. Baptisto Homanno" (1702 р.) видав мапу "Poloniarum Magnique Ducatus Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Mazoviae, Samogitiae, Kioviae, Volhyniae, Podoliae, **Podlachiae,** Livoniae, Smolensci, Severiae" (Велике князівство Литовське, королівство Польщі, Русь, Пруссія, Мазовія, Жемайтія, Київщина, Поділля,

Підляшшя, Лівонія, Смоленщина, Сіверщина). Мапа видана у Нюрнберзі. Від Галичини до Слобожанщини – написи Russia Rubra (Червона Русь) та Ukraina (Україна) (проведені паралельно). На карті виділено українські історико-географічні землі: **Podlachiae** (Підляшшя), Volhynia (Волинь), Podolia (Поділля), Pocutia (Покуття) та ін.

1750 р. Тобіас Йоганн Маєр (Майер) (Tobias Mayer; 1723—1762) німецький астроном та картораф. Карта «Mappa Geographica Regni Poloniae». Карта публікувалася в різних атласах (вісім версій). Напис UKRAINA (Україна) зображено великими літерами й охоплює територію від Покуття до Дніпра. UKRAIN (Україна) ототожнюється з Червоною Руссю (RED RUSSIA). Червона Русь – територія від м. Ярослава та м. Перемишля (тепер Польща) до Бєлгорода (тепер Росія). Позначено українські історико-географічні землі: Podlahia (Підляшшя), Pokutia (Покуття), Podolia (Поділля), Volhynia (Волинь), Polesia (Полісся).

1781 р. Джованні Антоніо Рицци Занноні (Giovanni Antonio Bartolomeo Rizzi Zannoni) (народився 1736 р. в Падуї, помер 1814 р. в Неаполі) — італійський географ та картограф. Карта «Li Palatinati di Nowogrodek, **Podlachia** e Brzesk Littew».

1837 р. Ян Мартін Баншемер (Jan Marcin Bansemer; 1802—1840) і Петро Фалькенхаген-Залеський (Piotr Falkenhagen-Zaleski; 1809-1883), польські картографи, представники Великої Еміграції.

Карти: «POLAND and the Neighboring Countries according to the Languages of the Inhabitants» (ПОЛЬЩА та сусідні країни відповідно до мов жителів) та «POLAND and the Neighboring Countries according to the Religion of the Majority» (ПОЛЬЩА та сусідні країни відповідно до Релігії). Карти опубліковані в «Atlas: containing ten maps of Poland, exhibiting the political changes that country has experienced during the last sixty years, from 1772 to the present time ...: preceded by a geographical, historical, political, chronological, statistical, literary, and commercial table: compiled from the works of Malte-Brun ... and other eminent writers», Лондон.

Південна Київщина (Правобережна) позначена як Ukraine (Україна). На картах виділено українські історико-географічні землі: **Podlachie** (Підляшшя), Podolie (Поділля), Volhynie (Волинь), Polesie (Полісся).

1875 р. **Олександр Ріттіх.** «Этнографическая карта Европейской России (на 16 листах) напечатано по поручению Императорского Русского Географического общества действительным членом оного Александром Федоровичем Риттихом 1875-ом году в Санкт-Петербурге в Картографическом заведение Алексея Афиногеновича Ильина, под наблюдением специальной комиссии из Вице-председателя П.П. Семенова и членов: А.И. Артемьева, Е.Г. Вейденбаума, М.И. Венюкова,

А.А. Куника, П.И. Лерзе, Л.Н. Майкова, В.Н. Майкова и Н.В. Христиани. Карта составлена в масштабе 60 верст в дюйме (1 : 2 520 000)».

Підляшшя заселене переважно українцями.

1941 р. Мирон Кордуба. Мапа Холмщини та Підляшшя в Середні віки Мирона Кордуби. Опублікована карта в «Історія Холмщини й Підляшшя. Краків: Українське видавництво, 1941. 140 с.».

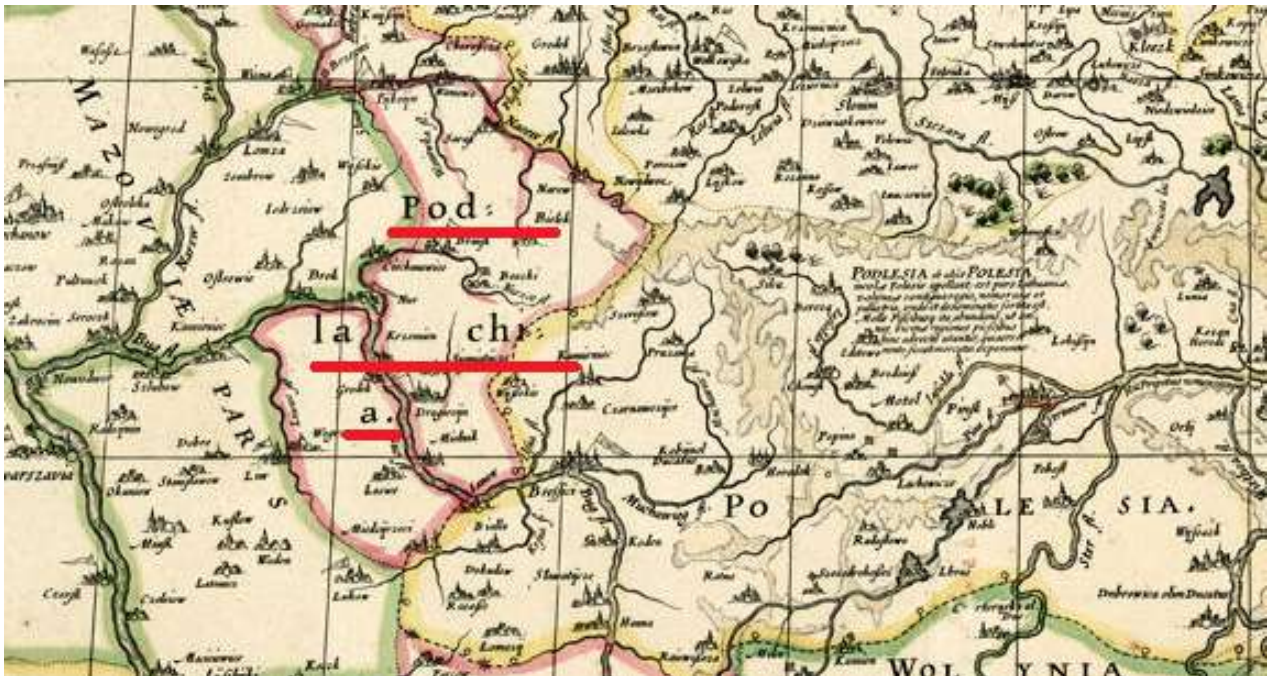

1613 р. Карта Радзивіла

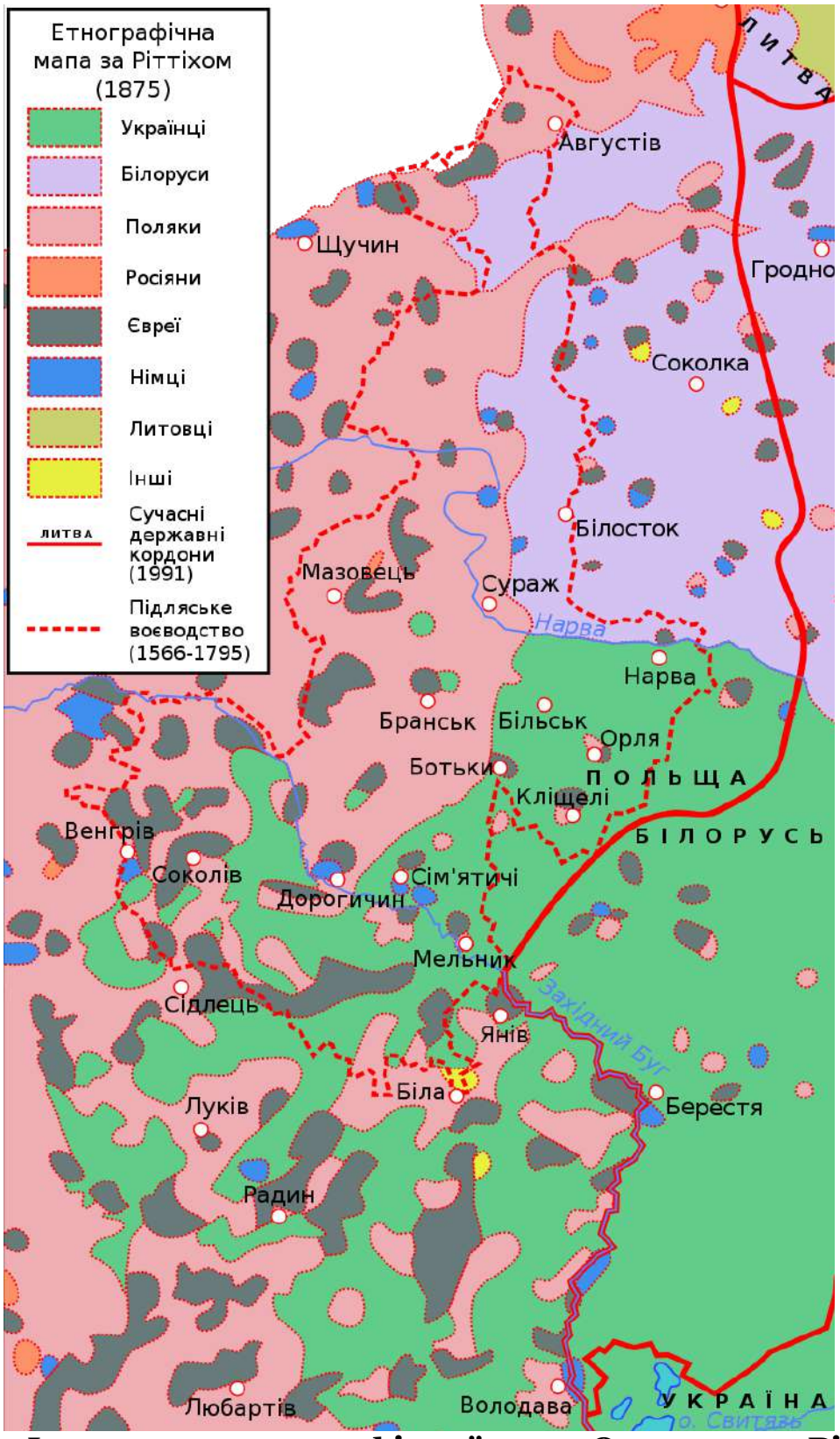

1875 р. Фрагмент з етнографічної мапи Олександра Ріттіха, на якому зображений етнічний склад Підляшшя

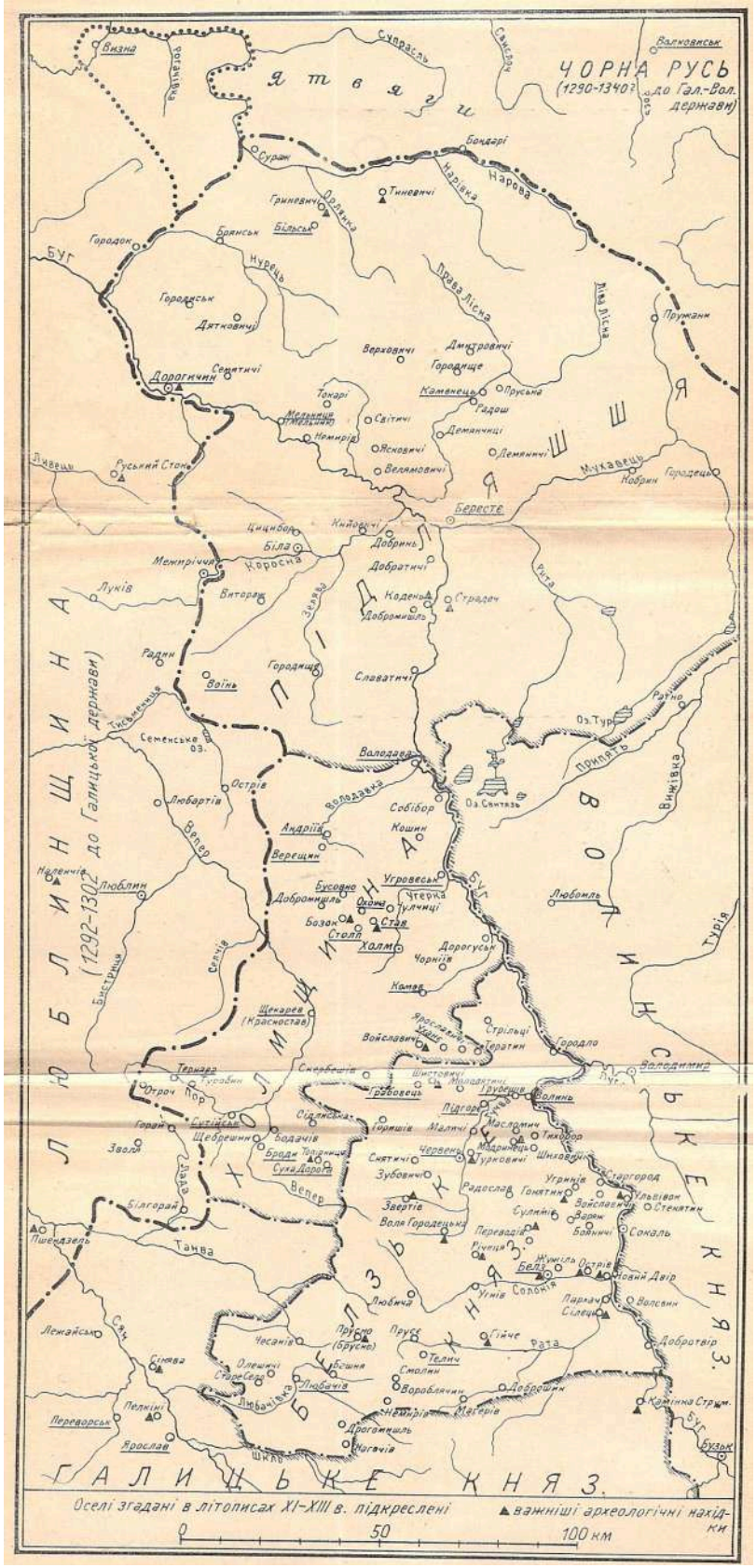

1941 р. Мирон Кордуба

III. 7. НАЗВА «ДИКЕ ПОЛЕ» НА ЄВРОПЕЙСЬКИХ КАРТАХ XVII -XVIII ст.

ДИКЕ ПОЛЕ (лат. Loca deserta, пол. Dzikie Pola) — історична назва українських причорноморських степів у XVI—XVIII ст. У вузькому розумінні — історико-географічна назва українських причорноморських степів між середньою нижньою течією Дністра на заході, нижньою течією Дону і Сіверським Дінцем на сході, від лівої притоки Дніпра — Самари й верхів'їв приток Південного Бугу — Синюхи та Інгулу на півночі, до Чорного й Азовського морів та Криму на півдні.

У широкому розумінні — назва всього Великого Євразійського Степу, який також називали Великою Скіфією в часи античності чи Великою Тартарією в часи середньовіччя у європейських і Дешт-і-Кипчак у східних (переважно перських) джерелах. У XVI— XVII ст. уряд Польсько-Литовської держави Диким Полем вважав українські землі, що розташовувалися на схід і південь від Білої Церкви, й роздавав їх магнатам і шляхті у приватну власність як незаселені, хоча там проживало українське населення. У 2-й пол. **XVIII ст.** після освоєння козацтвом степу аж до Чорного моря термін «Дике поле» вийшов з ужитку.

Особливо сприятливими для заселення українцями Дике Поле стало XIV-XVI ст., коли ці землі ввійшли до складу Великого князівства Литовського. На території Дикого Поля розташовані сучасні Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Харківська та Херсонська області України.

КАРТИ

1620 р. Ісаак Абрахамсон Масса (Isaac Abrahamszoon Massa; 1586—1643), голландський картограф, дипломат, посол у Московії, торговець зерном, мандрівник, відомий як автор мемуарів, карт Східної Європи та Сибіру видав карту “Russiae, vulgo Moscovia. Pars Australis. Auctore Isaaco Massa” (Росія, в просторіччі Московія). Видавець карти – Віллем Янсзон Блау (Амстердам). На мапі південна Московщина показана як OCRAINA, на південь від якої знаходиться **Dikoia Pole** (Дике Поле).

Так з легкої руки Ісаака Масса до європейської картографії увійшла українська назва південних придніпровських степів “Дике поле”, яку на картах почали позначати як “Dikoia Pole”.

1638 р. карта опублікована в атласі “Theatrum Orbis Terrarum, sive Atlas Novus”. Відомі видання: 1640, 1641, 1647, 1650, 1659, 1663, 1665 рр. та ін.

1620 р. Карта “Moscoviae Pars Avstralis. Auctore Isaaco Masa” (Московія). Автори: Ісаак Масса – Ян Янсон. Видавництво Амстердам,

формат карти – 383 х 505 мм. На мапі Рязанщина показана як OCRAINA, на південь від якої знаходиться **Dikoia Pole** (Дике Поле).

1633 р. Карта "Novissima Russiae Tabula. Authore Isaaco Massa". Мапа була опублікована в «Доповненнях до Атласу Меркатора» (Амстердам). На мапі південна Московщина показана як OCRAINA, на південь від якої знаходиться Dikoia Pole (**Дике Поле**). Росія (Сибір) на карті – Tartariae (Тартарія).

Гравюра на міді. Текст – латинська мова, формат карти – 470 х 550 мм, масштаб – 1:6 250 000.

Мапа Ісаака Масси «Novissima Russia tabula» нагадує карту Г. Ґеррітса, видану в 1613 р. (обидва автори в різний час користувалися одним і тим же джерелом). 1640 р., в Амстердамі, карту видав голландський картограф та гравер Генріх Гондіус (Henricvs Hondivs; 1573—1650). Відомі видання 1638, 1642, 1680 рр. та ін. Ісаак Масса автор 5 карт Московії (Росії) та її провінцій.

1648 р. на основі карти «Tabula Geographica Ukrainska» (1639 р.) **Г. Боплан** видав «Загальну карту України». Повна назва — «Delineatio Generalis Camporum Desertorum vulgo Ukraina. Cum adjacentibus Provinciis» (**Загальний план Диких полів**, простіше кажучи Україна. З суміжними провінціями).

1660 р. Г. Боплан. Карта «CARTE **D'UKRANIE** CONTENANT PLUSIEURS PROUINCES COMPRISES ENTRE LES CONFINS DE MOSCOUIE ET LES LIMITTES DE TRANSILUANIE DRESSEZ PAR G. L. V. SIEUR DE BEAUPLAN INGENIEUR ET CAPITAINE DE LARTILLERIE DU SERENlySIME ROY DE POLOGNE. A ROUEN CHEZ JACQUES CAILLOUE DANS LA COUR DU PALLAIS» (Карта України з багатьма її провінціями з межами Московії та Трансільванії, накреслена паном Г[ійомом] Л[е] В[ассером] де Бопланом, інженером і капітаном артилерії його королівської величності короля Польщі. У Руані, у Жака Каюе, при королівському дворі). Гравійована Ж. Тутеном (Jean Toutain) у Руані як додаток до другого видання «Опису України» (DESCRIPTION D'UKRANIE, QVI SONT PLUSIEURS PROUINCES DU ROYAUME DE POLOGNE. CONTENVES DEPVIS LES CONFINS DE LA MOSCOUIE. IUSQUES AUX LIMITES DE LA TRANSILVANIE. ENSEMBLE LEURS MOEVRS FAÇONS DE VIURES, ET DE FAIRE LA GUERRE. PAR LE SIEUR DE BEAUPLAN. - ROVEN. - M.DC.LX).

Вона значно відрізняється від загальної карти, підготовленої Гондусом, на ній відсутня інформація про гравера, а також тексти звернень гравера до читача, на місці яких зображено ліси, а також не позначено пасма гір Медоборів. Значні розходження спостерігаються й у зображенні східного берега Азовського моря та Кубані, північної частини Кримського півострову та Перекопського перешийка зокрема. Карта

значно збдніла інформативно: так, на відміну від видання 1648 р., на ній позначено 1 223 назв об'єктів, серед яких 953 населених пунктів та 153 річки [*Вавричин М. Комплекс карт України Ґ. Боплана та їх збереження в бібліотеках Європи. 2000*].

Видавець: Жак Каюе (Jacques Cailloué). Карта охоплює територію від м. Стародуб (Starodub) на півночі до південного узбережжя Кримського півострова (Crime) на півдні, від Львова (Leopolis) на заході до Сіверського Дінця (Doniec fl.) і м. Азова (Azou sive Azak) на сході.

Українські історико-географічні землі, частково у складі Королівства Польського, представлені Поділлям (Podolia), Покуттям (Pocouche), Руссю (Russiæ Pars), Волинню (Volyniæ Pars), Брацлавським воєводством (Palatinatus Braclaviensis), Київським воєводством (Palatinatus Kiioviensis), Чернігівською землею (Terra Czernihovienfis), Сіверським князівством (Severiæ Ducatus). Простір по обидва береги Дніпра, від лівого берега Інгульця (Inhulat R.) до Сіверського Дінця (Doniec R.), названий **Диким полем (Locca Deferta abo Dzike Polie).**

1655 р. Нікола Сансон у Парижі видав мапу "Estats De La Couronne De Pologne ou sont les Royaume de Pologne, Duches et Provinces De Prusse, Cuiave, Mazovie, Russie Noire &c Duches De Lithuanie, Volynie Podolie &c. De L'Ukraine &c ... 1655" (Карта Польського королівства...). Мапа вирізняється деталізацією. Створена вона на основі карт Боплана. На мапі зазначено назву Ukraine (Україна). Назва Ukraine накладається на назву Volynie, охоплює Правобережну та Лівобережну Україну, від Києва до гирла Дніпра (Чорного моря). На карті топонім **Dikia Pole (Дике Поле)** міститься на лівобережжі Сіверського Дінця.

1672 р. Гійом Сансон та Юбер Жайо.

Гійом Сансон (Guillaume Sanson; 1633—1703) французький картограф, син картографа Нікола Сансона, народився в Парижі. Після смерті батька в липні 1667 р., Гійом продовжив його справу. За успіхи в картографуванні був призначений географом французького короля. В основному відомий картами Європи й Африки. Г. Сансон працював у партнерстві з Алексісом Юбером Жайо. Повна оригінальна назва карти – «Les Estats dela Couronne de Pologne, subdivises en leurs Palatinats, qui comprennent Le Royaume de Pologne, Le Grand Duche de Lithuanie, Le Duches de Prusse, Mazovie, Samogitie, Les Provinces de Volhynie, et de Podolie, ou est compris L'Ukraine ou Pays des Cosaques» (Землі Корони Польської, розділені на воєводства, які охоплюють Королівство Польське, Велике Князівство Литовське, князівства Пруссія, Мазовецьке, Самоготія, Провінції Волинь і Поділля входять в Україну або в Країну Козаків). Масштаб карти 1:1 900 000. Мова французька.

Центральне Право- і Лівобережжя назване Україною, або Країною Козаків (Ukraine ou Pays des Cosaques), в межиріччі Інгульця (Itigulet Maly

R.) і Дніпра позначене **Дике поле** (Dzike Polie ou Campagnes Defertes et Inhabitées).

В околицях Кодака (Kudak), напис про розташування порогів (Porowys de Nieper), нижче за течією зображені пороги з написом про місця перебування козацького війська і зберігання скарбниці (Ifles ou est la Cache ou le Trésor de l'Armée des Cosacques). Від місць татарських переправ на Дніпрі відходить **Чорний шлях** (Czarny flack, Chemin que fuiuent les Tartares pour entrer en Pologne), що проходить через Нижнє та Верхнє Поділля аж до Львова, та його відгалуження — **Кучманський шлях** (Kusmanski flack), який пролягає через Кам'янеччину та Брацлавщину. На Лівобережжі, від Дніпровських порогів на північ до Вязьми (Wiasma), пролягає **Моравський шлях** (Morawsky fzlak Chemin que suiuent les Tartares pour en trer en Moscovie).

1672 р. Гійом Сансон та Юбер Жайо.

Карта «LE ROYAUME DE HONGRIE, ET LES ESTATS QUI EN ONT ESTÉ SUJETS, ET QUI SONT PRESENTEMENT LA PARTIE SEPTENTRIONALE DE LA TURQUIE EN EUROPE. TIRÉ LES MEMOIRES LES PL.' NOUUEAUX. PAR LE Sr. SANSON, GEOGR. ORD." DU ROY» ([Карта] королівства Угорщина і країн, які входили до нього, а тепер складають північну частину Туреччини у Європі. Виконана коро-лівським географом паном Сансоном за найновішими даними). Мова карти – французька та латинська.

Центральне Правобережжя та Лівобережжя назване Україною, або Країною Козаків (Vkraine ou Pays des Cosaques); в межиріччі Інгульця (Ingulet Maly R.) і Дніпра позначене Дике поле (**Dzïke Polie ou Campagnes Desertes et Inhabitées**).

1679 р. Ніколас Вісшер старший (Nicolaes Visscher I; 1618–1679), голландський картограф, син Клааса Янсзона Вісшера, видав карту «Tabula nova totius REGNI POLONIÆ. in quo sunt Ducatus et Provinciae Prussia, Cujavia, Mazovia, Russia Nigra, &c. DUCATUS LITHUANIA, UKRANIA, &c. in qua Volhynia, et Podolia. cum suis Palatinatibus ac Confinys». Мапа була надрукована в Амстердамі.

Це мідна гравюра в чотирьох по-різному забарвлених версіях. Гравюри зроблені з «Карти Королівства Польського» Нікола Сансона (видання 1655 р.). На мапі зазначено назву Ukraine (Україна) саме так, як її використовував Боплан та Сансон. Назва «Ukraine» накладається на назву «Volynie», охоплює Правобережну та Лівобережну Україну, від Києва до гирла Дніпра (Чорного моря). На карті топонім **Dikia Pole** (Дике Поле) міститься на лівобережжі Сіверського Дінця.

1689 р. Жерард ван Шаген (Gerard van Schagen; 1642-1724 ?), гравер та картограф з Амстердама опублікував карту "Europa". На схід від Бєлгорода напис – «OGRAINA» (Окраїна). Приазов'я позначено як **Дике**

Поле (Dikoia Pole). Українські землі в складі Речі Посполитої – Червона Русь (Russia Rubra), Волинь (Volinia), Поділля (Podolia).

1745 р. Гійом Деліль. Карта "Nova et Accurata Regni Hungariae Tabula, ad Usum Serenissimi Burgundiae Ducis Le royaume de Hongrie et des pays qui en dependoient autrefois Dressée sur un grand nombre de memoires et Cartes manuscrites ou imprimées Rectifiez par les observations du c.te Marsilii et quelques autres / Par Guillaume De l'Isle geographe, de l'Academie Royale des Sciences Chez I. Covens et C. Mortier" (Мапа нової Угорщини). Середня Наддніпрянщина (Правобережна та Лівобережна) позначена як Ukraine (Україна), південніше – напис **Dzyke Pole** (Дике поле). В межах Руського воєводства виділено Pokucie (Покуття).

1720 р. Матеус Зойтер. Карта "Poloniae Regnum ut et Magni Ducatus Lithuaniae Accuratiss. Delineatione Reprasentat. Opera et studio Matth. Seutteri, Chalc. August" (Польське королівство й Велике князівство Литовське). На карті детально показана територія України від Полтави (Pultawa) до Львова (Lemberg).

Україну (Ukrania) на карті утворює Волинь разом з Поділлям. Назва Ukrainia частково накладається на назву «Russia Rubra». Південніше Ukrania – напис COSACKIRA. Написи Ukrainia, Russia Rubra та COSACKIRA позначені на мапі шрифтом великого розміру, що свідчить про увагу автора до цих територій. Південь України – **Dzike Polie** (Дике поле). Волинь (Volhynia) на даній карті складається з двох регіонів: Volhynia Superior (Верхня Волинь) та Volhynia Inferior (Низова Волинь). На північному сході Україна межує з Московією (Moscoviae).

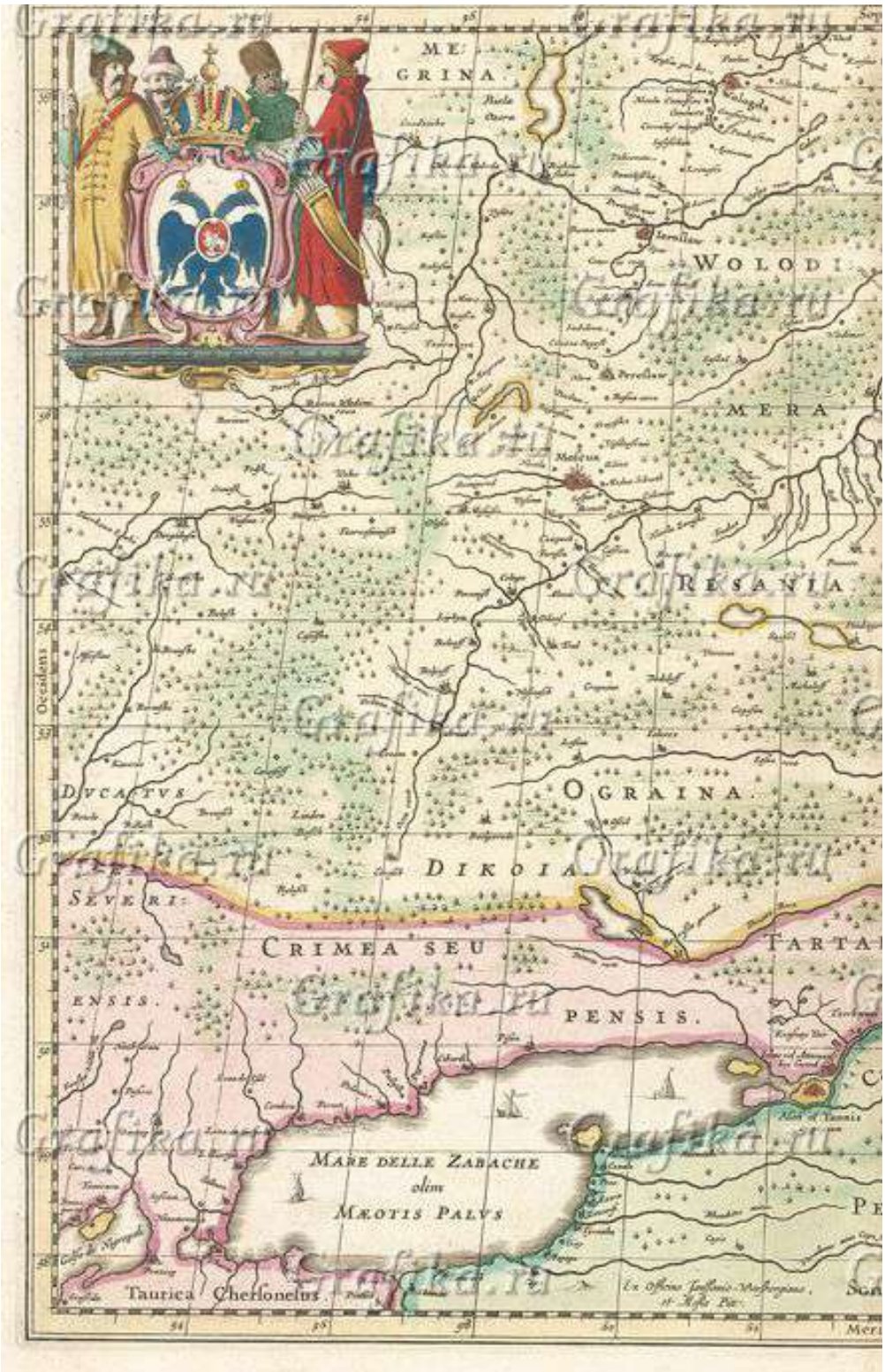

1620 р. (1640 р.) Ісаак Абрахамсон Масса

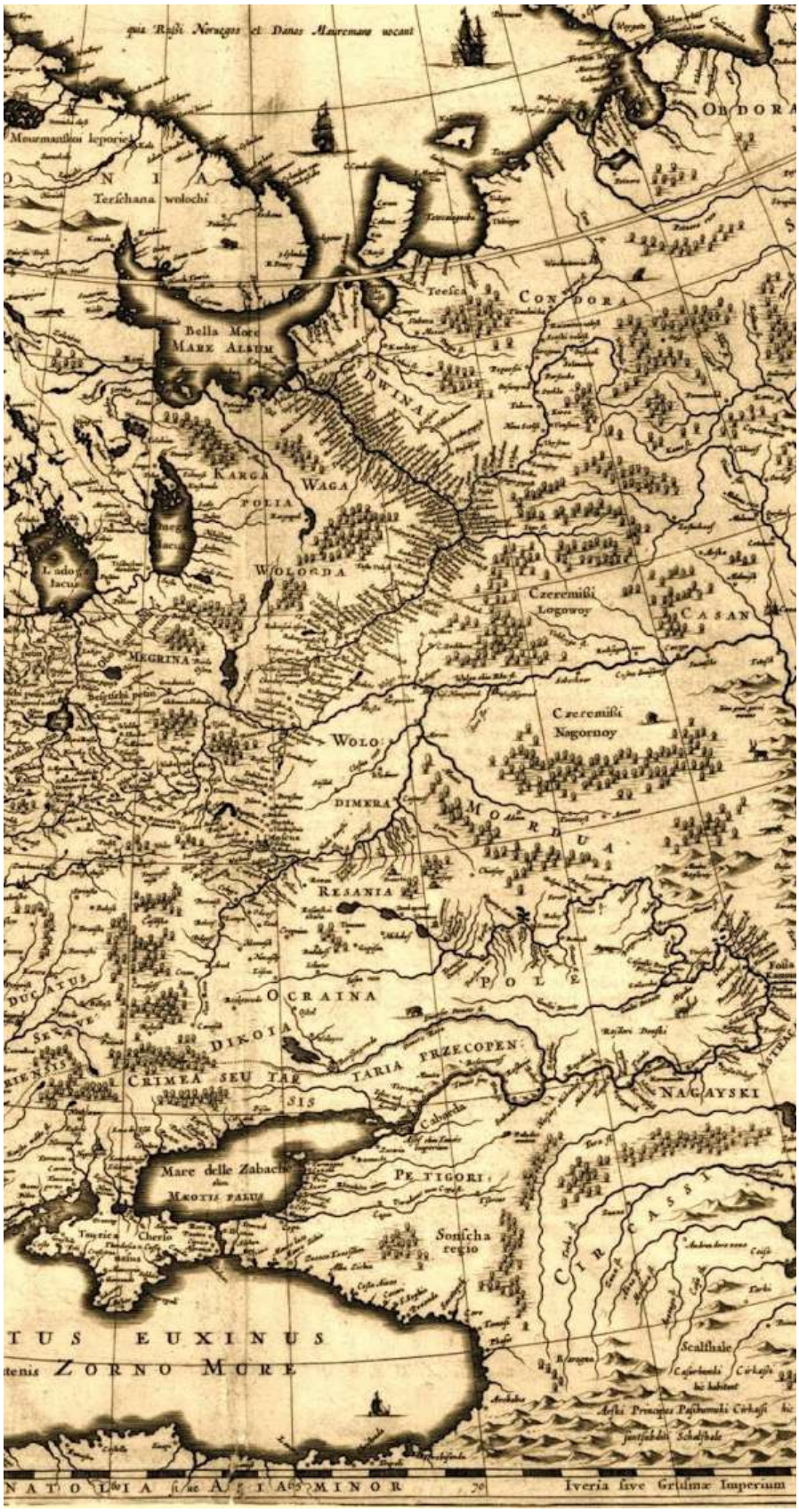

1633 р. (1638 р.) Ісаак Абрахамсон Масса

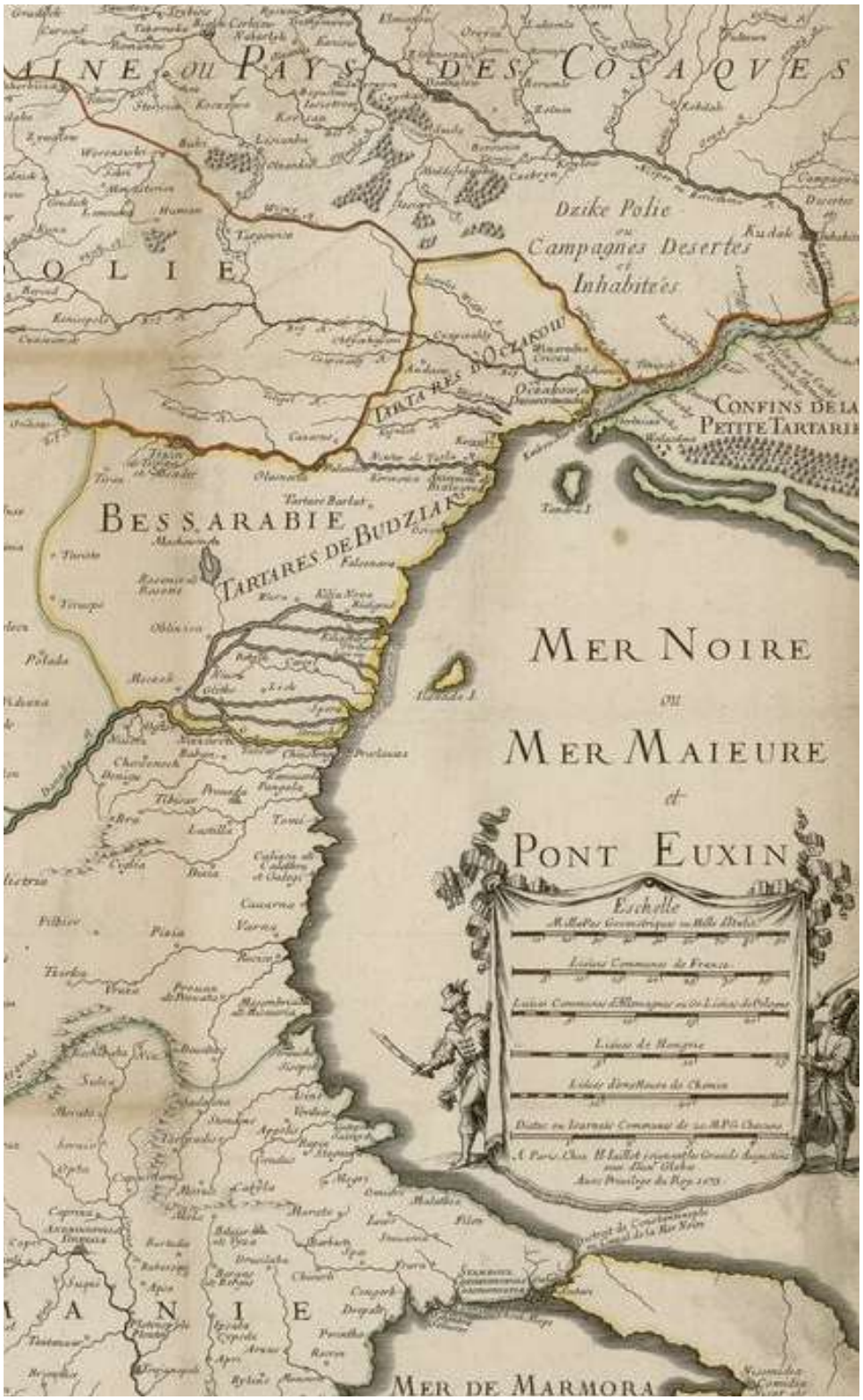

1672 р. Гійом Сансон та Юбер Жайо

III. 8. НАЗВА «БЕССАРАБІЯ» НА ЄВРОПЕЙСЬКИХ КАРТАХ XVI – поч. XX ст.

Бессарабія (також Бесарабія, Басарабія, гаг. Besarabiya; рум. Basarabia; тур. Besarabya; болг. Бесарабия) — історична область у східній Європі між річками Прут, Дністер і гирлом Дунаю та Чорним морем. 70 % площі Бессарабії розміщено на території сучасної Молдови, решта — Україна, а саме землі на крайній півночі (Чернівецький (частково) та Дністровський райони Чернівецької області) та півдні Бессарабії (південна частина Одеської області, також відома як Буджак).

Назва «Бессарабія», або «Цара бессарабська», тобто «земля Бессараба», відома з кінця XV — початку XVI століть. У волосько-болгарських грамотах XV століття так називали Волощину разом із Придунайськими землями. Пізніші історичні документи цю назву поширюють і на Буджак та Ногайські степи, які в ранньому середньовіччі населяли уличі.

За традиційним поясненням назва Бессарабія (рум. Basarabia) походить від імені волоської династії Басарабів, які, як уважається, правили південною частиною цієї території в XIV ст., Проте деякі науковці ставлять під сумнів цю теорію, заявляючи, що:

- ця назва первісно була екзонімом, уживаним західними картографами;
- назву Бессарабія уперше вжили в місцевих джерелах лише наприкінці XVII століття;
- гадку, що вона стосувалася молдовських регіонів при Чорному морі, рішуче відкидав молдовський літописець Мирон Костін;
- плутанину могли спричинити середньовічні західні картографи, хибно інтерпретуючи тогочасні польські згадки Волощини як Бессарабії, як назву окремої ділянки землі між Волощиною та Молдовою [*Coman M. Basarabia – Inventarea cartografică a unei regiuni // Studii si materiale de istorie medie. 2011. T. 29. P. 183—214.*].

ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ

(за матеріалами Вікіпедії з доповненнями автора)

Протягом III—VI століть до Бессарабії переселялися племена готів, слов'ян, гуннів, болгар, аварів. Тут оселилися українські племена уличів та тиверців. У IX—X століттях південь Бессарабії був частиною Першого Болгарського царства, однак після походів Святослава на Дунай Бессарабія потрапила під владу київських, пізніше — галицько-волинських князів та королів. У південній Бессарабії кочували печеніги та половці. З XIII століття тут оселяються татари.

У Південній Бессарабії на березі Чорного моря, на місці руського міста Білгорода (нині — Білгород-Дністровський) засновано італійську фортецю Монкастро. Наприкінці XIV — початку XV століть землі Південної Бессарабії були відвойовані у татар правителями Молдовського князівства. Наприкінці XV століття на територію Бессарабії проникають війська Османської імперії. У 1484 р. вони захопили Монкастро (рум. Четатя-Алба, тур. Аккерман), а 1531 року скорили Молдову. Під владу Туреччини потрапила й Північна Бессарабія з Хотинською фортецею.

Протягом XVI — І-ї половини XVII століть населення Молдови піднімає декілька повстань проти османського панування. У середині XVI століття у Бессарабію здійснювали походи козацькі загони на чолі з Дмитром Вишневецьким (1553, 1564), І. Свірговським (1574), Іваном Підковою, (1577), Северином Наливайком (1594). У період національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького 1648—1657 відбулися Молдовські походи 1650 і 1652. Після зруйнування в 1775 Запорізької Січі козаки заснували на півдні Бессарабії Задунайську Січ.

За Бухарестським мирним договором 1812 року Бессарабія увійшла до складу Російської імперії, спочатку в статусі намісництва, а пізніше — губернії. У цей час територію Бессарабії активно заселювали колоністи з багатьох європейських країн.

Лютнева революція 1917 року в Росії спричинила посилення українського національного руху. В Бессарабії почали створювати українські школи, організовували осередки «Просвіти». Українське населення тієї частини Бессарабії, де українці становили більшість, домагалися від Генерального секретаріату УЦР—УНР приєднання цих земель до Української Народної Республіки. У середині січня 1918 року, за домовленістю з командувачем Румунського фронту генералом Д. Щербачовим, румунські війська зайняли територію Молдовської Демократичної Республіки.

В умовах румунської окупації крайовий парламент Сфатул Церій (Рада Країни) проголосив 25 листопада 1918 приєднання Молдовської Демократичної Республіки до Королівства Румунія. Проти цього рішення виступили українські депутати В. Цеганко, Чумаченко, Панцір, Прічницький та інші, за що були заарештовані і розстріляні. Українське населення Бессарабії на багатотисячних мітингах і зборах протестувало проти анексії Королівством Румунія українських етнічних земель у Бессарабії: Аккерманщини, Ізмаїльщини (Південна Бессарабія) та Хотинщини (Північна Бессарабія). На початку січня 1919 року на Хотинщині вибухнуло народне повстання проти румунських окупантів, яке було жорстоко придушене регулярними військами (Хотинське повстання 1919).

28 жовтня 1920 року країни Антанти (Велика Британія, Французька республіка, Королівство Італія та Японська імперія) підписали з Королівством Румунія «Бессарабський протокол», який віддавав Бессарабію Румунії. США зайняли окрему позицію, відмовившись підписувати Бессарабський протокол як такий, що суперечить міжнародному праву. «Уряд, — наголосив 12 червня 1920 року державний секретар США Б. Колбі, — в жодному разі не може бути учасником міжнародного договору, що передбачає розчленування Росії».

У вересні 1924 року в Бессарабії вибухнуло організоване комуністами Татарбунарське повстання , яке завершилося розправою над учасниками виступу та політичним процесом (1925) у Кишиневі над керівниками повстання.

1924 року на території УСРР утворили Молдавську АРСР — з прозорими претензіями більшовицького уряду на контроль над Бессарабією.

1935 року українське населення Аккерманщини постраждало від голоду, який спричинила сильна посуха. Тоді на Буковині утворили Комітет Допомоги постраждалим.

1940 року за пактом Молотова — Ріббентропа Бессарабія була окупована СРСР. Південну (Аккерманський та Ізмаїльський повіти) і північну Бессарабію (Хотинський повіт) приєднали до Української РСР, а решту (сучасна Республіка Молдова) об'єднали з Молдавською АРСР та перетворили на нову союзну республіку — Молдавську РСР. Водночас деякі райони колишньої Молдавської АРСР (зокрема місто Балта) було залишено за УРСР.

Під час Німецько-радянської війни Бессарабію зайняли румунські війська маршала Антонеску і перетворили на губернаторство Бессарабія, яке проіснувало до серпня 1944 року, після чого зайняте Радянською армією воно знову увійшло до складу СРСР із відновленням на цих землях адміністративного поділу 1940 року (Молдавська РСР, Ізмаїльська область і частина Чернівецької області УРСР).

Протягом 1940-х років у колишні німецькі села на півдні Бессарабії депортували мешканців поселень із території розширюваного Яворівського військового полігону (Львівська область).

КАРТИ

Одна із перших карт де міститься топонім «Бессарабія».

1540 р. (з 1568 р. нова редакція). Себастьян Мюнстер. Карта “POLONIA ET VNGARIA XV NOVA TABVLA” (Нова карта Польщі та Угорщини). Вперше ця карта була надрукована в “Geographia Universalis”. У виданнях 1545 і 1552 рр. заголовок в назві карти має позначення “XX”, в

інших виданнях – “XV”. Гравером карти був відомий німецький художник Ганс Гольбейн-молодший. Формат мапи 34,5 х 25,7 см.

Мапа цікава тим, що на ній чи не вперше присутні регіональні назви українських земель: Rvssia (Русь; між р. Західний Буг та р. Сян) зі Львовом (Leopol), Podolia (Поділля), Volhinia (Волинь), Pokutze (Покуття), Codimia (Кодимія), **Bessarabia (Бессарабія),** Tartaria minor (Мала Татарія), Tartaria Przecopen[sis] (Перекопська Татарія) (останні дві території належать до Північного Причорномор’я і Кримського півострова). Показано сусідів українських історико-географічних регіонів – Молдову (Mvldavia), Трансільванію (Transilvania), Волощину (Valachia) та ін.

1548 р. Джакомо Гастальді. Карта «Nova Descriptione de la Moscovia» (Московія). Серед українських історико-географічних земель автор виділяє Кодимію (Codimia) між р. Буг та р. Соб та Бессарабію **(Bessarabia).** На вертикальних рамках зображений великий князь Московський [Іван IV] на троні, російський кінний воїн, військова арматура.

1550 р. Джакомо Гастальді, Зиґмунд Герберштайн. Карта «DÉSCRIPTIONÉ DÉ LA MOSCOUIA PER GIACOMO GASTALDO PIAMO[N]TESE COSMOGRAPHO IN VENETIA MDL» (Опис Московщини Джакомо Гастальді, п’емонтійця, космографа у Венеції 1550). Серед українських історико-географічних земель автор виділяє Кодимію (Codimia) між р. Буг та р. Соб та **Бессарабію (Bessarabia).**

1596 р. Джованні Антоніо Маджіні (Giovanni Antonio Magini, 1555—1617), італійський картограф, астроном і математик.

Він відомий виданням «Географії Птолемея». Його видання «Географії Птолемея» вперше з’явилося у Венеції в 1596 р., а через два роки вийшло в італійській версії (переклад здійснив Леонардо Чернолі (Leonardo Cernoli). Італійське видання (1598) має значний коментар. В Географії Манджіні (1596) до 27 карт Птолемея додано ще 37 нових, тонко вигравіюваних на міді Г. Порро (G. Porro), які разом утворюють справжній сучасний Атлас. У цьому латинському виданні міститься й карти українських земель та Московії.

Карта Московії (Moscoviae Imperium). На карті показані українські історико-географічні землі – Бессарабія **(Bessarabia)** та Кодимія (Codimia).

XVI ст. Georg Reichsdorffer. Карта «Moldavie…» (Молдавія…). Бессарабія позначена в складі Молдавії. Серед українських історико-географічних земель виділено ще Поділля та Покуття.

1681 р. Англійська карта «Transilvania, Walachia, Moldavia, Bulgaria, **Bessarab**».

1865 р. Огюст-Анрі Дюфур (Auguste Henri Dufour; 1798-1865), французький географ та картограф.

Карта «Carte de l'Empire Français 1812 : Dressée par A. H. Dufour. Gravée par Ch. Dyonnet. Paris, Armand Le Chevalier, Rue Richelieu, 60» (Французька імперія 1812).

На карті зображені українські історико-географічні землі: Україна, Галичина і Лодомерія, Червона Русь, Полісся, Волинь, Поділля, Мала Русь (Слобожанщина), Буковина та **Бессарабія (Bessarabie).**

1907 р. Етнографічна карта сільського населення Бессарабії. Л. С. Берг.

1916 р. Алексіс Ноур (румунський та бессарабський публіцист) розробив і опублікував в Бухаресті етнографічну карту Бессарабії в масштабі 1: 450 000, створену за картографічною моделлю, що вперше використана Жигмондом Баткі в його етнографічній карті «Землі корони святого Іштвана» й пізніше адаптованої до Балкан Йованом Цвіїчем.

На карті А. Ноура регіони зображувалися як об'єднані одиниці, представлені у вигляді кругових діаграм з різними національностями. Більшість (2 з 3 млн.) представляли румуни, з позначкою, що їх місцева назва - молдавани. Крім Бессарабії, карта Ноура заявляла претензії румунів на Задністерські українські землі.

Карта 1919 р. – копія карти 1916 р., але англійською мовою.

Навесні 1919 року Джон Каба, капітан армії Сполучених Штатів, завершив двомісячне дослідження політичних та економічних умов в Бессарабії. Воно проводилося за дорученням Американської адміністрації допомоги, організації, заснованої Конгресом США з метою надання гуманітарної допомоги та боротьби з масовим голодом в країнах Європи відразу після закінчення Першої світової війни. Свої спостереження Каба представив у звіті «Політико-економічний огляд Бессарабії», який був опублікований 30 червня 1919 року. Дана карта додавалася до звіту. Кольоровими колами позначені чисельність і етнічний склад населення великих і малих міст провінції.

У кольоровій гістограмі в лівій частині карти наводяться пояснення до кіл і відомості про етнічну приналежність всіх 3 млн жителів Бессарабії. До найчисельніших груп віднесені румуни (молдавани), євреї (270 000 осіб), українці (210 000 осіб), росіяни (85 000 осіб), «румуни, які стали росіянами або українцями», німці (колоністи), цигани, болгари (колоністи), липовани (російські старообрядці), козаки, болгаро-турки, поляки, вірмени та інші національності. Українські населені пункти розміщувалися по всій території Бессарабії (від Прута до Дністра). У таблиці, в лівій нижній частині карти, представлені статистичні дані по сільськогосподарському виробництві, релігійні організації, населення великих і малих міст і округів, видах занять жителів провінції, державних закладів, пресі, школах, охороні здоров'я та інших різноманітних статтях.

Також на карті відзначені внутрішні кордони між волостями й повітами, монастирі, залізничні лінії, станції й мости.

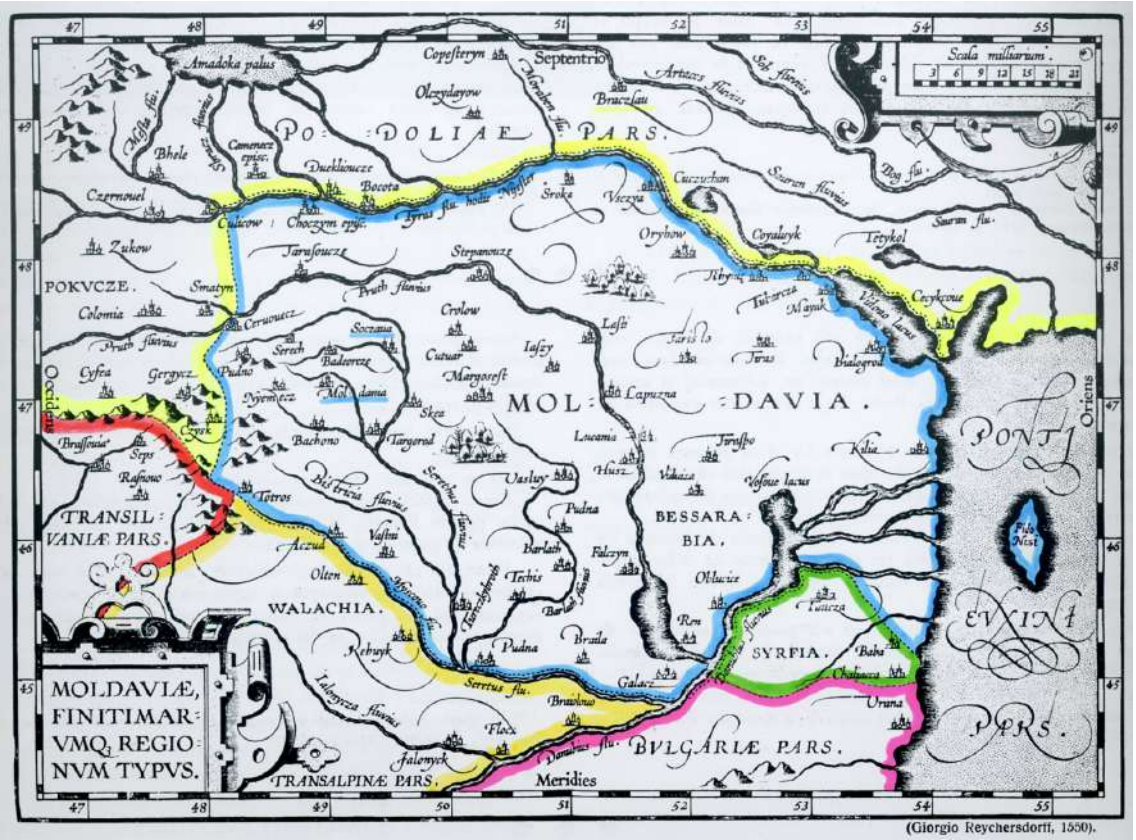

XVI ст. Georg Reichsdorffer. Карта «Moldavie...»

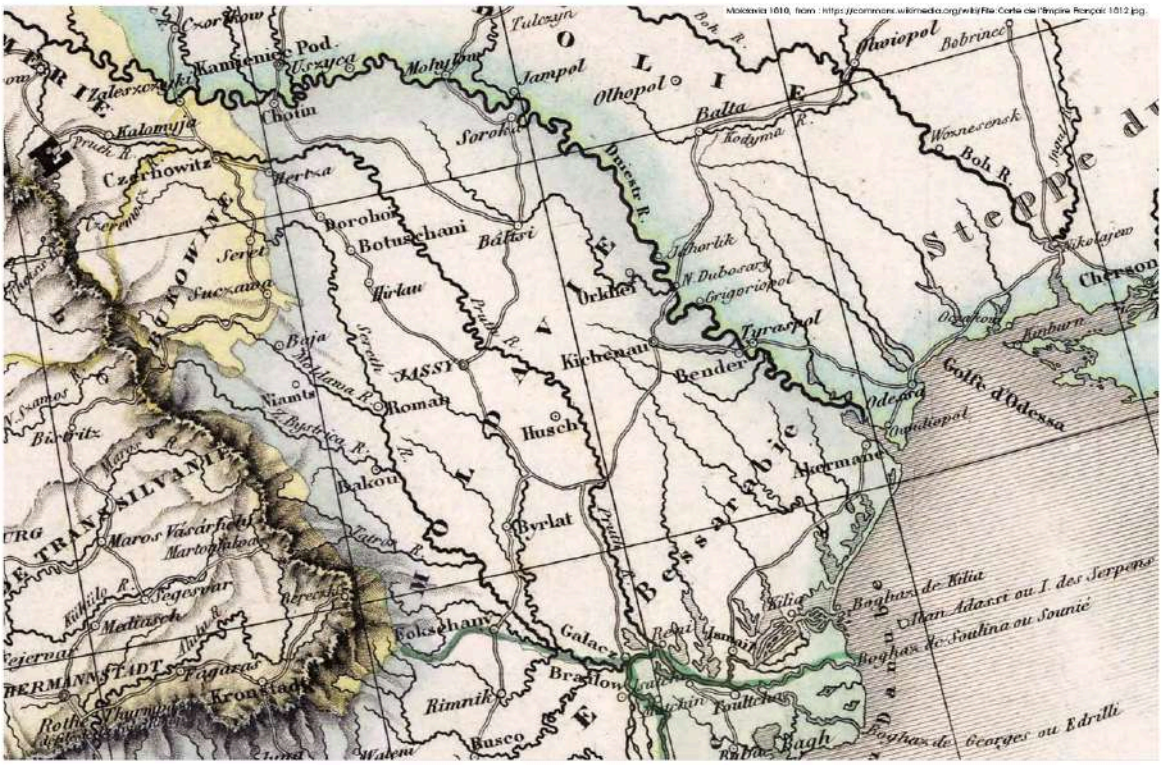

1865 р. Огюст-Анрі Дюфур

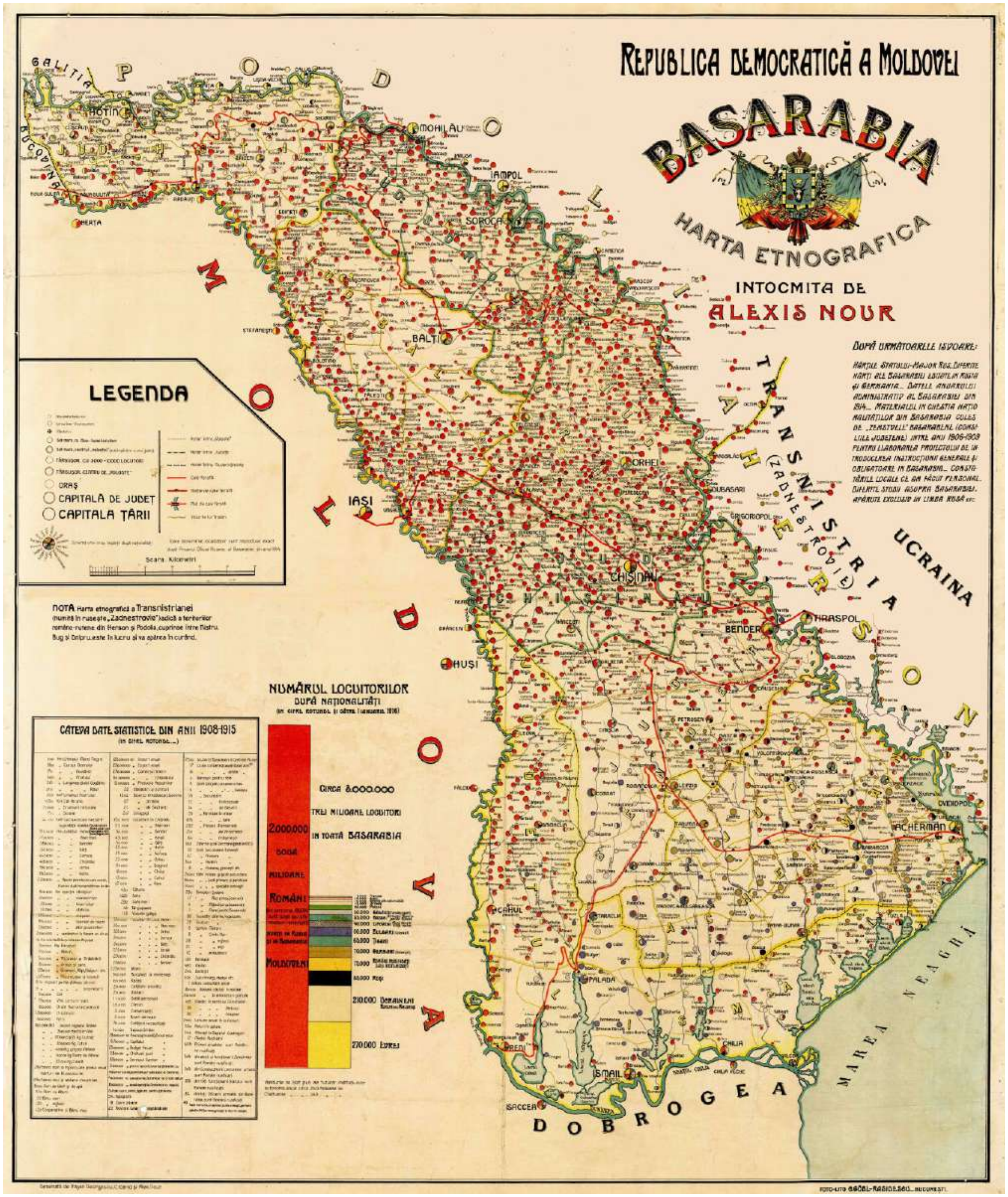

1916 р. Алексіс Ноур

III. 9. НАЗВА «БУДЖАК» НА ЄВРОПЕЙСЬКИХ КАРТАХ XVII -XIX ст.

Буджак (тур. Bucak — «кут», гаг. Bucak, рум. Bugeac, болг. Буджак, пол. Budziak) — історико-географічна область на півдні України між гирлами Дунаю, Дністра та Чорним морем. Включає Аккерманщину та частково Подунав'я. Нині Буджак складає частину Одеської області, межує на півночі й заході з Молдовою, на півдні — з Румунією, на сході омивається Чорним морем і сполучається з рештою України. Загальна площа регіону — 12,4 тис. км^2.

Для Буджака характерні рівнинний рельєф та степовий ландшафт, посушливий клімат. Попри наявність на даній території комплексу великих прісних водойм, загалом вона характеризується нестачею водних ресурсів.

Для морського узбережжя Буджака характерна наявність низки великих солоноводних та солонуватоводних лиманів: Сасик, Бурнас, Шагани та інші.

ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ

У середньовіччі цей регіон називався д.-рус. Ѫгълъ (укр. Вугол), що було транскрибовано грецькою як Ονγλοζ. Татари ж звали його Буджак (крим. Bucak), що є перекладом слов'янської назви.

Історично Буджак був південним степовим регіоном Молдови. Його північною межею був Північний Траяновий вал, південною — річка Дунай та Чорне море, західною — горби Тіґеч (на схід від Пруту), східною — річка Дністер. Ця земля була відома як Бессарабія до 1812 р., коли цю назву було дано всій території між Прутом і Дністром, разом з Буджаком.

У Середньовіччі цей термін (у географічному сенсі) охоплював або не охоплював (якщо малися на увазі землі, залюднені ногайськими татарами) околиці Аккермана (нині Білгород-Дністровький), Бендер та Кілії. Після радянської окупації Бессарабії (1940 р.) південна частина Бессарабії відійшла до Української РСР, проте більша частина відійшла до Молдавської РСР. Саме ту частину, що відійшла до Української РСР, тепер називають Буджаком, хоча вона й не містить усіх територій, що раніше були відомі під цією назвою.

Після 1812 р. термін Бессарабія почав уживатися для окреслення частини Молдови на схід від р. Прут, отже Буджак іноді називається Південною Бессарабією.

Окрім терміна Південна Бессарабія іноді застосовуються такі назви: болгарська Бессарабія, Аккерманщина, Південна Одещина.

Гійом Левассер де Боплан. Опис України. Переклад Я.І.Кравця, З.П.Борисюк. Київ, 1990.: «**Буджак** — країна (тур.

Bucak, читається «Буджак» — «Кут»). Низинна рівнина, покрита степом, розташована між долішньою течією Дністра та дельтою Дунаю і берегом Чорного моря (від цього й назва «Кут»). Основні міста Аккерман (Білгород) та Кілія, захоплені османами 1484 р. Решта Буджаку була завойована османами 1538 р. Тоді кримський хан розселив тут кілька татарських родів, що кочували по Буджаку і часто нападали на Поділля. Формально буджацькі татари підпорядковувалися кримському ханові як васалові султана. Хан надсилав до Буджаку своїх намісників, але переважно татари були фактично незалежні. У 20-х роках XVII ст. підпорядковувалися султанові, 1637 р. — знову ханові».

Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, Tom I. P. 446: **«Буджяк, Буджак.** Так звалася була земля ногайців чи татар буджацьких, багата на солоні озера, лимани; місцевість нага, пуста, де води прісної бракує, в сьогоднішній Бессарабії. Без мала Б. степи займали пов. Кагульський, Аккерманський, Бендерський, Ізмаїльський. То гніздо буджацьких татар, осілих між добруджанськими на півд. і очаківськими над морем, данників османів і підлеглих ханові своєму, у XVIII в. зайняли прибульці-осадники. Слово «буджак» значить турецькою «кут».

Населення.

За національним складом Буджак є одним з найрізноманітніших регіонів України.

Згідно з всеукраїнським переписом 2001 населення, Буджак має населення 617 400 осіб, розподілених серед етнічних груп таким чином: українці 248 000 (40.2 %), болгари 129 000 (20.9 %), росіяни 124 500 (20.2 %), молдовани 78 300 (12.7 %) і гагаузи 24 700 (4 %).

У Середньовіччі регіон був залюднений **ногайськими татарами** та молдованами (волохами), але пізніше, у XIX ст., коли регіон був частиною Російської імперії, він став рідною домівкою для багатьох інших етнічних груп, як-от бессарабські болгари, бессарабські німці, гагаузи, та росіяни-липовани, що розселялися компактними групами.

Тюркомовні ногаї, за віровизнанням мусульмани, що панували в регіоні до його приєднання до Російської імперії, були змушені залишити його й оселилися на Кавказі, у Добруджі (і в румунській, і в болгарській її частині), а також у сучасній Туреччині.

У Буджаку також проживали численні бессарабські німці, вихідці з Вюртембергу та Пруссії, що оселилися тут після приєднання цих земель до Російської імперії. Вони були виселені під час радянсько-нацистських обмінів населенням після 1940 р. Ці «німці з-поза Німеччини», чи Фольксдойче, розселилися головним чином в окупованій нацистами Польщі й, після закінчення Другої світової війни були примушені переселятися ще раз.

Українці переселялися на Буджак з різних історико-етнографічних регіонів України. У результаті чого, як вважають сучасні дослідники, у даному регіоні склалися різні етносоціальні й етнокультурні групи українців: «райки» – вихідці з Буковини та Поділля, «руснаки» – українці, вихідці з Хотинського повіту та Західної України та «козаки» — українці, нащадки запорізьких та задунайських козаків [*Кушнір В., Прігарін О. Козаки та райки як субетнічні групи українського населення Буджака (до постановки проблеми) // Південь України. Доповіді та повідомлення Четвертого міжнародного конгресу україністів. Одеса. 1999. С. 55—59*].

Також на території Буджака фіксують українців з Наддніпрянщини. У результаті внутрішньої акультурації (між різними групами українців) та зовнішньої — з носіями інших сусідніх культур: болгарською, російською-старообрядною, молдавською, гагаузькою, грецькою та ін. та внаслідок адаптації до місцевих природно-географічних умов, у буджацьких українців сформувалася виразна регіональна культура [*Лєснікова Г. В. Побут українців Буджака за матеріалами ліричного фольклору // Міжнародна конференція «Північне Причорномор'я: до витоків слов'янської культури». Київ-Москва. 2008. С. 89—92.*].

БУДЖАЦЬКА ТАРТАРІЯ та БУДЖАЦЬКА ОРДА

Буджацька Тартарія (Tartares de Bvdziak), або Буджак (Budziak) — сучасна територія південноукраїнських степів між гирлами Дністра і Дунаю. Перебувала у васальній залежності від Кримського ханства і Османської імперії. Заснована у XV ст. тюркськими кочовиками — ногайськими татарами (20 000—30 000 осіб). Проіснувала до XVIII ст.

Буджацька орда (**Білгородська Орда, Орда малих ногаїв**, або **Добруджська Орда**) — татарська орда, на чолі якої стояв мурза. Назву дістала від історико-географічної області Буджак та від міста Білгорода (тепер — Білгород-Дністровський). На початку 1711 р. орда бере участь у поході гетьмана Пилипа Орлика на Правобережну Україну протимосковитів. Але, не витримавши важких умов, татари зрадили гетьмана, що призвело до невдачі всього походу. В 1770 р., після завоювання Південної України та Молдовського князівства московитськими військами Білгородська Орда перейшла під протекторат Російської імперії.

Більшість кочовиків царський уряд переселив у приазовські степи між річкою Кам'янкою і містом Азовом відповідно до Карасубазарського трактату, ліквідувавши цим Білгородську Орду.

Довгий час Буджацька Орда не мала усталеного кордону на півночі, з Молдавським князівством, що викликало численні конфлікти за землю, воду та пасовища. Але навіть після того, як султанська влада провела

прикордонну лінію, зіткнення тривали аж до ліквідації Буджакської Орди в 1806 під час чергової російсько-турецької війни.

Згідно з картою Занноні, у третій чверті XVIII століття на території Буджаку було понад 100 населених пунктів із мечетями (без міст та фортець). Причому Занноні фіксує такі поселення навіть на північ від Кишинева — у районах, які формально входили до складу Молдавського князівства. За підрахунками істориків, загальна чисельність мусульманського населення Буджака становила 40–50 тис. осіб. Крім того, відомо, що безліч мечетей було у великих містах регіону: Акермані, Ізмаїлі, Кілії та ін.

Східний кордон Буджацької Орди проходив Дністром і Дністровським лиманом. Найближчими сусідами буджакців були єдисанці, об'єднані в Єдисанську Орду. Це державне утворення виникло внаслідок переселення ногайських племен з Північного Кавказу та Нижнього Поволжя до причорноморських степів. Єдисан займав територію між річками Дністер та Південний Буг.

КАРТИ

1648 р. Гійом Левассер де Боплан (Guillaume Levasseur de Beauplan; 1595—1685), французький військовий архітектор та картограф. «Генеральна карта України» (Delineatio Generalis Camporum Desertorum vulgo Ukraina. Cum adjacentibus Provinciis; Загальний план Диких полів, простіше кажучи Україна з суміжними провінціями). Між Дністром і Дунаєм – **Буджак (Budziak)**.

1657 р. Гійом Левассер де Боплан. Карта «NOVA DESCRIPTIO TOTIUS REGNI POLONICI NEC NON. MAGNI DUCATUS LITHUANIAE CUM SUIS PALATINATIBUS CASTELLANIIS AC CONFINIIS» (Новий опис усього Польського королівства, а також Великого князівства Литовського з межами їхніх воєводств і каштеляній). Видавець: Йоганн Антон Кінк (Joannes Antonius Kinckius). Кельн. Шкали лінійного масштабу: Milliaria Poloni a Communia; Miiiiaria Germanica, Milliaria Veronica, Milliaria Moscovitica. Мідерит. Карта одноколірна, папір 37 × 34 см, мова латинська.

Назва Україна (Ukraina) подана в межах Київського (Palatinatus Kyowienfis) та Брацлавського (Palatinatus Braclawienfis) воєводств.

Між Чигирином та Кодаком назва – Kozacki (Козаки).

Карта охоплює територію від Ладоги (Ladoga) на півночі до гирла Дунаю (Danubius fl.) на півдні, від Одера (Oder fl.) на заході до Сіверського Дінця (Doniec fl.) і нижньої течії Дону (Tamis vulgo Don fl.) на сході. Українські землі, на той час у складі Королівства Польща, представлені Поліссям (Polesia), Волинню (Volniniae), Верхньою Волинню (Pal. Volyniae Citerions), Поділлям (Podolia Palatinatus), Холмщиною (Pal. Chelmmensis),

Чернігівським князівством (Ducalus Czernihovienfis). На Чорноморському узбережжі — **Буджаком (Budziak)** та Кримським півостровом (Crim). Назва [Russia] Rubra (Червона Русь) охоплює Галицьку землю (без підпису). Простір від лівого берега Інгульця (Ingulet maly fl.) до Сіверського Дінця (Doniec fl.) названий Диким полем (Campi deserti).

1659 р. Гійом Левассер де Боплан. Карта «NOVA TOTIUS REGNI POLONIÆ, MAGNIQ DUCATUS LITHUANIÆ, CUMFUIS PALATINATIBUS AC CONFINIIS» (Нова карта всього Польського королівства, Великого князівства Литовського з їхніми воєводствами та їхніми межами). Автори – Боплан та Андреас Целлярій (Andreas Cellarius), гравер та видавець – Ґіллес Янсон Валькеньєр (Gilles Janszoon Valckenier). Карта поміщена у книзі: «CELLARIUS A. REGNI POLONIAE MAGNIQUE DUCATUS LITHUANIAE. OMNIUMQUE REGIONUM JURI POLONICO SUBJECTORUM. NOVISSIMA DESCRIPTIO, URBIUM POTISSIMARUM ICONES ELEGANTISSIMAS ET DELINITIONEM HUJUS REGNI GEOGRAPHICAM OCULIS SUBJICIENS STUDIO. ANDREAE CELLARI GYMNASII HORHANI RECTORE. – AMSTELODAMI, 1659». Видавництво Амстердам.

Шкали лінійного масштабу: Milliaria Poloni a Communia, Milliaria Germanica, Mill. Verenica, Mill. Mofcovitica. Мідерит. Мапа одноколірна, папір 26 × 22 см, масштаб бл. 1: 8 200 000, мова латинська.

Дана карта є переробленням карти Боплана 1651 р. «Nova totius Regni Poloniae», що увійшла до книги Ш. Старовольського «Polonia nunc denuo recognita...» 1651 р. Невеликі зміни стосуються художнього оформлення карти, зображення умовних позначень.

Україна (Ukraina) позначена в межах Київського (Palatinatus Kyowiensis) та Брацлавського (Palatinatus Braclavienfis) воєводств.

Карта охоплює територію від Фінської затоки (Sinus Finnicus) і Ладоги (Ladoga).на півночі до гирла Дунаю (Danubius fl.) на півдні, від Праги (Praga) на заході до Москви (Mofcua) і нижньої течії Дону (Tandis vidgo Don fl.) на сході. Українські землі, на той час у складі Королівства Польща, представлені Поліссям (Polesia), Верхньою Волинню (Pal. Volyniae Citerions), Поділлям (Podoliae Palatinatus), Холмщиною (Pal. Chelmenfis), Чернігівським князівством (Duc. Czernihovienfls). На Чорноморському узбережжі показані **Буджак (Budziak) та Кримський півострів (Crim).** Назва Червона Русь (Russia Rubra) охоплює Галицьку землю. Простір від лівого берега Інгульця до Сіверського Дінця (Donice flu.) названий Диким полем (Campi deferta olim Dzike Polie).

1672 р. Гійом Сансон та Юбер Жайо. Карта «LE ROYAUME DE HONGRIE, ET LES ESTATS QUI EN ONT ESTÉ SUJETS, ET QUI SONT PRESENTEMENT LA PARTIE SEPTENTRIONALE DE LA TURQUIE EN

EUROPE. TIRÉ LES MEMOIRES LES PL.' NOUUEAUX. PAR LE Sr. SANSON, GEOGR. ORD." DU ROY» ([Карта] королівства Угорщина і країн, які входили до нього, а тепер складають північну частину Туреччини у Європі. Виконана королівським географом паном Сансоном за найновішими даними). Мова карти – французька та латинська.

Центральне Правобережжя та Лівобережжя назване Україною, або Країною Козаків (Vkraine ou Pays des Cosaques); в межиріччі Інгульця (Ingulet Maly R.) і Дніпра позначене Дике поле (Dzïke Polie ou Campagnes Desertes et Inhabitées).

Українські історико-географічні землі представлені Волинню (Volhynie), Поділлям (Podolié), Чорною Руссю (Russie Noire) у складі Королівства Польського і названі його прикордонними землями (Frontières des Estats de Pologne). **У Причорномор'ї — Бессарабією (Bessarabie), Тартарією Буджацькою (Tartares de Bvdziak), Тартарією Очаківською (Tartares d'Oczakow) та Малою Тартарією (Petite Tartarie) в складі Османської імперії**; Закарпаттям – у складі королівства Угорщина (ці землі названі християнською Угорщиною (Hongrie Chrestienne).

1672 р. Гійом Сансон та **Юбер Жайо.** Карта «Росія Біла або Московія». Автори виділили Бессарабію, Тартарію Буджацьку (**Tartares de Bvdziak**), Тартарію Очаківську (Tartares d'Oczakow) та Малу Тартарію (Petite Tartarie).

1675 р. Якоб Зандрарт (Jakob von Sandrart; 1630-1708), нюрнберзький гравер, картограф, художник і видавець. Карта «Nova totius Regni Poloniæ Mag'nique Ducatus Lituaniæ cum suis Palatinabus ac confiniis Exacta Delineatio per G. le Vasseur de Beauplan..» (Нова карта усього Польського королівства, Великого князівства Литовського разом з їхніми воєводствами та межами. Укладена капітаном і військовим архітектором Г. Ле Вассером де Бопланом). Видавництво Нюрнберг. Карта складена на основі карт Г. Боплана «Nova Totius Regni Poloniae» (1652) та карт Дніпра «Tractus Borysthenis» (1662). Карта Я. Зандрарта у різних варіантах входила у збірні атласи багатьох картографічних фірм кінця XVI I — поч. XVIII ст., зокрема, Й. Б. Гоманн вмістив її у свій перший великий «Atlas Novus», що вийшов у Нюрнберзі 1712 р. і складався зі 103 карт.

Українські історико-географічні землі представлені Підляшшям (Podlachiæ Pal), Поліссям (Polesia), Верхньою (Volhyniae Citerioris) та Нижньою (Volhyniæ Ulterior) Волинню, які займають Луцьке воєводство; Червоною Руссю (Russia Rubra), що на карті охоплює землі Львівського воєводства (Palatinatus Lemburgienfis), Поділлям (Podolia); Холмським та Белзьким воєводствами; на півночі — Чернігівським та Новгород-Сіверським князівствами. На Чорноморському узбережжі — **Буджаком**

(Budziak) та Кримським півостровом (Crim) у складі Кримського ханства; Буковиною — у складі Валахії, Закарпаттям — в межах Угорщини.

Територія Брацлавського (Palatinatus Braclavienfis) та Київського (Palatinatus Kijowienfis) воєводств названа Україною (Ukraina).

Землі в межиріччі Дністра і Дніпра, а також на лівому березі Дніпра названі Диким Полем (Campi Deferti). На Дніпрі, в околицях Кодака (Kudak), позначено цифрами 13 порогів (Porowys du Nieper). Біля островів Таволжанський (Tawolzany o.) і Тавань (Tawan o.) позначені місця великих татарських переправ (Wielka Przeprawa Tatarska), на цьому ж відтинку подано напис про місце козацької військової скарбниці (Skabnica Woÿfkowa Kofasky). Від острова Хортиця на північ проведено Моравський шлях (Moravsky Slac) на Московію.

1700 р. Йоганн Баптист Гоманн (Johann Baptist Homann; 1663–1724). Карта «Tabula Geographica qua pars Russiae Magnae Pontus Euxinus seu Mare Nigrum et Tartaria Minor cum finitimis Bulgariae, Romaniae et Natoliae Provinciis» (Географічна мапа частини Великої Росії, Понта Евксінського, або Чорного моря, та Малої Татарії, разом з прикордонними провінціями Болгарії, Романії та Натолії), де територія України, що окупована Московією, позначена (яскраво-рожевим кольором) як Мала Русь (Pars Russiae Minoris), а Московія як Велика Русь (Pars Russiae Maximae). Карта створена на основі «Географічної карти країн Малої та Великої Руссії». Ця карта також поміщена в шедеврі Гоманна «Grosser Atlas ueber die ganze Welt. 1716» (Великий Атлас усього світу).

На мапі позначені: Мала Тартарія і Крим (Tartaria Minor) – зелений колір; Бессарабія або **Тартарія Буджацька (Tartaria Budziacensis),** підконтрольна Кримському ханству й Османській імперії; Донські Козаки (Territorium Cosacorum Donnensium) – оранжевий колір; Бєлгородське воєводство (Palatinatus Belgradiensis); Севське воїнство (Seviensis Exercitus). Також на карті позначені князівства Московське і Смоленське, а також чорноморські країни – Черкесія, Грузія, Туреччина, Болгарія та Румунія.

1720 р. Матеус Зойтер (George Matthäus Seutter; 1678 —1757), німецький видавець та географ видав мапу “NOVA MAPPA MARIS NIGRI ET FRETI CONSTANTINO POLITANI QUAM EXACTISSIME CONSIGNATA ET IN LUCEM EDITA PER MATTH. SEUTTER” (Нова карта Чорного моря і Константинопольської протоки, досконало укладена й видана Матеусом Зойтером).

Середня Наддніпрянщина (Правобережна та Лівобережна; Брацлавське та Київське воєводства) позначена як UCRANIA (Україна). З українських земель зображено Нижнє Поділля (Podolia). Південь України (землі між Інгульцем і Дніпром та вздовж правого берета Дніпра) названі Диким полем (Dzike Polie sive Campi Deserti et Inhabitati). В районі

Причорномор'я написи латиною – Tartaria Minor (Мала Тартарія), **Tartaria Budziacensis (Буджацька Тартарія)** та Cremia (Крим).

1722 р. Йоахим Оттенс (Joachim Ottens; 1663-1719), **Райнер Оттенс** (Reiner Ottens; 1698-1750) та **Джошуа Оттенс** (Josua Ottens; 1704-1765) – голландські картографи та видавці які працювали в Амстердамі у XVIII ст.

Карта «Імперія Велика Російська». Лівобережжя назване Україною (Ukrania). Між Дунаєм і Дніпром – Буджак (**Budziac**).

1745 р. Жозеф-Нікола Деліль на своїй карті «Theatrum Belli Ao MDCCXXXVII. a milite Augustae Russorum Imperatricis adversus Turcas Tattarosque gesti. Ex. autographis in Acad. Scient: Petropol» (Карта театру військових дій в Російсько-турецькій війні в 1737 р.) виділив **Татар Буджацьких.**

1769 р. "Спадкоємці Гоманна" (Homanianos Heredes; Homann Erben (1724-1780). Карта «TABULA GEOGRAPHICA CONTINENS DESPOTATUS WALLACHIÆ ATQUE MOLDAVIÆ PROVINCIAM BESSARABIÆ SUB CLIENTELA TURCICA, ITEMQUE PROVINCIAM POLONICAM PODOLIÆ, TANQUAM REGIONES, IN QUIBUS BELLUM PRÆSENS GERITUR, EX HASIANIS ALIISQUE NOVISSIMIS SUBSIDIIS SECUNDUM STATUM POLITICUM RECENTISSIMUM DELINEATA, IN LUCEM EDITA AB HOMANNIANIS HEREDIBUS. 1769. C.P.S.C.M» (Географічна карта, що охоплює Господарство Валахію, а також Молдавію з провінцією Бессарабією під турецьким володінням, а також польську провінцію Поділля, як і краї, у яких точиться нинішня війна, укладена за останніми відомостями щодо політичної ситуації, видана у світ Спадкоємцями Гоманна 1769 р. З[а] п[ривілеєм] С[вященної] королівської] м[илості]).

Видавництво:Амстердам. Мова: латинська. Основою для створення карти стала карта Королівства Польського Й. Б. Гоманна «Regni Poloniae Magnique Ducatus Lithuaniae», опублікована у Нюрнберзі 1712 р., на основі якої його спадкоємці створювали більшість своїх карт.

Землі центральної частини Поділля (Podolia) та Брацлавське воєводство (Palatinatus Braclawiensis) названі Україною (Okrainia).

На карті позначені Бессарабія, Очаківська (Tartaria Oczacoviensis) та **Буджацька (Tartaria Budziacensis) Тартарії,** які перебували під протекторатом Туреччини (Terrae de industrie a Turas et Tartaris de sertæ redditae sub Clientela Turcica), а також правобережна частина Нової Сербії (Nova Servia) з центром у фортеці Св. Єлизавети (S. Elisabeth) [*Вавричин, 2009*]. .

1648 р. Гійом Левассер де Боплан

1672 р. Гійом Сансон та Юбер Жайо

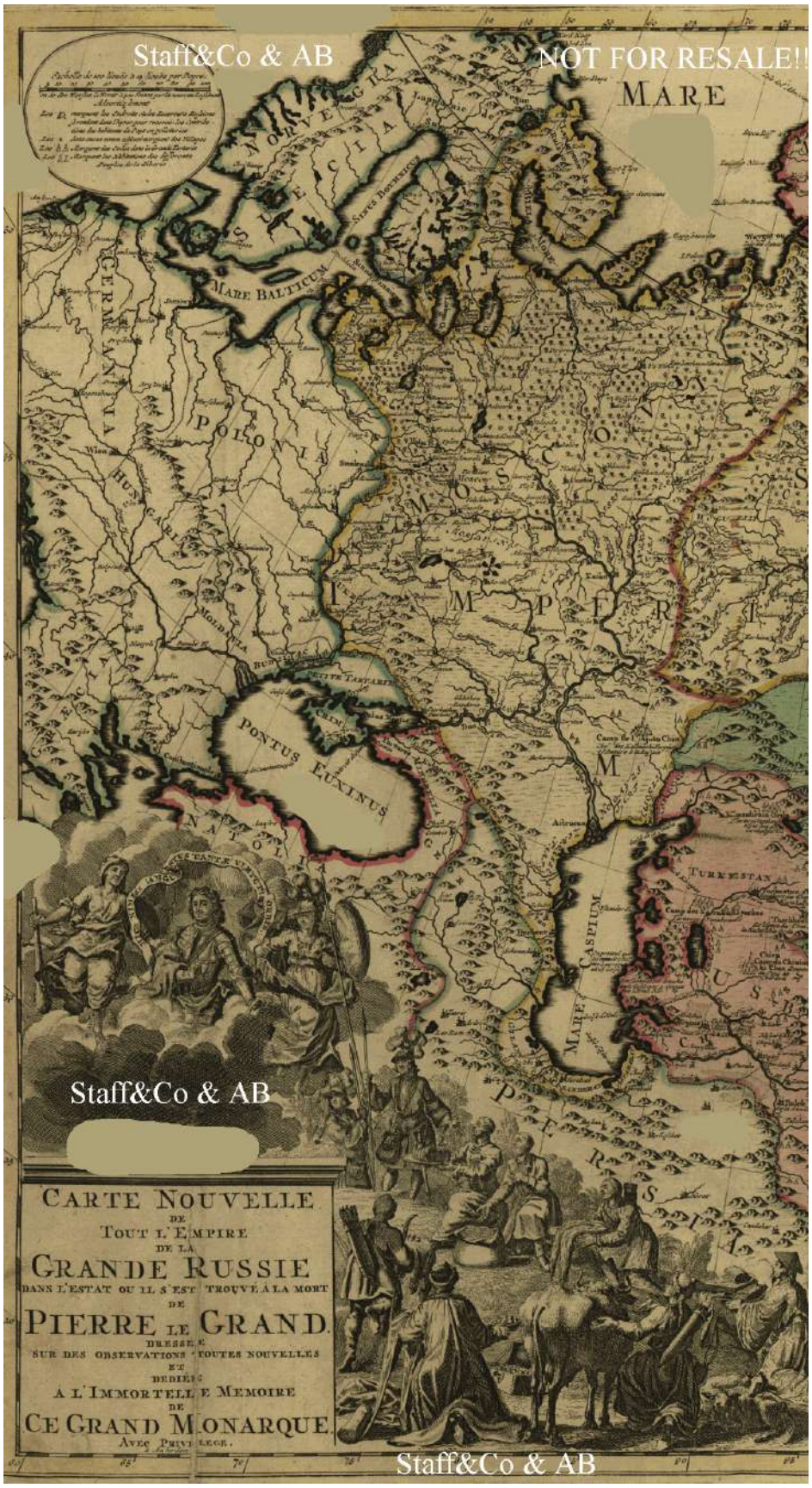

1722 р. Оттенси

ВИСНОВКИ

Назва «Русь; Руссія» (Rusia; Russia) блукає географічними картами XII – поч. XVIII ст. від Карпат до Білого моря. Властивою для західноєвропейських карт є наявність двох Русей (Галицької та Новгородської) та окремої від них Московії. ***Що цікаво, що назва "Rossia" міститься і на карті Британських островів 1546 р. Георга Лілі.***

В латинських, західноєвропейських джерелах "Русь" мала декілька назв, що відрізнялись своїм написанням: **"Ruthenia"** (Рутенія), **"Russia"**, **"Rusia"**, **"Rosia"**, **"Rossia"**, **"Ruscia"**, **"Roxolania"** (Роксоланія). Латинська назва Русі – "Рутенія" не використовувалась стосовно Північно-Східної Русі (Московії), а вживалась до українських етнічних земель та частково білоруських.

Для географа чи історика існує суттєва проблема: як перекладати одне й те саме слово у французькій, німецькій, англійській чи будь-якій іншій європейській мові, яке позначає і Русь (в розумінні середньовічної держави Київської Русі чи українських земель в складі Польського королівства чи Великого князівства Литовського) і Росію тобто Московію (в сенсі російської держави)? Для регіонів які знаходяться в Західній Європі й мають таку ж саму назву "Русь", тут ми просто подавали транслітерацію (Русія, Руссія).

Якщо на карті існує у якійсь формі "Московія" паралельно із "Руссія", "Россія", то "Руссію" чи "Россію" ми тлумачимо як "Русь", без обов'язкової прив'язки до Московської держави. Якщо ж "Московія" зникає, і залишається лише "Руссія" або "Руссія" з прив'язкою до Російської держави, то ми перекладаємо як "Росія".

Назва «Україна» впродовж XVII–XIX ст. пройшла приблизно той самий шлях, що і назва «Русь» впродовж XI–XIII ст. – від локальної території довкола Києва (що була епіцентром державотворення українського народу, як в часи раннього середньовіччя, так і в козацьку добу) до позначення цілої нашої країни.

Нині як ніколи варто прислухатися до думки одного з найвизначніших українських істориків XX ст. Ярослава Дашкевича – «Україна нині не має можливості ... повертати своє загублене ім'я – Русь. З іншого боку ... вона мусить культивувати своє первісне ім'я, оточуючи його пошаною, пієтетом – та відверто говорити про те, що його вкрали й загарбали. Через те, що вкрали й загарбали все те, чим визначався зміст поняття Русі».

ЛІТЕРАТУРА

*Атляс України й сумежних країв / підзаг. ред. В. Кубійовича ; Наукове Товариство ім. Шевченка. Львів : Український Видавничий Інститут, 1937. — XLVIII с., 66 арк. карт.

*Атласи картографічної фірми Блау – найвище досягнення голландського атласного картографування XVII ст. // Картографія та історія України : [збірник наукових праць]. Львів ; Київ ; Нью-Йорк, 2000. С. 40–45.

*Байцар А. Історія походження та використання назви «Карпати» // Вісник Львів. ун-ту серія географ. Вип. 50. Львів, 2016. С. 22-33.

*Байцар А. Географія Криму: навч.-метод. посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 301 с.

*Байцар А. Етнічні карти українських земель у працях західноєвропейських учених XIX ст. // Вісник Львів. ун-ту серія географ. Вип. 52. Львів. 2018. С. 3-14.

*Байцар А. Назви «Русь», «Червона Русь» на картах Європи XIV-XVIII ст./ А.Байцар, І. Байцар // Вісник Львів. ун-ту серія географ. Вип. 52. Львів. 2018. С. 15-26.

*Байцар А. ЕТНІЧНІ КАРТИ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКИХ ТА РОСІЙСЬКИХ ВЧЕНИХ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX ст.) // Вісник Львів. ун-ту серія географ. Вип. 53. Львів. 2019. С. 3-12.

*Байцар А. Географія та картографія Винниківщини. Наукове видання. Винники; Львів: ЗУКЦ, 2020. 640 с.

*Байцар А. УКРАЇНА ТА УКРАЇНЦІ НА ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЕТНОГРАФІЧНИХ КАРТАХ. Монографія. Львів: ЗУКЦ, 2022. 328 с.

*Байцар А. (у співавторстві). Сучасні напрямки розвитку географії України: монографія / [за заг. редакцією проф. Лозинського Р. М.]. Львів. 2022. 367 с.

*Байцар А., Манько А. Назва «Україна - Держава (Земля) козаків» на Європейських картах XVII // International scientific innovations in human life. Cognum Publishing House, Manchester, United Kingdom. 2022. С. 299-308.

*Байцар А. УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ НА КАРТАХ КЛАВДІЯ ПТОЛЕМЕЯ // Журнал «Дніпро». № 7-12. 2022. С. 158-177.

*Білінський В. «Україна-Русь». Книга перша: «Споконвічна земля». К. : Видавництво Олени Теліги, 2013. 384 с. — ISBN 978-966-355-109-8.

*Бойко Я., Данилова Н. Формування етнічного складу населення Південної України (кінець XVIII – XIX ст.) // Український історичний журнал. – 1992. – N 9. С. 54 –65.

*Борщак Ілько (Париж). Європа про українську мову XVI–XVII століття // Рідна мова. 1933. – N 2. С. 47–50.

*Борщак Ілько (Париж). Європа про українську мову XVI–XVII століття // Рідна мова. – 1933. – N 8. С. 263–266.

*Бронштэн В. А. Клавдий Птолемей. Отв. ред. А. А. Гурштейн. М.: Наука, 1988. 239 с.

*Буковина – її минуле і сучасне / Під редакцією Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського. Париж, Філадельфія, Дітройт: Зелена Буковина, 1956. 965 с

*Вавричин М. Матеріали до історії картографії України у XVI ст. у фондах ЛНБ АН УРСР // Бібліотека і науково-технічний прогрес. Львів, 1975. С. 101–109.

*Вавричин М. Комплекс карт України Ґ. Боплана та їх збереження в бібліотеках Європи // Картографія та історія України : Зб. наук. праць. Львів; Київ; Нью-Йорк: Видавництво М. П. Коць, 2000. С. 20.

*Вавричин М. Україна на стародавніх картах (кінець XV – перша половина XVII ст. / М. Вавричин, Я. Дашкевич, У. Кришталович // К.: ДНВП "Картографія", 2004. 208 с.

*Вавричин М. Україна на стародавніх картах (середина XVII – друга половина XVIII ст. / М. Вавричин, Я. Дашкевич, У. Кришталович // К.: ДНВП "Картографія", 2009. 224 с.

*Величко Г. Народописна карта українсько-руського народу.— 1 : 1 680 000. Львів: Просвіта, 1896.

*Витвицький Софрон. Історичний нарис про гуцулів:/Переклад, передмова, примітки Миколи Васильчука. Коломия: Вид. „Світ", 1993. 94 ст.

*Власюк О. Питання українських етнічних територій у працях Володимира Кубійовича // Народна творчість та етнографія. 2005. — №. 1. С. 76-84. — Бібліогр.: 64 назв.

*Военно-статистическое обозрение Российской империи. – СПб., 1848–1858. – Т.1–17.

*Войцехівська І. Н. Спеціальні історичні дисципліни: навч.посіб. для студ. вищ. навч. закл. / І.Н. Войцехівська, В.В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко. – К.: Либідь, 2008. 520 с.

*Воллан де Г. А. Этнографическая карта Венгріи.— 1 : 1 584 000.— СПб., 1878.

*Гаврилова Э.С. Карта г. Львова и ее развитие. Львов, 1956 (автореферат диссертации).

*Галушко К. Україна на карті Європи: Україна та українці у картографії від Античності до XX століття: науково-популярне видання / К. Галушко. К., 2013. 143 с.

*Ґеоґрафія українських і сумежних земель / опрацював і зредагував Володимир Кубійович. Львів : Український Видавничий Інститут, 1938. — Т. 1 : Загальна частина. 512 с.

*Географическо-статистический словарь Российской империи. – СПб., 1863–1885. – Т.I–V.

*Гордєєв, А. Ю. Карти-портолани XIII-XVII ст.: особливості та роль у розвитку картографії. К.: Обрії, 2009. 408 с.

*Головацкій Я. Этнографическая карта русскаго народонаселенія въ Галичинh, chверовосточной Угріи и Буковинh.— 1 : 1 600 000.— Bhна: Ф. Кёке, [1875].

*Головацкій Я. Народныя пhсни Галицкой и Угорской Руси. Москва, 1878.— Ч. I.— [4] с., 368 с., карта.

*Головацкій Я. Географическій словарь западнославянскихъ и югославянскихъ земель и прилежащихъ странъ. Вильна, 1884. 372 с., карта.

*Гольденберг Л. А. Историческская картография // Совет. ист. энцикл. М., 1965.

*Дашкевич Я. Р. Територія України на картах XIII-XVII ст. // Історичні дослідження : Вітчизняна історія. К. 1981. Вип. 7. С. 88–93.

*Дашкевич Я.Р. Середньовічні карти України в дослідженнях кінця XVIII – початку XX ст. // Історичні дослідження. Вітчизняна історія : республ. міжвідомчий зб. наук. праць. К. : Наук. думка, 1985. Вип. 11. С. 85–90.

*Дашкевич Я. Україна на картах XIV–XVI ст.: Стан і проблема дослідження // Історико-географічне вивчення природних та соціально-економічних процесів на Україні. К. 1988. С. 94–100.

*Дашкевич Я. Східне Поділля на картах XVI ст. // Географічний фактор в історичному процесі. 1990. С. 155-169.

*Дашкевич Я. Поділля: виникнення і значення назви // VIII Подільська історико-краєзнавча конференція (секція історії дожовтневого періоду): Тези доповідей. – Кам'янець-Подільський, 1990. С. 58 – 60.

*Дашкевич Я. Східне Поділля на картах XVI ст. Флора, анотації та іконографія (джерелознавче значення) // Історико-географічні дослідження в Україні. 1992. – 2. С. 13–21.

*Денисъ зъ Покутья. [Ільницький В.] Bhсти про землю і дhи русиновъ. Львовъ, 1869.— Кн. 1. С. 4.

*Дмитрієнко М. Історичний Атлас України Володимира Кубійовича // Історико-географічні дослідження в Україні : Зб. наук. пр. — 2004. — Вип. 7. С. 384-389.

*Дністрянський М. Кордони України. Територіально-адміністративний устрій. Львів: Світ, 1992.

*Дністрянський М. Україна в політико-географічному вимірі. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2000.

*Дністрянський М. Картографічна спадщина Володимира Кубійовича як джерело пізнання історичних етногеографічних процесів / М. Дністрянський // Історичне картознавство України : зб. наук. пр. / НАНУк-раїни, Ін-тукр. Археографії та джерелознав. ім. М. Грушевського, Львів. від-ня; Брандон. ун-т, Манітоба. Канада. — Львів; Київ ; Нью-Йорк : Вид-воМ. П. Коць, 2004. С. 292-296.

*Дурново Н. Н. Соколов Н. Н., Ушаков Д. Н. Опыт диалектологической карты русского языка в Европе с приложением очерка русской диалектологии. М., 1915. 132 с.

*Енциклопеція українознавства. Т 10. Львів, 1993. — 2000 рр.

*Єфіменко Г. Г., Кульчицький С. В. КОРДОНИ ДЕРЖАВНІ УКРАЇНИ, принципи та історична практика їх визначень // Енциклопедія історії України: Т. 5: Кон - Кю / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2008. 568 с.: іл. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Kordoni_Derzhavni_Ukraini

*Этнографическая карта Европейской России, составленная Петром Кеппеном. — Репринтное издание 1851 г. — СПб.: Альфарет, 2008. — 18 л.: 1 к. (16 л.), цв.

*Этнографическая карта славянскихъ народностей: съ 1-го изданія 1867-го года М. Ф. Мирковича, дополненная А. Ф. Риттихомъ / Изданіе С.Петербургскаго отдѣла Славянскаго Благотворительнаго комитета; Гравировалъ на камнѣ С. Емчениновъ. — СПб., 1874.

*Этнографический атлас Европейской России, составленный Петром Кеппеном. — Факсимильное издание 1848 г. — СПб.: Альфарет, 2008. — 82 л.: 77 л. карт.

*Этнографический атлас западнорусских губерний и соседних областей [Карты] / составлен Р. Ф. Эркертом. — Санкт-Петербург, 1863.

*Заклиньскій Р. Ґеоґрафія Руси.— Львовъ: Просвѣта, 1887.— Ч. I: Русь галицка, буковиньска и угорска.— 150 с., карта.— Обкладинка, анонс нових видань.

*Захарчин. Н. ТЕРИТОРІАЛЬНО-АДМІНІСТРАТИВНІ ЗМІНИ У ЛЬВІВСЬКОМУ ПОВІТІ У 1920-х. – ПОЧ. 1930-х рр. XX ст.: ПРИЄДНАННЯ ПРИМІСЬКИХ ГМІН ДО “ВЕЛИКОГО ЛЬВОВА” ТА СТАВЛЕННЯ ДО ЦЬОГО ПРОТИВНИКІВ ПРОЕКТУ. 2017.

*Зілинський І. Границі бойківського говору (зкартою) / І. Зілинський. — Самбір : [б. в.], 1938. — 13 с. — Відбитка з “Літопису Бойківщини”, ч. 10.

*Зілинський І. Діялєктольоґічна карта Лемківщини й сумежних говорів / І. Зілинський. — 1 : 400 000 //

*Зілинський І. Питання про лемківсько-бойківську мовну границю // Lud słowiański : pismo poświę-cone dialektologii i etnografii słowian. —

Kraków : Gebethner i Wolff, 1937. — T. IV. — Zeszyt 1. — Dział A: Dialektologia. — S. A 75-A 101.

*Зілинський І. До питання про діялєктольоґічну класифікацію українських говорів / Іван Зілинський. — У Львові : Накладом Наук. Товваім. Шевченка, 1926. — 19 с. — (Ювилейний збірник Наукового Товариства імени Шевченка у Львові в п'ятдесятиліття основання. 1873–1923). — Відбитка.

*Зілинський І. Карта українських говорів з поясненнями / І. Зілинський. — 1 : 4 000 000 // Праці Українського Наукового Інституту. — Варшава : Український Науковий Інститут, 1933. — Т. XIV : Серія фільольоґічна. — Кн. 3. 20 с.

*Зілинський І. Проба упорядкованя українських говорів / Іван Зілинський // Привіт Іванови Франкови вс ороклітє його письменської праці 1874–1914 : літ.-наук. зб. — Львів : Накладом Ювилейного комітету, 1914.

*Зуев Н. (сост.). Подробный атлас Российской Империи **С.** Петербург: Типография И.И. Глазунова и Комп., 1860. 39 с.

*Ильин А. Подробный атлас Российской империи с планами главных городов. — Факсимильное издание 1876 г. — СПб.: Альфарет, 2007. — 6 с., 72 л. карт.

*Ільницький В. Карта малоруского народа // *Денисъ зъ Покутья*. Вhсти про землю і дhи русиновъ. Львовъ, 1869.— Кн. 1. 76 с., карта.

*Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСТЬ / Ред. кол. тому: Маланчук В. Ю. (гол. редкол.), Гнидюк М. Я., Дудикевич Б. К., Івасюта М. К., Крип'якевич І. П., Огоновський В. П., Олексюк М. М., Пастер П. І. (відп. секр. редкол.), Сісецький А. Г., Смішко М. Ю., Челак П. П., Чугайов В. П. АН УРСР. Інститут історії. – К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР. 1968. 998 с.

*Історія української географії : [всеукраїнський науково-теоретичний часопис] / [редкол.: О. І. Шаблій (шеф-ред.) ... таін. ; Укр. геогр. тов-во, Тернопіль. держ. пед. ун-тім. В. Гнатюка, Геогр. Комісія Наук. тов-ва ім. Шевченка]. — Тернопіль : Підручники і посібники, 2001. — Вип. 3. 86 с.

*Історія української географії і картографії : матеріали наук. конф., привяч. 95-річчю від дня народж. проф. Володимира Кубійовича, Тернопіль, 25-26 грудня 1995 р. / [редкол.: Олег Шаблій (голова)] ; Тернопіль. держ. педагог. ін-т. — Тернопіль : [б. в.], 1995. 275 с.

*Історичне картознавство України: [збірник наукових праць]. Львів-Київ-Нью-Йорк, 2004. 518 с.

*Капраль М. Демографія Львова XV – першої половини XVI ст. // Львів. Історичні нариси / Упор. Я. Ісаєвич, Ф. Стеблій, М. Литвин. Львів:

Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 1996. С. 67–81.

*Капраль М. Національні громади Львова XVI–XVIII ст. (соціально-правові взаємини). Львів: ЛНУ ім. І. Франка, Львівське відділення Ін-ту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2003. 440 с.

*Кардаш Т. В. Етнічні карти території України у праці П. П. Чубинського «Праці етнографічно-статистичної експедиції в Західно-Руський край» // Часопис картографії. - 2013. - Вип. 6. С. 232-241. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ktvsh

*Клавдий Птолемей. Руководство по географии. («Античная география», составитель проф. М. С. Боднарский, Государственное издательство географической литературы, Москва — 1953) [http://hbar.phys.msu.ru/gorm/almagest/geogr.htm]

*Колодій Г. Картографія // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Голов. ред. проф. д-р Володимир Кубійович; Наукове Товариство ім. Шевченка. — [Мюнхен] : Молоде життя, [1955]. — Т. 3. С. 977-982.

*Коновалова И. Г. Ал-Идриси о странах и народах Восточной Европы: текст, перевод, коментар. М., 2006.

*Константин Багрянородный. Об управлении империей. Текст, перевод, комментарии, под ред. Г. Г. Литаврина, А. П. Новосильцева. 1991.

*Кордт В. А. Материалы по истории русской картографии / В.А. Кордт. – К., 1899. – Вып. 1: Карты всей России и южных ее областей до половины XVII в. – 15 с.; XXXII на 42 л. карт.

*Кордт В. А. Материалы по истории русской картографии / В.А. Кордт. – К., 1910. – Вып. II: Карты всей России и Западных ее областей до конца XVII в. – 31 с.; XLV на 56 л. карт.

*Кордт В. О. Матеріали до історії картографії України. К., 1931. – Ч. 1. 198 с.

*Кордуба М. Географічний атлас [Карти]. – Коломия: Галицька накладня Я. Оренштайна, 1912.

*Коссак М. Карта Етнографична Малоруси.— Львовъ: Инст. Ставр., 1861 // Львовянинъ: Приручный и господарскїй Мhсяцословъ на рокъ звычайный 1862.— Львовъ: Накладомъ М. Н. Косака, 1862. 108 с.

*Крип'якевич І. П. Історична картографія у Західній Україні (до 1939 р.) // Історичні джерела та їх використання. – К. : Наук. думка, 1964. – Вип. 1. С. 263-267.

*Кубійович В. Етнічні групи Південно-Західної України (Галичини) на 1.1. 1939. Національна статистика Галичини. – Весбаден, 1983.

*Купчинський О. Микола Кулицький — визначний український картограф 30-х — 40-х років XX століття // Історичне картознавство

України : зб. наук. пр. / НАНУкраїни, Ін-ту кр. Археографії та джерелозн. ім. М. Грушевського, Львів від-ня; Брандон. ун-т, Манітоба, Канада. — Львів ; Київ ; Нью-Йорк : Вид-во М. П. Коць, 2004. С. 297-317.

*Купчинський О. Причинки до історії української картографії 1930–1940-х років. Микола Кулицький // Марра mundi : зб. наук. пр. напошану Ярослава Дашкевича з нагоди 70-річчя. Львів ; Київ ; Нью-Йорк : Вид-во М. П. Коця, 1996. С. 789-808.

*Купчинський О. Славетний український географ і картограф Микола Кулицький // Питання історії, української і слов'янських мов та культури : зб. доп. іповід. — Львів : Наук. т-воім. Шевченка, 1997. С. 149-161. — (Праці секцій, конференцій, симпозіумів, круглих столів НТШ / Наук. т-воім. Шевченка ; т. 5).

*Лабінська Г. Топоніміка [Книга] : навч. Посібник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. – 271, [5] с. : іл., табл. – ISBN 978-617-10-0273-9.

*Лебедкин М. О племенном составе народонаселения Западного края // Записки Русского географического общества. – СПб., 1861. – Кн.XIII. С.131–160.

*Ломницька Леся. Англомовні праці академіка Рудницького - Режим доступу: http://meest-online.com/history/achievement/anhlomovni-pratsi-akademika-rudnytskoho/

*Лукич Василь. [Повідомлення про карту Кимаковича / Рожанського "Русь-Україна і Біла Русь"] // Зоря.— 1893.— Ч. 12. С. 243.

*Люта Т. Україна на старожитніх мапах / Т. Люта // Пам'ятки України : історія та культура. К., 1996. – № 2. С. 51–56.

*Ляскоронский В. Г. Иностранные карты и атласы XVI и XVII вв., относящиеся к Южной России // Чтения Исторического общества Нестора Летописца. К., 1898. – Кн. 12. С. 97–137.

*Ляскоронский В. Г. Блавианов атлас второй половины XVII в. // ЧИОНЛ. — 1899. — Кн, 13. С. 116 — 121.

*Ляскоронский В. Г. Бопланова карта Киевского воеводства // ЧИОНЛ. — 1899. — Кн. 13, отд. 3. С. 144.

*Маржецкий К. Л. Карта еврейскаго населенія Юго-Западнаго края / сост. К. Л. Маржецкий, руководитель П. П. Чубинский. – 1: 1 260 000, 30 верств в дюйме. – [СПб]: Литогр. и хромолит. А. И Траншеля, [187?]. – 1 к.: 3 цв., печать, штемпель; 45×57 см.

*Маржецкий К. Л. Карта католиков, а в том числе и поляков Юго-Западнаго края / сост. К. Л. Маржецкий, руководитель П. П. Чубинский. – 1: 1 260 000, 30 верств в дюйме. – [СПб]: Тип. и хромолит А. И. Траншеля, [187?]. – 1 к.: 3 цв.; 45×578 см.

*Менделюк А. Українська етнографічна границя та особливості її формування (за проф. В. О. Гериновичем) // Історія української географії.

Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. - Випуск 1 (15).

*Митин, М. Белая Русь. Хроника употребления термина / Михаил Митин. - Рига : ИБИК, 2017. 416 с. : илл.

*Михальчук К. П. Карта южно-русских наречий и говоров / сост. К. Л. Маржецкий, конс.: П. П. Чубинский, К. П. Михальчук. – 1: 2 520 000, 60 верст в дюйме. – [СПб]: Типогр. А. Траншеля, 1871. – 1к.: цв., штемпель; 61×78 см.

*Мирковичъ М. Ф. Этнографическая Карта Славянскихъ Народностей.— СПб., 1867.

*Могильницький І. Вѣдомѣсть о рускомъ языцѣ // Фільольоґічні праці Івана Могильницького. Видав Михайло Возняк // Українсько-руський архив. Видання історично-фільософічної секції Наукового товариства імени Шевченка. – Т. V. Львів, 1910. С. 1–70.

*Морозова А. В. Єврейське населення Лівобережної України (друга половина XIX - початок XX ст.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Харківський національний ун-т ім. В.Н.Каразіна. – Х., 2005.

*Назаренко А. В. Глава I. Имя «Русь» в древнейшей западноевропейской языковой традиции (IX—XII века) // Древняя Русь на международных путях: Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX—XII вв. М.: Языки русской культуры, 2001. 784 с.

*Наливайко Д. Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI-XVIII ст. Київ : Основи, 1998 . 578 с.

*Об этнографической карте Европейской России, составленной Петром Кеппеном. — Репринтное издание 1853 г. — СПб.: Альфарет, 2008. 46 с., 1 л. табл.

*Оксенич М. Загальна карта Європейської частини Російської імперії 1788 р. із зібрання Національного музею історії України як зразок компілятивної історіографії / М. Оксенич // Історико-географічні дослідження в Україні : Зб. наук. пр. 2007. — Вип. 10. С. 108-122.

*Осталецька О. І. Видання провідних європейських картографічних закладів XVI–XVIII ст. у фондах сектора картографічних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Вісник Львівського університету. Серія книгозн. бібліот. інф. технол. – 2010. Вип. 5. С. 130 – 136.

*Осталецька О. І. АТЛАСИ І КАРТИ ВИДАВНИЦТВА Й. Б. ГОМАННА ТА ЙОГО СПАДКОЄМЦІВ У ФОНДІ СЕКТОРУ КАРТОГРАФІЧНИХ ВИДАНЬ НБУВ. 2014.

*Павлова В.П. Картографическое изучение территории Украинской ССР. К., 1954 (автореферат диссертации).

*Павлова В.П. Російська рукописна карта р. Дніпра першої половини XVIII ст. До питання історії картографічного вивчення території України, – Наукові записки Київського державного університету. Збірник географічного факультету. No 4. Київ, 1957, т. 15, вип. 10.

*Павлова В.П. Територія України на іноземних картах XVI–XVII ст. – Вісник Київського університету. Серія геологічна та географічна, вип. 11. Київ, 1963, No 5.

*Падюка Н. В. Етнокартографічні праці С. Рудницького [Текст] // Національне картографування: стан, проблеми та перспективи розвитку; зб. наук. пр. К., 2005. – Вип. 2. С. 222-227.

*Падюка Н. "Народописна карта українсько-руського народу" Г. Величка: історія створення і наукове значення // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. Львів, 2005.— Вип. 13. С. 430-444.

*Падюка Н. Українці на «Етнографічній карті Австрійськоїмонархії» К. Черніґа // Історична топографія і соціотопографія України : Зб. наук. пр. Львів, 2006. С. 299–315.

*Падюка Н. Початки української етнокартографії (друга половина XIX ст.) [Електронний ресурс] – Режим доступу:http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/zlnb/2008_1/pdf/rozdil-4/Padyuka.pdf

*Падюка Н. УКРАЇНСЬКА ЕТНОКАРТОГРАФІЯ ГАЛИЧИНИ 30-х років XX ст. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.lsl.lviv.ua/wp-content/uploads/Z/Z2009/JRN/PDF/36.pdf

*Падюка Н. КАРТИ Й АТЛАСИ АМСТЕРДАМСЬКОГО ВИДАВНИЦТВА ГОНДТІВ-ЯНССОНІВ (XVII ст.) У ФОНДІ КАБІНЕТУ КАРТОГРАФІЇ ЛЬВІВСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ імені В. СТЕФАНИКА. 2016 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.lsl.lviv.ua/wp-content/uploads/Z/Z2016/JRN/PDF/13.pdf

*Пасіцька О. Етнічний склад населення Львівського повіту у 20-х роках XX століття // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2012. Вип. 21,– С. 595. 601.

*Пачев С. И. Болгарские колонии Северного Приазовья (1861-1917 гг.): комплексное исследование: автореферат дис. кандидата исторических наук: 07.00.01. Запорожье, 1996. 19 с.

*Петрунь Ф. Е. Первые русские карты окрестностей нынешней Одессы и их физико-географическое содержание. – Труды Одесского государственного университета. Серия геологических и географических наук. Вып. 3. Одесса, 1955, т. 145. С. 141-149.

*Подосинов А. В. Восточная Европа в римской картографической традиции: тексты, перевод, комментарий. М.: Индрик, 2002. 488 с.; 16 илл. – (Серия «Древнейшие источники по истории Восточной Европы»).

*Подробный атлас Россійской имперіи съ планами главныхъ городовъ», Картграфическое заведение А. Ильина, С-Петербургъ, 1871.

*Політична географія України [Текст] / Упорядк. та вст. стаття П. Штойка. – Л., 1998. 280 с. + к.

*Пономаренко Л. А. Картографічні матеріали України XVIII століття як історико-географічне джерело / Відп. ред. Г. В. Боряк; Упор. Р. І. Сосса. НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 2022. 133 с.

*Риттихъ А. Ф. Атлас народонаселения Западно-Русского края по исповеданиям / Сост. при М-ве внутр. дел в Канцелярии зав. устройством православ. церквей в зап. губерниях. - 2-е изд., испр. и доп. - СПб., 1864. - 2 с., 9 л. : табл., карт.

*Риттихъ А. Ф. Этнографическая карта Европейской Россіи.— 1 : 2 520 000, 60 верстъ въ англ. дюйме.— СПб.: Картогр. заведеніе А. А. Ильина, 1875.

*Риттихъ А. Ф. Племенной состав контингентов русской армии и мужского населения Европейской России. – СПб., 1875.

*Риттихъ А. Ф. Карта западныхъ и южныхъ славянъ.— 60 верстъ въ англ. дюйме.— СПб.: Картогр. заведеніе А. А. Ильина, 1885.

*Ровенчак І. Фактори та джерела видання Г. Величком “Народописної карти українсько-руського народу” в 1896 р. // Картографія та історія України: Зб. наук. пр.— Львів; Київ; Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 2000. С.109-118.

*Ровенчак І. Передумови видання Г. Величком “Народописної карти українсько-руського народу” // Вісник геодезії та картографії.— 2001.— № 1 (20). С. 51.

*Ровенчак І. І., Симутіна А. Л. Перші етнічні карти українських земель XIX століття: (За матеріалами картогр. Фонду ЛНБ ім. В. Стефаника АН УРСР) // Бібліотека – науці : Зб. наук. ст. –К.: Наук. думка, 1990. С. 69–77.

*Руденко В., Пирогівська А. «Етнографічна карта (Мапа) Буковини» як історико-географічний твір / В. Руденко, А. Пирогівська // Науковий вісник Чернівецького університету. Географія. - 2015. - Вип. 762-763. С. 198-201. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvchnu_2015_762-763_37

*Рудницький, С. Рец. на: Кордуба М. Ґеоґрафічний атлас [Містить 24 карти головних і 11 побічних]. – Ко -ломия: Галицька накладня Якова Оренштайна // Наша школа. Л.; Чернівці, 1912. – Кн. 4-5. С. 62-66.

*Симутіна А. Л. Перші українські етнічні карти // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. Київ: Наук. думка, 1993.— Вип. 2. С. 23-34.

*Сиряміна Н. Замок у Винниках – давній форпост на підступах до Львова // Записки Львівського історичного музею, 1996 р., т. 5, № 1. С 118—129.

*СКАРБИ ШВЕДСЬКИХ АРХІВІВ. Документи з історії України / Упорядниця Марина Траттнер. Одеса: Видавець: Музей української книги, 2021. 259 с.

*Сосса Р. І. Дослідження з історії картографії України // Укр. іст. журн. – 2008. – № 3. С. 176-202.

*Сосса Р. І. Історія картографування території України. Від найдавніших часів до 1920 р. К. : Наук. думка, 2000. 248 с.

*Сосса Р. І. Історія картографування території України: підручник. К. : Либідь, 2007. 336 с.

*Сосса Р. І. Картографування території України: історія, перспективи, наукові основи. К. : Наук. думка, 2005. 292 с., 56 іл.

*Сосса Р. І. Каталог австрійських топографічних карт українських земель (1870–1918 рр) / Р. Сосса, Н. Падюка, Т. Огородник // Історико-географічні дослідження в Україні : Зб. наук. пр. / Упоряд. С.Б. Хведченя; відп. ред. Г.В. Боряк. К. : Ін-т історії України НАНУ, 2012. - Число 12. С. 155-162.

*Сосса Р. І. Основні етапи картографування терену України до 1920 р. // Вісник геодезії та картографії. 1999. – № 2. С. 38-49.

*Сосса Р. І. Становлення української національної картографії // Пам'ятки України: історія та культура. 1996. – № 2. С. 93-96.

*Спасько С. К. Історія України написана у V ст. до нашої ери Геродотом. К.: Фенікс, 2007.

*Спеціальний і докладний план України з належними до неї воєводствами, округами і провінціями, для загального добра зроблений Ґійомом Левассером де Бопланом... Ґданськ, року божого 1650 / Подорож Ґійома Левассера де Боплана [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://boplan.pereplut.net/.

*Справозданє зъ дїяльности центрального Выдїлу Товариства "Просвїта" за рокъ 1887.Львовъ, 1888. С. 12.

*Таранець В. Г. Українці: етнос і мова : монографія. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2013. 364 с.

*Теребенев Нестор. Карта России и племен её населяющих. Издание М. Л. Свешникова. С. - Петербург, 1886.

*Томашівський С. Етнографічна карта Угорської Руси. — 1:300 000. Санкт-Петербургъ, 1906.

*Трубчанінов С.В. Історико-географічні дослідження. Кам'янець Подільський : Оіюм, 2008.

*Труды этнографическо-статистической экспедиціи въ Западно-Русскій край, снаряженной Императорскимъ Русскимъ Географическимъ

Обществомъ / Юго-Западный Отдѣлъ. Матеріалы и изслѣдованія, собранныя д. чл. П. П. Чубинскимъ.— С.-Петербургъ, 1872–1879.— Т. I-VII.

*Труды этнографическо-статистической экспедиціи въ Западно-Русскій край, снаряженной Императорскимъ Русскимъ Географическимъ Обществомъ / Юго-Западный Отдѣлъ. Матеріалы и изслѣдованія, собранныя д. чл. П. П. Чубинскимъ.— С.-Петербургъ, 1872.— Т. I.— С. VIII.

*Тутківський П. Матеріали для бібліографії мапознавства України (Мапи, плани, атласи, альбоми, мапознавча література). К., 1924. 63 с.

*Український Гетьманат: нариси історії національного державотворення XVII-XVIII ст. У 2 кн. – Кн. 1 / Ред. кол.: В. Смолій (відп. ред.), О. Бачинська, В. Горобець (заст. відп. ред.), О. Гуржій, В. Матях (відп. секр.), Ю. Мицик, В. Степанков, Я. Федорук, Т. Чухліб (заст. відп. ред.). НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 2018. 610 с.

*Український Гетьманат: нариси історії національного державотворення XVII-XVIII ст. У 2 кн. – Кн. 2 / Ред. кол.: В. Смолій (відп. ред.), О. Бачинська, В. Горобець (заст. відп. ред.), О. Гуржій, В. Матях (відп. секр.), Ю. Мицик, В. Степанков, Я. Федорук, Т. Чухліб (заст. відп. ред.). НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 2018. 580 с.

*Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687) / Упорядк. Іван Бутич, В'ячеслав Ринсевич, Ігор Тесленко. Київ-Львів: НТШ у Львові, 2004. 1085 с.

*Холмщина і Підляшшя : іст.-етногр. дослідж. : [монографія] / [В. Борисенко, Г. Вишневська, Ю. Гаврилюк та ін.]; НАН України, Ін-т нац. відносин і політології, Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ: Родовід, 1997. 383 с.

*Цюцюра Л. Ю. Оглядова карта українських земель Степана Рудницького: особливості розроблення та видання (1914-1921 рр.) // Вісник геодезії та картографії. 2010. - № 5. С. 42-47. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vgtk_2010_5_10

*Чекин Л. С. Картография христианского Средневековья VIII-XIII ст. Тексты, перевод, коментарии. М., 1999.

*Чубинскій П. П., Маржецкій К. Л. Карта еврейскаго населенія Юго-Западнаго края.— Въ англ. дюймѣ 30 верстъ или 1 : 1 260 000.— [СПб.], [1871].

*Чубинскій П. П., Маржецкій К. Л. Карта католиковъ, а въ томъ числѣ и поляковъ, Юго-Западнаго края.— Въ англ. дюймѣ 30 верстъ или 1 : 1 260 000.— [СПб.], [1871].

*Шаблій, О. Академік Степан Рудницький – основоположник української картографії // Пам’ятки України. К., 1996. – № 2. С. 106-109.

*Шаблій, О. Академік Степан Рудницький – фундатор української географії. Л.; Мюнхен: Ред. вид. відділ ЛДУ, 1993. 223 с.

*Шаблій О. Володимир Кубійович : енциклопедія життя і творення. Париж ; Львів : Фенікс, Українська академія друкарства, 1996. 704 с.

*Шаблій О. Володимир Кубійович і становлення та розвиток української картографії // Історія української географії : [всеукраїнський науково-теоретичний часопис] / [редкол.: О. І. Шаблій (шеф-ред.) та ін. ; Укр. геогр. тов-во, Тернопіль. держ. пед. ун-тім. В. Гнатюка, Геогр. Комісія Наук. тов-ва ім. Шевченка]. Тернопіль : Підручники і посібники, 2001. — Вип. 3. С. 52-58.

*Шаблій О. Володимир Кубійович як картограф // Пам'ятки України : історія і культура. 1996. — Чис. 2. С. 117-126.

*Шаблій О. Дослідження Володимиром Кубійовичем етнічної структури населення України та її регіонів // Демографічні дослідження : міжвід. зб. наук. праць / НАН України, Ін-т економіки. Київ, 2000. — Вип. 22. С. 247-258.

*Шаблій О. Григорій Величко – перший український доктор географії [Електронний ресурс] – Режим доступу:http://mykolayiv.org/media/files

*Шахматов Алексей. О государственных задачах русского народа в связи с национальными задачами племен, населяющих Россию [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.mosjour.ru/index.php?id=922

*Шевченко В., Володченко А. Доісторичні карти України // Україна та глобальні процеси: геог-рафічний вимір: Зб. наук. пр.: У 3 т. – Київ; Луцьк: Вежа, 2000. – Т.2. С. 367-368.

*Шелухин С. Назва України: з картами. Відень: тов. «Франко син і спілка», 1921. 30 с.

*Шелухин С. Україна – назва нашої землі з найдавніших часів [Текст] / Сергій Шелухин. – Репр. вид. кн. 1936/7 р. Дрогобич: Бескид, 1992. 249 с.

*Щодра Ольга Історична географія України від найдавніших часів до кінця XVIII століття: навчальний посібник. Львів, 2016.

*Штойко, П. Проблеми картографії доби Української Народної Республіки // Картографія та історія України: зб. наук. пр. Л.; К.; Нью-Йорк, 2000. С. 123-132.

*Штойко, П. Степан Рудницький (1877-1937): життєписно-бібліогр. нарис. Л.: НТШ, 1997. 184 с.

*Яковенко Наталя. Вибір імені VERSUS вибір шляху (Назви української території між кінцем XVI — кінцем XVII ст.). [Міжкультірний діалог. Т. 1: Ідентичність. К.: Дух і літера, 2009. С. 57-95.

*Anonymi Belae regis notarii. Gestis Hungarorum / Ed. S. L. Endlicher // Rerum Hungaricarum. Monumenta Arpadiana. — Sangalli: Scheitlin & Zollikofer, 1849.

*Krasny Piotr. Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Panny Marii w Winnikach // Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego. Praca zbiorowa. Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury, Drukarnia narodowa, 1996, tom. 4. 211 s., 402 il. seria: Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej. ISBN 83-85739-34-3.

*Atlas Ethnographique des provinces habitées en totalité ou en partie par des Polonais [Карты] / par R. d'Erkert. – St. Petersbourg, 1863.

*Berghaus H. Ethnographische Karte von Europa / Auf F. v. Stulpnagels geogr. Zeichnung zusammengestellt v. H. B[erghaus] im Marz 1845, in Stich vollendet November 1846. 1 : 6 000 000. — Gotha: Bei Justus Perthes, 1847 // Dr. Berghaus' Physikalischer Atlas. — Bd. 2. — Abth. 8: Ethnographie. № 5-8.— Gotha: Verlag v. Justus Perthes, 1848.

*Berghaus H. Ethnographische Karte der Osterreichischen Monarchie / Nach Bernardi, Šafařik, und eigenen Untersuchungen von HBgs. [H. Berghaus]. Febr. 1845. [Без м-бу]. — Gotha: Bei J. Perthes, 1846 // Dr. Berghaus' Physikalischer Atlas.— Bd. 2. — Abth. 8. Ethnographie. Арк. 10.— Gotha: Verlag v. Justus Perthes, 1848.

*Gazaria et Moscovia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.raremaps.com/gallery/detail/21436/Gazaria_et_Moscovia/Heyns.html.

*Gorshenina, Svetlana. L'invention de l'Asie centrale: histoire du concept de la Tartarie à l'Eurasie. Droz, 2014. 702 p.

*Grosser Hand-Atlas uber alle Theile der Erde in 170 Karten. Herausgegeben von J. Meyer. Hildburghausen Verlag des Bibliographischen Instituts. 1860.

*Łoziński W. Prawem i lewem. Obyczaje na Czerwonej Rusi w pierwszej połowie XVII wieku. — Lwów : nakładem księgarni H. Altenberga, 1904. T. 2.

*Marek Bartosiewicz. Czyszki koło Lwowa: historia w dokumentach i wspomnieniach 1350—2008. F.P.U.H. «Offset», 2009. 448 s.

*Niesiecki Kasper. Korona Polska przy Złotey Wolności Starożytnemi Wszystkich Kathedr, Prowincyi y Rycerstwa Kleynotami Heroicznym Męstwem y odwagą, Naywyższemi Honorami a naypierwey Cnotą, Pobożnością y Swiątobliwością Ozdobiona... — Lwów: w drukarni Collegium Lwowskiego Societatis Jesu, 1728—1743. T. 1—4.

*Csaplovics J. Ethnographische Karte des Konigreichs Ungern sammt Croatien, Slavonien, der ungrischen Militargrenze und der Seekuste / Nach Lipszky.Без м-бу. [Leipzig], 1829.

*Czoernig K. F. v. Ethnographische Karte der Oesterreichischen Monarchie: in vier Blaettern. 1 : 864 000. Wien, 1855.

*Maps of Ukraine / Barry Lawrence Ruderman Antique Maps Inc.[Електронний ресурс]. 3 с. – Режим доступу: http://www.raremaps.com/gallery/browse/categor y/Europe/Ukraine/.

*Physisch - Statistisch und Politischer Atlas von Europa ... in 6 Karten gross Format, schon illuminirt, mit erklarendem Text am Rand. Verfertiget zum Selbst Studium und der Tugend gewidmet von C. Desjardins ... Wien 1837. Zu haben bei dem Verfasser, Haarmarkt No. 731, und in allen soliden Kunst - und Buchhandlungen Deutschlands.

*Raffelsperger F. Volker und Sprachenkarte der Oestereichischen Staaten mit genauer Angabe der Provinz- und Begrenzung, so wie der kleinen Sprachgebiethe und der gemischten Kreis- und Ortsbevolkerung.— Wien, 1849.

*Russe Carte Ethnografique, 1852.

*Šafařik P. J. Slovansky Narodopis. Praha, 1842.

*Šafařik P. J. Slovansky zeměvid / V. Merklas ryl.[М-б у геогр. милях]. Praha, 1842.

Народився Андрій Байцар 1 вересня 1966 р. у Винниках. 1973—1983 рр. — навчався у Львівській СШ № 47, після закінчення вступив у ЛДУ ім. І. Франка на географічний факультет. Закінчив навчання з відзнакою (1988). Протягом 1987—1991 рр. брав участь у щорічних міжвишівських студентських наукових зимових експедиціях: 1987 р. — Малий Кавказ (Туапсе); 1988 р. — Грузія (Оні); 1989 р. — Таджикистан (Гісарський хребет), 1990 р. — Грузія (Марткопі); 1991 р. — Карпати. Працював старшим лаборантом кафедри фізичної географії (з 1988 р.). 1991—1996 рр. асистент кафедри фізичної географії. 1994 р. захистив кандидатську дисертацію на тему «Верхня межа лісу в ландшафтних комплексах Українських Карпат». З 1996 р. — доцент кафедри географії України.

Напрямки наукової діяльності: картознавство, фізична географія України, географічна термінологія, географія та історія Криму, природа та історія м. Винники (Львівщина).

Автор понад 500 наукових і науково-краєзнавчих праць, а також – понад 200 статей до української Вікіпедії. Андрієм Байцаром написано біля десяти навчальних і навчально-методичних посібників.

Наприкінці 1980-х рр. Андрій Байцар активно включився у громадське і культурно-просвітницьке життя рідного університету. Був одним з організаторів і керівників Товариства української мови ім. Т. Шевченка та Народного Руху України (географічний факультет). Після багаторічного забуття, у березні 1990 р. разом зі своїми товаришами (викладачами й працівниками географічного факультету) організував вечір пам’яті Т. Шевченка.

У часи національно-культурного піднесення, бере активну участь у перших мітингах і демонстраціях, що відбувалися у Львові та Винниках наприкінці 1980-х та на початку 1990-х рр.

2010 р. (листопад) — 2015 р. (жовтень) — депутат ВМР і голова постійної депутатської комісії з питань освіти, культури, спорту, молодіжної політики, охорони здоров’я, екології та соціального захисту населення.

24 серпня 2013 р., за активну участь у громадському житті м. Винники й з нагоди святкування 22-ї річниці Незалежності України, нагороджено дипломом Винниківської міської ради.

24 серпня 2016 р., за вагомий внесок у культурно-просвітницьке життя м. Винники та активну громадську діяльність і з нагоди святкування 25-ї річниці Незалежності України та Дня міста, нагороджено грамотою Винниківської міської ради.

24 серпня 2020 р., за наукову, краєзнавчу та просвітницьку діяльність, за досягнення, що стали здобутком громади міста Винники, та життєву позицію, що стала прикладом для дітей та молоді, з нагоди 29-ї річниці Незалежності України, нагороджено грамотою Винниківської міської ради.

Навчальні посібники й монографії:

1. *Байцар А.* (у співавторстві). Чорногірський географічний стаціонар. Навчальний посібник. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 2003. 132 с.
2. *Байцар А.* Практикум з «Фізичної географії України». Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. 50 с.
3. *Байцар А.* Крим. Нариси історичної, природничої і суспільної географії. Навчальний посібник. Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. 224 с.
4. *Байцар А.* Фізична географія України. Навчальний посібник. — Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. 172 с.
5. *Байцар А.* Фізична географія України. Навчально-методичний посібник. Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2012. 354 с.
6. *Байцар А.* Видатні винниківчани: Науково-краєзнавче видання. Львів; Винники, 2012. 88 с.
7. *Байцар А.* Винники: Науково-популярне краєзнавче видання. Львів; Винники: Друксервіс, 2015. 100 с.
8. *Байцар А.* Винники туристичні: Науково-краєзнавче видання. — Винники: Друксервіс, 2016. 312 с.
9. *Байцар А.* Географія Криму: навч.-метод. Посібник. — Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 301 с.
10. *Байцар А.* Історія Винник в особах: Науково-краєзнавче видання. Винники; Львів: ЗУКЦ, 2017. 180 с.
11. *Байцар А.* Географія та картографія Винниківщини. Наукове видання. Винники; Львів: ЗУКЦ, 2020. 640 с.
12. *Байцар А.* Природа та історія м. Винники й околиць. Наукове видання. Винники; Львів: ЗУКЦ, 2020. 420 с.
13. *Байцар А.* УКРАЇНА ТА УКРАЇНЦІ НА ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЕТНОГРАФІЧНИХ КАРТАХ. Монографія. Львів: ЗУКЦ, 2022. 328 с.

14. *Байцар А.* (у співавторстві). Сучасні напрямки розвитку географії України: монографія / [за заг. редакцією проф. Лозинського Р. М.]. Львів, 2022. 367 с.

Основні наукові публікації:

**Байцар А., Горішний П.* ВИСОКОГІР'Я УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ: СТАН І ПРОБЛЕМИ ПОНЯТІЙНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО АПАРАТУ // Проблеми геоморфології та палеогеографії. Вип. 1 (14). 2022. С. 5—18.

**Байцар А.* УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ НА КАРТАХ КЛАВДІЯ ПТОЛЕМЕЯ. Журнал «Дніпро» № 7—12. 2022. С. 158—177.

**Байцар А., Манько А.* Назва «Україна – Держава (Земля) козаків» на Європейських картах XVII // International scientific innovations in human life. Cognum Publishing House, Manchester, United Kingdom. 2022. С. 299—308.

**Байцар А., Манько А.* Українські Карпати. Ґоргани, Ґреготи, Цекоти: генезис, поширення та морфологія // Modern science: innovations and prospects. Vol. 1. 2021. С. 180–187.

**Байцар А., Манько А.* З історії єврейської та польської общин у місті Винники // Science, innovations and education: problems and prospects. Vol. 3. 2021. С. 181–191.

**Байцар А.* Етнічні карти українських земель у працях українських та російських вчених (друга половина XIX ст.) // Вісник Львів. ун-ту серія географ. Вип. 53. Львів. 2019. С. 3—12.

**Байцар А.* Етимологія та використання назви «Карпати»// Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій. Вип. 1(8). 2018. С. 98—107.

**Байцар А.* Етнічні карти українських земель у працях західноєвропейських учених XIX ст. // Вісник Львів. ун-ту серія географ. Вип. 52. Львів. 2018. С. 3—14.

**Байцар А., Байцар І.* Назви «Русь», «Червона Русь» на картах Європи XIV—XVIII ст. // Вісник Львів. ун-ту серія географ. Вип. 52. Львів, 2018. С. 15—26.

**Байцар А.* Історія походження та використання назви «Карпати» // Вісник Львів. ун-ту серія географ. Вип. 50. Львів. 2016. С. 22—33.

**Байцар А.*, *Байцар І.* Верхня межа лісу в ландшафті Полонина Боржава, її охорона та оптимізація // Проблеми геоморфології і палеографії Українських Карпат і прилеглих територій. Збірник наук. праць. Львів. 2016. С. 32—38.

**Байцар А.* Ландшафтний метод у дослідженні верхньої межі лісу // Вісник Львів. ун-ту серія географ. Вип. 48. Львів, 2014. С. 150—156.

**Байцар А.* Верхня межа лісу в ландшафтах Українських Карпат, її охорона та оптимізація // Вісник Львів. ун-ту серія географ. Вип. 45. Львів. 2014. С. 166—177.
**Байцар А.* Горгани, гретоти, цекоти в Українських Карпатах // Проблеми геоморфології і палеографії Українських Карпат і прилеглих територій. Збірник наук. праць. Львів. 2014. С. 10—16.
**Байцар А.* Географія німецьких поселень у Винниках (в контексті розвитку етнокультурного туризму) // Географія і туризм: національний та міжнародний досвід: Матеріали V міжнародн. наук. конф. Львів. 2012. С. 17—19.
**Байцар А., Байцар Н.* Релігійний туризм і паломництво у м. Винниках // Географія і туризм: національний та міжнародний досвід. Матеріали VI міжнародн. наук. конф. Львів. 2012. С. 23—26.
**Байцар А., Байцар Н.* Сучасний стан і перспективи розвитку рекреаційно-туристичних ресурсів м. Винники Львівської області // Вісник Львівського університету. Серія «Міжнародні відносини». Вип. 29. Ч. 1. Львів. 2012. С. 3—7.
**Байцар А.* Типи верхньої межі лісу в Українських Карпатах та їх охорона // Вісник Львівського університету. Серія географічна. Вип. 40. Ч. 1. Львів. 2012. С. 101—107.
**Байцар А.* Місцеві географічні терміни Українських Карпат // Вісник Львівського університету. Серія «Географія». Вип. 36. Львів. 2009. С. 9—13.
**Байцар А.* Кліматична верхня межа лісу в Українських Карпатах // Вісник Львівського університету. Серія «Географія». Вип. 35. Львів. 2008. С. 3—6.
**Байцар А.* Використання місцевих географічних термінів Українських Карпат у ландшафтознавстві // Фізична географія та геоморфологія. К. 2004. С. 7—12.
**Байцар А.* Полонини Українських Карпат: генезис, поширення та морфологія // Вісник Львівського університету. Серія «Географія». Вип. 29. Львів. 2003. С. 3—6.

Наукове видання

Байцар Андрій Любомирович

ГЕОГРАФІЯ ТА КАРТОГРАФІЯ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИХ ЗЕМЕЛЬ (XII ст. – поч. XIX ст.)

Монографія

Формат 60×90/16.
Папір офс. Друк офс.
Ум. друк. арк. 17,4
Наклад – 300 прим.